

KOLPINGO KOLEGIJA

KOLPING UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

**IŠŠŪKIAI IR SOCIALINĖ ATSAKOMYBĖ
VERSLE**

***CHALLENGES AND SOCIAL RESPONSIBILITY
IN BUSINESS***

**Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga
*International Applied Research Conference Proceedings***

Kaunas, 2014

Sm47

KONFERENCIJOS ORGANIZACINIS KOMITETAS:

Pirmininkė

Lina Kalibataitė, Kolpingo kolegijos direktorė

Vice pirmininkė

Rasa Didžiulienė, Bendrųjų dalykų katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Nariai:

Raimund Egger, Ingolstadt Kolpingo akademijos vadovas, Vokietija

Kan. Saulius Filipavičius, Lietuvos Kolpingo draugijos/fondo valdybos pirmininkas

Rūta Kazlauskaitė, Ryšių su visuomene specialistė, Kolpingo kolegija

Vytautė Eismontaitė, Tarptautinių ryšių vadybininkė ir Erasmus projektų koordinatorė, Kolpingo kolegija

Birutė Krikščiukienė, Vadybos katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Edita Stankevičienė, Kalbų katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Danė Ona Drungilienė, Finansų katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Evelina Darulienė, Socialinio darbo katedros vedėja, Kolpingo kolegija

Rokas Jankauskas, Teisės katedros vedėjas, Kolpingo kolegija

THE ORGANIZING COMMITTEE:

Chairman

Lina Kalibataitė, Principle of Kolping University of Applied Sciences

Vice Chairman

Rasa Didžiulienė, Head of General Subjects Department, Kolping University of Applied Sciences

Members:

Raimund Egger, Head of Ingolstadt Kolping Academy (Germany)

Canon Saulius Filipavičius, Chair of the Lithuanian Kolping Society/Foundation

Rūta Kazlauskaitė, Public Relations Specialist, Kolping University of Applied Sciences

Vytautė Eismontaitė, International Relations and Erasmus Projects Coordinator, Kolping University of Applied Sciences

Birutė Krikščiukienė, Head of Business Management Department, Kolping University of Applied Sciences

Edita Stankevičienė, Head of Language Department, Kolping University of Applied Sciences

Danė Ona Drungilienė, Head of Financial Department, Kolping University of Applied Sciences

Evelina Darulienė, Head of Social Work Department, Kolping University of Applied Sciences

Rokas Jankauskas, Head of Law Department, Kolping University of Applied Sciences

KONFERENCIJOS MOKSLINIS KOMITETAS

Pirmininkas

Dr. Prof. Josef Sebastian Paul, Kolpingo kolegijos Akademinės tarybos pirmininkas, Vokietija

Nariai:

Prof. habil. dr. Vilija Aleknevičienė, Aleksandro Stulginskio universitetas

Prof. habil. dr. Jonas Kvedaravičius, Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. Edverdas Vaclovas Bartkus, Kauno technologijos universitetas

Doc. dr. Aldona Augustinienė, Kauno technologijos universitetas

Doc. dr. Nijolė Čiučiulkiene, Kauno technologijos universitetas

Doc. dr. Antanas Janušauskas, Mykolo Romerio universitetas

Dr. Algė Šuliakaitė, Kolpingo kolegija

CONFERENCE SCIENTIFIC COMMITTEE

Chairman

Prof. dr. Josef Sebastian Paul, Head of the Kolping University of Applied Sciences Academic Council, Germany

Members:

Prof. habil. dr. Vilija Aleknevičienė, Aleksandras Stulginskis University

Prof. habil. dr. Jonas Kvedaravičius, Vytautas Magnus University

Prof. dr. Edverdas Vaclovas Bartkus, Kaunas University of Technology

Asoc. prof. dr. Aldona Augustinienė, Kaunas University of Technology

Asoc. prof. dr. Nijolė Čiučiulkiene, Kaunas University of Technology

Asoc. prof. dr. Antanas Janušauskas, Mykolas Romeris University

Dr. Algė Šuliakaitė, Kolping University of Applied Sciences

Straipsniai įvertinti mokslinio komiteto narių. Autorių tekstų kalba ir stilius neredaguoti.

Papers were selected and reviewed by the members of Conference Scientific Committee

IŽANGA

*Galima sukurti tobuliausių valstybės valdymo mechanizmą,
galima pasmerkti senovėje buvusius netobulus įstatymus,
bet tol, kol šeima netaps ta institucija, kurios dėka tobulės visuomenė,
kuri skleis pagrindinius doro gyvenimo principus, tol visos jūsų
pastangos ištekės kaip iš rėčio vanduo.
Tik su šeimos pagalba visuomenėje galima sukurti tokių dvasių,
kurioje prigis jūsų sukurti įstatymai.
(Kun. A. Kolpingas)*

Šis leidinys simboliškai gali būti skirtas liturginiams šeimos metams paminėti. Tai, kad šeima pripažįstama vienu svarbiausių visuomenės institutų, atliepia Kolpingo kolegijos vertybines orientacijas. Leidinio pirmojoje dalyje pateikiami straipsniai, atskleidžiantys ugdymo šeimoje svarbą visuomenėje vykstantiems ir vykšiantiems procesams. Šeimoje vaikai įgyja pagrindines socialinės atsakomybės nuostatas. Tokiu būdu šeima tampa jaunosios kartos pasirengimo sąmoningai dalyvauti visuomeniniame gyvenime garantu.

Ši požiūrį atstovauja Luobikienė straipsniu „Šeimos politikos diskursas Lietuvoje“, kuriame atskleidžia šeimos sampratą bei ryškina šeimos politikos problematiką Lietuvoje. Įvairių šeimos veiksnių svarbą asmenybės emocinio intelekto lygiui nagrinėja autorės Antinienė ir Lekavičienė. Šeimos funkcionavimui, o ypač vaikų lavinimui ir ugdymui, daro įtaka skirtingos institucijos ir jose dirbantys profesionalai. Pirmojoje leidinio dalyje pateikiami tyrimai, atlikti socialinių darbuotojų rengimo srityje. Kolpingo kolegijos galimybes gerinti socialinėje ir verslo sferose dirbančių specialistų rengimo kokybę savo straipsnyje nagrinėja Šuliakaitė, Eismontaitė ir Didžiulienė.

Antroje leidinio dalyje pateikiami straipsniai, kuriuose akcentuojama teisinės socialinės atsakomybės reguliavimo įvairiose srityse galimybės. Teisinė problematika susijusi su jaunais žmonėmis nagrinėjama Tumėnienės ir Striuogienės straipsniuose. Pokyčių teisėsaugos srityje galimybes gvildena Baltrūnienė ir Jankauskas, o esami pokyčiai šioje srityje nagrinėjami Morkūnienės-Ruibavičienės ir Jankausko straipsnyje. Skirtingų subjektų veiklos ypatumus teisinėje srityje apžvelgia Aleknaitė, Jankauskas ir Meškauskienė. Socialinės atsakomybės požiūriu reikšminga Dementavičienės, Imbrasienės ir Juozapavičiaus publikacija, išryškinanti mokestinę prievolę kaip konstitucinę pareigą mokesčių mokėtojams.

Trečioji leidinio dalis skirta laikmečio iššūkiams ir naujoms galimybėms verslo srityje. Įmonių bei organizacijų veiklos gerinimo galimybes ir priemones nagrinėja Zaščižinskienė, Šuminskienė ir Bartkus. Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo iššūkius ir ypatumus savo straipsniuose išryškina Vanagienė, Šikšnelytė, Krikščiukienė ir Kvedaraitė. Psichologinius darbuotojų pasitenkinimo darbu veiksnius analizuoja Druskienė, Raguckienė ir Staponienė. Perspektyvi marketingo galimybė panaudojant informacines komunikacines technologijas pristatoma Vanagienės publikacijoje. Iššūkiai finansų srityje atskleidžiami Drungilienės, Druskienės, Eimanavičiūtės, Kustienės ir Giedraitytės straipsniuose.

Šiame leidinyje gvildenamos temos yra tiesiogiai ar netiesiogiai susijusios su socialinės atsakomybės svarba įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse. Leidinio mokslinis komitetas tikisi, kad straipsniuose atskleista problematika paskatins mokslines-praktines diskusijas socialinėje, teisinėje bei verslo srityse. Taip pat viliamės, kad šio leidinio skaitytojai - mokslininkai, studentai bei įvairių sričių praktikai ras idėjų, padedančių iššūkius paversti galimybėmis.

*Mokslinio komiteto vardu
Dr. Algė Šuliakaitė*

INTRODUCTION

*We can create a perfect state government mechanism
and condemn the imperfect laws of the past,
but our efforts will be fruitless as long as the family is not the institution
that makes the society improve and that spreads the main principles of an honourable way of life.
Only with the help of a family, it is possible to create a spirit in the society
which would allow the laws created by you come into power.*
(Priest A. Kolping)

This publication can be symbolically dedicated to commemorate the liturgical Family year. Acknowledgement of the family, as one of the most important social institutions, corresponds to the main values of Kolping University of Applied Sciences. The first part of the publication contains articles that reveal the importance of family education on the present and future social processes. In the family children acquire basic attitudes toward social responsibility. This way, the family becomes the foundation for young generation's deliberate participation in social life.

This approach is represented in Luobikienė's article "The discourse of family policy in Lithuania" which reveals the concept of a family and highlights the issues of family policy in Lithuania. The importance of various family factors that can affect the level of emotional intelligence is revealed in the Antinienė and Lekavičienė's article. Various institutions and professionals influence family functioning, particularly, children's development and education. Thus, this part of the issue includes research related to social workers' professional development. In their article, Šuliakaitė, Eismontaitė and Didžiulienė discuss the possibilities of Kolping University of Applied Sciences to improve the quality of education for those who specialize in social and business fields.

The second part of the publication includes the articles that emphasize the legal regulation of social responsibility in various fields. Legal issues associated with youth are analysed in Tumėnienė and Striuogienė's articles. Opportunities for a change in law enforcement are revealed in Baltrūnienė and Jankauskas' publication, and current changes in this field are analysed in Morkūnienė-Ruibavičienė and Jankauskas' article. Dementavičienė, Imbrasienė and Juozapavičius' article is significant for highlighting the social responsibility while examining the tax liability as a constitutional obligation to taxpayers.

The third part of the publication is focused on current challenges and new opportunities in the field of business. Zaščišinskienė, Šuminskienė ir Bartkus, in their article, overview the opportunities and means for business improvement in organizations and companies. Challenges and peculiarities of Lithuanian small and medium businesses are highlighted in the articles of Vanagienė, Šikšnelytė, Krikščiukienė and Kvedaraitė. Psychological factors influencing job satisfaction are researched by Druskienė, Raguckienė and Staponienė. Vanagienė presents a viable marketing opportunity by using information and communication. Challenges in the area of finance are revealed in Drungilienė, Druskienė, Eimanavičiūtė, Kustienė, and Giedraitytė's articles.

The topics covered in the publication are directly or indirectly related to the importance of social responsibility in different areas of social life. The scientific committee hopes that issues revealed in the articles will encourage scholarly discussions in social, legal and business fields. Additionally, we hope that readers of the conference proceedings - scientists, students, and practitioners of different fields - will find ideas, which will enable them to transform challenges into opportunities.

*On behalf of the Scientific Committee
Dr. Algė Šuliakaitė*

TURINYS / CONTENTS

	SOCIALINIAI PSICHOLOGINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI / SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ISSUES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS	7
1.	Dalia Antinienė, Rosita Lekavičienė <i>EMOCINIO INTELEKTO IR ŠEIMOS VEIKSNIŲ SĄSAJOS</i> <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTION INTELLIGENCE AND FAMILY FACTORS</i>	7
2.	Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė, Aurelija Kaušienė, Sigita Šergalienė <i>VADYBINIŲ KOMPETENCIJŲ UGDYMAS SOCIALINIO DARBO STUDIJOSE</i> <i>EDUCATION OF MANAGEMENT COMPETENCIES IN SOCIAL WORK STUDIES</i>	12
3.	Nijolė Čiučiulkienė, Edita Stankevičienė <i>PROBLEMIS MOKYMASIS KAIP PRIELAIDA KOLEGIJOS STUDENTŲ KALBĖJIMĄ ANGLIŠKAI</i> <i>EMANCIPUOJANTIS PROCESAS</i> <i>PBL AS A PREMISE FOR THE EMANCIPATION OF STUDENTS' SPEAKING ENGLISH SKILLS IN THE</i> <i>UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES</i>	19
4.	Aušra Druskienė, Laura Raguckienė, Vida Staponienė <i>PSICHOLOGINIO ĮGALINIMO ĮTAKA DARBUOTOJŲ PASITENKINIMUI DARBU</i> <i>IMPACT OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT ON EMPLOYEES' JOB SATISFACTION</i>	28
5.	Bronė Gudaitytė <i>VERSLO FILOSOFIJA: LAISVĖ IR ATSAKOMYBĖ</i> <i>PHILOSOPHY OF BUSINESS: FREEDOM AND ACCOUNTABILITY</i>	36
6.	Irena Luobikienė <i>ŠEIMOS POLITIKOS DISKURSAS LIETUVOJE</i> <i>THE DISCOURSE OF FAMILY POLICY IN LITHUANIA</i>	49
7.	Lukas Pavelek <i>SOCIALINIO KAPITALO IR PILIETINĖS VISUOMENĖS ASPEKTAI SLOVAKIJOS RESPUBLIKOJE</i> <i>ON THE QUESTIONS OF SOCIAL CAPITAL AND CIVIL SOCIETY IN SLOVAK REPUBLIC</i>	53
8.	Algė Šuliakaitė, Vytautė Eismontaitė, Rasa Didžiulienė <i>KOLEGIJOS STUDENTŲ ORGANIZUOTO TRUMPALAIKIO JUDUMO VEIKSNIAI</i> <i>FACTORS OF STUDENT ORGANIZED SHORT-TERM MOBILITY AT UNIVERSITY OF APPLIED</i> <i>SCIENCES</i>	59
9..	Algė Šuliakaitė <i>SOCIALINIAI SANTYKIAI VIRTUALIOJE REALYBĖJE</i> <i>SOCIAL RELATIONSHIPS IN VIRTUAL REALITY</i>	66
	TEISINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI / LEGAL ISSUES: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS	73
10.	Toma Aleknaitė, Rokas Jankauskas <i>NOTARO PAREIGOS AKTYVIAIS VEIKSM AIS IEŠKOTI ĮPĖDINIŲ PAVELDĖJIMO TEISINIUOSE</i> <i>SANTYKIUOSE TEISINIS PAGRINDAS IR RIBOS</i> <i>THE BASIS AND LIMITS OF NOTARIAL DUTIES OF ACTIVELY SEEKING FOR HEIRS'</i> <i>SUCCESSION IN LEGAL RELATIONS</i>	73
11.	Jurgita Baltrūnienė, Rokas Jankauskas <i>NUSIKALTIMŲ, SUSIJUSIŲ SU NETEISĖTU DISPONAVIMU NARKOTINĖMIS IR PSICHOTROPINĖMIS</i> <i>MEDŽIAGOMIS, KRIMINALISTINIS VERTINIMAS</i> <i>THE CRIMINALISTIC ASSESSMENT OF CRIMES RELATED TO ILLEGAL POSSESSION OF NARCOTIC</i> <i>OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES</i>	82
12.	Gintaras Dabkevičius, Rokas Jankauskas <i>PROCESINĖS SANKCIJOS IR ŽMOGAUS TEISĖS CIVILINĖSE BYLOSE</i> <i>PROCEEDINGS PENALTY AND HUMAN RIGHTS IN CIVILS LITIGATIONS</i>	95
13.	Simona Dementavičienė, Kristina Imbrasienė, Rolandas Juozapavičius <i>EKONOMINĖS SANKCIJOS UŽ MOKESTINIŲ PRIEVOLIŲ NEVYKDYMĄ</i> <i>ECONOMIC SANCTIONS FOR FAILURE TAX OBLIGATIONS</i>	99
14.	Sigita Meškauskienė <i>IKITEISMINIO TYRIMO TEISĖJAS – NAUJAS PROCESO SUBJEKTAS LIETUVOS RESPUBLIKOS</i> <i>BAUDŽIAMOJO PROCESO KODEKSE</i> <i>THE PRIE-TRIAL JUDGE - THE NEW SUBJECT IN THE CODE OF PENAL PROCEDURES IN THE</i> <i>REPUBLIC OF LITHUANIAN</i>	107
15.	Simona Morkūnaitė-Ruibavičienė, Rokas Jankauskas <i>AKTUALŪS PASIKEITIMAI ŽEMĖS ŪKIO PASKIRTIES ŽEMĖS ŪKIO PLĖTOJIMO RINKOJE</i> <i>IMPORTANT CHANGES IN AGRICULTURAL AGRICULTURAL DEVELOPMENT OF MARKET</i>	116

16.	Milana Striuogienė <i>JAUNŲ ASMENŲ DARBO TEISINIS REGULIAVIMAS</i> <i>THE LEGAL REGULATION OF YOUNG PERSONS WORK</i>	121
17.	Virginija Tumėnienė <i>VAIKO TEISĖ ŽINOTI SAVO KILMĘ IR ASMENINĖS INFORMACIJOS APSAUGOS KOLIZIJA:</i> <i>PROBLEMATIKA IR JOS SPRENDIMO BŪDAI</i> <i>THE COLLISION OF CHILDREN'S RIGHT TO KNOW THEIR DESCENT AND PERSONAL</i> <i>INFORMATION SECURITY: PROBLEMATIC CONSIDERATIONS AND ITS SOLUTION</i> VERSLO SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI	127 133
18.	Ona Danė Drungilienė, Aušra Druskienė <i>APSKAITOS PROBLEMOS LIETUVOS SMULKAUS IR VIDUTINIO VERSLO ĮMONĖSE</i> <i>PROBLEMS OF ACCOUNTING AT SMALL AND MEDIUM BUSINESS ENTERPRISES IN LITHUANIA</i>	133
19.	Loreta Eimanavičiūtė, Aurelija Kustienė <i>AUDITO RIZIKOS PROBLEMATIKA: SAMPRATŲ INTERPRETACIJOS</i> <i>AUDIT RISK PROBLEMS: INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT</i>	137
20.	Edita Giedraitytė, Aurelija Kustienė <i>IŠKRAIPYMAI FINANSINĖSE ATASKAITOSE: JŲ ESMĖ, POBŪDIS IR PASEKMĖS</i> <i>MISSTATEMENTS IN THE FINANCIAL STATEMENTS: THEIR ESSENCE, NATURE AND</i> <i>CONSEQUENCES</i>	143
21.	Jūratė Guščinskienė, Jadvyga Čiburienė <i>STUDENTŲ TARPTAUTINIS JUDUMAS: DARBDAVIŲ POŽIŪRIS</i> <i>THE MOBILITY OF INTERNATIONAL STUDENTS: EMPLOYERS' ATTITUDES</i>	150
22.	Indrė Šikšnelytė, Birutė Krikščiukienė, Egidija Kvedaraitė <i>LIETUVOS SMULKAUS IR VIDUTINIO VERSLO PARAMOS VERTINIMAS</i> <i>EVALUATION OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS SUPPORT EFFICIENCY IN LITHUANIA</i>	160
23.	Vitalija Vanagienė, Birutė Krikščiukinė <i>KAIMO TURIZMO KLASTERIAI: NOVATORIŠKO SMULKAUS IR VIDUTINIO VERSLO NAUDA,</i> <i>KLIŪTYS</i> <i>RURAL TOURISM IN CLUSTERS: INNOVATIVE SMALL AND MEDIUM BUSINESS BENEFITS,</i> <i>BARRIERS</i>	168
24.	Vitalija Vanagienė <i>SOCIALAUS MARKETINGO KOMUNIKACIJOS PRIEMONĖS FACEBOOK ĮTAIGOS NAUJO MAISTO</i> <i>PREKĖS ŽENKLO PASIRINKIMUI MODELIS</i> <i>SOCIAL MARKETING COMMUNICATION TOOLS FACEBOOK MESMERIZING NEW FOOD BRAND</i> <i>CHOICE MODEL</i>	174
25.	Gintarė Zaščižinskienė, Edita Šuminskienė <i>INFORMACINIŲ TECHNOLOGIJŲ ĮTAKA ORGANIZACIJOS VEIKLOS GERINIMUI</i> <i>INFORMATION TECHNOLOGY ON THE ORGANIZATION BUSINESS IMPROVEMENT</i>	181
26.	Gintarė Zaščižinskienė, Edita Šuminskienė, Edverdas Vaclovas Bartkus <i>ELEKTRONINIŲ PASLAUGŲ PLĖTROS GALIMYBĖS ĮMONĖJE</i> <i>ELECTRONIC SERVICES ENTERPRISE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES</i>	186

SOCIALINIAI PSICHOLOGINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

EMOCINIO INTELEKTO IR ŠEIMOS VEIKSNIŲ SĄSAJOS

DALIA ANTINIENĖ, ROSITA LEKAVIČIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Kadangi vaikystėje didelį vaidmenį asmenybės raidai vaidina šeima, yra svarbu atsakyti į klausimą, kokie būtent socialiniai ir psichologiniai šeimos parametrai yra svarbiausi emocinio intelekto (EI) vystymuisi. Tyrime dalyvavo 1400 jaunuolių iš įvairių Lietuvos regionų; naudotas EI-DARL testas. Nustatyta, kad EI lygis pagal kai kurias testo skales ir subskales yra susijęs su asmenybės šeimine padėtimi, su šeimos pilnumo parametrais, su emocinių santykių kokybe šeimoje, su asmenybės ir motinos/tėvo ryšiais.

PADĖKA

Mokslinį tyrimą rėmė Lietuvos mokslo taryba /Research Council of Lithuania/ (sutarties Nr. MIP-106/2012)

ĮVADAS

Emocinio intelekto (EI) konstruktas jau tris dešimtmečius domina pasaulio mokslininkus, tačiau dar ir šiandien nėra priimta vieningo EI sampratos modelio. Visgi įvairiausių požiūrių sankirtoje dažniausiai stebimos tokios kartinės EI nusakančios dimensijos: gebėjimas suvokti ir suprasti savo ir kitų emocijas, gebėjimas tai panaudoti reguliuojant savo ir kitų emocijas bei elgesį, sprendžiant su emocijomis susijusias socialines situacijas (Mayer, Salovey, 1997; Mayer, Salovey, Caruso ir Sitarenios, 2003). Kiekviena iš paminėtų sričių daugelio mokslininkų yra traktuojamos ne kaip genetiškai sąlygotos, o kaip besivystančios nuo ankstyvos vaikystės. Pvz., asmenybės emocijų percepcijos gebėjimas atpažinti bazines veide atsispindinčias emocijas formuojasi anksčiau, nei gebėjimas atpažinti apsimestines emocines išraiškas (Mayer, Salovey, 1997). Taigi vystantis ir augant vienos srities gebėjimams (pvz., emocijų percepcijai), vystosi ir stiprėja ir kitos srities gebėjimai (pvz., emocijų reguliavimas ir pan.). Kadangi vaikystėje didelį vaidmenį vaiko psichikos ir asmenybės raidai vaidina šeima, yra svarbu atsakyti į klausimą, kokie būtent socialiniai ir psichologiniai šeimos parametrai yra svarbiausi EI vystymuisi. Šią **mokslinę problemą**, tarp kitų gausių probleminių klausimų, nagrinėja šio straipsnio autorės, 2012-2014 m. vykdančios LMT remiamą (sutarties Nr. MIP-106/2012) plataus masto tyrimą „Lietuvos jaunimo emocinis intelektas ir jo veiksniai“. Tyrime naudojamas pirmasis lietuviškas emocinio intelekto testas EI-DARL. Pagrindinis vykdomo tyrimo siekis – nustatyti Lietuvos jaunimo emocinio intelekto tipologinius bruožus bei svarbiausius su EI susijusius veiksnus.

Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip įvairūs šeimos veiksniai yra susiję su asmenybės EI lygiu.

Tyrimo uždaviniai:

1. įvertinti ryšius tarp asmenybės šeiminių padėties (t.y., su kuo šiuo metu gyvena tiriamasis: su tėvais, savarankiškai, santuokoje/ su drauge/draugu ir kt.) ir EI;
2. nustatyti, kaip susijęs šeimos, kurioje užaugo tiriamasis, tipas (t.y., pilnoje šeimoje, su vienu iš tėvų, globos namuose ir kt.) ir EI;
3. ištirti sąryšius tarp vyraujančio šeimos, iš kurios kilęs tiriamasis, tarpusavio santykių emocinio fono ir EI;
4. įvertinti emocinių ryšių su motina ir tėvu svarbą tiriamiesiems bei šio veiksnio sąryšius su EI.

Tyrimo metodika

EI-DARL testas, kuris buvo naudotas tyrimui, yra trijų dalių: pirmoji dalis - EI vertinimui skirtas klausimynas, matuojantis penkias EI dimensijas, t.y., 1. Savo emocijų supratimą (pvz., „*Galiu pajusti, kada mano pyktis pasiekia galutinę ribą*“); 2. Kitų emocijų supratimą (pvz., „*Man sunku suprasti, kaip jaučiasi kiti žmonės*“); 3. Savo emocijų ir elgesio valdymą/reguliavimą (pvz., „*man sekasi susivaldyti ir tada, kai kantrybė, rodos, baigiasi*“); 4. Kitų emocijų ir elgesio valdymą/reguliavimą (pvz., „*Kiti žmonės man patiki savo paslaptis, giliausius jausmus, nes žino, kad aš juos suprasiu ir paguosiu*“); 5. Manipuliacijas (pvz., „*Žinočiau, kaip priversti žmogų pasijusti blogai*“). Tiriamieji atskleidžia savo sutikimo su teiginiais laipsnį, vertindami juos 6 pakopų Likerto skalėje. Klausimyną sudaro 73 testo žingsniai (*Items*).

Antroji dalis – veidų išraiškų identifikavimo skalė (tiriamiesiems pateikiamos 20 fotografijų, kuriose pavaizduotos įvairios emocinės išraiškos; tiriamasis turi pasirinkti atsakymą iš keturių pateiktų variantų).

Trečioji dalis – 10-ies emocinių socialinių ir tarpasmeninių situacijų skalė (tiriamojo prašoma atlikti dvi užduotis: pirmiausia, iš pateiktų galimų situacijos sprendimų pasirinkti vieną jam atrodantį geriausią/priimtinausią sprendimo variantą, kurį *reikėtų* pasirinkti; po to prašoma nurodyti tą atsakymo variantą, pagal kurį *realybėje (greičiausiai) pasielgtų pats tiriamasis*. Kitaip tariant, situacijų subtestas leidžia įvertinti du dalykus – ar tiriamasis geba teoriškai analizuoti situaciją ir pasirinkti teisingą sprendimą ir ar teorinis supratimas sutampa su realiu elgesiu. Situacijose pasirinkimas vykdomas iš 4-8 pateiktų atsakymų variantų.

Testo psichometrinės charakteristikos yra pakankamos (jos pateiktos dviejuose straipsniuose, 2014 m. priimtuose spaudoje: Antinienė, Lekavičienė „*Design Features of the short version of EI-DARL-V1 original emotional intelligence measurement technique*” bei Lekavičienė, Antinienė „*The construction principles and problems of the long version EI-DARL-V2 original measurement methodology of emotional intelligence*”).

Tiriamieji

Tyrimo dalyvavo 1400 tiriamųjų (respondentai į imtį atrinkti patogiosios kvotinės atrankos būdu) iš Vilniaus (183), Kauno (404), Klaipėdos (162), Šiaulių (203), Telšių (205), Panevėžio (99), Utenos (49), Marijampolės (36), Kaišiadorių (44), Alytaus (45). Tiriamieji – šalies jaunimas nuo 17 iki 27 metų amžiaus, $M=19,7$, $SD = 3,29$. Tyrimo dalyvavo jauni besimokantieji įvairaus tipo mokyklose, gimnazijose, kolegijose, universitetuose, dirbantys žmonės, taip pat bedarbiai, dalyvaujantys įvairiose visuomeninėse ir politinėse organizacijose, atliekantys bausmę įkalinimo įstaigose asmenys ir kt.

Rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimu siekta atsakyti į klausimą, ar EI lygiui svarbus šeimos, kurioje gyvena tiriamasis, statusas, t.y., ar gyvenimas su tėvais, su sutuoktiniu, savarankiškai, su draugu/drauge ir EI yra susiję parametrai. Nustatyta, kad nei jungtinėje EI skalėje (pagal visas penkias subskales), nei atskirose subskalėse statistikai reikšmingų skirtumų šeiminių padėties rodikliais nerasta. Tačiau rasti sąryšiai tarp šeiminių padėties ir gebėjimo *spręsti emocines socialines ir tarpasmenines situacijas*: pritaikius Kruskal-Wallis kriterijų, nustatyta, kad prasčiausiai jas sprendžia tiriamieji, gyvenantys su tėvais (Mean Rank = 388,53), geriausiai – poroje su sutuoktiniu ar partneriu gyvenantys asmenys (Mean Rank = 473,85); gautas $\chi^2 = 17,84$ ($p \leq 0,05$). Tokius duomenis galima paaiškinti tuo, kad gyvendamas kartu su tėvais jaunas žmogus yra linkęs automatiškai perimti šeimos „pasaulio supratimo“ modelį, taip pat tikėtina, kad šeimoje būna daugiau spontaniškų emocijų reakcijų (tarp jų ir neigiamų), kai tuo tarpu sutuoktiniai/gyvenantieji su partneriu yra priversti labiau derinti savo atsineštą skirtingą „pasaulio supratimą“, labiau analizuoti sudėtingas socialines situacijas ir ieškoti sutarimo, siekiant išsaugoti pozityvius santykius. Analogiškas savo atlikto tyrimo išvadas pateikia ir Fallahzadeh (2011): įvertinus studentų gyvenamosios vietos ir EI ryšius nustatyta, kad studentai, kurie gyvena atskirai arba studentų bendrabutyje, pasižymėjo aukštesniu bendru EI bei didesniais įverčiais pagal tris skales – tarpasmeninio, prisitaikomumo ir streso valdymo, nei studentai, kurie gyvena namuose kartu su tėvais.

Nedaug statistikai reikšmingų ryšių pavyko apčiuopti ir tarp EI rodiklių bei šeimos, kurioje asmuo užaugo, pilnumo. Visgi įdomu pastebėti, kad *savo emocijų valdymas* būdingiausias jaunuoliams užaugusiems globos namuose (Mean Rank = 617,17) – tai greičiausiai susiję su formalių ir griežtų taisyklių buvimu, su sankcijomis, ko paprastai nebūna arba būna žymiai mažiau namų aplinkoje. Blogiausiai sekasi *suvaldyti savo emocijas* gyvenusiems su vienu iš tėvų (Mean Rank = 426,25) ($\chi^2 = 9,65$). Tačiau augę su vienu iš tėvų tiriamieji geriausiai *atpažino emocines išraiškas veiduose* (Mean Rank = 356,10) ir *geriausiai sprendė su emocijomis susijusias socialines situacijas* (Mean Rank = 476,50), kai tuo tarpu globos namų gyventojai tai darė prasčiausiai, atitinkamai pirmuoju atveju Mean Rank = 51,88 ($\chi^2 = 9,55$), antruoju – Mean Rank = 63,00 ($\chi^2 = 9,78$). Tikėtina, kad menkesnė socialinė patirtis, gausesnės privalomos globos namų taisyklės turi neigiamos įtakos, kai jaunas žmogus turi rasti atsakymą sudėtingoje su emocijomis susijusioje socialinėje situacijoje. Asmenybės raida nepilnoje šeimoje taip pat turi savo specifiką: čia bręstant patirdama daugiau iššūkių, nei tuomet, kai branda rūpinasi abu tėvai. Antra vertus, mokslinėje literatūroje galima aptikti prieštaringų rezultatų. Pvz., Singh ir Modi (2012) ištyrė 100 jaunuolių nuo 18 iki 22 m., gyvenančių išsiskyrusiose arba pilnose šeimose (taikytas Anita Soni /Ashok Sharm EI testas) ir gavo, kad aukštesnis EI yra tų tiriamųjų, kurie buvo kilę iš pilnų šeimų.

Tarp efektyvių EI vystymosi socialinių veiksnių yra vaikų auklėjimo šeimoje būdai ir vaikų/jaunuolių subjektyvus to auklėjimo suvokimas ir vertinimas. Vaikų auklėjimas yra apibrėžiamas kaip nuostatos vaikų auginimo atžvilgiu (Darling, Steinberg, 1993) ir apima tris pagrindinius bruožus (Grolnick, Deci, Ryan, 1997): *įsitraukimą* (kiek tėvai domisi ir aktyviai dalyvauja vaiko gyvenime), *autonomijos palaikymą* (kaip tėvai vertina savo vaiko perspektyvą ir panaudoja technikas, kurios paskatina pasirinkimą, iniciatyvumą ir dalyvavimą priimant sprendimus) bei *šilumą* (kiek tėvai yra atsakingi ir jautrūs savo vaiko atžvilgiu). Vaikų auklėjimas, grindžiamas šiais trimis bruožais, sąlygoja vaiko Aš sistemos vystymosi procesus, savireguliacijos gebėjimų formavimąsi ir emocinių kompetencijų įgijimą. Šiame straipsnyje pristatomas tyrimas atskleidė reikšmingas sąsajas tarp šiltų tarpusavio santykių šeimoje ir geresnio savęs pažinimo, t.y., šie tiriamieji geba geriau *suprasti savo jausmus ir juos valdyti* (vertinamas teiginys „buvo/yra daug šiltų jausmų“, $\chi^2 = 13,46$). Jie taip pat geriau geba paveikti, *suvaldyti ir šalia esančių žmonių jausmus*. Ir priešingai, blogiausiai savo emocijas atpažįsta ir valdo tie, kurie augo besipykstančiose šeimose (vertinamas teiginys „daugiau pykoms, nei palaikėme normalius santykius“, $\chi^2 = 9,80$). Įdomu pažymėti, kad blogiausiai kitų žmonių emocijas geba suvaldyti tie, kurie savo šeimos gyvenimą vertino kaip „normalų“ (vertinamas teiginys „nebuvo/nėra priimta demonstruoti šiltų jausmų – tiesiog normaliai sugyvenome“, $\chi^2 = 14,12$) (rangų vidurkiai pateikiami 1 lentelėje).

1 lentelė

Kruskal-Wallis testo rangų vidurkių (Mean Rank) lentelė

Šeimoje, kurioje gimė ir užaugo tiriamasis:	„Savo emocijų supratimas“	„Savo emocijų valdymas“	„Kitų emocijų valdymas“
„buvo/yra daug šiltų jausmų“	607,37	590,82	622,30
„nebuvo/nėra priimta demonstruoti šiltų jausmų – tiesiog normaliai gyveno“	581,30	586,63	557,09
„daugiau pykosi, nei palaikė normalius santykius“	478,33	471,63	582,94
„nesipyko, bet gyveno kas sau, tarp šeimos narių nebuvo emocinio ryšio“	512,36	532,60	583,47

Minėti rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad jau ankstyvaisiais raidos etapais – vaikystėje ir paauglystėje – šeimoje mokomasi emocijų identifikavimo ir valdymo: ramioje ir šiltoje šeimos aplinkoje tas procesas yra sklandus, kai tuo tarpu stresą keliančioje aplinkoje, kai išgyvenami nuolatiniai pykčiai, šis procesas yra sutrikdytas. Tyrimas atskleidė, kad „emocijų mokymosi“ procesas trinka ir nedemonstruojančios emocijų šeimos aplinkoje: besivystanti asmenybė tokioje šeimoje lygiai taip pat neturi galimybių „pasipraktikuoti“, kaip ir besipykstančioje šeimoje, tik pastaruoju atveju gausios neigiamos emocijos ir stresą kelianti aplinka gali įtvirtinti neadekvačias, „aklas“ stereotipines, baimės sąlygotas ar kitokias reagavimo formas. Įvairiose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad yra ryšys tarp tokių EI dimensijų kaip emocijų suvokimas, supratimas ir valdymas iš

vienos pusės ir subjektyviai suvokta tėvų šiluma vaikystėje – iš kitos pusės (r reikšmės svyravo nuo 0,15 iki 0,23, tyrimas atliktas MEIS metodika, Ciarrochi, Chan ir Caputi (2000). Tokio ryšio egzistavimą savo tyrimais patvirtino ir Saarni (1997), Barber, Stolz, Olsen, Collins, Burchinal (2005); Ryan, Deci, Grolnick, LaGuardia (2006) bei Sillick ir Schutte (2006). Lyginamuosius tyrimus su 352 studentais (142 vaikinai ir 210 merginų, amžiaus vidurkis – 18,39 metai) atlikę Asghari ir Besharat (2011) patvirtino, kad tėvų šiluma vaikystėje yra svarbesnis faktorius EI raidai, nei įsitraukimas ar autonomijos palaikymas. Nastasa ir Sala (2012) teigimu, šaltas bendravimas šeimoje naudojant autoritarinį arba diktatorišką stilių neigiamai koreliuoja su EI lygiu (atitinkamai $r = -0,254$, $p < 0,05$ ir $r = -0,429$, $p < 0,01$). Iš priešingai – jų tyrime nustatyta, kad tarp leidžiančiojo stiliaus ir EI bei demokratinio stiliaus ir EI yra teigiami ryšiai (atitinkamai $r = 0,352$, $p < 0,01$ ir $r = 0,266$, $p < 0,01$). Taigi tėvai, kurie taiko diktatorišką ar autoritarinį stilius, suformuoja nelanksčius vaikus ir paauglius, kuriems reikia aiškių taisyklių, kad jaustųsi gerai, kurie neprisiima atsakomybės už savo jausmus, bet kaltina kitus, kritikuoja kitus, negalvodami apie jų jausmus ir pan.; taikantieji leidžiantįjį ar demokratinį stilių skatina paauglių EI vystymąsi.

Įdomu pažymėti, kad tikrinant koreliacijas tarp subjektyviai suvoktos tėvų socialinės paramos, arba įsitraukimo, ir minėtų EI dimensijų nustatytas tik sąryšis su viena EI dimensija – emocijų valdymo ($r = 0,22$, tyrimas atliktas MSCEIT metodika (Lopes ir kt., 2003). Akivaizdu, kad betarpiškų tarpasmeninių kontaktų kokybė – tėviška šiluma - vaikystėje turi didesnę svarbą EI lygiui jaunystėje ir suaugystėje, nei labiau formali tėvų socialinė parama sprendžiant kasdienės gyvenimo problemas.

Pasidomėjus, kuris iš tėvų – motina/ tėvas/abu tėvai – yra emociškai svarbesnis asmuo vaikui EI vystymosi atžvilgiu, nustatyta, kad *savo emocijas labiau supranta* tiriamieji, kuriuos su abiem tėvais siejo stiprūs emociniai ryšiai (Mean Rank = 627,60), prasčiausiai – tie, kurie su abiem tėvais turėjo vienodai silpnus emocinius santykius (Mean Rank = 487,11) ($\chi^2 = 13,08$). *Kitų žmonių emocijas geriausiai valdyti* geba tiriamieji turėję stipriausius emocinius ryšius su motina (Mean Rank = 675,45), blogiausiai – turėję silpnus ryšius su abiem tėvais (Mean Rank = 511,87) ($\chi^2 = 13,89$). Kitų mokslininkų atlikti tyrinėjimai rodo dviprasmiškus rezultatus, pvz., Brackett ir kt. (2004) tyrimuose statistiškai reikšmingi sąryšiai nebuvo nustatyti, kai tuo tarpu tokie sąryšiai nurodomi kai kuriuose kituose tyrimuose: Asghari ir Besharat (2011) parodė, kad reikšmingai skiriasi kai kurių subskalių (motinos įsitraukimo, motinos šilumos ir tėvo šilumos) įverčiai vaikinų ir merginų atžvilgiu, pvz., 8,3 proc. sklaidos, susijusios su EI, yra paaiškinama motinos šiluma merginų atveju ($R^2 = 0,083$) bei 17,4 proc. vaikinų atveju ($R^2 = 0,174$).

IŠVADOS

1. Tyrimas atskleidė, kad asmenybės šeiminė padėtis (t.y., su kuo šiuo metu gyvena tiriamasis: su tėvais, savarankiškai, santuokoje/ su drauge/draugu ir kt.) ir EI nusakančios pagrindinės dimensijos - savo ir kitų emocijų supratimas ir valdymas bei gebėjimas manipuliuoti - yra nesusiję parametrai. Visgi gebėjimui spręsti emocines socialines ir tarpasmenines situacijas šeiminės padėties parametrai yra reikšmingi: tokias situacijas geriausiai sprendžia gyvenantieji santuokoje/su drauge/draugu. Prasčiausiai su situacijų sprendimu susidoroja tie, kurie gyvena kartu su tėvais.
2. Šeimos, kurioje asmenybė užaugo, pilnumas ir asmenybės emocinio intelekto lygis (pagal suminį įvertį) nėra susiję. Tačiau pagal atskiras EI dimensijas sąryšiai nustatyti: *savo emocijų valdymas* būdingiausias jaunuoliams, užaugusiems globos namuose, o sunkiausiai tai sekasi realizuoti augusiems su vienu iš tėvų. Antra vertus, pastarieji jaunuoliai geriausiai identifikuoja emocines būsenas veiduose ir geriausiai sprendžia su emocijomis susijusias socialines ir tarpasmenines situacijas, kai tuo tarpu globos namų jaunuoliai tai daro prasčiausiai.
3. Tyrimu nustatytos reikšmingos sąsajos tarp šiltų tarpusavio santykių šeimoje ir geresnio *savų emocijų supratimo* bei geresnio *savo ir kitų žmonių emocijų valdymo*. Ir priešingai - gausūs pykčiai šeimoje neleidžia išmokti tinkamai atpažinti savo emocijas ir jas valdyti.
4. Tyrimo rezultatai patvirtino stiprių emocinių ryšių svarbą: geriausiai geba suvaldyti *kitų žmonių emocijas* tie, kurie turėjo stiprų emocinį ryšį su motina. *Savo emocijas* geriausiai geba suprasti

tie, kurie turėjo stiprų ryšį su abiem tėvais, o prasčiausiai supranta tie, kurie su abiem tėvais turėjo vienodai silpnus emocinius santykius.

LITERATŪRA

1. Asghari, M. S., ir Besharat, M. A. (2011). The relation of perceived parenting with emotional intelligence. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 30, p. 231–235.
2. Barber, B. K., Stolz, H. E., Olsen, J. A., Collins, W. A., ir Burchinal, M. (2005). *Parental support, psychological control, and behavioral control: assessing relevance across time, culture, and method*. Boston, Mass: Blackwell.
3. Brackett, M., Mayer, J.D., Warner, R. M. (2004). Emotional intelligence and the prediction of behavior. *Personality and Individual Differences*, 36, p. 1387–402.
4. Darling, N., ir Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: an integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, p. 487–496.
5. Fallahzadeh, H. (2011). The relationship between emotional intelligence and academic achievement in medical science students in Iran. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 30, p. 1461–1466.
6. Grolnick, W. S., Deci, E. L., ir Ryan, R. M. (1997). *Internalization within the family: The self-determination theory perspective*. In J. E. Grusec ir L. Kuczynski (Eds.), *Parenting and children's internalization of values: a handbook of contemporary theory* (p. 135-161). New York: Wiley.
7. Lopes, P.N., Salovey P, Straus R.(2003). Emotional intelligence, personality, and the perceived quality of social relationships. *Personality and Individual Differences*, 35, 641–58.
8. Mayer, J. D., ir Salovey, P. (1997). *What is emotional intelligence?* In P. Salovey ir D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: educational implications* (pp. 3-34). New York: Basic Books.
9. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R., ir Sitarenios, G. (2003). Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0. *Emotion*, 3, p. 97–105.
10. Nastasa, L.-E., ir Sala, K. (2012). Adolescents' emotional intelligence and parental styles. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 33, p. 478–482.
11. Ryan, R. M., Deci, E. L., Grolnick, W. S., ir LaGuardia, J. G. (2006). *The significance of autonomy and autonomy support in psychological development and psychopathology*. In D. Cicchetti ir D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology: theory and method*, 2nd ed. (p.795–849). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
12. Saarni, C. (1997). *Emotional competence and self-regulation in childhood*. In P. Salovey ir D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: educational implications* (pp. 35-69). New York: Basic Books.
13. Sillick, T. J., ir Schutte, N. S. (2006). Emotional intelligence and self-esteem mediate between perceived early parental love and adult happiness. *Emotional Intelligence*, 2(2), 38–48.
14. Singh, A., ir Modi, R. (2012). Impact of Nuclear and Joint Family on Emotional Intelligence among Adolescents. 2nd Indian Psychological Science Congress, Chandigarh, p. 181.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTION INTELLIGENCE AND FAMILY FACTORS

Dalia Antinienė, Rosita Lekavičienė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

Because a family plays a significant role in the development of a personality in the childhood, it's very important to find out, what are the exact social and psychological family parameters that are the most essential for the development of emotional intelligence (EI). 1400 young people from various Lithuanian regions participated in the research; EI-DARL test was used. It was confirmed that the level of EI in regard to particular scales and subscales of the test is related to a family status of a personality, parameters of family fullness, the quality of emotional relationships in a family, also to the relationships between a personality and a mother / father.

VADYBINIŲ KOMPETENCIJŲ UGDYMAS SOCIALINIO DARBO STUDIJOSE

**RAMUNĖ BAGDONAITĖ-STELMOKIENĖ, AURELIJA KAUSIENĖ
SIGITA ŠERGALIENĖ**

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Vienas iš pagrindinių Kolpingo kolegijos tikslų yra teikti kokybiškas ir modernias studijas, kurios atitinka šiuolaikinius darbo rinkos poreikius, stiprinant ir plečiant tarptautinius ryšius, didinant studijų programų tarptautiškumą. Vadovaujantis šiais tikslais, kartu su partneriais iš katalikiško Eichštato – Ingolštato universiteto (Vokietija), Riga Stradinio universiteto (Latvija), Tartu universiteto (Estija) 2013 m. liepos – gruodžio mėn. Kolpingo kolegija įgyvendino tarptautinį „Baltijos šalių ir Vokietijos aukštųjų mokyklų biuro“ finansuojamą projektą „Socialinių darbuotojų vadybinės kompetencijos Baltijos šalyse“. Šio projekto tikslas buvo tobulinti socialinio darbo studijų programas Baltijos šalyse. Šiame straipsnyje pristatoma šio projekto metu atlikto tarptautinio tyrimo rezultatų dalis, atskleidžianti Lietuvos socialinio darbo studijose plėtojamas vadybines kompetencijas, šių kompetencijų įgijimo poreikį bei galimybes.

ĮVADAS

Socialiniai darbuotojai ne tik dirba tiesioginį socialinį darbą, tačiau dažnai vadovauja organizacijoms, teikiančioms socialines paslaugas įvairioms klientų grupėms. Kad galėtų efektyviai atlikti įvairius profesinius vaidmenis savo darbo veikloje, socialiniams darbuotojams reikalingos vadybinės kompetencijos (Motužytė, Ruškus, 2008). Lietuvai tapus ES nare, didesnis dėmesys skiriamas socialinio darbo profesijos tobulinimui, socialinių paslaugų plėtrai. 2008 m. ekonomikos nuosmukis Lietuvoje, pristabdė ūkio sričių vystymąsi, tačiau tai paskatino ieškoti alternatyvių sprendimų, pvz., kaip mažinti įmonių administravimo kaštus, optimizuoti darbuotojų atliekamas funkcijas ir pan. (Pileckienė, Žadeikaitė, 2009). Socialiniai darbuotojai, teikdami socialines paslaugas skirtingoms klientų grupėms, siekia padėti žmonėms, kuriems pagalbos labiausiai reikia, tačiau vien noro neužtenka. Pastebima, kad socialinių paslaugų poreikis didėja, skiriamos valstybės lėšos yra ribotos, tad aktualiu tampa socialinių paslaugų organizacijų veiklos efektyvumo didinimas panaudojant vidinius išteklius, t.y. tobulinant organizacijų struktūrą, efektyviai joms vadovaujant.

Naujausias LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl socialinio darbo studijų krypties reglamento patvirtinimo“ (2008) nurodo, kad socialinio darbo studijos turi sudaryti sąlygas, kad būsiami socialinio darbo specialistai įsisavintų socialinio darbo vertybes, etikos principus, žinias ir gebėjimus, reikalingus tiesioginiam socialiniam darbui su klientais, siekiant teikti konkrečias socialines paslaugas, šių paslaugų teikimo vadybai, tyrimų vykdymui, socialinės politikos formavimui ir įgyvendinimui. Šiame įsakyme teigiama, kad socialinio darbo studijų studentai turi įgyti žinių apie socialinių paslaugų organizavimą, jų plėtojimą, suvokti socialinių paslaugų įstaigų, projektų ir programų vadybą, ugdyti gebėjimus organizuoti ir teikti socialines paslaugas klientų grupėms. Taigi, vadybinių kompetencijų ugdymas yra aktuali socialinio darbo veiklos sritis. Galima teigti, kad socialinio darbo srityje jaučiamas vadybinių kompetencijų ugdymo poreikis, o vienas iš būdų yra tobulinti esamas socialinio darbo studijų programas ar kurti naujas. Tad Kolpingo kolegija, kartu su partneriais iš katalikiško Eichštato – Ingolštato universiteto (Vokietija), Riga Stradinio universiteto (Latvija), Tartu universiteto (Estija) 2013 m. liepos – gruodžio mėn. įgyvendino tarptautinį „Baltijos šalių ir Vokietijos aukštųjų mokyklų biuro“ finansuojamą projektą „Socialinių darbuotojų vadybinės kompetencijos Baltijos šalyse“, kurio vienas iš tikslų buvo atlikti kiekybinį tyrimą Lietuvoje, Vokietijoje, Latvijoje ir Estijoje ir šio tyrimo pagrindu būtų galima tobulinti socialinio darbo studijų programas Baltijos šalyse.

Tyrimo tikslas – identifikuoti vadybinių kompetencijų ugdymo poreikį ir galimybes socialinio darbo studijose.

Uždaviniai:

1. Atskleisti vadybinių kompetencijų poreikį socialinio darbo praktikoje.
2. Išryškinti pagrindines vadybinių kompetencijų sritis, reikalingas socialiniame darbe.

3. Atskleisti vadybinių kompetencijų ugdymo galimybes socialinio darbo studijose.

Straipsnyje pristatoma minėto projekto metu atlikto tarptautinio kiekybinio tyrimo rezultatų dalis, atskleidžianti Lietuvos socialinio darbo studijose plėtojamas vadybines kompetencijas, šių kompetencijų įgijimo poreikį bei galimybes.

Vadybinių kompetencijų poreikis socialinio darbo praktikoje

Šiandien Lietuvoje socialinis darbas - tai profesija, kurią galima įgyti aukštojoje mokykloje. Pagrindinis profesijos bruožas yra specialus pasirengimas ir atitinkamų kompetencijų įgijimas. Lietuvoje socialinio darbo studijos pradėtos organizuoti po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo: 1991-1992 m. Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetuose, Utenos kolegijoje buvo pradėti rengti socialiniai darbuotojai. Socialinio darbo studijų programos sudarytos remiantis Vakarų šalių patirtimi ir vadovaujasi reflektviuioju socialinio darbuotojo kompetencijos modeliu, sukurtu iš žinių, vertybių ir įgūdžių. Šis modelis atspindi teorijos ir praktikos ryšį, asmeninės ir profesinės patirties sąveiką, kuri svarbi socialinio darbuotojo profesinio tobulėjimo procese. Lietuvoje didelė socialinio darbo studijų programų įvairovė. Baigusiems neuniversitetines studijas absolventams suteikiamas socialinio darbo profesinio bakalauro kvalifikacinis laipsnis, o baigusiems universitetines studijas - socialinio darbo bakalauro ar magistro kvalifikacinis laipsnis. Socialinio darbo praktika ir teorija reikalauja plataus žinių spektro. O siekiant kokybiškai teikti socialines paslaugas tiek viešajame, tiek privačiame sektoriuose, geri vadybiniai įgūdžiai būtini.

Siuolaikinis pasaulis vis labiau kompleksiškas ir dinamiškas. Krizė pasaulyje patvirtino, kad globaliniai ir vietiniai procesai tampa tvirčiau sujungti. Socialinis darbas susiduria su naujais iššūkiais, šiai profesijai keliami nauji prioritetai. Tai parodė būtinybę keisti ir tarptautinį socialinio darbo apibrėžimą (Tarptautinė socialinio darbo federacija, 2013): „socialinio darbo profesija lengvina socialinius pokyčius ir išsivystymą, socialinę sanglaudą, ir įgalinimą bei žmonių išlaisvinimą. Socialinio teisingumo, žmogaus teisių, kolektyvinės atsakomybės ir pagarbos skirtingumams principai yra pagrindiniai socialiniame darbe. Remiantis socialinio darbo, socialinių mokslų, humanitarinių mokslų teorijomis, socialinis darbas įpareigoja žmones ir struktūrą atkreipti dėmesį į gyvenimo iššūkius ir padidinti žmonių gerovę.“ Šį apibrėžimą ketinama patvirtinti 2014 m. liepos mėn. Melburne. Kaip matoma, pagrindiniai žodžiai naujame socialinio darbo apibrėžime yra socialinė kaita, socialinė sanglauda, įgalinimas, žmonių išlaisvinimas, socialinis teisingumas, žmonių teisės ir kolektyvinė atsakomybė. Visa tai rodo ir svarbą stiprinti socialinių darbuotojų žinias bei įgūdžius. Vadybinės kompetencijos tampa labiau svarbios, atliepiančios socialiniam darbui keliamus iššūkius ir siekiant susidoroti su naujomis socialinėmis problemomis.

Pasaulinės ekonominės krizės padariniai šalyje pasireiškė naujais iššūkiais socialiniam darbui: augo nedarbo lygis, skurdas, atsirado naujų priklausomybių formų, iškilo migracijos (emigracijos) problemų. Atliepiančios minėtus iššūkius, socialinis darbas Lietuvoje tobulėja: vystomos naujos socialinių darbuotojų veiklos sritys, daugėja profesionalių socialinių darbuotojų. Socialinių problemų kompleksškumas ir jų įvairovė reikalauja iš socialinių darbuotojų specifinių žinių, įgūdžių, tad juos rengiančios aukštosios mokyklos nuolat peržiūri ir atnaujina socialinio darbo studijų programas. Tobulinami socialinių darbuotojų kvalifikaciniai reikalavimai, kiti jų veiklą reglamentuojantys teisės aktai (Šinkūnienė, 2010). Plėtojant socialinį darbą Lietuvoje, socialinių darbuotojų profesionalumas, socialinių paslaugų kokybės gerinimas ir socialinio darbo veiksmingumas - vieni svarbiausių uždavinių. Socialinių darbuotojų profesionalumas - tai ne tik laiku ir gerai atliktas darbas, bet ir profesinių žinių atnaujinimas, įgūdžių lavinimas, domėjimasis supančia aplinka. Todėl nuolatinis profesinis tobulinimasis ir kvalifikacijos kėlimas - neatsiejamos socialinių darbuotojų veiklos sritys. Socialinio darbuotojo profesinė veiklos sėkmė ir perspektyvos priklauso nuo darbuotojo asmeninių savybių, pasitikėjimo savo jėgomis, mokėjimo save pateikti kaip kvalifikuotą darbuotoją. Socialinio darbo kokybė priklauso ir nuo socialinio darbuotojo kvalifikacijos, gebėjimo planuoti darbinę veiklą. Dalyvavimas seminaruose, naujos žinios padeda naujai pažvelgti į savo profesinės veiklos perspektyvas (Žalimienė, 2006; Pilipavičienė, 2006).

Dėl visuomenėje esamos socialinės atskirties, skurdo ir kitų problemų socialinių darbuotojų vaidmuo svarbus, siekiant socialinio solidarumo ir pokyčių ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Šio

meto socialinių problemų nustatymas, jų įvertinimas ir sprendimai, didėjanti žmonių migracija skatina įvairių šalių socialinių darbuotojų bendradarbiavimą. Aukštosiose mokyklose socialinio darbo studijų programose daugiau atsiranda tarptautiškumo elementų. Daugėja naujų studijų programų, orientuotų į konkrečias socialinio darbo sritis, pvz., Vaiko gerovė ir socialinė apsauga (Kolpingo kolegija), Bendruomenės vystymas (Vytauto Didžiojo universitetas).

Poreikių socialinėms paslaugoms turi įvairios žmonių grupės. Taikantis prie rinkos dėsnių, kuriant vieningą socialinę politiką Lietuvoje, reikalingas vadybinis požiūris į socialinių paslaugų teikimo organizavimo procesą, kurio dalyviai turėtų būti ne tik įvairių profesijų atstovai, bet ir klientai (asmenys, šeimos, grupės, bendruomenės) (Žalimienė, 2006). Socialiniams darbuotojams atliekant darbinės funkcijas, dirbant su kitais specialistais (medikais, teisėsaugos darbuotojais ir kt.) bei įstaigomis ir organizacijomis (pvz., darbo birža, nakvynės namai ir kt.) įvairiose veiklos srityse svarbi tarpusavio pagalba, kokybiškas bendravimas ir bendradarbiavimas.

Tyrimo metodologija

2013 m. liepos – gruodžio mėn. atliktas kiekybinis tyrimas, kurio tikslas buvo identifikuoti vadybinių kompetencijų ugdymo poreikį ir galimybes socialinio darbo studijose Baltijos šalyse ir Vokietijoje. Buvo apklausti 96 Lietuvos socialiniai darbuotojai, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2010 m. iš viso socialinį darbą Lietuvoje dirbo **apie 9,9** tūkst. darbuotojų (Socialinis pranešimas 2011-2012, 84). 85.5 proc. apklaustųjų sudarė moterys ir 13.5 proc. vyrai. 50 proc. respondentų dirba socialiniais darbuotojais arba socialiniais pedagogais, 22 proc. - socialinio darbo studentai. 26 proc. apklaustųjų turi 5-9 m. socialinio darbo patirtį, 24 proc. neturi socialinio darbo patirties, 13,5 proc. turi mažesnę nei 2 metų darbo patirtį, 12.5 proc. 2- 4 m. socialinio darbo patirtį, 11,5 proc. turi daugiau nei 10 m. socialinio darbo patirtį.

Dabartinę savo veiklą 82.7 proc. nurodė kaip tiesioginį darbą su klientais, 14.7 proc. kaip netiesioginį darbą su klientais, jog darbe tenka vadovauti nurodė 33.3 proc. respondentų. Apie dabartinę savo veiklos sritį socialiniai darbuotojai nurodė, jog: 30.7 proc. dirba su socialinės rizikos klientais, 25.3 proc. - su vaikais ir jaunimu, 29.3 proc. dirba vaikų ir jaunimo apsaugos srityje, 30.7 proc. nurodė, jog dirba sveikatos apsaugos ir senų žmonių reabilitacijos sferoje, 26.7 proc. nurodė, jog jų veikla yra įvairi, nepriskiriama jokiai konkrečiai sričiai. 77.3 proc. apklaustųjų dirba visą darbo dieną, 18.7 proc. dirba dalį darbo dienos. 54.7 proc. - dirba valstybinėje įstaigoje, nevyriausybinėje organizacijoje dirba – 24 proc., 13.3 proc. viešojoje įstaigoje.

Duomenys tyrimui rinkti naudojant anketinę apklausą, kurią respondentai galėjo užpildyti internete. Anketą sudarė įvadinė dalis, pagrindinė ir baigiamoji dalis. Pagrindinę dalį sudarė 6 pagrindiniai klausimų blokai, kurie atspindi esmines vadybinių kompetencijų socialiniame darbe sritis, išskirtas remiantis teorine analize bei diskutuojant su projekto partneriais:

- 1) viešųjų ryšių kompetencijos;
- 2) vadovavimo kompetencijos;
- 3) kompetencijos ekonomijos srityje;
- 4) kokybės darbe garantija;
- 5) tarpkultūrinės kompetencijos;
- 6) tarpasmeninės kompetencijos.

Tyrimo rezultatai ir analizė

Pagrindinės vadybinių kompetencijų sritys, reikalingos socialiniame darbe

Tyrimo metu respondentų buvo prašoma įvertinti socialiniams darbuotojams reikalingas vadybines kompetencijas. Siekiant išsiaiškinti **viešųjų ryšių kompetencijos** reikšmę respondentų buvo klausiama, kiek svarbu:

- atstovauti organizaciją, jos vertybes bei normas raštu ir žodžiu; 55.3 proc. respondentų pažymėjo, kad tai *labai svarbu* ir 38.3 proc. mano, jog *svarbu*.
- gebėti įtraukti savanorius, klientus ir visuomenę, siekiant atkreipti dėmesį į organizacijos programas ir veiklą; 63.2 proc. respondentų teigia, kad *labai svarbu* ir 31.6 proc. mano, jog *svarbu*.
- kurti, įtvirtinti ir puoselėti bendradarbiavimo ir strateginius ryšius; kad tai *labai svarbu* nurodė 53.1 proc. respondentų, kad *svarbu* - 39.6 proc.

Lietuvoje studijų programas ar/ir dalykus reglamentuojančiuose dokumentuose daugiausiai dėmesio skiriama vadybinėms kompetencijoms bendrąja prasme ir retai išskiriamos jos atskiros sritys. Kompetencijos viešųjų ryšių srityje taip pat suprantamos kaip vadybinės kompetencijos dalis. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, būtų tikslinga akcentuoti ne tik visą vadybos dalyką bendrąja prasme, bet ir atskirus jo elementus.

Vadovavimo kompetencijos. LR švietimo ir mokslo ministro įsakyme „Dėl socialinio darbo studijų krypties reglamento patvirtinimo“ (2008) nurodoma, kad socialinio darbo studijos turi „sudaryti sąlygas įsisavinti socialinio darbo vertybes ir etikos principus, žinias ir gebėjimus, reikalingus tiesioginei sąveikai su klientais konkrečioms socialinėms paslaugoms teikti, jų vadybai, tyrimams vykdyti, socialinei politikai formuoti ir jai įgyvendinti.“ Tačiau čia nenurodyta, jog aukštosios mokyklos, ruošiančios socialinius darbuotojus, privalo studijų programose numatyti vadybos pagrindų dalyką, nes jis priskiriamas bendrojo lavinimo dalykų sąrašui, iš kurio aukštoji mokykla parenka dalykus savo nuožiūra (iš šio sąrašo gali parinkti informatiką, teisę ar socialinę statistiką). Šios kompetencijos pabrėžtos „Studijų programų atnaujinimo: kompetencijų plėtotės ir studijų siekinių vertinimo metodikoje 2012“, ir priskiriamos tarpasmeninėms kompetencijoms, kurioms lavinti aukštoji mokykla turi sudaryti sąlygas. Klausiant apie vadybinių kompetencijų svarbumą, respondentai nurodė:

- jog labai svarbu, kad socialiniai darbuotojai sugebėtų motyvuoti, vadovauti ir palaikyti bendradarbius, studentus ir savanorius (58.3 proc. *labai svarbu* ir 38.5 proc. *svarbu*);
- užmegzti efektyvius darbo santykius *labai svarbu* 57.3 proc. ir *svarbu* - 37.5 proc.;
- gebėti įvertinti, analizuoti ir tobulinti komandinį darbą - 63.5 proc. *labai svarbu* ir 32.3 proc. *svarbu*;
- analizuoti darbo krūvį bei atitinkamai paskirstyti užduotis komandai - *labai svarbu* 52.1 proc. ir *svarbu* 37.5 proc.

Iš respondentų atsakymų matoma, kad socialinio darbo praktikoje vadovavimo kompetencijos yra labai svarbios.

Kompetencijos ekonomijos srityje. Klausiant socialinių darbuotojų nuomonės apie gebėjimų ekonomiškai dirbti svarbą, išryškėjo štai tokie požūriai:

- kad socialiniai darbuotojai efektyviai panaudotų materialinius ir kitus išteklius *labai svarbu* 44.7 proc. respondentų ir *svarbu* 46.8 proc.;
- kad mokėtų suformuoti, kontroliuoti ir dokumentuoti projektų biudžetą *labai svarbu* 28.3 proc. *svarbu* 47.8 proc. *mažai svarbu* 21.7 proc.;
- kad išmanytų efektyvumo rodiklius ir taikytų priemones jų įgyvendinimui 26.4 proc. respondentų mano, kad *labai svarbu*, *svarbu* – 58.2 proc.

Įdomu, kad respondentai, atsakydami į paskutinį anketos klausimą, kuri iš išvardintų vadybinių kompetencijų sričių jiems atrodo svarbiausia, ekonomijos net nepaminėjo. LR studijų programas ar/ir dalykus reglamentuojančiuose dokumentuose mažai dėmesio skiriama kompetencijų lavinimui ekonomijos srityje. „Socialinio darbo studijų krypties kompetencijų plėtotės metodikoje 2011“ kokybės darbe garantija priskirta bendrosioms sisteminėms kompetencijoms ir suprantama kaip „projektų rengimas ir jų vadyba.“ Praktikos lauke socialinių paslaugų institucijose esančiose pareiginėse socialinio darbuotojo instrukcijose numatoma, kad darbuotojas turi ekonomiškai ir efektyviai naudoti organizacijos materialinius ir žmogiškuosius išteklius. Ši kompetencija mūsų šalyje įgyjama praktinės veiklos metu.

Kokybės darbe garantija. Šios kompetencijos pabrėžtos ir „Studijų programų atnaujinimo: kompetencijų plėtotės ir studijų siekinių vertinimo metodikoje 2012“ (čia jos priskiriamos instrumentinėms ir sisteminėms kompetencijų sritims), ir LR švietimo ir mokslo ministro įsakyme „Dėl socialinio darbo studijų krypties reglamento patvirtinimo“ (2008), kur jos priskiriamos pažintiniams bei praktiniams gebėjimams. „Socialinio darbo studijų krypties kompetencijų plėtotės metodikoje 2011“ kokybės darbe garantija priskirta bendrosioms sisteminėms kompetencijoms ir suprantama kaip „dėmesys kokybei (gebėjimas įvertinti ir palaikyti darbo kokybę)“. Tyrimo respondentai įvertino kad:

- socialinis darbuotojas planuotą savo veiklą 64.7 proc. *labai svarbu* ir 30.9 proc. - *svarbu*;

- darbuotojas vadovautųsi veiklos gairėmis 43.2 proc. *labai svarbu* ir 43.2 proc. *svarbu*, 12.6 proc. nurodė *mažai svarbu*;
- socialinis darbuotojas savarankiškai rinktų informaciją apie teises ir politines sąlygas, susijusias su bet kuria socialinio darbo sritimi 28.4 proc. mano, jog *labai svarbu*, 46.3 proc. - *svarbu*, 3.2 proc. kad *visai nesvarbu*;
- darbuotojas naudotųsi teorinėmis žiniomis praktikoje 44.2 proc. *labai svarbu*, 52.6 proc. mano, kad *svarbu*;
- rūpestingai, detalai ir suprantamai dokumentuotų darbo eigą 45.3 proc. *labai svarbu*, 33.7 proc. *svarbu*, 20 proc. *mažiau svarbu*;
- atpažintų ir analizuotų bei tirtų politinius ir teisinius nuostatus, liečiančius juos pačius, kolegas ir organizacijas 21.3 proc. *labai svarbu*, 41.5 proc. *svarbu*, 34 proc. *mažai svarbu* ir 3.2 proc. *visai nesvarbu*.

Tarpkultūrinės kompetencijos pabrėžtos „Studijų programų atnaujinimo: kompetencijų plėtotės ir studijų siekinių vertinimo metodikoje 2011“, kurioje tarpkultūrinės kompetencijos yra priskiriamos tiek tarpasmeninėms, tiek sisteminėms kompetencijoms. „Socialinio darbo studijų krypties apraše“ 2012, numatoma, kad baigus pirmos pakopos studijas socialiniai darbuotojai turės žinių apie: „...socialines problemas ir jų raišką daugiakultūrinėje aplinkoje“. Vertindami šias kompetencijas, respondentai nurodė, kiek svarbu, kad socialinis darbuotojas:

- pažintų ir suprastų tarpkultūrinius skirtumus (vertybės, gyvenimo būdas) - *labai svarbu* 43.6 proc. *svarbu* 41.5 proc. respondentų;
- išmanytų savo šalies kultūrą *labai svarbu* nurodė 28.4 proc. *svarbu* – 52.6 proc. *mažai svarbu* 17.8 proc.;
- taikytų teises ir socialinio darbo žinias sprendžiant migracijos, rasizmo ir diskriminacijos problemas - 37.2 proc. *labai svarbu*, 46.8 proc. *svarbu*, 12.8 proc. *mažai svarbu*, ir 3.2 proc. respondentų teigė, jog *visai nesvarbu*;
- taikytų tinkamus metodus dirbant su kitų kultūrų klientais/kolegomis, kad bendradarbiavimas būtų efektyvus ir nekonfliktiškas - 47.3 proc. *labai svarbu*, 43 proc. *svarbu*, 7.5 proc. *mažai svarbu*;
- mokėtų antrą užsienio kalbą - *labai svarbu* 25.3 proc., *svarbu* 44.2 proc., *mažai svarbu* 25.3 proc., *nesvarbu* 5.3 proc. respondentų;
- pritrauktų tarptautinį susidomėjimą - *labai svarbu* 14.1 proc., *svarbu* 47.8 proc., *mažai svarbu* 31.5 proc. ir 6.5 proc. *nesvarbu*.

Socialinio darbo profesijos atsiradimo pradžioje ši kompetencija nebuvo svarbi. Tačiau besikeičiant situacijai, Lietuvai tapus ES nare, priimant daugiau imigrantų iš kitų šalių, vykstant įvairioms darbuotojų mainų programoms ir pan., auga tarpkultūrinių kompetencijų svarba socialiniame darbe. Iš respondentų atsakymų matoma, kad tarpkultūrinių kompetencijų lavinimas aukštojoje mokykloje turėtų būti svarbus ruošiant būsimojus socialinius darbuotojus.

Tarpasmeninių kompetencijų svarba socialinio darbo praktikoje. Respondentai nurodė kiek svarbu, kad socialinis darbuotojas:

- galėtų savarankiškai dirbti - 66 proc. *labai svarbu*, 31.9 proc. *svarbu*;
- būtų lankstūs - 62.8 proc. *labai svarbu*, 37.2 proc. *svarbu*;
- prisiimtų atsakomybę - 64.9 proc. *labai svarbu*, 29.8 proc. *svarbu*, 5.3 proc. *mažai svarbu*;
- kritiškai mąstytų - 51.6 proc. *labai svarbu*, 35.8 proc. *svarbu*, 12.6 proc. *mažai svarbu*;
- mokėtų save vertinti kritiškai - 62 proc. *labai svarbu*, 34 proc. *svarbu*, 4 proc. *mažai svarbu*;
- būtų pasiruošęs tobulintis ir kelti kvalifikaciją - 80.9 proc. *labai svarbu*, 19.1 proc. *svarbu*;
- mokėtų dirbti kompiuteriu - 54 proc. *labai svarbu*, 37 proc. *svarbu*, 9.5 proc. *mažiau svarbu*;
- sugebėtų dirbti komandoje - 78.9 proc. *labai svarbu* ir 20 proc. *svarbu*.

„Studijų programų atnaujinimo: kompetencijų plėtotės ir studijų siekinių vertinimo metodikoje 2011“ akcentuojama tarpasmeninių kompetencijų svarba. Jos apibrėžiamos kaip individualūs gebėjimai ir socialiniai įgūdžiai. Kituose dokumentuose tarpasmeninės kompetencijos aprašomos kaip socialiniai įgūdžiai ir asmeninės savybės. Šią kompetencijų sritį respondentai vertino kaip pačią svarbiausią socialinio darbo praktikoje – net 59,5 proc.

Visos tyrime išvardintos vadovavimo kompetencijos kasdieninėje socialinio darbuotojo veikloje - *labai svarbu* – 44.2 proc. respondentų, *svarbu* – 48.4 proc. *mažiau svarbu* – 7.4 proc. Didžiausia dalis respondentų (59.5 proc.) mano, jog svarbiausios tarpasmeninės kompetencijos, 18.8 proc. - kokybės garantija, viešųjų ryšių kompetencija svarbiausia 11.5 proc. vadyba – 7.3 proc. tarpkultūriškumas – 3.1 proc. Nei vienas respondentas nenurodė, kad svarbios kompetencijos ekonomijos srityje.

Vadybinių kompetencijų ugdymo galimybės socialinio darbo studijose

Remiantis atlikto tyrimo rezultatais, galima numatyti vadybinių kompetencijų ugdymo galimybes socialinio darbo studijose, siekiant tobulinti šių studijų programas ir socialinio darbo specialistų rengimą. Rengiant socialinio darbo specialistus, būtina daugiau dėmesio skirti socialinių darbuotojų *vadybinių kompetencijų lavinimui*. Svarbu būsimiems socialinio darbo specialistams akcentuoti, kad socialinio darbo praktikoje *reikalingas vadybinis požiūris į socialinių paslaugų teikimo organizavimo procesą*, kurio dalyviai turėtų būti ne tik įvairių profesijų atstovai, bet ir klientai (asmenys, šeimos, grupės, bendruomenės).

Kaip pastebėta, Lietuvoje socialinio darbo studijų krypties programas reglamentuojančiuose dokumentuose daugiausiai dėmesio skiriama vadybinėms kompetencijoms bendrąja prasme ir retai išskiriamos jos atskiros sritys (pvz., viešųjų ryšių kompetencijos, vadovavimo kompetencijos, tarpkultūrinės kompetencijos ir kt.). Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, būtų tikslinga *akcentuoti ne tik vadybos dalyką bendrąja prasme, bet ir atskirus jo elementus skirtinguose dalykuose*.

Tyrimo rezultatai parodė, kad labai svarbu, jog socialiniai darbuotojai sugebėtų motyvuoti, vadovauti ir palaikyti bendradarbius, savanorius, kad gebėtų užmegzti efektyvius darbo santykius, įvertinti, analizuoti ir tobulinti komandinį darbą, analizuoti darbo krūvį, paskirstyti atitinkamai užduotis komandai. Tikslinga socialinio darbo programoje numatyti *komandinio darbo dalyką* kaip privalomą, kuriame atsispindėtų visi minėti aspektai.

Tyrimas atskleidė, kad socialiniai darbuotojai turi efektyviai panaudoti materialinius ir kitus organizacijos išteklius, suformuoti, kontroliuoti ir dokumentuoti projektų biudžetą, išmanyti efektyvumo rodiklius. Tad socialinio darbo studijose svarbu akcentuoti *socialinių projektų ir programų rengimo bei jų vadybos dalyką*.

Socialinio darbo studijų programose svarbu akcentuoti dėmesį *darbo kokybei*, t.y. gebėjimą įvertinti ir palaikyti darbo kokybę. Tyrimas atskleidė, kad socialiniai darbuotojai turi gebėti planuoti savo veiklą, gebėti detalčiai dokumentuoti darbo eigą, atpažinti ir analizuoti politinius ir teisinius nuostatus, liečiančius jų darbą ir visą organizaciją. Dėl to, tokie dalykai, kaip darbo kokybės valdymas, socialinių paslaugų administravimas ir pan. turėtų būti įtraukti į socialinio darbo studijų programas.

Tyrimo rezultatai parodė, kad tarpkultūrinių kompetencijų lavinimas aukštojoje mokykloje svarbus ruošiant būsimuosius socialinius darbuotojus, t.y. kad jie gebėtų suprasti tarpkultūrinius skirtumus, gebėtų dirbti daugiakultūrinėje aplinkoje, taikytų teises ir socialinio darbo žinias sprendžiant migracijos, rasizmo ir diskriminacijos problemas, taikytų tinkamus metodus dirbant su kitų kultūrų klientais/kolegomis, kad bendradarbiavimas būtų efektyvus ir nekonfliktiškas. Siūloma į socialinio darbo studijų programas *įtraukti daugiau tarpkultūrinių elementų*, bendradarbiaujant su kitomis užsienio šalimis, organizuojant studentams mainų programas ir pan.

Tyrimas atskleidė, kad *tarpasmeninės kompetencijos* svarbiausios socialinio darbo praktikoje. Būsiami socialiniai darbuotojai turi gebėti savarankiškai dirbti, būti lankstūs, prisiimti atsakomybę, kritiškai mąstyti, mokėti kritiškai vertinti savo veiklą, kelti kvalifikaciją ir tobulėti. Socialinio darbo studijų programos ir visas studijų procesas turi būti organizuojamas taip, kad ugdytų studentų tarpasmenines kompetencijas.

IŠVADOS

1. Tyrimo metu atskleista, kad praktikoje socialiniams darbuotojams reikalingos vadybinės kompetencijos organizuojant socialinių paslaugų teikimo procesą, paskirstant ir panaudojant darbo išteklius, dirbant komandoje, teikiant paslaugas klientams, užtikrinant darbo kokybę.

2. Pagrindinės vadybinių kompetencijų sritys, reikalingos socialiniame darbe, yra šios: viešųjų ryšių kompetencijos, vadovavimo kompetencijos, kompetencijos ekonomijos srityje, kokybės darbe garantija, tarpkultūrinės kompetencijos bei tarpasmeninės kompetencijos. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad Lietuvoje labiausiai akcentuojamos tarpasmeninės kompetencijos, mažiausiai vertinamas tarpkultūrinių kompetencijų bei kompetencijų ekonomijos srityje reikšmingumas.
3. Lietuvoje socialinio darbo studijų krypties programas reglamentuojančiuose dokumentuose daugiausiai dėmesio skiriama vadybinėms kompetencijoms bendrąja prasme ir retai išskiriamos atskiros jos sritys, ten taip pat nurodyta, jog aukštosios mokyklos, ruošiančios socialinius darbuotojus, privalo studijų programose numatyti vadybos pagrindų dalyką, nes vadybos pagrindai yra priskiriami bendrojo lavinimo dalykų sąrašui, iš kurio aukštoji mokykla parenka dalykus savo nuožiūra (iš šio sąrašo aukštoji mokykla gali parinkti informatiką, teisę ar socialinę statistiką), tad priklausomai nuo aukštosios mokyklos socialinio darbo studentai neturi galimybės įgyti vadybos pagrindų, kurių vėliau reikia praktinėje veikoje.

LITERATŪRA

1. Bulajeva, T., Jakubė, A., Lepaitė, D., Teresevičienė, M., Zuzevičiūtė, V. (2011). *Studijų programų atnaujinimas: kompetencijų plėtotės ir studijų siekinių vertinimo metodika*. VU, Vilnius.
2. Gevorgianienė, V., Kondrašovienė, L., Lazutka, R., Naujanienė, R., Švedaitė, B., Zabulytė, Kupriūnienė, J., Žalimienė, L. (2011). *Socialinio darbo studijų krypties kompetencijų plėtotės metodika*. VU, Vilnius.
3. Išoraitė, M. (2007). *Socialinių paslaugų administravimas*. Vilnius: UAB Saulelė.
4. Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl socialinio darbo studijų krypties reglamento patvirtinimo“, Nr. ISAK 980, 2008 m balandžio 9. d., Vilnius.
5. Motužytė, I., Ruškus, J. (2008). Socialinių paslaugų vadybininkų gebėjimų analizė, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 2(2), p. 168-187.
6. Pileckienė, D., Žadeikaitė, L. (2009). Vadovo lyderystės gebėjimų ugdymas socialines paslaugas teikiančiose organizacijose, *Socialinis ugdymas*, 10(21), p. 44-55.
7. Pilipavičienė, E. (2006). *Socialinių paslaugų teikimo organizavimas*. LŽŪU, Bakalauro baigiamasis darbas, Kaunas.
8. *Socialinio darbo studijų krypties aprašas*. (2012). Vilnius
9. *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. (2010), sud. Šinkūnienė, J. R. Vilnius: MRU.
10. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. (2012). *Socialinis pranešimas 2011–2012*. Vilnius.
11. *Tarptautinės socialinio darbo federacijos tinklalapis*: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>
12. Žalimienė, L. (2003). *Socialinės paslaugos*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
13. Žalimienė, L. (2006). Socialinių paslaugų vadyba: balansavimas tarp socialinio teisingumo ir ekonominio racionalumo, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(6), p. 183-189.

EDUCATION OF MANAGEMENT COMPETENCIES IN SOCIAL WORK STUDIES

Ramunė Bagdonaitė – Stelmokienė, Aurelija Kaušienė, Sigita Šergalienė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

In the period of July-December 2013, Kolping University of Applied Sciences and its partners executed an international project called “Management competencies of social workers in the Baltic States” and sponsored by the Baltic-German University Liaison Office. This article describes a part of the research results of this project that represents management skills that are developed during social work studies in Lithuanian high schools, as well as the need and the possibilities of such development. The results indicated that Lithuanian social work studies are focused mostly on inter-personal abilities, whereas inter-cultural and economical abilities are seen as least important. Regulations on Lithuanian social work study programs provide that an introduction to management is considered to be a general knowledge discipline and the education institutions providing the studies are free to choose whether or not to implement such discipline in their programs.

PBL AS A PREMISE FOR THE EMANCIPATION OF STUDENTS' SPEAKING ENGLISH SKILLS IN THE UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

NIJOLĖ ČIUČIULKIENĖ

Kaunas University of Technology

EDITA STANKEVIČIENĖ

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

A special attention is paid to the positive experience of the student which is supported by the group creative process of problem solving (Dewey, 1931; Kolb, 1984; Jarvis, 2001). The data analysis of the communicative activities of the students of University of Applied Sciences in Lithuania is presented. The content analysis of students' attitudes towards PBL proves that PBL provides the interactive learning environment which emancipates communication in English. The analysis is performed according to the phenomenographic code.

Key words; *problem based learning; communicative competence; University of Applied Sciences Introduction.*

INTRODUCTION

European integration brings forward the vitally important quality of socialization and employability (Hargreaves, 1999) depending on a good command of a foreign language (Ciuciulkiene, 2004). The presented research paper proceeds the investigations of PBL as the process which emancipates speaking a foreign language. The majority of the research was performed in the secondary schools, universities and Latvian higher education institutions. During the research there were revealed and reasoned PBL characteristics, criteria and models directed towards the development of speaking English skills. The current research data in Lithuanian University of Applied Sciences fill the gap concerning the PBL implementation in the process of teaching English at the university of Applied Sciences. The researched tendencies (Bankauskiene, Ciuciulkiene, Siauciukeniene, 2002; Ciuciulkiene, 2004, Ciuciulkiene, Augustiniene, 2005) prove that though quite a number of students demonstrate the successful spoken communication in a foreign language, the majority of them feel the communication barrier because of different social, psychological and linguistic reasons (Bankauskiene, Ciuciulkiene, Siauciukeniene, 2002; Augustiniene, Ciuciulkiene, 2005). One of them is the deeply rooted indoctrinated educational tradition, when a student, speaking without mistakes, was supposed to present the exact answer. While looking for the ways out of the indoctrinated situation it is worth to highlight scientific ideas, stimulating group work and critical thinking. In such a context the ideas of Dewey (1931), Dunne (1994), Cohen (1986), Sharan (1994) become especially relevant. They point out that learning is made especially attractive when students face a problem context and responsibility to solve the given problem successfully.

PBL and its original, problem-based type of curriculum expand these possibilities (e.g. Barrows, 1985; Boud, Felletti, 1991). Woods (1985) emphasizes the PBL structural aspect stimulating students' understanding of their professional mission. Savin-Baden (2000) characterizes the PBL models as emancipating, reflective and revealed through the purposeful, flexible communication. Relying on the above mentioned scientific attitudes it is possible to state that PBL is distinguished for its communicative possibilities enabling the development of a wide range of personal skills (critical thinking, communicative, professional, employability skills). Such context suggests the key research issue of the article: would PBL application in university of applied sciences modules provide the premises for the development of students' speaking English skills? The main task of the article is while revealing the peculiarities of the PBL implementation in the classes of English to highlight the educational possibilities of PBL while developing students' speaking English skills? The main task sets the following objectives:

- to present the scientific analysis of research leading concepts of "problem-based learning", "emancipation" of speaking English;

- to investigate the educational possibilities of PBL while developing students' speaking English skills.

The research methods are:

- scientific analysis of concepts of “problem-based learning”, “emancipation” of speaking English;
- the questionnaire survey of the open-ended questions,
- content analysis of students' project presentations.

The article consists of two parts: *the first part* presents the interpretations of the contemporary concepts of communicative competence, spoken communication, and PBL. The interpretational discourse serves as a theoretical basis for PBL implementation guidelines which would aim to develop students speaking English skills. The second part presents the data interpretation of the scientific research.

The theoretical premises for the PBL model developing proficient spoken communication in English skills

The 21st century education might be characterized as creativity orientated, interactive, cooperative, collaborative, interdisciplinary process with clear priorities of competent usage of modern technologies, development of problem solving skills, abilities to evaluate learning needs and outcomes. Such characteristics highlight the active functioning of interactive education paradigm which leads to enabling of learning paradigm. The survey of scientific literature and documents (for example: Walton & Mathews, 1989; Sundberg, Moncada, 1994; Chlhorst, 1995; D'Avanzo, 1996; Boud & Felletti, 1997; Grant, Vatnick, 1998; Good, Lederman, Gess-Newsome, McComas, & Cummins, 2000; Pollock, Chandler, & Sweller, 2002; Duit, Treagust, 2003; Balacheff, 2004; Ciuciulkiene, Augustiniene, 2004, Savin-Baden, 2000, 2004, 2011) point out problem based learning strategies that provide teaching and learning integration in such a way that staff and students become partners in the learning process, where both sides (teachers and students) strive to develop scientific investigation, argumentative reasoning and personal learning skills.

According to the scientific literature survey, problem – based learning is the educational process that meets the idea of interactive, research - based teaching and learning. The very concept of PBL (Walton & Mathews, 1989; Boud & Felletti, 1997; Savin-Baden, 2000, 2004, 2011) underlines that students are offered opportunities, through problem-based learning, to explore a wide range of information, to link the learning with their own needs as learners and to develop independence in enquiry. Problem-based learning may also be interpreted as an approach to learning that is characterized by flexibility and diversity in the sense that it can be implemented in a variety of ways in and across different subjects and disciplines in diverse contexts. In short, PBL enables students to become independent inquirers and help them to see learning and knowledge as flexible entities. For this reason the author of this research argues that PBL may be defined as education process (in the wide sense) that has particular commonalities and differences that, if analyzed and grouped would provide not only the development of theoretical, experimental research skills, but also active participation in reasoning and evaluating personal research results. Reasoning and evaluation of personal research results most commonly is revealed through the argumentative practice. Since PBL is the process based on inquiry, it is directly connected to the development of argumentative competence of the learner, which is impossible without active speaking. For this reason this research will be centered on the analysis of the development of students speaking skills while analyzing module relevant information and solving current problems..

Emancipation' concept has been analysed by numerous scientists (e.g. Freire, 1973; Hart, 1990; Durie, 1996; Humphries, 1997; Barrow, 1999; Jarvis, 2001) whose main interpretations vary from Roman understanding of personal legal liberation to Frankfurtian definition of the emancipation concept, supported by J.Habermas theory of communicative action as the means of personal liberation which should be a moral, argumentative process with the implied priority of learning and discussion. Learning and discussion, on their turn, having to fulfil the principles of commitment to truth, openness and rationality, make emancipation a difficult, frustrative process that could be managed only with the help of education (Ciuciulkiene, 2004).

Spoken communication is one of the most widely argued scientific issues. The authors of this article lay a special stress on Christensen's and Hensen's (1996) attitude revealing the quality of spoken communication by pointing out its three levels. The third level defines communication as a flexible, responsible activity in the problematic, true to life situations. This definition may be compared with the content of Common European Framework of Reference for Languages, Self assessment grid, The Proficient User level definition implying free usage of speaking, which may be figuratively qualified as 'emancipated' spoken communication. As the European dimension stresses the importance of the spoken communication in a foreign tongue, the educators should seek for the more effective means and methods to develop the proficient usage of a foreign language (in this case English). Following Vygostky's (1978) theory of the interactive problem solving in collaboration with peers, it is very important to stress the function of PBL, which, being organized and presented in a communicative way, involves the exclusive use of English learning methods and environments, where students can cooperate and interact in pairs or larger groups that have not been shaped by teacher-centred, non-collaborative classrooms. PBL also stresses the idea that learners need to become aware of and accept responsibility not only for their learning process, but also for their peers making their learning English authentic, meaningful and collaborative. Thus, PBL may be defined as a student-centred, orientated towards the learner's intellect and experience process, during which the student, considering the received information, with the help of spoken communication defines and formulates problems, looks for common decision ways enhancing his/her harmonious development and higher quality of life.

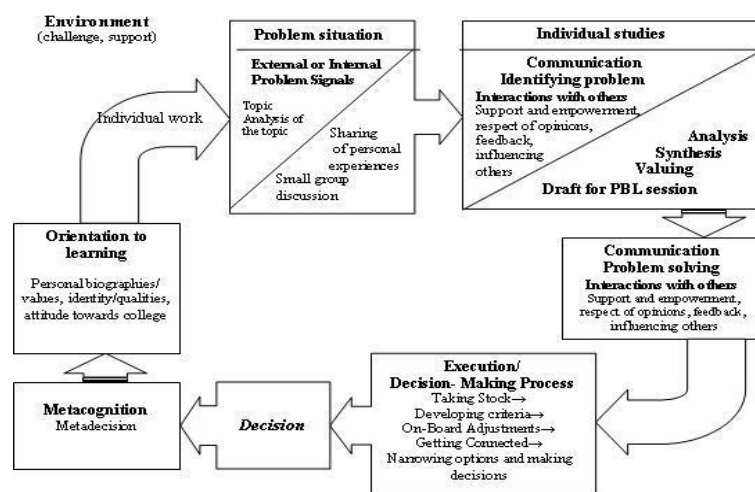

Figure 1. **The PBL Model for Language Emancipation and Decision-Making**
(Augustiniene, Ciuciulkiene, 2005)

The model starts with the orientation to learning revealed during interaction between the educator, the student and the peers. It discloses the main learning objectives, the learning context, main items of the active material. It also strives to clarify personal identities, qualities and character traits that affect students' decision-making process. Problem situation continues the orientation to learning and goes on with the clarifying of the active material topics; it further develops the learning context, points out the requirements of the curriculum and the cognitive language learning strategies. Such new and complex activities provide students with the significant experiences characterized by frustrative barrier (Savin-Baden, 2000). Frustrative barrier occurs for several reasons: the first reason is the new learning experience, which lays more responsibility on the students; the second reason is the lack of social skills, and finally the most important reason is the lack of speaking skills, which block knowledge sharing and information process. The small group discussion clarifies the perspective of learning activity, points out the main learning methods, enables the activating of the cognitive, communicative learning strategies. The small amount of group members provides the possibility to speak for every group member, to think critically and to develop the communicative skills. The students are especially motivated to speak because of the

further learning perspective. The larger the amount of the information discussed and clarified in the group, the more effective are the individual studies. Individual studies provide the formation of the deep learning context while studying different sources of the information. Individual studies also form the informal learning environment, which presents the students possibility to discuss, to debate the most important issues in a friendly informal, uncontrolled by authority atmosphere, to get the important feedback. The final decision-making process empowers the experience of the individual studies, because the students repeat their learning experience with the new quality while formulating their actual career decision projects characterized by the degree of decisiveness and certainty throughout the process. The decision-making process itself is ongoing, often nonlinear and may be comprised of one or more of the following actions: taking stock, developing criteria, making on-board adjustments, connecting to opportunities, and narrowing option/making decisions. The PBL model, forming career decision-making skills, providing the development of the proficient usage of the spoken communication in English and decision-making, has three basic characteristics: the curriculum characteristics, activity characteristics and the characteristics of final results with their own criteria (Boud & Felletti, 1997; Savin-Baden, 2000) which serve as the main methodological basis for the model research.

Research description, research data analysis and interpretation

During the observation and informal interviews the majority of University of Applied Sciences students expressed their willingness to share their experiences gained in PBL process. For this reason they were asked to write anonymous reflections on their language learning and decision-making. To begin with the written reflections were coded with the identifying index. Later the reflections were grouped into meaningful blocks which revealed general characteristics of PBL. These characteristics may be defined as the curriculum characteristics, activity characteristics and the characteristics of final results. The next step was to analyse the major codes and repeatedly code the reflections according the curriculum characteristics, activity characteristics and the characteristics of final results. Finally, (see table 1) the data were categorized after the guidelines of Marton's (1986) and Svenson's (1997) phenomenographic analysis.

After detailed categorization of the reflections there appeared five qualitative categories, which express students' attitude towards their English learning experience: uneasiness to speak before the audience, the progress of English learning; development of skills and abilities; the mastering of learning methods; the received results. According the guidelines of qualitative content analysis the categories were split into subcategories (see table 1)

The curriculum characteristics comprises the specific type of the curriculum organized in true to life problem situations, usually connected with decision-making issues which mainly influence the introductory and the analytical parts of PBL process. As the problem situation does not present the direct answers it is usually connected with primary negative emotions. Negative emotions are even more strengthened when students have to speak in public or defend their opinion in front of group members. Thus, the main criterion of curriculum characteristics is the primary emotional state while striving to break the frustration barrier of uneasiness to speak before the audience. In the flow of the PBL process this criterion is explicated by the category of frustration, which is pointed out by Savin-Baden (2000). The speaking activity characteristic deals with the small group discussion, individual studies and problem solving parts of the PBL process. As it is characterized by new learning activity expressed by active speaking, the main criterion of it is the new requirements for the quality of speaking English inspired by the new learning experience. In the PBL process it is expressed by the qualitative categories such as naming of the new learning features, the development of speaking, thinking necessary skills, ensuring mastery of active learning methods, connected with active interaction. The qualitative categories "The development of necessary speaking skills" and "Mastery of active learning methods" contain subcategories revealing decision-making process: they are Taking Stock, Emerging Criteria for Decision-making, Making On-Board Adjustments, and Getting Connected to Opportunities. Taking stock – students take stock by reflecting on previous experiences and identifying salient themes and patterns; by the

role of priorities, both conscious and unconscious; by looking into the past or at possible futures; by alone or engaged others. Emerging Criteria for Decision-Making can be characterized by their feasibility, such as finding concrete opportunities, identifying viable options, financial issues, a student's perceived ability to get hired, and relative difficulty of finding work in a given field or location. Other key criteria that were part of the decision-making process were less concrete and aligned with students' sense of purpose and values and personal satisfaction, despite the risks, financial or otherwise.

Table 1

Qualitative manifestation of relationship between characteristics, criteria, categories and subcategories				
No.	Characteristics	Criteria	Category	Subcategory
1.	Curriculum characteristics	Emotional state inspired by new way of learning	1. Frustration	1.1. Difference between traditional and interpretative pedagogy
				1.2. Ambiguous problem situation
				1.3. Lack of experience
				1.4. Lack of self-confidence
				1.5. Complicated relations among group members
				1.6. Lack of public speaking skills
2.	Speaking activity characteristics	New requirements for speaking English, inspired by the necessity to manifest decision-making skills	2. The realization of the learning dimensions	2.1. Learning according modules
				2.2. Learning based on sharing learning experience
				2.3. Learning directed towards gaining new competencies
				2.4. Learning based on active communicative action
				2.5. Cooperative and collaborative learning
		3. Development of interactive skills and abilities revealing the decision-making process	3.1. Development of cooperative skills	
			3.2. Development of critical thinking skills	
			3.3. Development of communicative skills	
			3.4. Taking Stock	
			3.5. Emerging Criteria for Decision-Making	
3.	Characteristics of final results	Emancipated language usage revealing the decision-making	5. Obtained results	3.6. Making On-Board Adjustments
				3.7. Getting Connected to Opportunities
				5.1. Experience of the transdisciplinarity of learning
				5.2. Experience of the group work
				5.3. Experience of information management
				5.4. Experience of the participation in the discussion
5.5. Acquisition of public speaking skills				
5.6. Narrowing Options and Making a Decision				

Making On-Board Adjustments - the search itself often helped clarify the types of experiences that students found more compelling - obtaining more helpful information, rethinking initial ideas. Getting Connected to Opportunities- throughout the process students sought opportunities that seemed worth pursuing. Some students actively looked for ways to increase their options; some were connected to opportunities very passively and let opportunities come to them.

Characteristics of obtained results comprise the last part of the PBL – decision-making which is totally based on the oral activity. For this reason the main criterion of the latter characteristics is the proficient (emancipated) usage of spoken communication, which in the process of PBL is defined by the category of final results, where the special attention is paid to the quality of the command of the spoken English, expressed by the European language competence portfolio levels. Decision-making on its turn may be manifested by subcategory Narrowing Options and Making a Decision. It implies that if there were no clear options on what to do, students narrowed their decisions and further clarified their search in making some decision. Students might come to some decision through self-assessment, reflecting on options, synthesizing multiple perspectives, and consideration of consequences (Brown, 2004).

Further, in order to reveal the main tendencies, the quantitative analysis of qualitative categories is presented starting with the general distribution of the students presented evidences and going on with the each category separately.

Table 2

General manifestation of the presented opinion samples

No. of the category	Name of the category	The total
1.	Uneasiness to speak English in public	68
2.	The realization of the learning dimensions	46
3.	Development of interactive skills and abilities revealing the decision-making process	88
4.	Learning how to learn: mastering of learning methods	52
5.	Obtained results	88

As it is seen from the total manifestation of the presented evidences there are three major categories: development of necessary skills, obtained results and uneasiness to speak in public. They represent the main tendencies of the students' opinions pointing out the most important theme: to overcome the uneasiness to speak English while clearly defining the obtained results. For this reason there will be presented only the latter three categories.

“Uneasiness to speak English in public” is the third largest category, which demonstrates how the untraditional PBL curriculum influences students' learning experience (table 3).

Table 3

Manifestation of the qualitative category “Uneasiness to speak English in public”

Subcategory	Examples of quotations	The total
1.1. Differences between traditional and interpretative pedagogy	From the very beginning it was a mess	17
1.2. The ambiguous problem situation	There were a lot of misunderstanding about how to work	15
1.3. Lack of self – confidence	I always doubt if I am speaking the right thing	12
1.4. Complicated relations among group members	People say that I keep silent and wait for the rest to speak	10
1.5. Lack of discussing skills	I tried to say what I think, but soon I became the object of constant criticism	8
1.6. Lack of abilities for public speaking	My English is not so brilliant, that I could go on debating	6
	The total	68

The criterion of the primary emotional state while striving to break the frustrative barrier' is revealed through the display of the subcategories, pointing out the main reasons for frustration.

Table 4

Manifestation of the category “Development of skills and abilities”

Subcategory	Examples of quotations	The total
3.1. Development of cooperative skills	I try to hear my friends too, not only stand for my position	11
3.2. Development of critical thinking skills	We clarified the essence of problem questions and started to ask them	9
3.3. Development of communicative skills	We learned to extend and go on with our friends' ideas. It was fun, when everybody in the group knows when and what to say.	34
3.4. Taking Stock	It was quite difficult to form my position, I did not know what information I needed	10
3.5. Emerging Criteria for Decision-Making	My decision criteria were clear for me	9
3.6. Making On-Board Adjustments	I was trying to be flexible and adjust my information to the group needs.	8
3.7. Getting Connected to Opportunities	I enjoyed waiting for something clever to be said	6
	The total	87

Form the display of subcategories it is clear that the main reason for frustration barrier and dissatisfaction is the total change of the lecture based studies process. Students are not used to be responsible of the quality of their studies, for the planning the classroom activities and public

delivery of the results of their individual learning. They define such learning as ‘nonsense’. The attitude shift is already noticeable in the biggest category, representing the development of necessary skills.

Students of both institutions mention their major progress in the development of skills necessary for a successful discussion. Another meaningful position (3.4) demonstrates that students indulge into opinion forming process, vitally important for coaching career decision skills.

The final category “The obtained results” (see table 5) displays the final results of the PBL process. In order to evaluate their validity in the development of the proficient usage of spoken communication in English, it is worth to compare the initial stage of uneasiness to speak English in public and the final results.

Table 5

Manifestation of the category “The obtained results”

Subcategory	Examples of quotations	The total
5.1. The experience the transdisciplinary of learning	We can integrate our professional knowledge in our English themes	15
5.2. The experience of the group work	Our group became collaborative. Now we call us a team	17
5.3. The experience of information management	I know how to form arguments...	10
5.4. The experience of the participation in the discussion	We usually try to evaluate our impact on decision, to clash our opponents arguments	23
5.5. The acquisition of public speaking skills.	We think about interesting interpretation of the topic, try to speak confidently	17
5.6. Narrowing Options and Making a Decision	We know how to make a decision through self assessment.	6
	The total	88

While comparing the two categories revealing the learning experience of the initial and final stage it is possible to draw the following comparative parallel. The main reasons for frustration and uneasiness to speak English before audience are as follows: the new experience of interpretative pedagogy and the ambiguous problem situation. They may be juxtaposed to the acquired experience of the interdisciplinary and transdisciplinary learning. Its most valuable element is the ability to integrate knowledge of different subjects. This element proves the development of critical thinking, leading the personality towards the argumentative rationality. The second subcategory of “Uneasiness to speak English in public” revealing complicated relations among the group members is clashed by the subcategory of the new quality of the group work, which as students pointed out, became collaborative and cooperative. This new quality of the group work, supplemented by the previously mentioned development of critical thinking, leads the group towards the commitment to give, be receptive to arguments and reach the common understanding. The barrier of self confidence lack is overcome with the help of the good command of working with the information. Finally, lack of abilities to speak in public is replaced by the experience of participation in the discussion and the acquisition of the public speaking skills. In order to participate fluently in discussion and to make the presentation of the solution project, the students start to demonstrate tendencies to present the well organized file, make commentaries, answer questions, and respond to the points of information. Such communicative activity speaks about students’ new competences, more proficient usage of the English language. It is also worth to mention that few of them (2) pointed out the new quality of IT acquisition (usage of PREZZI system) while preparing final group work presentations.

While summing up the results of implementation of PBL in the English language teaching modules at the University of Applied Sciences it is possible to state that the students presented the analogous results as the students of universities and secondary schools. They have pointed out the clear improvement of their communicative activities as one of the significant results. It testifies their level of the acquired proficiency of the English language. The students state that PBL developing the ability to learn is attractive, effective and emancipating process.

CONCLUSIONS

1. PBL is a student-centred, interactive educational process, based on students' intellect and experience, during which she/he considers the received information, reveals it with the help of proficient spoken communication, defines and solves problems, investigates the decisions influencing not only the quality of his/her competence, but also the future of personal development.
2. After the performance of the empirical research of PBL model, it is possible to state that:
 - students of the University of Applied Sciences point out the importance of language development in the PBL process. Their positive attitude is presented through main categories, revealed from their answers to the open-ended questions;
 - there were revealed five qualitative categories: 1) Frustration; 2) The realization of learning dimensions; 3) Development of skills and abilities; 4) Learning how to learn: the mastering of leaning methods; 5) The received results; the most numerous are categories and subcategories connected with the development of the spoken communication;
 - The comparison of the initial category "Uneasiness to speak English in Public" with the final category "Received results" demonstrates students' evaluations of their achievements through such key words as "I can", "I am able" etc. These evaluations state that students have acquired the higher command of foreign language providing the competent demonstration of the vitally important professional knowledge.
3. The empirical research of the PBL model, especially the comparison of the categories "Uneasiness to speak English in Public" and "Received results" allows to conclude that PBL model, consisting of educator/student interaction, analysis of problem situation, small group discussion, individual studies, problem solving process and decision-making provides the conditions for the development of proficient (emancipated) English language usage.

REFERENCES

1. Anderson, G.L. (1994) "The cultural politics of qualitative research in Education: confirming and contesting the canon". *Educational Theory* 44: 255-237.
2. Augustiniene, A.; Ciuciulkiene, N. (2005) "The Educating of Students' Decision-Making Competence in the Problem – Based Learning Context: Facing the Perspective of the Contemporary Knowledge Society". In *Baltische Studien zur Erziehung und Sozialwissenschaft*, Band 12, ISSN 1434-8748, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Europaischer Verlag der Wissenshaptent, 2005: 409-424.
3. Bankauskiene, N., Ciuciulkiene, N., Siauciukeniene, L. (2002) "Verbal Communication Aspect in the Process Of Educating In Philology in the Context of New Educational Mentality". In *Towards the learning society: educational issues*, (Baltische studien zur erziehungs- und sozialwissenschaft; Bd. 7) eds. Juceviciene, P.; Merkys, G.; Reinert, G.B. Frankurt am Main: Peter Lang: 199-210.
4. Barrows, H.S. (1985) *How to Design a Problem-based Curriculum for Pre-clinical Years*. New York: Springer Publishing Co.
5. Barrow, M. (1999) "Higher education: Subjection or emancipation". (July). Paper presented at the Herdsa Annual International Conference, Melbourne. On line <http://www.herdsa.org.au/branches/vic/Cornerstones/pdf/Barrow.PDF>
6. Barthelemy, D., Birzea, C., Leclerq, J.M., Ryba, R. (1997) *The European Dimension in Secondary Education*. Council of Europe Publishing.
7. Boud, D., Feletti, G. (Eds.)(1997) *The Challenge of Problem Based Learning*, Second ed. London:Kogan Page
8. Boud, D. and Keogh, R. & Walker, D. (1985) (Eds.). *Reflection: Turning Experience into Learning*. London: Kogan Page.
9. Brown, D.H.(1994) *Principles of language learning and teaching*. 3rd edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
10. Brown, S.C. (2004) "Where This Path May Lead: Understanding Career Decision-Making for Postcollege Life". *Journal of College Student Development* 45 no 4 (July/ August): 375-390.
11. Ciuciulkiene, N. (2004) "Probleminis mokymasis – verbalinę komunikaciją anglų kalba emancipuojantis procesas" (Problem-based learning as the educational process emancipating the verbal communication in English) Ph.D. diss., Kaunas University of Technology.
12. Christensen, C.R. and Hensen A.J. (1987) *Teaching and the Case Method*. Boston: Harvard Business School publishing.
13. Dewey, J.(1931) *Context and Thought*. California: University of California Press.

14. Durie, J. (1996) "Emancipatory Education and classroom Practice: A Feminist Post – Structuralist Perspective". *Studies in Continuing Education* 18: 35–146.
15. Freire, P. (1973) *Education: The Practice of Freedom*. London, Writers and Readers.
16. Habermas, J. (1989) *The Theory of Communicative Action*, Vol. 2. Cambridge: Policy.
17. Hargreaves, D. H. (1999) "Schools and the future: The key role of innovation". In OECD Innovating Schools. Paris: OECD, 45-58.
18. Hart, M. "Critical Theory and Beyond: Further Perspectives on Emancipatory Education". *Adult Education Quarterly* 3(40) (Spring 1990): 125–138.
19. Huteau, M. (2001) "The Evaluation of Methods in Career Education Interventions". *International Journal for Educational and Vocational Guidance* 1: 177-196.
20. Jarvis, P. (2001) *Learning in Later Life*. London: Kogan Page.
21. Jepsen, D.A. (1984) "The Developmental perspective on vocational behavior: A review of theory and research". In *Handbook of Counseling Psychology*, eds. Steven D. Brown & Robert W. Lent. NY: Wiley.
22. Kolb, D. A. (1984) *Experiential Learning: Experience as the Source of learning and Development*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice – Holl.
23. Laurillard, D. (1984) "Learning from Problem-Solving". In *The Experience of Learning*, eds. Ference Marton, Dai Hounsel & Noel Entwistle. Edinburgh: Scottish Academic Press.
24. Little, D. and Perclova, R. (2001) *The European Language Portfolio; guide for teacher and teacher trainers*. Strasbourg: Council of Europe, on line <http://culture.coe.int/portfolio>
25. Marton, F. (1986) "Phenomenography. A research approach to investigating different understandings of reality". *Journal of thought* 21 (3): 28-49.
26. Mau, Wei-Cheng. "Effects of Computer-Assisted Career Decision-Making on Vocational Identity and Career Exploratory Behaviors". *Journal of Career Development* 25(4) (Summer 1999): 261-273.
27. Savin-Baden, M. (2000) *Problem-Based Learning in Higher Education: Untold Stories*. Buckingham: Philadelphia, PA: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
28. Splitter, L. J. & Sharp, A. M. (1995) *Teaching for Better Thinking*. Melbourne: *The Australian Council for Educational Research Ltd.*
29. Stake, R. (1995) *The art of Case Study research*. Newbury Parke, CA: Sage Publications.
30. Stern, Hans H. (1992) *Issues and Options in Language Teaching*. Oxford: OUP.
31. Svensson, L. (1997) Theoretical Foundations of Phenomenography. *Higher Education Research & Development*, vol.16, (2): 159-171.
32. Vygotsky, Lev M. (1978) *Mind and Society. The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
33. Walliman, Nicholas (2005) *Your Research Project*. Sage Publications.
34. Woods, Donald R. (1994) *Problem-Based Learning: How to Gain the most form PBL*. Ontario: Waterdown
35. Yin, Robert K. (2002) *Case Study Research, Design and Methods*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

PROBLEMİNIS MOKYMASIS KAIP PRIELAIDA KOLEGIJOS STUDENTŲ KALBĖJIMĄ ANGLIŠKAI EMANCIPUOJANTIS PROCESAS

Nijolė Čiučiulkienė

Kauno technologijos universitetas

Edita Stankevičienė

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje tęsiama tyrimų serija, akcentuojanti probleminį mokymąsi kaip prielaidą pėtoti besimokančiųjų kalbėjimo angliškai gebėjimus. Remiantis ankstesniuose tyrimuose išryškintais probleminio mokymosi kriterijais, charakteristikomis ir sukurtais modeliais, tyrinėjamas kolegijos studentų kalbėjimo angliškai emancipavimas probleminio mokymosi procese. Fenomenografinės turinio analizės rezultatai atskleidžia kolegijos studentų pozityvų požiūrį į probleminio mokymosi procesą ir pakankamai aiškų savo kalbėjimo angliškai pažangos įvertinimą.

PSICHOLOGINIO ĮGALINIMO ĮTAKA DARBUOTOJŲ PASITENKINIMUI DARBU

AUŠRA DRUSKIENĖ

Kolpingo kolegija

LAURA RAGUCKIENĖ

Mykolo Romerio universitetas

VIDA STAPONIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama psichologinio įgalinimo ir darbuotojų pasitenkinimo darbu esmė, akcentuojant jų tarpusavio sąsajas. Pristatomi žvalgomojo tyrimo, kuriuo siekta nustatyti psichologinio įgalinimo įtaką darbuotojų pasitenkinimui darbu Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse, rezultatai. Jie atskleidė, kad psichologinis įgalinimas daro teigiamą poveikį darbuotojų pasitenkinimui darbu ir atskirais jo aspektais.

ĮVADAS

Aktualumas. Darbuotojų psichologinio įgalinimo ir pasitenkinimo darbu tema jau daugiau kaip du dešimtmečius sulaukia didelio akademikų ir praktikų dėmesio. Pasak Elloy (2012), globalizacijos procesai ir sparti technologijų kaita organizacijas skatina peržiūrėti žmogiškųjų išteklių valdymo sistemas. Norėdamos išlikti konkurencingomis, lanksčiomis ir gebančiomis prisitaikyti prie kintančios aplinkos, jos turi ieškoti naujų vadovavimo ir darbuotojų motyvavimo būdų. Alzalabani ir Nair (2011) teigimu, darbuotojai yra vertingiausias organizacijos resursas, galintis ją sukurti arba sužlugdyti. Bet kurios įmonės sėkmė priklauso nuo darbuotojų jaučiamo pasitenkinimo darbu, todėl, anot Ghosh (2013), daugelis bendrovių įgalinimą naudoja kaip personalo motyvavimo priemonę, leidžiančią patenkinti įvairius darbuotojų poreikius, tuo pačiu įgyvendinant verslo tikslus. Armache (2013), Akbar, Yousaf, Haq ir Hunjra (2011), Abd-El-Salam, Shawky, El-Nahas ir Nawar (2013) pabrėžia, kad įgalinimas ne tik skatina inovacijas, leidžia sukurti mokymusi ir žiniomis grindžiamą atmosferą, bet ir didina darbuotojų pasitenkinimą darbu, veiklos efektyvumą, našumą, organizacinį įsipareigojimą, skatina juos priimti daugiau atsakomybės už savo veiksmus.

Lietuvoje darbuotojų psichologinio įgalinimo ir pasitenkinimo darbu problema yra mažai nagrinėta. Pvz., Kazlauskaitė, Bučiūnienė, Turauskas ir Šalčiuvienė (2009) tyrė darbuotojų įgalinimo panašumus ir skirtumus bei jo įtaką personalo nuostatoms Lietuvos ir Danijos aukščiausios klasės viešbučiuose, Tvarijonavičius ir Bagdžiūnienė (2013) parengė lietuvišką psichologinio įgalinimo vertinimo klausimyną, tačiau išsamesnių tyrimų stokojama.

Kalbant apie privatų sektorių vis labiau pabrėžiamas smulkaus ir vidutinio verslo (SVV) vaidmuo ekonominiame ir socialiniame šalies gyvenime. Kita vertus, SVV analizuojančioje lietuviškoje literatūroje (pvz., Ivanovienė ir Karalevičienė, 2011; Bartkus, 2010; Štreimikienė, Dapkus ir Šivickas, 2007) daugiausia dėmesio skiriama jo reikšmės ekonomikos augimui, socialinei gerovei ir stabilumui, inovacijų skatinimui, darbo vietų kūrimui, paramos jam ir pan. temoms, tačiau psichologinio įgalinimo įtakos darbuotojų pasitenkinimui darbu klausimai SVV organizacijose mažai liečiami, nors būtent nuo šio sektoriuje dirbančių darbuotojų daugeliu atvejų priklauso įmonių veiklos sėkmė.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti psichologinio įgalinimo įtaką darbuotojų pasitenkinimui darbu Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo organizacijose. Siekiant šio tikslo, straipsnyje aptariama psichologinio įgalinimo ir pasitenkinimo darbu samprata ir reikšmė, empirinio tyrimo metodika ir pristatomi jo rezultatai. Straipsnis parengtas remiantis mokslinės literatūros analizės, duomenų sisteminimo ir apibendrinimo, anketinės apklausos ir statistinės analizės metodais.

Psichologinis įgalinimas ir pasitenkinimas darbu

Mokslinėje literatūroje sąvoka „įgalinimas“ apibrėžiama įvairiai. Ji suprantama kaip „dinamiškas ir sudėtingas reiškinys“ (Abd-El-Salam ir kt., 2013, p. 34), „galimybė, absoliuti laisvė

(autonomija) žmonėms atlikti savo darbą patiems priimant su juo susijusius sprendimus“ (Hocutt ir Stone, 1998, p. 119), „procesas, kurio metu įgaliojimai ir atsakomybė perduodama žemesnio rango darbuotojams“ (Ghosh, 2013, p. 95), „galimybė kitiems prisiimti atsakomybę, riziką ir naudą už priimtus sprendimus“ (Armache, 2013 p. 25), „pradinis, pagrindinis ir ypatingas aspektas, siekiant užtikrinti verslo sėkmę ir produktyvumo augimą“ (Akbar ir kt., 2011, p. 680), „strategija ir filosofija, kuri leidžia darbuotojams priimti su savo darbu susijusius sprendimus“ (Armache, 2013 p. 19), „optimali strategija, siekiant užtikrinti konkurencingumą“ (Ghosh, 2013, p. 95). Kitaip tariant, darbuotojų įgalinimas yra susijęs su darbuotojų įtraukimu į sprendimų priėmimo ir tikslų nustatymo procesus, galia savarankiškai priimti su atliekamu darbu susijusius sprendimus ir įgaliojimų (valdžios) delegavimu.

Pačia bendriausia prasme skiriami du požiūriai į įgalinimą – struktūrinis (santykių) ir psichologinis (motyvacinis). Struktūrinis įgalinimas suprantamas kaip įgaliojimų, užduočių delegavimas, galios ir autonomijos perdavimas darbuotojams, siekiant užtikrinti galimybę priimti sprendimus žemesniame organizacijos hierarchijos lygyje (Malik, Chughtai, Iqbal ir Ramzan, 2013; Armache, 2013; Elloy, 2012; TvariJonavičius ir Bagdžiūnienė, 2013). Tuo tarpu psichologinis įgalinimas apima asmens „suvokimą, kiek jis jaučiasi įgalintu“ (TvariJonavičius ir Bagdžiūnienė, 2013, p. 45), t.y. siejamas su darbuotojo subjektyvia patirtimi būnant įgalintu ir laikomas esmine sąlyga, siekiant padidinti darbuotojo vidinę motyvaciją (Seibert, Silver ir Randolph, 2004; Malik ir kt., 2013; Lin ir Tseng, 2013).

Šiame straipsnyje vadovaujamesi Spreitzer (1995) pateikta psichologinio įgalinimo samprata, pagal kurią psichologinis įgalinimas traktuojamas kaip motyvacinis konstruktas, apimantis keturias dimensijas: prasmę, kompetenciją, autonomiją ir poveikį:

1. Prasmė – tai darbo tikslo ir paskirties vertė, kurią darbuotojas suvokia atsižvelgdamas į savo asmeninius idealus ar standartus. Ji apima asmens darbinio vaidmens reikalavimų bei jo įsitikinimų, vertybių ir elgsenos tarpusavio atitikimą. Darbuotojai turi matyti savo sprendimų, vertybių, darbinio vaidmens ir elgsenos sąsajas su atliekamu darbu, t.y., siekdami organizacijos tikslų, jie turi turėti galimybę vadovautis savo idėjomis ir standartais.

2. Kompetencija – tai asmens įsitikinimas, kad jis turi gebėjimų, žinių ir įgūdžių sėkmingai bei efektyviai atlikti savo darbą. Kitaip tariant, tai – laipsnis, iki kurio asmuo, jei jis stengiasi, gali meistriškai atlikti pavestas užduotis.

3. Autonomija (apsisprendimo teisė) – tai darbuotojo laisvė, pojūtis ir suvokimas, kad jis pats (savarankiškai) gali inicijuoti ir reguliuoti (kontroliuoti) savo veiklą, pvz., priimti sprendimus dėl darbo atlikimo metodų, būdų, tempo, reikalingų pastangų ir pan.

4. Poveikis (įtaka darbo rezultatams) – tai laipsnis, iki kurio asmuo gali daryti įtaką strateginiams, administraciniams ar operaciniams (einamiesiems) veiklos rezultatams darbe, t.y. poveikis apima darbuotojo suvokimą, kiek jis gali tam turėti įtakos (Spreitzer, 1995; Abd-El-Salam ir kt., 2013; Armache, 2013; Elloy, 2012; Choong ir Lau; Malik ir kt., 2013; TvariJonavičius ir Bagdžiūnienė, 2013).

Pasak Spreitzer (1995), efektyvus darbuotojų psichologinis įgalinimas turi būti paremtas visomis minėtomis dimensijomis. Priešingu atveju, asmens įgalinimo patirtis bus ribota.

Kaip vienas svarbiausių psichologinio įgalinimo rezultatų mokslinėje literatūroje įvardijamas *darbuotojų pasitenkinimas darbu*, kuris suprantamas kaip „maloni ar pozityvi emocinė būseną, kurią sukelia darbo ar darbinės patirties vertinimas“ (Locke 1976, cituojama pagal Wang ir Lee, 2009, p. 274). Spreitzer (1995), Spreitzer, Kizilos ir Nason (1997), Morrison, Jones ir Fuller (1997), Liden, Wayne ir Sparrowe (2000), Lin ir Tseng (2013), Abd-El-Salam ir kt. (2013), Kazlauskaitės ir kt. (2009) ir kitų mokslininkų atliktų tyrimų duomenys parodė, kad egzistuoja teigiamas ryšys tarp psichologinio įgalinimo (ir atskirų jo dimensijų) bei darbuotojų jaučiamo pasitenkinimo darbu. Kitaip tariant, empiriniai tyrimai patvirtina, jog psichologinis įgalinimas daugeliu atvejų daro teigiamą poveikį darbuotojų pasitenkinimui darbu. Pasak Abd-El-Salam ir kt. (2013), tai galima paaiškinti tuo, kad darbuotojas gali jaustis patenkintas ir motyvuotas iš vidaus jau vien todėl, jog atlieka prasmingą darbą. Be to, tie asmenys, kurie jaučiasi kompetentingi atlikti savo darbą ir mano,

kad jų atliekama veikla gali turėti įtakos visos organizacijos veiklos rezultatams, yra labiau patenkinti savo darbu.

Tyrimo metodika

Siekiant nustatyti psichologinio įgalinimo įtaką darbuotojų pasitenkinimui darbu Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse, atliktas kiekybinis žvalgomasis tyrimas, naudojant anketinės apklausos metodą. Tyrimo klausimyną sudarė dvi dalys: pirmojoje dalyje pateikti klausimai, susiję su psichologiniu darbuotojų įgalinimu ir pasitenkinimu darbu, o antrojoje – su respondentų demografinėmis charakteristikomis (lytimi, amžiumi, išsilavinimu, šeimynine padėtimi, darbo užmokesčio dydžiu, darbo stažu įmonėje, pareigų pobūdžiu).

Sudarant tyrimo klausimyną remtasi mokslinės literatūros analize, Spreitzer (1995) psichologinio įgalinimo bei Hartline ir Ferrell (1996) pasitenkinimo darbu skalėmis. Psichologinio įgalinimo skalę sudarė 12 teiginių, apimančių keturias subskales (po 3 teiginius) – prasmės, kompetencijos, autonomijos ir poveikio, o pasitenkinimo darbu skalę – 14 teiginių, susijusių su atskirais darbinės veiklos elementais. Atsakymai į šiuos klausimus pateikti pagal 5 balų Likerto skalę, kur 1 – visiškai nesutinku / visiškai nepatenkintas (-a), 5 – visiškai sutinku / visiškai patenkintas (-a) (aukštesnis balų skaičius reiškia didesnę psichologinį įgalinimą bei pasitenkinimą darbu ir atskirais jo elementais). Tyrimo duomenys apdoroti SPSS 17.0 paketu taikant aprašomosios statistikos, koreliacinės analizės (r) (kintamųjų tarpusavio ryšiui ir jo stiprumui nustatyti), T-test ir dispersinės analizės ANOVA (populiacijos vidurkių palyginimui) metodus.

Tyrimo imtis – netikimybinė patogioji. Tyrimo metu apklausta 19 respondentų, dirbančių 5 Lietuvoje veikiančiose labai mažose ir mažose¹ paslaugų, prekybos ir mišriose įmonėse. Tyrimas atliktas 2014 m. vasario mėn. Anketos respondentams dalintos įteikiant asmeniškai ir siunčiant elektroniniu paštu.

Didžiąją dalį apklausos dalyvių sudarė moterys (74 proc.). Dauguma respondentų nurodė esantys 31–40 (37 proc.) ir 21–30 (26 proc.) metų amžiaus (mažiausią tiriamųjų dalį sudarė vyresni, t.y. 51–60 ir daugiau nei 61 metų amžiaus (po 11 proc.), asmenys). Daugiau nei pusė (53 proc.) apklausos dalyvių teigė turintys aukštąjį universitetinį, 26 proc. – vidurinį su profesine kvalifikacija, 16 proc. – vidurinį ir 5 proc. – aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą. 63 proc. respondentų nurodė, kad yra vedę (ištekęjusios), po 11 proc. – nevedę (netekėjusios), gyvenantys su partnere (partneriu) nesusituokę (nesusituokusios) arba išsiskyrę (išsiskyrusios), o 4 proc. – našlys (našlė).

Dauguma (42 proc.) apklausoje dalyvavusių asmenų teigė per mėnesį uždirbantys nuo 1001 iki 1500 Lt, po 16 proc. – 1501–2000 Lt ir daugiau nei 2501 Lt, o 26 proc. – iki 1000 Lt (atskaičius mokesčius) (nei vienas tiriamasis nenurodė uždirbantis nuo 2001 iki 2500 Lt). Didžioji dalis (42 proc.) respondentų tirtose bendrovėse yra išdirbę nuo 1 iki 5, po 21 proc. – 6–10 ir daugiau nei 11, o mažiausiai (16 proc.) – iki 1 metų. Daugiau nei pusė (68 proc.) apklausos dalyvių nurodė, kad įmonėse neužima vadovaujančių pareigų.

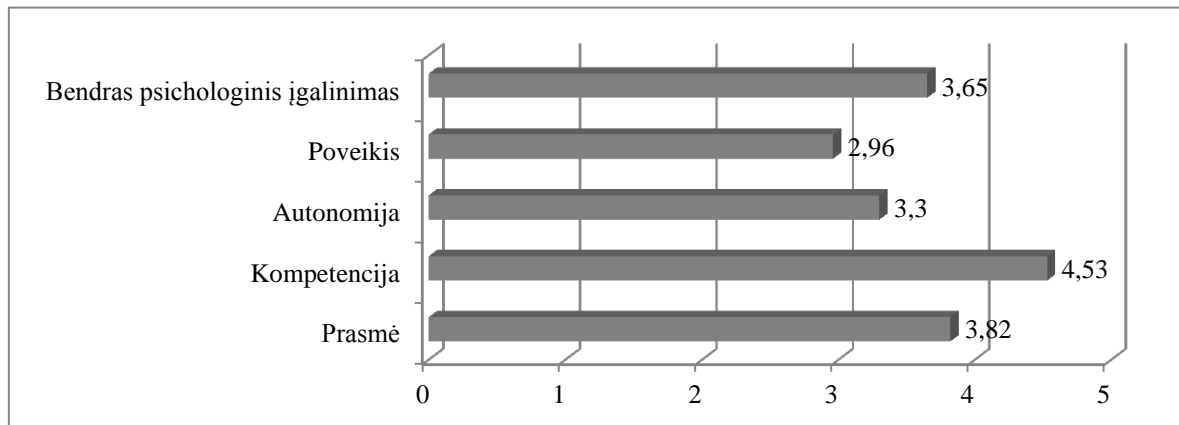
Tyrimo apribojimai. Dėl mažos tyrimo imties gauti rezultatai gali būti taikomi tik apklausoje dalyvavusioms įmonėms.

Tyrimo rezultatų analizė

Tyrimo rezultatai atkleidė, kad bendras respondentų *psichologinis įgalinimas yra pakankamai aukštas* – 3,7 balo iš 5 galimų. Kalbant apie atskiras psichologinio įgalinimo dimensijas galima teigti, kad aukščiausiai tiriamieji vertino kompetenciją (M=4,5, SD=0,58) ir prasmę (M=3,8, SD=0,92), o žemiausiai – autonomiją (M=3,3, SD=0,89) ir poveikį (M=2,96, SD=1,19) (žr. 1 pav.). Tai leidžia teigti, kad respondentai yra įsitikinę savo kompetencija tinkamai atlikti savo darbą, turi tam reikalingų gebėjimų ir žinių bei suvokia vykdomos veiklos tikslus, vertę

¹ Pagal Lietuvos Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymą (2007), „maža įmonė – įmonė, kurioje dirba mažiau kaip 50 darbuotojų ir kurios finansiniai duomenys atitinka bent vieną iš šių sąlygų: 1) įmonės metinės pajamos neviršija 24 mln. litų; 2) įmonės balanse nurodyto turto vertė neviršija 17 mln. litų“; „labai maža įmonė – įmonė, kurioje dirba mažiau kaip 10 darbuotojų ir kurios finansiniai duomenys atitinka bent vieną iš šių sąlygų: 1) įmonės metinės pajamos neviršija 7 mln. litų; 2) įmonės balanse nurodyto turto vertė neviršija 5 mln. litų“ (3 str. 2, 3 d.).

ir prasmę. Kita vertus, jie turi nedaug galimybių savarankiškai inicijuoti ir kontroliuoti savo darbą, o dar mažiau – daryti įtaką įmonėje vykstantiems procesams ir priimamiems sprendimams.

1 pav. Respondentų psichologinio įgalinimo ir atskirų jo dimensijų vertinimo vidurkiai

Išanalizavus apklausos rezultatus paaiškėjo, kad, priklausomai nuo užimamų pareigų pobūdžio, bendras tiriamųjų psichologinis įgalinimas ($t=4,2$, $p=0,001$) bei jo prasmės ($t=3,1$, $p=0,007$) ir poveikio ($t=4,5$, $p=0,00$) dimensijų vertinimas statistiškai reikšmingai skiriasi. Galima teigti, kad einantieji vadovaujančias pareigas respondentai jaučiasi labiau įgalinti ($M=4,4$, $SD=0,54$), geriau suvokia savo darbo prasmę ($M=4,6$, $SD=0,39$) bei mano, kad gali daryti didesnę poveikį kasdieniniams, administraciniais ar strateginiams organizacijos veiklos rezultatams ($M=4,2$, $SD=0,81$) nei tie, kurie vadovaujančių pareigų neužima (psichologinis įgalinimas: $M=3,3$, $SD=0,47$; prasmė: $M=3,5$, $SD=0,87$; poveikis: $M=2,4$, $SD=0,84$).

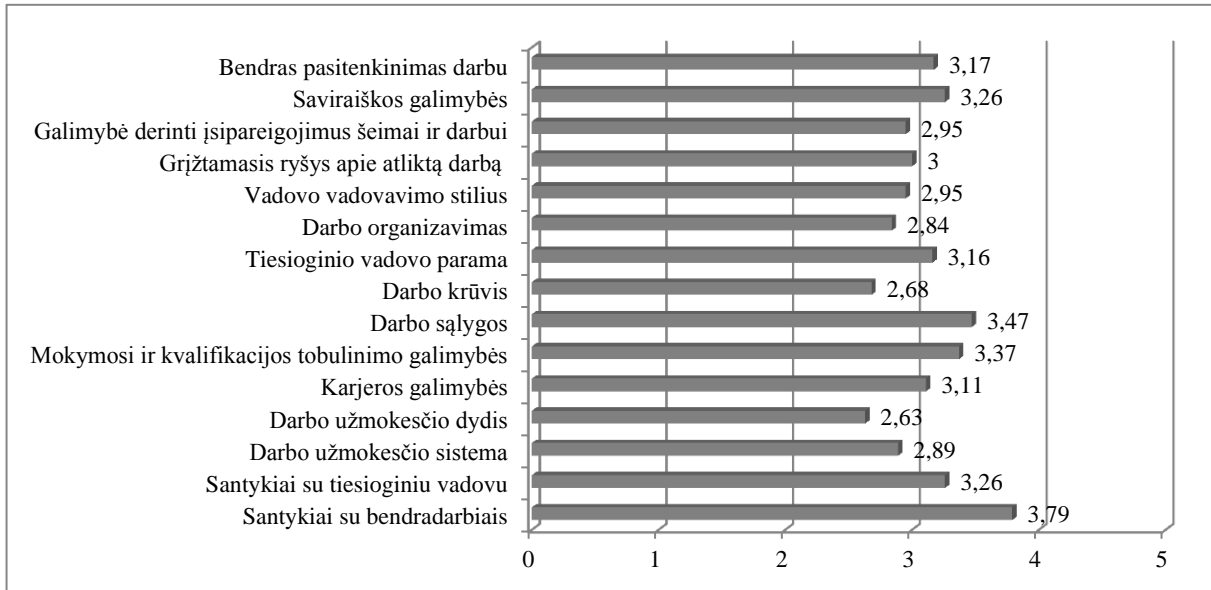
Tyrimo rezultatai atskleidė, kad bendro psichologinio įgalinimo ($ANOVA=3,6$, $p=0,03$) ir jo prasmės ($ANOVA=6$, $p<0,005$) dimensijos vertinimai statistiškai reikšmingai skyrėsi atskirose respondentų amžiaus grupėse. Labiau įgalinti jautėsi 51–60 metų ($M=4,6$, $SD=0,00$), o mažiau – 21–30 metų ($M=3,1$, $SD=0,35$) amžiaus tiriamieji.

Tuo tarpu aiškiau savo darbo prasmę ir tikslą suvokė 41–50 metų ($M=4,9$, $SD=0,19$), o prasčiau – 21–30 metų ($M=2,9$, $SD=0,64$) amžiaus respondentai. Galima teigti, kad jaunesni darbuotojai ne visada mato savo įsitikinimų, vertybių, idealų sąsajas su darbiniais reikalavimais ir atliekama veikla, tačiau su amžiumi toks supratimas didėja. Tai patvirtino ir koreliacinės analizės rezultatai, kurie atskleidė, kad didėjant respondentų amžiui, jie jaučiasi labiau psichologiškai įgalinti ($r=0,51$, $p=0,03$) ir geriau supranta atliekamo darbo vertę ($r=0,65$, $p=0,002$).

Išanalizavus tyrimo duomenis nustatyta statistiškai reikšminga teigiama koreliacija tarp respondentų gaunamo darbo užmokesčio dydžio ir bendro psichologinio įgalinimo ($r=0,85$, $p=0,000$) bei prasmės ($r=0,52$, $p=0,02$), autonomijos ($r=0,80$, $p=0,000$) ir poveikio ($r=0,79$, $p=0,000$) dimensijų.

Galima teigti, kad augant darbo užmokesčio dydžiui, didėja respondentų psichologinis įgalinimas, jie ima labiau suvokti darbo prasmę, jaučiasi turintys daugiau laisvės ir galimybių savarankiškai priimti su darbu susijusius sprendimus bei galintys daryti didesnę poveikį organizacijos veiklos rezultatams.

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad apklausos dalyviai iš esmės **nėra labai patenkinti savo darbu**, t.y. bendrą pasitenkinimą darbu jie linkę vertinti vidutiniškai (3,2 balo iš 5 galimų). Labiausiai respondentai yra patenkinti santykiais su bendradarbiais ($M=3,8$, $SD=1,03$) ir darbo sąlygomis ($M=3,5$, $SD=1,02$), o labiausiai nepatenkinti – darbo krūviu ($M=2,7$, $SD=1,11$) ir darbo užmokesčio dydžiu ($M=2,6$, $SD=1,26$) (žr. 2 pav.).

2 pav. Respondentų pasitenkinimo darbu ir atskirais jo elementais vertinimo vidurkiai

Pasitenkinimo darbu ir atskirais jo elementais vertinimo vidurkiai statistiškai reikšmingai ($3,4 < ANOVA < 12,9$, $p < 0,05$) skyrėsi atsižvelgiant į apklausos dalyvių darbo užmokesčio dydį (žr. 1 lentelę). Daugiau uždirbantieji respondentai buvo linkę geriau vertinti savo pasitenkinimą darbu nei gaunantieji mažesnę darbo užmokesčių.

1 lentelė

Pasitenkinimo darbu ir atskirais jo elementais vertinimo vidurkiai, atsižvelgiant į respondentų gaunamo darbo užmokesčio dydį

	Rodikliai	Darbo užmokesčio dydis			
		iki 1000 Lt	1001 – 1500 Lt	1501 – 2000 Lt	2501 Lt ir daugiau
Bendras pasitenkinimas darbu	M	2,40	2,71	4,33	4,33
	SD	0,89	0,76	0,58	0,58
Pasitenkinimas santykiais su tiesioginiu vadovu	M	2,40	2,75	4,67	4,67
	SD	1,67	1,04	0,58	0,58
Pasitenkinimas darbo užmokesčio sistema	M	2,00	2,25	4,33	4,67
	SD	1,00	0,71	0,58	0,58
Pasitenkinimas darbo užmokesčio dydžiu	M	2,20	1,88	3,33	4,67
	SD	0,84	0,84	0,58	0,58
Pasitenkinimas karjeros galimybėmis	M	1,80	3,13	3,33	5,00
	SD	1,09	0,99	1,15	0,00
Pasitenkinimas mokymosi ir kvalifikacijos tobulinimo galimybėmis	M	2,60	3,50	2,67	5,00
	SD	1,14	1,19	0,58	0,00
Pasitenkinimas darbo krūviu	M	1,60	2,75	3,00	4,00
	SD	0,89	0,87	1,00	0,00
Pasitenkinimas tiesioginio vadovo parama	M	2,00	2,88	4,33	4,67
	SD	1,41	0,84	0,58	0,58
Pasitenkinimas darbo organizavimu	M	1,80	2,63	4,00	4,00
	SD	0,84	0,92	0,00	0,00
Pasitenkinimas vadovo vadovavimo stiliu	M	2,00	2,63	4,33	4,00
	SD	1,00	0,74	0,58	0,00
Pasitenkinimas grįžtamoju ryšiu apie atliktą darbą	M	3,00	2,50	4,33	3,00
	SD	1,00	0,93	0,58	0,00

Išanalizavus apklausos duomenis nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp respondentų pasitenkinimo darbu ($t=2,6$, $p=0,02$) ir atskirais jo aspektais ($2,3 < t < 5,4$, $p < 0,05$) bei užimamų pareigų pobūdžio. Einantieji vadovaujančias pareigas buvo apskritai labiau patenkinti darbu ($M=4$, $SD=0,89$), karjeros ($M=4,7$, $SD=0,52$), mokymosi ir kvalifikacijos tobulinimo galimybėmis ($M=4,5$, $SD=0,84$), tiesioginio vadovo parama ($M=4,2$, $SD=1,17$), darbo užmokesčio

sistema (M=4, SD=1,27) ir dydžiu (M=3,5, SD=1,38) nei tiriamieji, kurie vadovaujančių pareigų neužėmė (bendras pasitenkinimas darbu: M=2,8, SD=0,97; pasitenkinimas mokymosi ir kvalifikacijos tobulinimo galimybėmis: M=2,8, SD=1,07; pasitenkinimas tiesioginio vadovo parama: M=2,7, SD=1,19; pasitenkinimas karjeros galimybėmis: M=2,4, SD=0,96; pasitenkinimas darbo užmokesčio sistema: M=2,4, SD=1,04; pasitenkinimas darbo užmokesčio dydžiu: M=2,2, SD=1,01). Kita vertus, tiek vadovaujantiems, tiek pavaldiems darbuotojams didžiausią nepasitenkinimą kėlė darbo užmokesčio dydis.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad ***tarp psichologinio įgalinimo ir trijų jo dimensijų – prasmės, autonomijos, poveikio – bei apklaustųjų darbuotojų pasitenkinimo darbu yra statistiškai reikšminga teigiama koreliacija*** (statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp psichologinio įgalinimo kompetencijos dimensijos bei pasitenkinimo darbu ir atskirais jo elementais nenustatyta). Taip pat nustatyta statistiškai reikšminga teigiama koreliacija tarp psichologinio įgalinimo ir respondentų pasitenkinimo santykiais su tiesioginiu vadovu, darbo užmokesčio sistema, darbo užmokesčio dydžiu, karjeros galimybėmis, darbo krūviu, vadovo parama, darbo organizavimu, vadovo vadovavimo stiliumi, galimybe derinti įsipareigojimus šeimai ir darbui bei saviraiškos galimybėmis (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Psichologinio įgalinimo ir pasitenkinimo darbu koreliacijos koeficientai

	Rodikliai	Psichologinis įgalinimas	Prasmė	Autonomija	Poveikis
Bendras pasitenkinimas darbu	r	.728**	.504*	.749**	.704**
	p	.001	.033	.000	.001
Pasitenkinimas santykiais su bendradarbiais	r	.309	.154	.497*	.340
	p	.198	.528	.030	.154
Pasitenkinimas santykiais su tiesioginiu vadovu	r	.525*	.287	.656**	.597**
	p	.021	.233	.002	.007
Pasitenkinimas darbo užmokesčio sistema	r	.759**	.530*	.734**	.863**
	p	.000	.020	.000	.000
Pasitenkinimas darbo užmokesčio dydžiu	r	.814**	.615**	.751**	.869**
	p	.000	.005	.000	.000
Pasitenkinimas karjeros galimybėmis	r	.675**	.516*	.551*	.740**
	p	.002	.024	.014	.000
Pasitenkinimas mokymosi ir kvalifikacijos tobulinimo galimybėmis	r	.451	.123	.560*	.492*
	p	.053	.615	.013	.032
Pasitenkinimas darbo krūviu	r	.620**	.306	.628**	.651**
	p	.005	.202	.004	.003
Pasitenkinimas tiesioginio vadovo parama	r	.709**	.444	.718**	.790**
	p	.001	.057	.001	.000
Pasitenkinimas darbo organizavimu	r	.635**	.332	.721**	.718**
	p	.003	.165	.000	.001
Pasitenkinimas vadovo vadovavimo stiliumi	r	.625**	.401	.700**	.728**
	p	.004	.089	.001	.000
Pasitenkinimas galimybe derinti įsipareigojimus šeimai ir darbui	r	.542*	.476*	.558*	.575*
	p	.016	.039	.013	.010
Pasitenkinimas saviraiškos galimybėmis	r	.518*	.230	.727**	.459*
	p	.023	.344	.000	.048

** Koreliacija reikšminga, kai reikšmingumo lygmuo (p) lygus 0,01.

* Koreliacija reikšminga, kai reikšmingumo lygmuo (p) lygus 0,05.

2 lentelėje pateikti duomenys atskleidžia, kad didėjant apklausos dalyvių darbo vertės ir prasmės suvokimui, tuo pačiu didėja jų pasitenkinimas darbo užmokesčio sistema, darbo užmokesčio dydžiu, karjeros galimybėmis bei galimybe derinti įsipareigojimus šeimai ir darbui. Tuo tarpu respondentams įgyjant daugiau autonomijos bei galimybių paveikti organizacijos veiklą ir rezultatus, taip pat didėja ir jų pasitenkinimas darbu bei atskirais jo aspektais. Tai leidžia teigti, kad ***psichologinis įgalinimas daro teigiamą įtaką darbuotojų pasitenkinimui darbu***, t.y. labiau įgalinti darbuotojai jaučiasi labiau patenkinti savo darbu. Tai daugeliu atvejų patvirtina kitų

mokslininkų (pvz., Spreitzer, 1995; Spreitzer ir kt., 1997, Liden ir kt., 2000; Abd-El-Salam ir kt., 2013; Kazlauskaitės ir kt., 2009) tyrimų rezultatus.

IŠVADOS

1. Psichologinis įgalinimas, t.y. motyvacinis konstruktas, susidedantis iš prasmės, kompetencijos, autonomijos ir poveikio dimensijų, yra vienas iš svarbiausių darbuotojų pasitenkinimo darbu šaltinių. Įgalinti asmenys geriau supranta darbo vertę, turi daugiau savarankiškumo ir sprendimų priėmimo laisvės, jaučiasi kompetentingi tinkamai atlikti užduotis ir pareigas, geba daryti poveikį tam, kas vyksta organizacijoje, tuo pačiu jausdami didesnę pasitenkinimą savo darbu.
2. Tyrimo rezultatai atkleidė teigiamą ryšį tarp respondentų psichologinio įgalinimo ir jaučiamo pasitenkinimo darbu. Geriau suvokdami darbo vertę, turėdami daugiau autonomijos, galėdami daryti didesnę poveikį organizacijos veiklai ir rezultatams darbuotojai jaučiasi labiau patenkinti savo darbu.
3. Nustatyta, kad respondentų psichologinio įgalinimo lygis priklauso nuo jų užimamų pareigų pobūdžio, amžiaus ir gaunamo darbo užmokesčio dydžio. Vyresni, dirbantys vadovaujama darbu, gaunantys didesnę darbo užmokesčių respondentai jautėsi labiau įgalinti nei jaunesni, mažiau uždirbantys ir neužimantys vadovujančių pareigų tiriamieji.
4. Tyrimas parodė, kad pasitenkinimas darbu ir atskirais jo elementais daugeliu atvejų priklauso nuo respondentų gaunamo darbo užmokesčio dydžio ir užimamų pareigų pobūdžio. Einantieji vadovaujančias pareigas ir daugiau uždirbantieji jautė didesnę pasitenkinimą darbu nei tie, kurie vadovaujančių pareigų neužėmė ir uždirbo mažiau.
5. Atsižvelgdami į apklausos rezultatus ir siekdami padidinti darbuotojų psichologinį įgalinimą, o tuo pačiu – ir pasitenkinimą darbu, organizacijų vadovai turėtų tobulinti apmokėjimo už darbą sistemas, orientuodamiesi į darbo užmokesčio didinimą, skatinti darbuotojų dalyvavimą sprendimų priėmimo procesuose, suteikti jiems daugiau autonomijos sprendžiant su atliekamu darbu susijusius klausimus, užtikrinti informacijos sklaidos ir komunikacijos efektyvumą bei gerinti darbo organizavimą.

LITERATŪRA

1. Abd-El-Salam, E. M., Shawky, A. Y., El-Nahas, T., ir Nawar, Y. S. (2013). The relationship among job satisfaction, motivation, leadership, communication, and psychological empowerment: An Egyptian case study. *SAM Advanced Management Journal*, 78(2), p. 33-50.
2. Akbar, S. W., Yousaf, M., Haq, N. Ul., ir Hunjra, A. I. (2010). *Impact of employee empowerment on job satisfaction: An empirical analysis of Pakistani service industry*. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 2(11), p. 680-685.
3. Alzlabani, A. H., ir Nair, R. D. (2011). Employee empowerment and job satisfaction: A case study of RC and SABIC in the Kingdom of Saudi Arabia. *International Employment Relations Review*, 17(1), p. 21-39.
4. Armache, J. (2013). The benefits of employees' empowerment. *Franklin Business & Law Journal*, 2013(4), p. 19-28.
5. Bartkus, E. V. (2010). Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*, 15, p. 390-396.
6. Choong, Y.-O., ir Lau, T.-C. (2011). The effect of psychological empowerment on job satisfaction: The development of conceptual framework. *International Journal of Academic Research*, 3(2), p. 873-878.
7. Elloy, D. (2012). Effects of ability utilization, job influence and organization commitment on employee empowerment: An empirical study. *International Journal of Management*, 29(2), part 2, p. 627-632.
8. Ghosh, A. K. (2013). Employee empowerment: A strategic tool to obtain sustainable competitive advantage. *International Journal of Management*, 30(3), part 1, p. 95-107.
9. Hartline, M. D., ir Ferrell, O. C. (1996). The management of customer-contact service employees: An empirical investigation. *Journal of Marketing*, 60(4), p. 52-70.
10. Hocutt, M. A., ir Stone, T. H. (1998). The impact of employee empowerment on the quality of a service recovery effort. *Journal of Quality Management*, 3(1), p. 117-132.
11. Ivanovienė, I., ir Karalevičienė, J. (2011). Smulkaus ir vidutinio verslo sektoriaus situacijos analizė verslui teikiamos paramos aspektu. *Profesinės studijos: teorija ir praktika*, 8, p. 158-166.

12. Kazlauskaitė, R., Bučiūnienė, I., Turauskas, L., ir Šalčiūnienė, L. (2009). A comparative study of employee empowerment in Danish and Lithuanian hotels. *Transformations in Business & Economics*, 8, 2(17), p. 66-85.
13. Liden, R. C., Wayne, S. J., ir Sparrowe, R. T. (2000). An examination of the mediating role of psychological empowerment on the relations between the job, interpersonal relationships, and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), p. 407-416.
14. Lietuvos Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo plėtros įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, Nr. 132-5354. Aktualu nuo 2013-07-23.
15. Lin, L.-F., ir Tseng, C.-C. (2013). The influence of leadership behavior and psychological empowerment on job satisfaction. *International Journal of Organizational Innovation*, 5(4), p. 21-29.
16. Malik, F., Chughtai, S., Iqbal, Z., ir Ramzan, M. (2013). Does psychological empowerment bring about employee commitment? Evidence from telecommunication sector of Pakistan. *Journal of Business Studies Quarterly*, 5(1), p. 14-21.
17. Morrison, R., Jones, L., ir Fuller, B. (1997). The relation between leadership style and empowerment on job satisfaction of nurses. *The Journal of Nursing Administration*, 27(5), p. 27-34.
18. Seibert, S. E., Silver, S. R., ir Randolph, W. A. (2004). Taking empowerment to the next level: A multiple-level model of empowerment, performance, and satisfaction. *Academy of Management Journal*, 47(3), p. 332-349
19. Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: dimensions, measurement and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), p. 1442-1465.
20. Spreitzer, G. M., Kizilos, M. A., ir Nason, S. W. (1997). A dimensional analysis of the relationship between psychological empowerment and effectiveness, satisfaction, and strain. *Journal of Management*, 23(5), p. 679-704.
21. Štreimikienė, D., Dapkus, R., ir Šivickas, G. (2007). Paramos smulkiam ir vidutiniam verslui efektyvumo vertinimas. *Ekonomika*, 80, p. 84-102.
22. Tvarijonavičius, M., ir Bagdžiūnienė, D. (2013). Darbuotojų psichologinis įgalinimas: lietuviškojo tyrimo metodo psichometrinės charakteristikos. *Psichologija*, 47, p. 44-60.
23. Wang, G., ir Lee, P. D. (2009). Psychological empowerment and job satisfaction: An analysis of interactive effects. *Group & Organization Management*, 34(3), p. 271-296.

IMPACT OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT ON EMPLOYEES' JOB SATISFACTION

Aušra Druskienė

Kolping University of Applied Sciences

Laura Raguckienė

Mykolas Romeris University

Vida Staponienė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

The essence of psychological empowerment and job satisfaction is discussed and the relationship between them is highlighted in the article. The study also presents the results of the pilot research that aim was to determine the impact of psychological empowerment on employees' job satisfaction in Lithuanian small and medium business enterprises. The results showed that psychological empowerment had a positive impact on employees' job satisfaction and its particular aspects.

VERSLO FILOSOFIJA: LAISVĖ IR ATSAKOMYBĖ

BRONĖ GUDAITYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama laisvės ir atsakomybės samprata, pabrėžiant jų svarbą organizacijoje. Pagal įprastą vadovavimo modelį, sukurtą inžinerinėje priežasties ir pasekmės dvasioje, darbuotojai virsta problema, o vadovybė – sprendimu. Filosofinė išvalga apie laisvę ir atsakomybę verčia kitaip pažvelgti į vadovo darbą. Užuoat prižiūrėjus, kūrus viziją, buvus pavyzdžiu pavaldiniams ir iš esmės asmeniškai prisiėmus už juos atsakomybę, svarbiausia vadovybės užduotis turėtų būti – suteikti pavaldiniams laisvę. Šio straipsnio tikslas – aptarti žmonių laisvės prigimtį – laisvę mūsų gyvenime ir jos vietą įstaigose ir organizacijose. Pagrindinė straipsnio išvada: savo viršininkus ir bendradarbius laikyti laisvais žmonėmis, kuriančiais pasaulį, kuriame patys gyvena.

ĮVADAS

Mūsų įstaigos retai kada sudarytos pagal egzistencinį požiūrį, kad laisvė – mūsų egzistencijos faktas ar kad iš šios laisvės pripažinimo kyla atsakomybė. Dažniau vadovaujames determinizmu tikėdami, kad esame savo istorijos ir kultūros padarinys ar produktas, o aplinka gali keisti mūsų elgesį. Kaip pasikeistų organizacijos, jei jos visiškai pripažintų, kad kiekvienas žmogus yra laisvas? Dažniausiai vadovavimo teorijoje nurodomas metodų rinkinys, skirtas kitų žmonių elgesiui paveikti ir kontroliuoti. Šiuolaikinė vadovavimo teorija, pasak Legkausko (2012, p. 21), pateikia daugybę nurodymų, kaip vadovams svarbu būti pavyzdžiu, daryti tai, ką sako, būti tarp darbuotojų, skatinti pageidaujamą elgesį, išreikšti vizijas, apibrėžti tvirtą kultūrą ir t.t. Iš tokio mąstymo peršasi išvada, kad dėl elgesio galima derėtis, kad geras vadovavimas - tam tikri veiksmai, atliekami ne savaime, o siekiant poveikio. Buvimas pavyzdžiu, darymas to, ką sakai, dalijimasis vizija ir visa kita – geros savybės, bet jei jos rūpi dėl darbuotojams daromo poveikio, rinkos inžinerinį materializmą perkeliame į bendradarbių santykius. Sukuriame griežtai kontroliuojamą aplinką ir ją pateisiname, tikėdami, kad be kontrolės neįmanomos kolektyvinės pastangos siekiant bendro tikslo. Kuo vadyba darosi egocentriškesnė, preskriptyvesnė ir globėjiškesnė, tuo labiau stiprėja požiūris į darbuotojus kaip į objektus ir pasekmes, nepasiduodančius pokyčiams ir reikalaujančius daugiau dėmesio.

Mūsų paieškos prasideda nuo paradokso – laisvės tarp suvaržymų, pasitikėjimo kitų atsakomybe, nepaisant ankstesnių nusivylimų. Straipsnyje keliamas klausimas, ar esama būdo sukurti laisvę ir jos galimybėmis pagrįstos atsakomybės gyvenimą bei kultūrą, priešingai negu dabartinėse strategijose, kur atsakomybė kuriama skatinimais ir įkalbinėjimais?

Tyrimo tikslas – aptarti žmonių laisvės prigimtį – laisvę mūsų gyvenime ir jos vietą įstaigose. Atskiriems asmenims šios idėjos itin patrauklios, tačiau organizacijų aplinkoje jos įgauna gana radikalias formas. Įstaigose dažniau kreipiamas dėmesys į vadybos poreikį kontroliuoti ir reguliuoti elgesį, tarsi žmonių laisvės raiška būtų problema, kurią reikia spręsti ir dažnai riboti. Tai galioja ir mūsų įstaigoms, ir apskritai visuomenei.

Tyrimo objektas – laisvė ir atsakomybė. Iš dalies apie laisvę ir atsakomybę kalbėti sunku todėl, kad šias sąvokas painiojame su nepriklausomybe. Nepriklausomybė – tai priespaudos nebuvimas. Tai politinis terminas, įkūnytas demokratinėje sistemoje, kur kiekvienas pilietis turi galimybę kada nors tapti vadu. Nepriklausomybėje svarbiausia sumažinti išorinių veikslių apribojimų poveikį. Galbūt neturime viršininko ar turime kelis, dažniau dirbame namie, rengiamės laisviau, galime perkelti pensiją į kitą fondą, neduodame lojalumo priesaikų, o netrukus patys tvarkysime ir socialinį draudimą. Vis dažniau dirbdami savarankiškai gal ir daromės labiau nepriklausomi, bet tai – neutrali jėga, neveikianti mūsų mąstymo apie laisvės patirtį.

Mąstydami apie vadovavimą ir organizacijų struktūras, remiamės esminiais klausimais apie laisvę: kaip žmonės ją supranta ir kaip ją praktikuoja? kaip pasiekti bendrų tikslų, nepamirštant, kad iš tikrųjų žmonės visada gali rinktis? kaip vadovautis laisvės principais organizacijoje?

Uždaviniai:

1. Aptarti instrumentinės laisvės sampratą;

2. Nusakyti laisvos valios bruožus;
3. Išryškinti subjektyvios ir objektyvios atsakomybės skirtumus;
4. Aptarti pasirinkimo galios ir bejėgiškumo santykį;
5. Atskleisti laisvos valios įsisąmoninimo etapus;
6. Įvertinti atsakomybę kaip laisvės pasekmę;
7. Nusakyti laisvę ir atsakomybę organizacijoje;
8. Supažindinti su laisve grįstu vadovavimo metodu.

Apie instrumentinę laisvę

Visi – nepriklausomai nuo kultūrinių skirtumų ar asmeninių įsitikinimų – vienaip ar kitaip trokšta laisvės. Tačiau dažnai elgiamės taip, lyg abejotume jos buvimu. Kasdieniame gyvenime laisva valia remiamės atsargiai. Reikalaujame įrodinėti ir užtikrinti, kad esame laisvi, arba slepiamės „racionalumo saugume“ (Griseri, 2010, p. 364).

Organizacijos visiškai papildo mūsų tikėjamą racionalumu. Dažnai darbovietę, žmonių sistemą, laikome kone mechaniška sistema ar, pastaruoju metu, informacijos sistema. Iš visų jėgų stengiamės kurti kontrolės, nuoseklumo ir nuspėjamumo pasaulį. Planuojame mėgindami numatyti ateitį, tikime, kad elgesį lemia struktūra ir skatinimas, kad egzistuoja kiekvienos problemos sprendimas. Tokius įsitikinimus išlaikyti padeda nepaliaujamai ryžtingi matavimai. Aiškiausiai tai išreikšta teiginyje: „Kas nepamatuojama, neįvykdoma“ (Pruskus, 2003, p. 103). Elgiamės, remdamiesi įsitikinimu, kad jei ko nors neįmanoma pamatuoti, tai neegzistuoja. Kitaip sakant, jei norime, kad kas nors atsirastų, reikia tą dalyką aiškiai ir pamatuojamai apibrėžti. Tokius įsitikinimus nulemia inžinerinis protas. Jame nelieta vietos netikėtumų, atradimų ir kūrybingumo įvertinimui. Tvirtai tikėdami racionalia, paaiškinama būties prigimtimi, taip klaikiai vargstame, kai organizacijoms tenka keistis ir prisitaikyti. Dažnai atrodo, kad jei norime naujovių ar vikrumo, geriau pradėti nuo pat pradžių, tuščio lapo, negu mėginti pakeisti jau esamą sistemą.

Sveikas protas trukdo pokyčiams todėl, kad jam reikia nuspėti ir kontroliuoti save. Kai kalbame apie pokyčius, pasak Griffin, (2011), nuolat kalbame prognozių kalba. Minime „pokyčių variklius“, tarsi šie būtų mašinos. „Perduodame pokyčius žemyn organizacijos lygiais“ arba „įkalame“ naują verslo strategiją. Keisdami kryptį, pirmiausia susimąstome apie „matavimus“, kuriais apibrėšime pokyčio sėkmę. Paskui nusprendžiame, kokio reikės naujo elgesio, ir įtraukiame jį į žmonių vertinimo sistemą. Galiausiai skatiname naująjį elgesį. Skatinimas ir matavimas – artimi bičiuliai, virtę inžinieriaus požiūrio į pokyčius esme (Griffin, 2011, p. 23).

Tikrovėje įžvelgdami vien priežastis ir pasekmes, mąstome tik utilitariškai. Patikime, kad visi mūsų veiksmai prasmingi ir vertingi tik pagal tai, kokią daro poveikį ar kokių pasiekia rezultatų. Šitaip nustojame veikę dėl pačios veiklos. Net savo elgesį paverčiame veikiančia taktika. Žmogus tolsta nuo saviraiškos ir artėja prie instrumentalumo. Jei koks nors veiksmas neduoda rezultato - pavyzdžiui, jausmų raiška - manome, kad taip daryti neteisinga arba neprotinga. Todėl taip dažnai manome, kad negalime būti savimi ir ko nors pasiekti. Neneigiame proto ir matavimų, tik abejojame, ar jų reikia tiek daug. Jei poreikį kontroliuoti ir matuoti suvoksime plačiau – atsižvelgdami į kitokį požiūrį – atsivers daugiau galimybių organizacijos gyvenimui. Taip pagerbiamas žmonių sistemos sudėtingumas ir kūrybingumas, ir ji suveši, užuot buvusi problema. Kad suprastume, kaip filosofinės įžvalgos gali keisti mūsų gyvenimą, pirmiausia reikia patyrinti laisvės prasmę, susipažinti su egzistencinės filosofijos požiūriu į laisvą valią ir atsakomybę.

Laisvos valios bruožai

Laisva valia yra kokybiškai absoliuti ir begalinė, bet kiekybiškai – santykinė ir ribota. Mūsų laisvos valios patirtį lengviau suprasti apžvelgiant tris ją apibūdinančius bruožus: ji spontaniška, ji kyla pati iš savęs ir verčia mus rinktis.

a) Spontaniškas pasirinkimas kiekviename sprendime

Veiksmus ar neveiklumą galima laikyti išoriškai nulemtais, o ne kilusius spontaniškai, bet patiriame juos visada spontaniškai. Laisvas veiksmas pasireiškia tiesiogine prasme kildamas iš nieko. Jei būsime skeptikai ir ginčysimės, kad niekas nevyksta be priežasties ar atitinkamos ankstesnės dalykų padėties, filosofas atsakys, kad šio įsitikinimo universalesnio determinizmo

atmaina pagrįstas mūsų mokslinis mąstymas. Tikroji mokslo dvasia leidžia faktams patiems kalbėti už save. Laisvos valios patirties faktai yra tai, kad tam tikri mūsų veiksmai atrodo neginčijamai ir akivaizdžiai spontaniški - netgi nepagrįsti. Nors mūsų praeitis, kultūra mėgina priversti mus veikti tam tikru būdu, ji nenulemia, kad būtent taip ir darytume. Visada turime galimybę rinktis, tik dažnai tenka ir sumokėti už savo laisvą pasirinkimą.

Įsivaizduokime, kad jus ima nevilts, nes niekaip nesutariate su viršininku. Tokia padėtis jums kelia depresiją, gadina darbo dienas, o sykiu ir kenkia santykiams su bendradarbiais. Ji net trukdo bendrauti su vaikais ir labai apsunkina santuoką. Rinktis turite iš ko. Galite mėgautis susidariusia emocija, labai savęs gailėtis ir užtęsti tokią padėtį tol, kol patirsite nervų priepuolį arba kol viršininkas, bendradarbiai ar šeima jums galutinai nusivils. Dažnesnis žmogus turbūt rinktųsi mesti darbą, nepabūgdamas bedarbystės krizės ir ekonominių sunkumų.

Kitas variantas – objektyviai išnagrinėti padėtį ir taip bendrauti su aplinka, kad iš visų jėgų stengtumėtės pasipriešinti viršininkui, net rizikuodami prarasti darbą. Iš tikrųjų niekada negalima pasakyti: „Viską išbandžiau, ir niekas nepadėjo“. Kol esate gyvi, nėra reikalo liautis mėginus pataisyti aplinkybes. Pasidavimas nėra neišvengiamas; tai spontaniškas sprendimas. Vienas galimas pasirinkimas – visiškai prarasti savastį, atsižadėti visko, ko tikėjotės darbe, vien tam, kad išvengtumėte konflikto ir neprarastumėte darbo. Galite leisti viršininkui viską spręsti ir vienam tvarkyti judviejų santykius. Arba galite, labai rizikuodami, mėginti santykius pakeisti ar pasiprašyti perkelti į kitas pareigas.

Nepasiginčysite – tokioje padėtyje kiekvienas mūsų galiausiai pasirenka vieną iš šių galimybių. Deja, neturime galimybės apskritai nieko nesirinkti; niekas jos neturi. Iš širdies pasirinkę vieną iš šių veiksmų ir elgesio kryptį (paprastumo dėlei įsivaizduokime, kad tik tokias ir turime), priimame spontanišką sprendimą – griežtai tariant, tokį, kuris nebūtinai susijęs su praeitimi. Negalime sakyti, kad ankstesnis gyvenimas sąlygoja mus rinktis tam tikrą atsaką, kurį ir pasirinkome, nes pasirinkimas priimti arba atmesti praeitį taip pat patiriamas visai spontaniškai. Sprendimas paaiškinti savo pasirinkimą, aiškinant praeitį, taip pat kyla iš laisvos valios. Galbūt nuspręsimė taip, kaip spręsdavome praeityje; bet taip pat galime nuspręsti ir priešingai nei elgdavomės anksčiau. Jei praeityje buvome racionalūs, galbūt dabar apsispręsimė būti neracionalūs. Priešingai, jei anksčiau buvome emocingi ir lengvai palenkiami, galime nuspręsti nuo šiol rinktis racionalią veiksmų ir elgesio kryptį. Jei dažniausiai susidūrę su konfliktu atsitraukiame, dabar galbūt pasiliksimė ir mėginsimė jį spręsti.

Priimdami bet kurį iš čia išvardintų sprendimų, kuriame savo gyvenimo skonį, suteikiame egzistencijai atspalvį, pasauliui ir darbui - struktūrą. Iš tos bendros struktūros, tiesiogine prasme - iš nieko, kuriame savo esmę. Pasaulį kuriame taip pat, kaip Dievas sukūrė visatą – spontaniškai. Spontaniškasis žmonių sąmonės pobūdis paaiškina visas sprendimų priėmimo kančias. Arba šoksime, arba nešoksime. Visuose sprendimuose esama pavojaus, vienvės ir atsitiktinumo: trumpai tariant, vienas iš esminių laisvos valios patirties bruožų yra tai, kad ji reiškia spontaniškai. Tame spontaniškume glūdi ir laisvos valios našta, ir galia. Tai lengviau suprasti, patyrinėjus svarbius sprendimus, kuriuos aptaria Vasiljevienė Nijolė savo veikale „Verslo etika ir elgesio kodeksai“ (2003):

b) Laisva valia, kylanti pati iš savęs

Laisvas veiksmas yra asmens atliekamas veiksmas — pačia jo ar jos individualumo šerdimi. Tai nepriklausomas, savarankiškas ir autonomiškas veiksmas. Pasirenkantis žmogus toks pat unikalus, kaip ir veiksmas. Laisvos valios kilmė iš savęs parodo kiekvieno žmogaus unikalumą ir neprilygstamą vertę. Laisvo veiksmo spontaniškumui konkretumo teikiame mes patys, o ne kiti.

Spręsdami konfliktą su viršininku, žinote, kad sprendimas, galintis išgelbėti arba sugriauti jūsų karjerą, yra ne tik spontaniškas kūrinys, bet ir asmeninis jūsų įsipareigojimas. Jūs esate tas sprendimas. Sprendimo našta bei jo pasekmių šlovė arba nelaimė griūva vien tik ant jūsų pečių. Spontaniškumo išvalgą lydintis galios, atsakomybės ir dieviškumo jausmas dar labiau stiprėja, pripažinus, kad tas sprendimas padaro jus žmogumi. Jūs kuriate save — savo asmenybę, būdą, savo pasaulį, vertybes — kai naudojate savo laisva valia.

c) Pasirinkimo galimybė ir būtinybė

Kiekviena laisvos valios patirtis – tai begalinis suvokimas, kad įvyko pasirinkimas. Visiškai išreikšti savo laisvę – reiškia nuolat rinktis. Laisvai veikti – reiškia rinktis. Rinktis – tai suvokti arba leisti sau suvokti, kad būta ir pasirinkimo alternatyvų (Vasiljevienė, 2003, p. 51).

Problemų su viršininuku pavyzdyje, kad ir kaip tvardytumėmės, būsime pasirinkę sąmoningai, laisvai. Gerai pagalvoję, ištyrę save, visada aptiksime vidinį nerimą: „galėjau pasielgti ir priešingai“. Kiekvienas veiksmas, netgi kiekviena būseną savyje aiškiai turi „galėjau pasielgti ir priešingai“ struktūrą. Afektyvusis, arba jausminis tos struktūros pripažinimas vadinamas „kalte“. Problemos, veiksmuose ir sprendimuose visada turime alternatyvų – tai laisvos valios patirtyje ir nurodo pasirinkimo elementas. Gyvenimo kokybėje, kylančioje, pažinus šiuos neišvengiamus mūsų laisvos valios veiksmų požymius, esama trijų pasekmių:

Pirma, suvokiame laisvės jausmo aprioriškumą: gimėme laisvi - gimėme su laisva valia - ir to niekas negali pakeisti. Antra, supratus, kad laisva valia - esminis bruožas to, ką reiškia būti žmogumi, mus užlieja dieviškos paslapties ir giminystės jausmas: esame laisvi kaip pats Kūrėjas, sukūręs mus pagal savo paveikslą ir panašumą. Trečia, laisvos valios suvokimas teikia mums aukščiausios atsakomybės jausmą: nusiteikimas prisiimti atsakomybę ir kaltinimus dėl visų mūsų veiksmų yra svarbiausia sudedamoji autentiškos patirties dalis.

Subjektyvi ir objektyvi atsakomybė

Jausti atsakomybę už savo veiksmus yra ne vien pageidautina laikysena, bet būtinybė, kylanti iš laisvos valios ir laisvės suvokimo. Pagal egzistencialistinį požiūrį mes neturime pasirinkimo prisiimti ar ne atsakomybę už savo gyvenimo kokybę. Ši atsakomybė mums įgimta vien todėl, kad mes esame žmonės, taip pat, kaip mums įgimta yra mūsų širdis. „Esame atsakingi ir už sėkmę, ir už nesėkmę gyvenime, nepriklausomai nuo to, ar esame pasirengę prisiimti tokią atsakomybę“ (Horney, 2012, p. 152).

Prisiimti atsakomybę, reiškia pripažinti, kad pagyros ir kaltinimai sudaro mūsų gyvenimą. Kad tai suprastume, kaip teigia Frommas (2008), turime atskirti subjektyvią atsakomybę ar kaltinimą (savo atsakomybę ar kaltinimą) nuo objektyvios - kito žmogaus atsakomybės ar kaltinimo. „Dėmesį reikia sutelkti į subjektyvaus kaltinimo vertę ir abejoti objektyvaus kaltinimo verte“ (Frommas, 2008, p. 392).

Šie du pasakymai reiškia skirtingus dalykus, o kadangi kasdienėje kalboje esame įpratę juos vartoti taip, tarsi jų prasmė būtų tapati, tai labai svarbu (taip, kaip ir žodis „mirtis“ turi dvi prasmes: „mano mirtis“ ir „kito mirtis“). Mes nenorime pastebėti to skirtumo, o kalbinė dviprasmybė mums tai labai palengvina. Nuslepia skirtumą, nes jis skausmingas. Pripažinti nematomą skirtumą tarp subjektyvios ir objektyvios atsakomybės (ir kaltinimų) taip pat skaudu, bet taip pat ir sveika – tai lyg skubi medicininė operacija.

Subjektyvios atsakomybės ir kaltinimo atveju, nenuneigiamai dalyvauja ir laisvos valios patirtis, o objektyvios atsakomybės ar kaltinimo patirtyje laisvos valios visai nepatiriame. Prasmingai egzistencijai labai svarbu apsispręsti prisiimti subjektyvią atsakomybę. Toks apsisprendimas reiškia, kad sutinkame prisiimti atsakomybę už visus savo veiksmus, o taip pat už tai, ko nepadareme, nepriklausomai nuo to, kaip įžūliai elgiasi kiti ir nepaisant begalės mums siūlomų pasiteisinimų, kad išvengtume subjektyvios atsakomybės. Šia prasme motina visiškai atsakinga už tai, kokiais žmonėmis tampa jos vaikai. Objektyvios atsakomybės ir kaltinimų požiūriu tokia griežta etika, žinoma, klaidinga. Vaikų gyvenimo kokybė priklauso ne vien nuo asmeninių jų motinos veiksmų. Ji priklauso nuo tėvo, mokyklos, giminaičių, ekonominės šeimos ir tautos padėties ir nuo to, ką jie patys atsineša į šį pasaulį. Bet subjektyvios atsakomybės požiūriu motina labai daug gali padėti sprendžiant sunkumus srityse, kurios paprastai laikomos nepriklausančiomis nuo jos. Kiekvieną minutę ji turi apsispręsti, ar sakyti „niekuo negaliu padėti“, ar „esu visiškai pasiryžusi ko nors imtis“. Pripažindama, kad net ir pačiomis nepalankiausiomis aplinkybėmis ji gali daryti įtaką vaikų gyvenimui ir kad galimam jos poveikiui aiškių ribų nėra, ji daug labiau stengsis kontroliuoti savo gyvenimą. Pasakymas „subjektyvi atsakomybė ar kaltinimai“ tėra frazė, reiškianti faktą, kad žmogus privalo nuolat rinktis, ar tiesiog priimti įvykius, ar juos

keisti ir gerinti. Kitaip sakant, reikia apsispręsti priimti arba atmesti savo asmeninę atsakomybę už pasaulį, kuriame gyvenimi.

Taigi, esminis skirtumas tarp dviejų žmonių egzistencijos faktų, vadinamų subjektyvia ir objektyvia atsakomybe, yra toks: subjektyvioje atsakomybėje ir kaltinimuose atpažįstamas laisvos valios pojūtis; objektyvioje atsakomybėje ir kaltinimuose jo nėra. Atsakomybės su laisva valia patirtis struktūriškai skiriasi nuo patirties be laisvos valios. Kai kaltinimus kelia teismai, teisėjas turi ištirti objektyvius faktus ir nesirūpinti savo laisvos valios jausmu. Tačiau savo gyvenime privalome niekada nepamiršti, jog kad ir ką daro kitas žmogus, kad ir kokie nusikalstami jo veiksmai, vis tiek turime laisvai prisiimti visą atsakomybę už savo veiksmus, už tai, ko nepadarėme ir ką padarėme už laisvą pasirinkimą iš viso to pasekmės.

Laisvos valios samprata turėtų padėti paaiškinti, kaip pastebi Misevičius (2003), kad „apsisprendimai ir atsakomybė kliūva asmenims, o ne beveidžiams dariniams, pavyzdžiui, įstaigoms“ (Misevičius, 2003, p. 45). Tokia išvada seka iš paties laisvos valios fakto analizės. Šiais laikais labai plinta mėginimai leisti įstaigoms kaip nors priimti spontaniškus sprendimus, bet taip tik trinama pati laisvos valios prigimtis – taigi stengiamasi nuo jos pabėgti. Dėl tokių pastangų dažnai iškraipomi patys svarbiausi žmonių bruožai, atidėliojami būtini sprendimai, išskaidoma atsakomybė ir galimi problemų sprendimai; taip kyla bailumas ten, kur būtinai reikalinga drąsa, arba karštakošiškas, kur reikėtų santūrumo.

Žinia, iš esmės nėra nieko blogo nuostabiuose demokratiškuose sprendimų priėmimo balsavimu ar bendru sutarimu procesuose. Dažnai ne šiaip daug galvų dirba geriau už vieną, tačiau visi mūsų visuomenės individai turi turėti teisę dalyvauti priimant sprendimus, turėsiančius įtakos jiems kaip asmenims arba kaip visuomenės nariams. Vėl gi, kai sprendimai priskiriami ne asmenims, o organizacijoms, kyla didžiulė pagunda slėptis kolektyve ir išvengti asmeninės atsakomybės naštos. Kadangi nemažai žmonių pasiduoda anonimiškumo pagundai ir neprisiima savo atsakomybės, dažnai susidaro tokia padėtis, kurioje organizacijos veiksmų rezultatai, kuriais ji taip siaurai tesuinteresuota, iš tikrųjų kenkia platesnės visuomenės narių interesams ir neatitinka asmeninių tų pačių už bendrą sprendimą atsakingų žmonių ketinimų.

Pasirinkimo galia ir bejėgiškumas

Visi mūsų sąmoningi veiksmai iš esmės yra pasirinkimas bent iš dviejų alternatyvų. Taigi, visada yra galimybė pasirinkti kitaip arba priešingai, todėl, kai šaukiame „neturėjau iš ko rinktis!“, negalima to suprasti tiesiogine prasme - kad buvome bejėgiai. Filosofinės įžvalgos šviesoje šis sakinytis reiškia, kad nusprendėme ar pasirinkome daryti taip, kaip padarėme, nes arba elgėmės vedami baimės, arba dėl kitų, galbūt racialesnių priežasčių. Tokia laikysena skelbia, kad visos sąmonės būsenos, taip pat ir tos, kurias vadiname „pasirinkimas“, bei tos, kurias mėgstame vadinti „neišvengiamais veiksmais“ – atskleidžia esminę laisvos valios patirtį - psichiatro ir psichologo Yalomo žodžiais tariant, „*Urentschluss*“ - „archetipinį“ pasirinkimą (Yalom, 1980, p. 31).

Jei kiekvienas veiksmas yra pasirinkimas, o renkamės laisvai, tai, kai veikiamo sąmoningai, patiriame ir savo veiksmo šerdyje glūdinį laisvos valios pojūtį. Nepaisant kultūroje paplitusio bejėgiškumo jausmo ir atsakomybės vengimo, visos sąmonės būsenos sudarytos iš alternatyvų, iš kurių privalome rinktis. Subrendę ir autentiški asmenys gerai suvokia tai, kad jie privalo rinktis, nes laisvas veiksmų pasirinkimas neišvengiamas, t.y. kitos alternatyvos jie neturi.

Visada stengiamės nepamiršti, kad kiekvienas atliekamas veiksmas iš esmės yra laisvas. Jei šio žmonių egzistencijos fakto nepamiršime, niekada nesibodėsime noriai, su džiaugsmu ir efektyviai prisiimti atsakomybę, kuri ir taip yra mūsų. Sėkmė gyvenime ir žmogiškoji pilnatvė glaudžiai susijusios su aiškiu ir nepaliojamu šio principo įsisąmoninimu. Tai reiškia, kad bet kokia bejėgiškumo raiška, visi tikinimai, kad aš nekaltas, faktiškai klaidingi. Kad ir ką sakyčiau apie prievartą, aplinkybių jėgą ar neturėjimą iš ko rinktis, kiekvieną veiksmą galėjau atlikti ir priešingai - arba, galų gale, visai jo neatlikti. Žinia, pačios alternatyvos nebegalinės, bet jų visada daugiau nei viena. Teiginiai „nesusilaikiau“ ir „neturėjau pasirinkimo“, griežtai žiūrint, neturi patirties koreliato. Jie – tik emocinė dvigubo laisvo pasirinkimo išraiška: pasirinkimas A - atlikti veiksmą, pasirinkimas B - iš visų jėgų stengtis užgniaužti suvokimą, kad veiksmas yra pasirinkimo A pasekmė.

Sakydami „neturėjau pasirinkimo“ (ir tikrai taip galvodami), renkamės išduoti savo žmogiškąją prigimtį. Šiuo sakiniu laisvai pasirenkame palikti žmonių rasę ir pereiti į gyvūnų karalystę ar mašinų bei elektronikos technokratiją. Bet net ir priimdami nužmoginantį sprendimą, iš tikrųjų neatsikratome žmogiškumo, nes, šiaip ar taip, pasirinkimas būti gyvūnu ar mašina yra taip pat laisvas, t.y. būdingas žmogui veiksmas; tokio veiksmo negali atlikti nei gyvūnas, nei mašina, nei mikroschema! Net laikysena ar sprendimas, kad „tikrai“ nesama pasirinkimo, pasirodo esąs svarbus ir laisvas sprendimas dėl to, kokie norime būti. Dažnai suprasti tai, kad visi veiksmai yra laisvi pasirinkimai, sunkiau dėl to, kad jų alternatyvos yra nemalonios ir skausmingos. Būti laisvam tikrai nereiškia, kad mums nuolat veriasi dangiškų malonumų ir laimės alternatyvos. Laisvą valią tapatinti su malonumu yra naivu. Būti laisvam – tai reiškia, kad visada esama alternatyvų, iš kurių galime rinktis, net jei nė viena iš jų mūsų netenkina.

Dauguma žmonių aiškiai nesuvokia pasirinkimo svarbumo ir laisvės masto. Pavyzdžiui, pasak Frommo (2008), kokią laisvę turi politinis kalinys, vedamas sušaudyti? Kaip dažniausiai būna tokiais kraštutiniais atvejais, skirtumai tarp laisvo pasirinkimo ir alternatyvų supaprastėja. Tai, kad jis eina į mirtį, kad ir kaip liūdnei ir niūriai skambėtų, vis tiek yra laisvas veiksmas. Galime sakyti, kad kalinys yra laisvas nesirinkti tik todėl, kad tarp jam atsiveriančių alternatyvų nėra pabėgimo į laisvę. Bet kad ir ką jis pasirinktų iš nedidelių galimybių, tuo jis vis tiek nulems, koks yra žmogus, koks yra jo egzistencijos būdas. Kalinys turi tokias alternatyvas: jis gali nuolankiai ir klusniai leistis sušaudomas; jis gali paklusti, oriai pareikšdamas protestą; jis gali grumtis ir mėginti pabėgti, manydamas, kad garbingiau mirti bėgant - o galbūt dar nužudant ir porą sargybinių - negu mirti nuolankiai; arba jis gali mėginti nusižudyti.

Pačios alternatyvos nekinta. Be to, tai, kad jis turi iš jų rinktis, kad turi žengti kuria nors veiksmo ar neveiklumo kryptimi, taip pat nekintama ir neišvengiama. Jis, aišku, vieną jų ir pasirenks. Tačiau kurią, priklausys tik nuo jo visiškai laisvos valios, t.y. jis rinksis spontaniškai ir remdamasis tik savimi. Tikrai galima teigti, kad alternatyvos nereikšmingos - jos visos baigiasi mirtimi. Tačiau tai - mirtinos padėties pavyzdys, ir jo negalima nagrinėti atskirai. Jei kalinys būtų aiškiai ir nuolat mąstęs apie savo laisvę, jo gyvenimas galbūt nebūtų čia atvedęs. Šiaip ar taip, šautuvai - vieno galimo viso gyvenimo pasirinkimų pabaigos taško simbolis. Jei kalinys anksčiau būtų pripažinęs ir visiškai naudojęsis savo laisve, jis būtų pasirinkęs sušaudymą, kai jo gyvybė ir nepriklausomybė dar buvo tikėtinos alternatyvos, tuo tarpu dabartinė jo padėtis aiškiai pagrįsta jo laisvu pasirinkimu, arba apskritai nebūtų pakliuvęs į tokią padėtį. Šis pavyzdys aiškiai parodo, kad net ir tuomet, kai sunku tuo patikėti, negalime veikti sąmoningai ir tuo pat metu laisvai nesirinkti.

Kalinys nustebtų, sužinojęs, kad nuolankiai vedamas sušaudyti, jis taip pat laisvai renkasi, kaip ir tada, kai aršiai ir nieko nebijodamas maištautų. Gana paprasta įžvalga – kad visi mūsų veiksmai yra laisvi pasirinkimai – yra didelis žingsnis, padedantis mums gyventi emociškai brandžiai, tai yra protingai, išmintingai, apdairiai ir drąsiai. Galiausiai atsakomybė gula asmeniškai ant mūsų pečių, paskutinėje analizėje nevalia niekieno prašyti nuspręsti už mus. Paprastai, kai sakome „niekas kitas už tave nenuspręs“ arba „turi pats/pati apsispręsti“, galvoje turime etinį idealą, o ne faktinę dalykų padėtį. Norime pasakyti, kad leisti kitiems spręsti už mus yra vaikiška ir nebrandu, kad kiekvienas turėtų būti nepriklausomas ir todėl spręsti pats ar pati. Tačiau egzistencine prasme savarankiškumas yra daug gilesnis ir radikalesnis negu etinė taisyklė. Būtų tikrai nuostabu, jeigu reitsykliais galėtume kam nors perleisti sprendimų priėmimo našą.

Tačiau niekas negali mums palengvinti šios atsakomybės. Tokios alternatyvos neturime. Jei teisingai suprantame žmogiškosios būklės prigimtį – kad esame laisvi – pripažįstame, kad atsakomybės atsiskyti neįmanoma. Neturime į ką kreiptis, išskyrus save, kad priimtume galutinį sprendimą. Galime į ką nors kreiptis, bet tai nebus galutinis kreipimasis. Mes, asmeniškai ir laisvai, nusprendžiame, į ką kreiptis. Gal pasikalbėti su dvasininku? Dievu? Vyru ar žmona? Viršininku? Tėvu ar motina? Vaiku? Psichoanalitiku? Draugu? Kaimynu? Šį pirmąjį sprendimą turime priimti be niekieno pagalbos. O atsakymas - pirmojo sprendimo, kieno pasiklausti, funkcija. Be to, kai gauname patarimą, kurio prašėme, klausyti jo arba ne, taip pat turime apsispręsti patys vieni.

Autentiška patirtis ir emocinė sveikata priklauso, pirma, nuo sugebėjimo atskirti laisvą valią ir objektyvią tikrovę, ir antra, nuo pasirengimo prisiimti atsakomybę už laisvą valią ir priimti

neišvengiamus dalykus, kurių negalime pakeisti. Turime skirti dvi objektyvios tikrovės atmainas. Alternatyvos, iš kurių renkamės, yra nekintamos. Tai, kad privalome rinktis, ir kad bet kurioje sąmoningoje situacijoje pasirinkimas neišvengiamas, nepriklauso nuo mūsų. Antroji atmaina – paties pasirinkimo neišvengiamumas – ir paverčia laisvę našta, pareiga ir siaubu.

Brandus asmuo pripažįsta, kad šios dvi tikrovės egzistuoja ir yra bet kurioje situacijoje. Be to, mes galime atrasti visas mums atsiveriančias alternatyvas, ne tik kelias, atsirinktas neurotiškai, iš gailėsčio sau ar remiantis svajonėmis. Nebrandus asmuo nesuvokia nei visų jam atsiveriančių alternatyvų, iš kurių esame laisvi rinktis, nei paties fakto, kad pasirinkimas vis tiek neišvengiamas. Kad ir kas nutiktų, būsime pasirinkę, net jei patys sau nepripažinsime to pasirinkimo egzistavimo. Žinojimas, kad esame pasmerkti būti laisvi, leidžia pakilti į galios padėtį savo gyvenimo ir likimo atžvilgiu. Aiškiai pripažindami, kad neryžtingumas taip pat yra sąmoningas ir laisvas pasirinkimas, kurio pasekmės taip pat yra visiška mūsų atsakomybė – išsilaisvinsime iš negebėjimo apsispręsti.

Suvokę savo laisvą valią, galiausiai pasijusime saugūs, atlėgs nerimas ir sumažės beprasmybės jausmas. Iš esmės esama dviejų būdų nerimui sumažinti ir sykiu saugumui pasiekti. Vienas – įsitikinti, kad kuria nors prasme visatoje nesame vieni, ir kad esama absoliutaus teisingumo ar gėrio. Pavyzdžiui, jei niekas su manim nesutinka, net jausdamasis visų apleistas, rasiu paguodos mintyje ir jausme, kad, šiaip ar taip, esu teišus, kad esama kokio nors absoliuto, kurio rankose glaudžiuosi. Toks sprendimas nepatikimas, – jis ne tik priklauso nuo abejotinių argumentų, bet jame neatsižvelgiama į esminius subjektyvumo ir vidujybės faktus.

Antrasis sprendimas – visiškai ir tvirtai įsigyventi į savo subjektyvumą ir saugumą susikurti toje sunkioje ir vienišoje ankštumoje. Šis sprendimas įgyvendinamas, suvokus savo laisvės tikrovę ir jos struktūrą. „Pabėgimo į objektyvumą problema yra platus ir atskiras klausimas“ (Yalom, 1980, p.33). Tikėjimas objektyviais esminių problemų sprendimais - apsisprendimas bėgti nuo subjektyvios atsakomybės naštos, kurią jos užkrauna. Pastarojoje analizėje apsisprendimai yra mūsų, o kai faktą pripažįstame, galime įgyti tvirtą saugumo jausmą, kurį teikia mūsų subjektyvumo prigimties išvalga. Jausmas, kad gyvenimas beprasmis, iš dalies kyla iš pojūčio, jog apskritai nekontroliuojame savo gyvenimo. Tačiau atkreipus dėmesį į laisvą valią, prisimenamos visos mūsų kūrybinės galios. Taigi laisva valia yra vilties simbolis. Supratę, kad esame laisvi, įgyjame jėgos, energijos, žvalumo ir ryžto suteikti gyvenimui prasmę.

Laisvos valios įsisąmoninimo etapai

Prieš priimdami savo laisvą valią, su ja kovojame. Laisvos valios įsisąmoninimas, pagal Trevino (1997), vyksta keturiais aiškiai atskiriamais, vienas po kito sekančiais etapais, kurių kiekvienas glaudžiai susijęs su mūsų egzistencijos prasmės pripažinimo raida.

1 etapas. Užgniaužimas.

Pirmasis žingsnis į laisvos valios pripažinimą - jos užgniaužimas arba, Ericho Frommo (2008) žodžiais, „bėgimas nuo laisvės“ (Fromm, 2008, p. 24). Mes sugalvojame racionalius pateisinimus, kaip atsisakyti laisvos valios. Pavyzdžiui, Helenos ir jos partnerio verslas pirmą kartą sušlubavo.

Helena sutelkia dėmesį į savo partnerį Tomą, kurio srityje verslas jau senokai silpsta. Ji kamuojasi, nežinodama, ką su juo daryti, vis labiau juo nusivilia, o galiausiai tiesiai pasiskundžia prastais jo rezultatais ir nesugebėjimu vykdyti išpareigojimų. Ji žino, kad Tomas jau senokai pakėlė girkas, bet kadangi jie seni bičiuliai, ji nekreipė į tai dėmesio ir vis įtikinėjo save, kad viskas susitvarkys savaime. Tomas labai apgailėstauja ir prašo Helenos pagalbos, bet ji jaučiasi išduota, nesutinka jam atleisti ir baisiausiai ant jo pyksta. Jai atrodo, kad padėtis beviltiška, ji nori nutraukti draugystę. Helena jau dešimt metų patyliukais nusivylusi partneriu, bet niekada neleido sau to išreikšti. Ji jau daugiau kaip metus abejojo Tomu ir matė, kad bičiulystė blėsta, bet nieko nesakė, stengdamasi apie tai negalvoti. Numatydamą krizę ir ją pateisindama verslo rezultatais, ji rado objektyvų pasiteisinimą, tai yra, racionalizaciją, kaip išreikšti pyktį. Jai atrodo, kad jos pykčio priežastis - prastas jo darbas, o iš tikrųjų nevykusius partnerio rezultatus lydi ir dešimtmetis jos abejonių. Jai atrodo, kad pyktį sukelia ir pateisina netikęs Tomo elgesys darbe. Taigi, jos akimis, pyktis yra ne laisvas veiksmas ar sprendimas, kaip ir sprendimas, kas teisinga ir kas nepriklauso nuo jos. Kitaip sakant, Helena įskeitė save į kampą taip, kad piktas elgesys bent dviem požiūriais neatrodo laisvas. Pirmą, pykčio išraiška yra ne laisva, nes ją sukėlė prasti Tomo rezultatai, o ne jos pačios sprendimas, o antra, jai nereikia apsispręsti, ar moralu reikšti

pyktį (dėl šios problemos ji taip ilgai jo neparodė), nes socialinė sankloda tokiomis aplinkybėmis pykti leidžia (Trevino, 1997, p. 54).

Tokia sudėtinga situacija parodo, kaip dažnai užgniaūžiama laisvė. Čia užgniaūžiama dviejų rūšių laisvė: kad Helena prisidėjo prie tokios padėties susiklostymo, nepasikalbėjusi su Tomu anksčiau, ir kad ji pyktį užmaskavo rūpesčiu dėl verslo. Taigi, jos patirtyje toks elgesys nėra laisvas. Šiuo atveju racionalizacija laikinai numaldo jos nerimą.

2 etapas. *Nerimas.*

Antrasis laisvos valios įsisąmoninimo etapas veda į nerimą. Laisva valia yra milžiniška našta – egzistencialistai tai pabrėžia tokiomis frazėmis, kaip „žmogus yra pasmerkta būti laisvas“ ir „siaubinga laisvė“. Tai ir kauzalinė, ir aksiologinė našta. Žinoti, kad esame laisvi, kauzalinio požiūriu reiškia, kad kiekvienas susikuriame savo gyvenimą ir savo asmenybę, t.y. savo veiksmus, o aksiologiniu (vertybių) požiūriu – kad pasirenkame konkrečią visuotinių vertybių sistemą iš tuščios bedugnės. Toks asmens vertinimas, savo prigimties suvokimas, jei jį iki galo išgyvensime, yra labai sunkus. Kai Helena iš pavyzdžio suvokė, kad anksčiau užgniaūžti pyktį laisvai pasirinko pati ir kad laisvai leido įvykiams vykti taip, kad savo laisvą valią projektuotų į partnerį, ji patyrė didžiulę kaltę ir nerimą. Ji troško niekada nebūti padariusi tų įžvalgų, kad ir kaip jos jai pasitarnavo.

3 etapas. *Įvaldymas ir palengvėjimas.*

Trečiasis laisvos valios įsisąmoninimo etapas yra galios, kontrolės, jėgos, garbės ir iš to kylančio pasitikėjimo savimi ir sielos ramybės jausmas. Pavyzdyje Helena galiausiai suvokė, kad nerimas dėl laisvos valios iš dalies kilo iš jos baimės, kad ji gali pasirinkti neteisingus veiksmus ir neteisingas vertybes. Supratusi, kad tai tik pasirinkimai – kad tai, kas gerai, o kas blogai, irgi sprendžia pati – ir kad laisvas pasirinkimas, laisva kūryba yra pagrindinis dievybės bruožas, pajuto palengvėjimo jausmą. Suprato, kad gyvenimas priklauso tik jai, kad tik nuo jos priklauso sėkmė, kad ir kaip klostytųsi verslas. Ji pasijuto padėties šeimininke ir įgijo pasitikėjimo, lengvumo ir grakštumo gyvenime, kaip nutinka, kai dramaturgas valdo pjesės personažus ir situacijas. Helena galėjo laisvai atrasti nusivylimo partneriu šaltinius, paprastesnius negu jai būtų pakakę drąsos pripažinti. Todėl apmalšo jos išdavystės jausmas, susitvarkė gyvenimas, teikiantis prasmės pojūtį. Tada laisvai bendravo ir su partneriu Tomu, be neapibrėžto pykčio ir gilaus nusivylimo kliūčių.

4 etapas. *„Viršūnės išgyvenimas“.*

Ketvirtasis ir paskutinis laisvos valios įsisąmoninimo etapas yra filosofinės minties *summum bonum* (aukščiausias gėris); tai – stebuklinga patirtis, kai pasijuntame esą savo vietoje; tai fakto, kad esame, suvokimas ir įvertinimas; tai egzistencijos tvirtumo, paslapties ir stebuklo patirtis, kuri viršija tradicinio koučingo ar net psichoterapijos tikslus. Laisvo pasirinkimo galia žmogus nustoja buvęs bekūne sąmone ir virsta turtinga, visaverte aistringa asmenybe, pasak Petrick (1997), „žmogumi iš kaulų ir mėsos“ (Petrick, 1997, p. 56). Tai gali būti religinė ir estetinė patirtis. Prisimindama laisvos valios suradimo ir taikymo pasiektus stebuklus, Helena patyrė sukrečiančių filosofinių išgyvenimų, susijusių su gyvenimo verte, būties stebuklu, pajuto tikrąjį gyvenimo džiaugsmą – praktinės jos gyvenimo aplinkybės pasidarė nesvarbios. Ji pamatė, kad yra laisva, ir tai sau įrodė, naudodamasi laisva valia. Ji giliai išgyveno tai, ką kitoje vietoje Petrick (1997) pavadino „viršūnių išgyvenimais“ (Petrick, 1997, p. 60). Tokių rezultatų siekti tikrai verta.

Atsakomybė kaip laisvės pasekmė

Supratę savo laisvės faktą ir prigimtį, subręstame, įgyjame gyvenimo pilnatvės suvokimą, galime kontroliuoti, pakreipti ir valdyti savo pačių egzistenciją. Trumpai tariant, kiekvienas galime tapti asmenybe su visu iš to kylančiu pasitenkinimu, teisumu, patvarumu ir saugumu. Sėkmingas ir autentiškas gyvenimas ir veiksmai reikalauja nuolat sąmoningai suvokti savo laisvės pilnatvę.

Kai paaiškėja, kad atsakomybės neišvengsime – kad ir kaip pasirinktume – esame labiau pasirengę laisvai ją prisiimti. Mūsų energija bus nukreipta protingai vykdyti atsakomybę, o ne veltui mėginti jos išvengti. Nenorėti sąmoningai prisiimti atsakomybės, kuri iš prigimties yra mūsų, yra didelio neautentiškumo ir nebrandumo požymis, akivaizdžiai reiškias nesėkmingą gyvenimą. Noras prisiimti visą atsakomybę – tai yra, būti atsakingam už visas savo veiksmų pasekmes – tiesiogiai kyla iš laisvos valios pripažinimo fakto. Kai suvokiame, kad atsakomybė neišvengiama,

esame linkę visada kaltinti save, o ne kitus ar objektyvias mums nepaklūstančias situacijas. Taip galime išvengti pavojingo fatalizmo pasirinkimo. Kai suprasime, kad nepriklausomai nuo mūsų norų ar pritarimo, esame visiškai atsakingi už bendrą savo gyvenimo pobūdį, už savo veiksmus ar neveiklumą, tik tada ryžtingai tarsime, kad norime šią atsakomybę prisiimti. Kai pamatysime, kad šis reikalavimas neišvengiamas, noriai imsime jį vykdyti.

Kita įžvalgos, kad esame laisvi, pasekmė laisvos valios atžvilgiu - noras rizikuoti. „Gyvenimas yra rizikų seka“ (Waller, 1990, p. 19), tačiau gyvenimo kokybė svyruoja nuo blogos iki geros pagal tai, ar rizikuojame nenoromis, ar laisvai ir noriai. Bet koks apsisprendimas yra rizika, reikalaujanti pasišvęsti tam tikroms vertybėms ir asmenybės tipui. Apsisprendimams būdinga rizika ir pasišventimas. Rizika priklauso nuo apsisprendimo sunkumo. Bet suvokus, kad rizika yra neišvengiama, nors ir nemalonaus, pasirinkimo dalis, ji virsta ne staigmena, kurios reikia vengti, bet neįveikiama kliūtimi, kurią reikia stoviškai priimti. Pavyzdžiui, kas nors demonstruodamas principus atsistatydina iš aukštų pareigų; atsistatydina protestuodamas. Toks sprendimas reiškia, kad žmogus prisiima atsakomybę, visą atsakomybę ir riziką. Drąsaus veiksmo neįmanoma atlikti, aiškiai nesuprantant laisvos valios struktūros prigimties ir egzistencijos.

Vidutinio amžiaus žmonėms kartais kyla toks apsisprendimas: ar toliau dirbti tame pačiame darbe iki pensijos, ar pradėti savo verslą? Galbūt jiems atrodo, kad renkiasi tarp saugumo ir rizikos. Tai netiesa. Rizika kyla abiem atvejais. Iš esmės, jei jie liks dabartiniame darbe, rizikuoja vėliau gyvenime tapti vidutinybėmis, būti nepatenkinti, daugybę metų gyventi nevisavertį gyvenimą. Kita vertus, pradėję savo verslą, jie rizikuoja bent laikiniais finansiniais sunkumais. Jie privalo suvokti, kad rizikos išvengti nepavyks. Rizika – laisvos valios struktūros dalis, ir turime išmokti sugyventi su rizika taip pat, kaip su mirtimi. Turime išmokti priimti tą faktą, ir priimti jį su džiaugsmu. Turime sugyventi su rizika taip, kaip sugyvename su būtinybe valgyti, gerti ir miegoti. Kai pripažįstame, kad tai būtina, ir tai priimame, apsisprendimas pradėti verslą pasidaro nesunkus. Galima jį priimti, mąstant racionaliai - taip pasitarnausime savo autentiškiems interesams.

Nors nevalia neigti logikos ir mokslinių eksperimentų vertės, laisvės suvokimas ir gynimas pagrįstas primityvesniais metodais. Turime jos ieškoti tiesiogiai viso pažinimo pamate – savo patirtyje. Ir turime pasiruošti priimti ne vien empirinį matmenį, bet ir transcendentinį - subjekto ir objekto sritis. Ieškodami savo patirties faktų, turime žvelgti į pasaulį ir apmąstyti savo vidujybę. Kai žvelgiame į savo vidujybę, aiškiai – ir su viltimi bei nerimu – matome transcendentinę savo laisvę; ją taip pat suvokiame kaip nedalomą, primityvią ir prigimtine. Iki šiol teigėme, kad laisvė ir atsakomybė yra esminiai mūsų egzistencijos bruožai. Jie visada yra ir jų nereikia ugdyti ar apie juos sužinoti, kad ir ką apie tai manytų mūsų kultūra ar dauguma mūsų įstaigų. Priešingai, reiktų sąmoningai (nesąmoningai) stengtis sukurti sąlygas, kur žmonės nesielgtų atsakingai ir nepatirtų laisvės galios. Pastangos giliai patirti laisvę ir gyventi su visa atsakomybės už savo sukurtą pasaulį našta savaime nėra problema, kurią reiktų spręsti, bet yra tai, kas gali suteikti gyvenimui prasmę.

Laisvė ir atsakomybė organizacijoje

Laikantis šios pozicijos, kiekvienas turime prisiimti visą atsakomybę už savo gyvenimo situaciją, nes dažnai galėjome elgtis ar pasirinkti kitaip. Tokia laikysena gali užkrauti nepakeliamą kaltės našta, bet ji teikia ir galios, kontrolės ir kokybės gyvenimo atžvilgiu jausmą. Kiekvienas turime įsidėmėti, kad žmogus - „būtybė, kuri neturi kaip pasiteisinti“. Tačiau reikia suprasti, kad visiška laisvė yra šventas gyvenimo faktas, o ne moralinis požiūris. Be to, tie, kurie dalija kitiems atsakomybės pažinimą, taip pat yra žmonės ir privalo prisiimti visą atsakomybę už savo poveikį. Tai galioja ir vadovams, dirbantiems organizacijoje. Kiekvienas privalo prisiimti atsakomybę už esamą padėtį. Kai darbuotojui kyla problema, remiantis šia analizė, tas žmogus visiškai atsakingas ir už savo vaidmenį kito žmogaus būtyje ir už sprendimą. Tačiau panaši atsakomybė kliūva ir vadovui. Ne tik kiekvienas žmogus atsakingas už kito žmogaus problemų sprendimą, bet atsakingas ir už tai, kad praneštų kitiems apie visišką jų atsakomybę. Visada galiu padaryti daug daugiau negu padarau ar manausi galįs daryti. Taigi, šiuo ekstremaliu požiūriu, vadovas atsakingas už darbuotojų gerovę, bet į tą atsakomybę įeina ir pastangos skatinti įsitikinimą, kad darbuotojai visiškai atsakingi už savo gyvenimą. Teiginys „aš esu už tave atsakingas“ savyje turi ir teiginį „aš esu atsakingas

išmokyti tave, kad esi atsakingas už save". Toks neva paradoksalus atsakomybės skirstymo metodas be jokios asmeninės prievartos vadinamas „subjektyvios atsakomybės jausmu“ (Vyšniauskienė, 1999, p.46). Atsakomybė turi tokių stebuklingų savybių, kaip pažinimas ar išmintis. Atiduodami pasauliui ją visą, savo dalies nesumažinate. Priešingai, netgi padidinate. Svarbu suprasti laisvą valią ir atsakomybę kaip esmines žmonių egzistencijos struktūras, o ne diktuoti vadovavimo techniką.

Vadovai siekdami didžiausio efektyvumo ir todėl, kad yra visuomenės ramsčiai – turi būt ne tik gabūs specialistai, bet ir autentiški žmonės. Inžinieriai gali veiksmingai užprogramuoti kompiuterius vien savo sugebėjimų dėka. Tam žmogiškumo nereikia. Kita vertus, žmonės, kurie vadovauja, negali savo vaidmens atlikti vien sugebėjimų dėka. Jiems reikia galimybės būti kitiems autentiškais žmonėmis. Todėl vadovas turi gerai išmanyti vientisos asmenybės mokslus. Tai, kaip vadovaujame ir kaip kuriame įstaigas, priklauso nuo mūsų teorijos, ką reiškia būti žmogumi. Šiandienos tikslai dažnai pagrįsti neaiškia teologija, pasenusia politine filosofija, nekritišku sveiku protu ir jauniausiuoju mūsų mokslu, psichologija. Psichologijai taikoma egzistencialistinė filosofija yra mėginimas sukurti mąstymo apie tai, ką reiškia būti žmogumi, būdą, kuris derėtų su unikalia veikiančio vadovo prigimtimi. Vadovai turi aiškiai suvokti ir pranešti pavaldiniams, kad kiekvienas atsakingas už tai, kad pasirinktų pasišventimą vertybėms - tai ir yra gyvenimas. Pasirinkome vertybes, net jei tas pasirinkimas buvo kylančių klausimų užgniauzimas. Savo vertybių atžvilgiu kiekvienas esame dievas. Pasirenkame priimti, ar atmesti savo religiją, tėvų pamokymus, viršininko vadovavimą ir savo kultūrą. Renkamės, ar maištauti ir traukti savo keliu, ar priimti tai, ką siūlo aplinka. Pasirenkame ar rūpintis vertybėmis, ar jas ignoruoti. O rinkdamiesi vertybes, pasirenkame ir savo pasirinkimų pasekmes. Norime to ar ne, esame atsakingi už savo santykį su vertybėmis, bet kartu mūsų sprendimas yra galutinis ir teisingas todėl, kad taip pasirinkome. Vadovo atsakomybė – išaiškinti žmonėms, kokia rimta ši padėtis, kokia ji neišvengiama, ir kokia galia ir orumas ją lydi.

Laisve grįstas vadovavimo metodas

Kai nusprendžiame, kad įstaigoms naudinga remti laisvę, imame kitaip mąstyti apie vadybą. Ką reikia prižiūrėti? Kas prižiūri? Ar kontrolę reikia primesti dirbtinai, ar ji gali pati rasti sau vietą? Klausimai ne nauji, bet diskusijos apie laisvę kontekste apie juos mąstome kitaip. Mūsų užduotis, kaip pastebi Lewis (2008), laisvės egzistenciją priimti ir įdiegti įstaigose kuo entuziastingiau, kaip priėmėme ir įdiegėme apribojimų bei suvaržymų poreikį. Įsitikinimas, kad laisvę reikia prižiūrėti ir net jos bijoti, o ne, priešingai, išvaduoti, privedė mus prie dabartinės valdininkijos praktikos. Štai kelios išvalgos apie pasirinkimą tikėti laisve, o ne kontrole, pagal Koestenbaumą (2009, p. 67-73):

a) Darbuotojų nereikia motyvuoti.

Vos suvokiame, kad kiekvienas žmogus kuria pasaulį, kuriame gyvena, liaujamės manę, kad vadovų darbas yra prisiimti atsakomybę už jiems dirbančių žmonių moralę ir motyvaciją. Žmonių motyvacija yra asmeninis apsisprendimas, o ne aplinkos padarinys. Dabar elgiamės taip, tarsi žmonės savaime nebūtų motyvuoti, o kasdien eitų į darbą ir lauktų, kol kas nors juos uždegs. Toks įsitikinimas paplitęs ir tarp vadovų, ir tarp darbuotojų. Įsitikinimas, kad vadovai atsakingi už darbuotojų veiksmus - tobula gynyba, nes kiekviena pusė dėl savo nusivylimų skuba kaltinti kitą.

Viena yra girdėti, kaip darbuotojai kaltina vadovus motyvacijos stoka ar net dėl savo rezultatų; kita yra, kai vadovai praryja jauką ir tuo patiki. Priėmėme idėją, kad vadovai atsakingi už savo darbuotojų požiūrį ir elgesį, o kai kuriose organizacijose vadovai netgi vertinami pagal tai, kaip juos vertina darbuotojai. Visi žmonės atsakingi ir už savo moralę. Jei darbuotojai nori graužtis, kam atimti iš jų tokią teisę? Nemėginame pasakyti, kad kai kuriems vadovams dirbti niekas nenori, nes jie nedorai naudoja valdžią ir apskritai netinka vadovauti. Bet ir jų darbuotojai turi pasirinkimą, ką su jais daryti. Jie gali pasirinkti pasilikti ar išeiti, susivienyti ir pareikalauti pokyčių, nekreipti į vadovą dėmesio ir dirbti savo darbą arba įkurti sąjungą ir savo valdžią užsitikrinti struktūriškai.

Kai aukščiausioji vadovybė ar darbuotojų grupės vykdo apklausas, kuriose klausiama, ką jie mano apie vadovus, dalis darbuotojų nenori būti atsakingi už savo patirtį. Taip įteisinama idėja, kad darbuotojų gerovė - vadovų rankose. Be to, kai aukščiausioji vadovybė gauna apklausų rezultatus, jie retai kada randa, kaip naudingai pagal juos veikti. Gerai ir žmogiška, kai vadovai rūpinasi savo žmonių motyvacija ir morale, tačiau jie tiesiog nėra to priežastis. Vadovai turėtų klausti darbuotojų,

kaip vadovauti tobuliau, bet šito turėtų klausti dėl savęs, todėl, kad nori mokytis, o ne dėl darbuotojų. Jei nuspręsimė darbuotojus laikyti laisvais ir atsakingais, nustosime juos taisyti. Be to, jei norime tikėti, kad vadovai ir darbuotojai kuria vieni kitus, kodėl manome, kad motyvacija juda tik žemyn? O kas motyvuoja vadovus? Ar logiška, kad darbuotojai atsakingi už vadovaujančiųjų moralę ir motyvaciją? Jei vadovas graužiasi, ar darbuotojai turėtų savęs klausti, kuo jį nuliūdino? Ar dažnai klausiamo, kokių naujų įgūdžių reikia, kad vadovybei būtų linksmiau? Vargu.

b) Skatinimas nepaaiškina ir nelemia elgesio.

Švenčiausias ir plačiausias organizacijose paplitęs įsitikinimas: skatinimas, pagyrimai ar pinigai, lemia elgesį, žmonės daro tik tai, už ką įstaiga atlygina. Tik palieskit šį įsitikinimą, ir nudegsit pirštus. Nesigilindami į atlygio konkretybes, paminėsime įsitikinimą, kad instrumentiniai mainai yra organizacinių santykių pagrindas. Manome, kad įstaigos turi pirkti iš žmonių tai, ko joms reikia, kaip perkami visi kiti ištekliai. Jei norime tam tikro elgesio, turime jį užsisakyti ir skirti jam pinigų. Priešingai, jei manytume, kad darbuotojai laisvai ir savo valia renkasi savo veiksmus – ir renkasi pasaulį, kuriame nori gyventi – mainus ir užmokestį matytume platesnėje perspektyvoje. Nepamirštume jų visai, stengtumėmės atsiskaityti sąžiningai ir skaidriai, bet tai nebūtų svarbiausia. Paliautume ieškoję ekonominių sprendimų problemoms, kurių šaltiniai glūdi kitur. Šitaip pasibaigtų visi auksiniai antrankiai, priedai naujokams ar ilgiausiai dirbantiems. Darbuotojai taptų akcininkais, nes mums tai atrodytų teisinga, juk jie aktyviai kuria organizacijos turtą, o ne todėl, kad nuo to pasikeistų jų elgesys. Suabejotume elitiniais skirtumais, kai aukščiausiems vadovams, vadybininkams ir darbininkams mokama pagal skirtingą sistemą. Galbūt dramatiškai atsietume vadovų atlygį nuo akcijų kainos, nes vargu ar esama aiškių įrodymų, kad dėl to įstaigos laukia šviesesnė ateitis.

Tačiau svarbu ne konkretybės. Svarbu pripažinti, kad žmonių nusipirkti neįmanoma; jie nėra organizacijos prekės ar turtas, kad juos būtų galima supaprastinti iki rinkos transakcijų. O jei, nepaisant to, vis dar atrodo, kad darbuotojus labiau motyvuoja užmokestis ir aukštesnės pareigos, tai laikykite pasaulio, kurį pasirinkote sukurti, produktu, paveikslu, kurį pasirinkote nutapyti.

c) Organizacijoms nereikia ugdyti „savo“ darbuotojų.

Kai nusprendžiame, kad visi iš prigimties yra laisvi ir atsakingi, tuomet darbuotojų ugdymas virsta tiesiog būdu apibrėžti save. Organizacija nebėra atsakinga už „savo“ žmonių ugdymą. Net ir kilmininko linksnis „savo“ rodo, kad darbuotojai priklauso organizacijai, kad ji - „savo“ žmonių savininkė. Jei liausimės žmones laikę nuosavybe, organizacijos galės remti mokslus ir būti tuo suinteresuotos, bet ne atsakingos. Žmonės turėtų patys pasirinkti, kaip jiems mokytis, apibrėžti mokslų tikslus ir sugalvoti, kaip ir kada jų siekti. Vadovybė bendrautų su darbuotojais, reikštų pasitenkinimą ar nusivylimą jais, tačiau ar reikia pokyčių, nuspręstų darbuotojas. Menamas rezultatų sandoris - jei darbuotojas viršija vadovybės lūkesčius, vadovybė tuo darbuotoju pasirūpins - išnyktų. Įstaigos visada kels reikalavimus, atlygins žmonėms ir juos baus, bet atlyginimas nebus sandorio dalis. Iš tikrųjų atlygis ir bausmės kiekvienam žmogui nuspėjami, kaip orai: daug kas nuo jų priklauso, bet mintis, kad galime juos nuspėti ar kontroliuoti, visai kvaila. Kai žmonės būna priversti akis į akį susidurti su savo laisve ir tuo, kad vadovybei jie nebeprisako, pamato, kad ateitis – jų rankose. Nors vadovybės siūlomas atlygis vertingas, jis nebevilioja. Jis nebėra veiksmų pateisinimas. Jei žinau, kad laisvė man priklauso iš prigimties - kad pats kuriu savo ateitį – tuomet nebeapsigaunu ir ilgesingai nebežvelgiu į organizaciją, klausdamas, kuo man tapti ar ką ji man numachiusi. Ambicija virsta asmeninio ar organizacinio tikslo, o ne aukštesnių pareigų, pažangos ar įvertinimo siekimu. O mintis, kad turime prašyti organizacijos mus „paaukštinti“ atrodo tokia juokinga, kaip prašyti „paaukštino“ verslo ar gyvenimo partnerį. Toks mąstymas keičia ir siūlomų lavinimo programų pobūdį. Jose bus reikalaujama daugiau dalyvių iniciatyvos. Dalyviai kartu apibrėš tikslus, sugalvos mokymosi būdą ir bus atsakingi už jo sėkmę. Lavinimas nebebus tai, kas daroma darbuotojams, bet tai, kas daroma darbuotojo ir su darbuotoju. Žmonės atsakingi už bendro gyvenimo kūrimą, taigi ir už savo mokslus. Mintis, kad žmonės nežino, ko nežino, nepadedą racionalizuoti griežtai kontroliuojamo mokymo neva tuščioms studentų galvoms.

Vertinimas - svarbus požiūris į laisvę pranašas ar simbolis. Kai prašome žmonių įvertinti susirinkimą ar pamoką, turėtume prašyti įvertinti save, o ne tai, kas daroma jiems. Jei ir toliau manysime, kad žmonės turi mokytis ir kaip turi mokytis, turėsime amžinai juos įtikinėti, kad

mokosi savo pačių labui. Ir toliau pardavinėsime jiems mokslus, prižiūrėsime, kaip lanko pamokas, o jie elgsis taip, tarsi mokslai būtų jų teisė, o ne privilegija. Kai į klasę susirenka mokiniai, gerai žinodami, kad patys pasirinko čia ateiti, jų mokslų socialinė sutartis dramatiškai pasikeičia. Ne mokytojai turi įrodyti savo vertę ir poreikį; juk už įgytą vertę atsakingas mokinys. Tai ne vien semantinis pokytis, tai - socialinės sutarties pokytis. Taip sutraukiami tėvystės pančiai. Taip pat dramatinėjama laisvės kaina. Judame šia kryptimi ne todėl, kad darbuotojas prašo, bet todėl, kad esame pasišventę įstaigos gerovei ir tikru gyvenimu pagrįstam pasauliui. Dabartinis sandoris tarp įstaigos ir darbuotojo, nepaisant kalbų apie laisvai samdomus žmones, pagrįstas įsitikinimu, kad darbuotojai priklauso įstaigai, todėl ji moraliai ir fiziškai priversta juos motyvuoti, skatinti ir ugdyti.

Dar vienas žmogiškųjų išteklių elementas - naujas požiūris į tai, apie ką mąstome, priimdami naujus žmones. Dabar atrenkame pagal jų praeitį. Taikome kriterijus, menkai pagrįstus faktais. Norime žmonių, lankusių tam tikras mokyklas, įgijusių tam tikro laipsnio išsilavinimą, pasirinkusių tam tikrus brandos ritualus. Tame nedaug kas pagrįsta faktais; tai greičiau klasių klausimas. Mokyklos klasių ir socialinių klasių. Vienas iš interneto revoliucijos privalumų, kad jame regima galimybė žmonėms būti naudingais prigimtiniiais talentais, o ne atsitiktinėmis šeimos ar išsilavinimo istorijomis. Tam reikia, kad pripažintume tikį laisvės galimybes ir teikiamomis viltimis sukurti pasirinktą atsakomybę vietoje nupirktos ir primestos atsakomybės. Ieškant kitokio mąstymo būdo, palengvėja, kad dabartinė išmintis ne kažin kaip veikia. Atrodo, kad įstaigoms puikiai sekasi, nepaisant to, kad jose veisiama puikybė ir pasyvumas, o ne tarnystė ir aktyvumas.

d) Vadovų apstu, o ne reta.

Vadovavimas - noras kurti pasaulį, įtraukti kitus gaminant tai, ko ligi šiol nebuvo. Tai laisvės egzistencija ir reiškia, kad vadovaujant neišvengiama užduotis - suteikti žmonėms laisvę. Jei diskusijose apie laisvę, užuot nerimavę dėl apribojimų, imtume nerimauti, kaip suteikti daugiau asmeninių galimybių rinktis ir lankstumo, vadovavimas būtų lūkestis, o ne paieškų objektas. Iškart galvotume, kad žmonės geba naudotis savo laisve įstaigos labui, ir neskirtume daug jėgų kurdami kliūtis, kurias įveikdami žmonės privalėtų įrodyti, kad nusipelnė elgtis laisvai. Vadovai pripažintų, kad darbuotojai iš jų tikisi neįmanomų dalykų. Vadovai yra ne tam, kad išpildytų pasekėjų lūkesčius. Laisvę žmonėms suteikiame, kai gerbiame jų sugebėjimus, tuomet įgyjame laisvės sakyti jiems „ne“. Mūsų lūpos per dažnai taria „taip“, o akyse švyti „ne“. Vadovai yra tam, kad išnaudotų savo padėtį įstaigos vietos rinkoje paieškoms. Reikia vizijos, kur link keliauja verslas; mums nereikia vadovų vizijos, kaip turime elgtis, kokias vertybes branginti. Darbuotojai suvokia vertybes ir jomis gyvena ne prasčiau negu vadovai. Kada garbė tapo bruožu, apibrėžiamu organizacijos lygiu? Jei vadovai nori daryti tai, ką kalba – dirbti komandoje, gerai klausytis ir siųsti pasauliui aiškius, nuoseklius pranešimus – tegu taip daro dėl savęs, o ne dėl sau pavaldžių žmonių. Manydami, kad vadovai yra ypatingas ir unikalus pavyzdys visiems, kaip reikia išreikšti įstaigos žmogiškumą, nuvertiname vieni kitus. Jei panaikinsime vadovą kaip priežastį, o darbuotoją – kaip pasekmę, kartu ims nykti ir įstaigų klasinė struktūra, mažės socialiniai atstumai tarp lygių. Privilegijų sistemos skirtingiems lygiams ir klasėms nieko gero įstaigoms neduoda; jos tik patvirtina demokratijos baimę ir tikėjimą ypatinga valdančiąja klase. Vadovauti laisvės ir atsakomybės aplinkoje reiškia, kad kiekvienas yra vadovas, visi atsakingi už viso pasaulio gerovę.

IŠVADOS

1. Tikrovėje įžvelgdami vien priežastis ir pasekmes, mąstome utilitariškai. Patikime, kad visi mūsų veiksmai prasmingi ir vertingi tik pagal tai, kokį daro poveikį ar kokių pasiekia rezultatų. Šitaip nustojame veikę dėl pačios veiklos. Net savo elgesį paverčiame veikiančia taktika. Žmogus tolsta nuo saviraiškos ir artėja prie instrumentalumo – daiktiško savęs ir kito suvokimo.
2. Laisva valia yra kokybiškai absoliuti ir begalinė, bet kiekybiškai – santykinė ir ribota. Mūsų laisvos valios patirtį lengviau suprasti apžvelgiant tris ją apibūdinančius bruožus: ji spontaniška, ji kyla pati iš savęs ir verčia mus rinktis.
3. Esminis skirtumas tarp dviejų žmonių egzistencijos faktų, vadinamų subjektyvia ir objektyvia atsakomybe, yra toks: subjektyvioje atsakomybėje ir kaltinimuose atpažįstamas laisvos valios

pojūtis, objektyvioje atsakomybėje ir kaltinimuose jo nėra. Atsakomybės su laisva valia patirtis struktūriškai skiriasi nuo patirties be laisvos valios.

4. Nepaisant kultūroje paplitusio bejėgiškumo jausmo ir atsakomybės vengimo, visos sąmonės būsenos sudarytos iš alternatyvų, iš kurių privalome rinktis. Subrendę ir autentiški asmenys gerai suvokia, kad privalo rinktis, nes laisvas veiksmų pasirinkimas neišvengiamas.
5. Laisvos valios išsąmoninimas vyksta keturiais aiškiai atskiriamais, vienas po kito sekančiais etapais, kurių kiekvienas glaudžiai susijęs su mūsų egzistencijos prasmės pripažinimo raida: užgniaužimas, nerimas, įvaldymas ir palengvėjimas, ir „viršūnės išgyvenimas“.
6. Prisiimti atsakomybę – būti atsakingam už savo veiksmų pasekmes - tiesiogiai kyla iš laisvos valios pripažinimo fakto. Kai suvokiame, kad atsakomybę neišvengiama, esame linkę kaltinti save, o ne objektyvias mums nepaklūstančias situacijas. Kai suprasime, kad nepriklausomai nuo norų ar pritarimo, esame visiškai atsakingi už bendrą savo gyvenimo pobūdį, savo veiksmus ar neveiklumą, tik tada ryžtingai tarsime, kad norime atsakomybę prisiimti ir ją vykdyti.
7. Vadovai yra atsakingi už darbuotojų gerovę, bet į tą atsakomybę įeina ir pastangos skatinti įsitikinimą, kad darbuotojai visiškai atsakingi už savo gyvenimą. Vadovai turi aiškiai suvokti patys ir pranešti savo pavaldiniams, kad kiekvienas yra atsakingas už tai, kad pasirinktų pasiūlytą bendroms vertybėms.
8. Jei nuoširdžiai priimtume laisvę kaip neatskiriamą žmogaus egzistencinę būklę, ne tik išmoktume vadovautis laisve grįstais principais, bet tuo pačiu iš esmės pasikeistų vadovų ir darbuotojų santykiai. Vadovaujantis laisvės principais, organizacijoje atsirastų didesnė atsakomybės kultūra.

LITERATŪRA

1. Craig, E. J. (2012). *Organizational ethics: a practical approach*. Oaks: Sage.
2. Horney, K. (2012). *Mūsų vidiniai konfliktai*. Vilnius: Apostrofa.
3. Fromm, E. (2008). *Žmogaus destruktivumo anatomija. II t.* Vilnius: Vaga.
4. Griseri, P. (2010). *Business ethics and corporate social responsibility*. South-Western: Cengage Learning.
5. Griffin, D. (2011). *Lyderystės ištakos: saviorganizacijos ir etikos sąsajos*. Kaunas: Vitae Litera.
6. Yalom, I. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
7. Koestenbaum, P. (2009). *Veikianti laisvė ir atsakomybė: filosofinė įžvalga tikrovėje*. Vilnius: Firidas.
8. Legkauskas, V. (2012). *Socialinė psichologija*. Vilnius: Vaga.
9. Lewis, H. (2008). *Freedom and alienation: the third volume base don the Gifford lectures delivered in the University of Edinburg*. Edinburgh/London: Scottish Academic Press.
10. Misevičius, V. (2003). *Verslo etikos ir bendravimo organizavimo pagrindai*. Kaunas: Technologija.
11. Petrick, J. (1997). *Management ethics: integrity at Work*. Thousand Oaks (Calif.): Sage.
12. Trevino, L. (1996). *Managing business ethics*. St. Paul: West.
13. Vasiljeviene, N. (2006). *Organizacijų etika: institucinės etikos vadybos sistemos*. Vilnius: Ciklonas.
14. Vyšniauskienė, D. (1999). *Verslo etika*. Kaunas: Technologija.
15. Waller, B. (1990). *Freedom without responsibility*. Philadelphia: Temple University Press.

PHILOSOPHY OF BUSINESS: FREEDOM AND ACCOUNTABILITY

Bronė Gudaitytė

Vytautas Magnus University

SUMMARY

The article focuses on the conception of freedom and accountability with reference to their importance within any organization. According to common model of leadership that has been created in line with the law of cause and consequence personnel become a problem and leading managers a solution to it. A philosophical approach to freedom and accountability leads to better understanding of leadership. Instead of taking personal responsibility on behalf of employees the real leader gives them freedom in their actions. Therefore the purpose of this article is to discuss the true nature of human freedom in one's personal life as well as in various institutions and organizations. The main idea is that both leadership and personnel should be regarded as free people which create the world they live in.

ŠEIMOS POLITIKOS DISKURSAS LIETUVOJE

IRENA LUOBIKIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Straipsnio probleminis klausimas – ar šeimos sampratos diskursas daro įtaką Valstybinės šeimos politikos tobulinimui? Šio straipsnio tikslas – aptarti šeimos politiką Lietuvoje ir jos diskursą. Tyrimo objektas – Lietuvos šeimos politika. Tyrimo uždaviniai: aptarti šeimos ir šeimos politikos sampratą bei Valstybinės šeimos politikos koncepcijos turinį; pateikti šeimos politikos diskurso Lietuvoje išvalgas. Tyrimo metodai – teisės aktų ir mokslinės literatūros analizė. Tyrimas atskleidė, kad šeimos politikos formavimas ir įgyvendinimas yra problemiškas ne tik dėl diskurso šeimos sampratos atžvilgiu, bet ir todėl, kad kai kurios veiksmų kryptys bei priemonės nėra efektyvios, trūksta bendradarbiavimo tarp atskirų šeimos politiką formuojančių bei įgyvendinančių institucijų.

IVADAS

Šeima ir šeimos gyvenimo problematika - svarbus įvairių šalių mokslininkų tyrimo objektas. Tai iliustruoja temos ištirtumo apžvalga. Skolnick ir Skolnick (1992) analizavo šeimos kaitos priežastis ir pasireiškimus, partnerystę, šeimos gyvenimą kultūros aspektu ir kt. Goody (2000) pateikė Europos šeimos raidą visuomenių istorinės kaitos kontekste. Lietuvoje šeimos moksliniai tyrimai vykdyti jau sovietmečiu, o po nepriklausomybės atkūrimo praturtėjo aktualia tyrimų problematika. Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografijos skyriaus tyrėjai, vadovaujami prof. Stankūnienės, daugelį metų tyrinėjo įvairius šeimos ir gimstamumo Lietuvoje aspektus (Šeima ir gimstamumas Lietuvoje, 1997). Pastaruoju metu įvairių institucijų tyrėjai sutelkė pastangas šeimos kaitos problemoms (Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės, 2009), lyčių politikai (Bučaitė-Vilkė, Purvaneckienė, Vaitkevičius ir Tereškinas, 2012). Tyrėjai taip pat ieško naujų šeimos tyrimo metodologinių priegijų. Juozeliūnienė ir Kanapienienė (2012) pateikė šeimos žemėlapiu metodo sampratą ir jo taikymo kokybiniuose šeimos tyrimuose išvalgas. Jų požiūriu, šeimos žemėlapiu metodas grindžiamas atvira šeimos samprata, kai nesivadovaujama institucionalizuotu žinojimu apie šeimos struktūrą, vaidmenis bei santykius šeimoje. Tyrime analizuojamos asmens individualios konceptualizacijos, o įtvirtintas žinojimas apie šeimas taikomas ne modelio tikrinimo, o gairių pavidalu (Juozeliūnienė, Kanapienienė, 2012). Tokia metodologinė šeimų tyrimų prieiga leidžia neprisišti prie standartinių šeimos sampratos ir jos tyrimo modelių. Tyrėjus domina ir išviryaujantis diskursas šeimos sampratos klausimu, bei kokią įtaką tai daro šeimos politikos formavimui Lietuvoje (Česnuitytė, 2012; Jančaitytė, 2010; Mitrikas, 2006). Mokslininkai taip pat analizuoja pilietinės visuomenės poveikį šeimos politikos formavimui bei kaitai (Jančaitytė, 2011), gerovės valstybės kūrimą Lietuvoje (Aidukaitė, Bogdanov ir Guogis, 2012; Guogis, 2011), nagrinėja šeimą įvairių mokslo krypčių perspektyvoje (Račiūnaitė, 2012; Stankūnienė, Jasilionienė ir Jančaitytė, 2005; Uzdila, 2001). Tai pagrindžia temos aktualumą, siekiant išsiaiškinti, ar Lietuvos šeimos politikai turi įtakos nuolatinis diskursas apie tai, kas yra šeima.

Straipsnio probleminis klausimas – ar šeimos sampratos diskursas daro įtaką Valstybinės šeimos politikos tobulinimui?

Straipsnio tikslas – aptarti šeimos politiką Lietuvoje ir jos diskursą.

Tyrimo objektas – Lietuvos šeimos politika.

Tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti šeimos ir šeimos politikos sampratą bei Lietuvos šeimos politikos koncepcijos turinį.
2. Pateikti šeimos politikos diskurso Lietuvoje išvalgas.

Tyrimo metodai – teisės aktų ir mokslinės literatūros analizė.

Šeimos ir šeimos politikos samprata teisės aktų ir mokslinių darbų kontekste

Šeimos politikos formavimas ir įgyvendinimas glaudžiai susijęs su šeimos samprata bei jos diskursu. Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (LR Konstitucija, 1992). Tyrėjai tam tikru lygiu „atsiremia“ į šeimą, net jei jų tyrimo problematika tiesiogiai su šeima nesusijusi. Tai pagrindžia šeimos socialumą bei jos vaidmenį visuomenėje. Broom ir Broom šeimą apibūdina kaip unikalią socialinę instituciją, nes joje pratęsiama gyvybė, individas tampa tam tikros socialinės grupės nariu ir socializuojamas gyvenimui už šios pirminės grupės ribų (1992, p. 169).

Atsakydama į klausimą, koks šeimos indėlis individo tapsmui visaverčiu visuomenės nariu, Berns akcentuoja: šeimos atsakomybę už vaiko socializaciją, šeimos savo vaikams perduodamą socioekonominę padėtį, vaikams perteikiamus tam tikrus visuomenės kultūros atributus, pagalbą vaikams, kuriant santykių su kitais žmonėmis modelius (Berns, 2009, p. 60- 62). Uzdila lietuvių šeimos tyros studijoje pažymėjo, kad „...dabarties šeimos situacija atspindi žmogaus vietą pasaulyje ir jo pasirenkamą gyvenimo stilių, o tai, drauge paėmus, prašyte prašosi permainų“ (Uzdila, 2001). Į tai turi būti atsižvelgiama, formuojant šeimos politiką Lietuvoje.

Šeimos politiką apima rinkinys atskirų, bet tarpusavyje susijusių politikos pasirinkimų, siekiant spręsti visuomenės gyvenime išryškėjusias ir šeimų patiriamas problemas (Zimmerman, 1995). Tokių problemų pavyzdžiai: šeimos iširimasis, skurdas, savižudybės, nedarbas, benamystė, kvaišalų vartojimas, prievarta ir nusikalstamumas, ilgalaikė slauga ar globa ir kt. Lietuvos šeimos politiką reglamentuojantis dokumentas yra Valstybinė šeimos politikos koncepcija. LR Vyriausybė 1996 m. kovo 19 d. priėmė nutarimą „Dėl šeimos politikos koncepcijos ir veiksmų kryptių“, kuriuo pritarė Filosofijos ir sociologijos instituto parengtai šeimos politikos koncepcijai ir veiksmų kryptims, patvirtino šios Koncepcijos įgyvendinimo priemones, įpareigojo ministerijas, savivaldos ir kitas institucijas imtis būtinų veiksmų Koncepcijos ir veiksmų kryptių nuostatomis įgyvendinti (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl šeimos politikos koncepcijos ir veiksmų kryptių“, 1996).

Pastaruoju metu veikiančios Valstybinės šeimos politikos koncepcijos paskirtis – pagrįsti bendros šeimos politikos reikalingumą įgyvendinant Lietuvos Respublikos konstitucinę nuostatą, kad šeima yra valstybės ir visuomenės pagrindas, kad šeimoje ugdomos esminės etinės ir kultūrinės vertybės, kurios užtikrina kiekvieno asmens gerovę, Lietuvos valstybės bei tautos istorinį išlikimą (LR Seimo nutarimas „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“, 2008). Šioje Koncepcijoje šeima apibūdinama kaip „esminis visuomenės gėris, kylantis iš žmogaus prigimties ir grindžiamas savanorišku vyro ir moters santuokiniu pasižadėjimu skirti savo gyvenimą šeiminiams santykiams kurti, užtikrinantis šeimos narių – vyro ir moters, vaikų bei visų kartų gerovę ir sveikos visuomenės raidą, tautos bei valstybės gyvybingumą ir kūrybingumą“. Koncepcijoje pateikta: pagrindinės sąvokos, ją grindžiančios teisinės nuostatos (LR Konstitucijos, Civilinio kodekso, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos straipsniai), šeimos pagrindinės funkcijos (asmenų bendruomenės kūrimas, prokreacija, ugdymas ir socializacija, globa ir rekreacija, namų ūkio kūrimas), taip pat identifikuotos šeimos raidos ir šeimos gyvenimo sąlygų problemos. Atsižvelgiant į tai, Koncepcijoje suformuota Valstybinės šeimos politikos tikslas, prioritetas ir principai (LR Seimo nutarimas „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“, 2008):

Valstybinės šeimos politikos tikslas – numatyti ir vykdyti šeimos institutą palaikančią ir stiprinančią bendrą politiką, kuri užtikrintų bendrąsias sąlygas, teikiant diferencijuotą valstybės ir visuomeninių institucijų pagalbą šeimai, siekiant, kad būtų sudarytos sąlygos jai būti autonomiškai, atsakingu, tvirtu, stabilu, aktyviu ir savarankišku institutu, gebančiu visavertiškai atlikti funkcijas.

Valstybinės šeimos politikos prioritetas – įvairiomis priemonėmis kurti šeimai palankią aplinką (sudaryti sąlygas įgyvendinti šeimos prokreacinę funkciją, plėtoti diferencijuotas kompleksines paslaugas šeimai, stiprinant tėvų kaip svarbiausių vaiko ugdytojų vaidmenį, remti švietimo ir socialinės pagalbos programas, formuoti teigiamą visuomenės požiūrį į šeimą).

Valstybinės šeimos politikos įgyvendinimo principai (prioritetas šeimai, gyvybės kultūros puoselėjimas, kompleksiskumas, diferencijuotumas, subsidarumas, lyčių lygiavertiškumas).

Valstybinės šeimos politikos koncepcijoje numatytos ir **pagrindinės veiksmų kryptys bei įgyvendinimo priemonės atskirose srityse** (šeimos stebėsenos, socialinių paslaugų, švietimo ir kt.).

Kritiškasis šeimos politikos diskursas

Pirmoji po nepriklausomybės atkūrimo šeimos politikos koncepcija Lietuvoje parengta 1995 m., patvirtinta 1996 m. Tačiau jai trūko kryptingumo, buvo plėtojama piniginės paramos šeimai sistema nei siekiama stiprinti šeimą, kaip socialinį institutą, kuriant stiprią savarankišką šeimą (Jurkuvienė, 2008). Priekaištų 2008 m. patvirtintai Valstybinės šeimos politikos koncepcijai turi ne tik mokslininkai, bet ir politikai. LR Konstitucinis Teismas 2011 m. rugsėjo 6 d. viešame posėdyje svarstė grupės LR Seimo narių prašymą išnagrinėti, ar Valstybinės šeimos koncepcijos straipsnių punktai, kuriuose pateikiama

šėimos, darnios šėimos, išplėstinės šėimos, nepilnos šėimos sampratų apibrėžimai, neprieštarauja LR Konstitucijai. Teismas nutarė, kad LR Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarime „Dėl Valstybinės šėimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ pateiktos tik santuokos pagrindu sukurtos šėimos sąvokos prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui (LR Konstitucinio teismo nutarimas, 2011).

Šėimos ir šėimos politikos aspektu vyksta intensyvi mokslinė diskusija. Mokslininkai analizuoja, kokią įtaką šėimos politikai turi ar gali turėti šėimos kaita, ar valstybinės šėimos politikos turinys ir priemonės atitinka visuomenės poreikius ir lūkesčius, ar efektyviai veikia šėimos politiką formuojančios ir ją įgyvendinančios institucijos ir kitus klausimus. Vaišvila teigia, kad LR Konstituciniam Teismui pripažinus, kad Konstitucija saugo ne tik santuoka grįstą šėimą, bet ir „kitas šėimos formas“, kelia diskusinių klausimų, kaip antai – ar Konstitucija iš tiesų legalizuoja „kitas šėimos formas“, ar jos gali būti teisinės, ypač – konstitucinės kategorijos? (Vaišvila, 2012). Kavoliūnaitė-Ragauskienė akcentavo, kad iki šiol Lietuvoje nėra atskiros institucijos, atsakingos už šėimos politikos vykdymą, o pagrindinė už šią veiklą atsakinga vykdomosios valdžios institucija išliko Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Ji pažymėjo Lietuvos šėimos politikos kūrimo nenuoseklumą, naujų strategijų kūrimą galiojant ankstesnėms, strategijų turinio panašumą (pvz., Nacionalinės demografinės (gyventojų) politikos strategijos ir Valstybinės šėimos politikos koncepcijos tikslai panašūs) (Kavoliūnaitė - Ragauskienė, 2012). Jančaitytė (2010) tyrė, kaip Lietuvos, Latvijos ir Estijos ekspertai – šėimos politikos formavimo elitas (mokslininkai ir politikai) vertina šėimos politikos formavimo procesą minėtose šalyse. Pagrindiniai mokslininkės radiniai - nepakankamai efektyvus mokslinių tyrimų rezultatų panaudojimas, nepakankamas dėmesys šėimos politikos priemonių sistemos įgyvendinimo stebėsenai - patvirtina kitų šėimos politikos vertintojų įžvalgas. Pasak Šileikos ir Paškevičiūtės, Lietuvos negalima priskirti nei prie socialiai orientuotų šalių (racionaliausiai naudojančių socialinius – ekonominius išteklius), nei prie savo gerovės valstybės tipą jau sukūrusių valstybių. Lietuva yra tapsmo gerovės valstybe stadijoje (Šileika, Paškevičiūtė, 2013). Diskursas apie gerovės valstybių kaitos veiksnius gali turėti įtakos socialinei politikai, šėimos politikai Europos valstybėse (Lewis, 2002). Kyla klausimas, ar Lietuva, nesuformavusi savo, kaip gerovės valstybės, kelio gali būti tikra dėl socialinės politikos bei šėimos politikos adekvatumo visuomenės ir žmonių poreikiams?

IŠVADOS

1. Šėimos sampratos pateiktos LR Konstitucijoje, kituose teisės aktuose, mokslo darbuose. Teorinė problemos analizė atskleidė šėimos vaidmenį visuomenės gyvenime bei problemas. Tuo pačiu – išryškino poreikį valstybės lygmeniu suformuoti ir įgyvendinti pagalbos šėimai sistemą - paramos šėimai priemonių visumą. Pagrindinis dokumentas, kuriame pateiktos šėimos raidos ir šėimos gyvenimo sąlygų problemos, pagrindžiantis šėimos politikos Lietuvoje tikslą, prioritetus ir principus, numatantis šėimos politikos veiksmų bei jos įgyvendinimo kryptis, yra Valstybinė šėimos politikos koncepcija, patvirtinta LR Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu nr. X-1569. Nors šis dokumentas buvo žingsnis pirmyn, lyginant su ankstesne Koncepcija (priimta 1996 m. kovo 19 d. Vyriausybės nutarimu) bei vėlesniais dokumentais, tačiau pastaroji Valstybinė šėimos politikos koncepcija yra akademinio, teisinio ir politinio diskurso objektas.
2. LR Konstitucinis Teismas, apsvaustęs grupės Seimo narių kreipimąsi dėl galimo Valstybinės šėimos politikos koncepcijoje pateiktų šėimos sampratų neatitikimo LR Konstitucijai, pripažino jį pagrįstu ir teisėtu. Mokslininkai, reaguodami į šį LR Konstitucinio Teismo nutarimą, diskutuoja šėimos sampratą, ir ar galėtų būti laikomos šėima taip vadinamos „kitos šėimos formos“, sukurtos kitu, nei santuoka, teisiniu pagrindu. Teorinė problemos analizė atskleidė, kad šėimos politikos formavimas ir įgyvendinimas yra problemiškas ne tik dėl diskurso šėimos sampratos atžvilgiu, bet ir todėl, kad kai kurios veiksmų kryptys bei priemonės nėra efektyvios, trūksta bendradarbiavimo tarp atskirų šėimos politiką formuojančių ir įgyvendinančių institucijų bei sektorių. Tai pagrindžia Koncepcijos tobulinimo poreikį.

LITERATŪRA

1. Aidukaitė, J., Bogdanova, N. ir Guogis, A. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
2. Berns, R. (2009). *Vaiko socializacija: šėima, mokykla, visuomenė*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

3. Broom, L., Ch. M. Bonjean ir D. H. Broom (1992). *Sociologija: esminiai tekstai ir pavyzdžiai*. Kaunas: Littera.
4. Bučaitė – Vilkė, J., Purvaneckienė, G., Vaitkevičius, R. ir Tereškinas, A. (2012). *Lyčių politika ir gimstamumo ateitis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
5. Česnuitytė, V. (2012) Šeimos samprata: Lietuvos gyventojų subjektyvus požiūris. *Socialinis darbas*, 11(2), p.257-270
6. Goody, J. (2000). *The european family. An historico-antropological essay*. Oxford: Blackwell Publishers.
7. Guogis, A. (2011). Pažangaus Gerovės normatyvinio modelio paieškos Europos ir Lietuvos kontekste. *Filosofija. Sociologija*, 22(4), p. 365 – 372.
8. Jančaitytė, R. (2010). Šeimos politikos formavimo problemų analizė. *Socialinių mokslų studijos*, 3(7), p. 81 - 96.
9. Jančaitytė, R. (2011). Pilietinės visuomenės vaidmuo priimant šeimos politikos sprendimus. *Socialinis darbas*, 10(2), p. 289 - 300.
10. Juozeliūnienė, I. ir Kanapienienė, L. (2012). *Šeimos žemėlapis metodas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
11. Jurkuviene, R. (2008). Pozityvų šeimos įvaizdį ir šeimos savivertę padedantys kurti veiksniai (detali situacijos analizė). Tyrimo ataskaita. Paimta 2014 02 13 iš Mūsų šeima tinklapio:
http://www.mususeima.lt/uploads/documents/pozityv_eimos_vaizd_skatinantys_veiksniai.pdf
12. Kavoliūnaitė-Ragauskienė, E. (2012). Viešosios šeimos politikos kūrimo ir įgyvendinimo problemos Lietuvoje. *Teisės problemos*, 1(75), p. 5 - 65.
13. Lewis, J. (2002). Gender and welfare state change. *European Societies*, 4(4), p. 331-357.
14. Lietuvos Respublikos konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014. Aktuali nuo 1992-11-02.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai . (Bylos nr. 21/2008). *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 118 – 5564. Aktuali nuo 2011-09-30.
16. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 69 – 2624. Aktuali nuo 2008-06-18.
17. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl šeimos politikos koncepcijos ir veiksmų kryptių“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 28 - 684. Aktuali nuo 1996-03-28.
18. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. (Ats. red. ir sudaryt. V. Stankūnienė ir A. Maslauskaitė). (2009). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
19. Mitrikas, A. A. (2006). Šeima ir vaikai: realijos ir vertinimai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1, p. 61 – 75.
20. Račiūnaitė, R. (2012). *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a.- XXI a. pradžia). Monografija*. Kaunas: VDU
21. Skolnick, A. S. ir Skolnick, J. H. (1992). *Family in transition: Rethinking marriage, sexuality, child rearing, and family organization. Seventh edition*. New York: HarperCollins Publishers.
22. Stankūnienė, V., Jasilionienė, A. ir Jančaitytė, R. (2005). *Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
23. *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje* (Ats. red. Stankūnienė) (1997) Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas
24. Šileika, A. ir Paškevičiūtė, J. (2013). Lietuvos tapsmo gerovės valstybe prieštaros. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(29), p. 8-19.
25. Uzdila, J.V. (2001) *Lietuvių šeimotyra: kritinė familistinė XXa. panorama*. Monografija. Vilnius: Lietuvos mokslas
26. Vaišvila, A. (2012). „Kitos šeimos formos“, arba bandymas priderinti šeimos sąvoką prie atskiro asmens subjektyvumo. *Socialinių mokslų studijos*, 4(3), p. 953 – 972.
27. Zimmerman, Sh.,L. (1995). *Understanding family policy: Theories and applications*. London: Sage Publications.

THE DISCOURSE OF FAMILY POLICY IN LITHUANIA

Irena Luobikienė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

The research problem of the article is based on the following question: what is the impact of the family discourse on the State family policy development? The aim of this article is to provide the insights on the family policy discourse in Lithuania. The object of investigation is family policy in Lithuania. The research goals are the following: to discuss the family and family policy concept and the State family policy content; to overview and present the insights on the family policy discourse in Lithuania. The research methods applied were the analysis of legal documents and scientific literature. The investigation revealed that the family policy formation and implementation is problematic not only in respect of discourse on family concept, but also due to the lack of more effective actions and instruments as well as the cooperation among different family policy making and implementing institutions.

ON THE QUESTIONS OF SOCIAL CAPITAL AND CIVIL SOCIETY IN SLOVAK REPUBLIC

LUKAS PAVELEK

University of Trnava

ANNOTATION

The paper introduces the concept of social capital and deals with the basic relationships within this concept. There has been considerable and increasing interest in social capital theory in recent years, evidenced by its application to various disciplines and numerous subject areas. Existing studies have suggested that social capital has considerable benefits for a range of economic and sociological outcomes. These purported benefits, and the concept behind social capital, are not new but rooted in the work of early economic and sociologic thinkers. Social capital refers to connections among individuals - social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them. Social capital draws attention to the fact that civic foundation is most effective when embedded in a network of reciprocal social relations. Interaction enables people to build communities, and thus form a social structure. A sense of belonging and a personal experience of social networks (the relationships of trust, tolerance, which result from it) can be a great help for people. The paper further deals with the current problems of civil society in Slovak Republic.

Key words: *social capital, civil society, volunteering, community*

INTRODUCTION

In recent years we are experiencing a growth of interest in studying the theory of social capital, a fact that is demonstrated by the use of this term in various areas and scientific fields. This interest stems from the very nature of this concept that integrates sociology and economics, and combines these disciplines with a wide range of ideas, including civil traditions, civic engagement and social cohesion. Existing studies suggest that social capital has significant benefits for a variety of economic and sociological outcomes. These advantages of the concept of social capital are not new, but have their roots in the early work of economic and sociological thinkers. Claridge (2004) states that the list of authors who are responsible for the popularity of social capital issues includes Pierre Bourdieu, James Coleman and Robert Putnam (Claridge, 2004; Coleman, 1988).

The concept of social capital

Robert Putnam describes social capital as a set of features of social organizations, such as trust, norms and networks that can improve the efficiency of society by facilitating coordinated actions (Putnam, 2003). Social capital is seen as a win-win for the individual and the community. According to Bauman the concept of social capital can be understood as access to people in charge who have the items and services required by the individual (Bauman, 2001).

The term "social capital" has been around for several decades, and is found in the works of several authors. One of the first definitions of the social capital concept was provided by Pierre Bourdieu (1998). He refers to social capital as "the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintances and recognition" (Bourdieu, 1983; Portes, 1998). His treatment of this concept is instrumental, focusing on the benefits to individuals through participation in the group, and sociability with intentional structures in order to create this resource.

The concept of social capital is significant also within the field of social work. For example, Healy and Hampshire (2002) introduce a synergy model of social capital formation that incorporates a dual focus on local community networks and the role of the institutions of government, non-government agencies and business in the creation of social capital. They are thus trying to apply this model for social work practice (Healy and Hampshire, 2002). It would be interesting in this context to examine the area of social services, as future trends indicate that the role of the citizen as a recipient of social services may gradually change to the role of the customer (Healy and Hampshire, 2002).

Emphasis on the word "capital" in its definition stresses Lin (2001) when social capital is defined as an investment in social relations with the expected return on the marketplace (Lin, 2001), said the market chosen for analysis may be economic, political, labor or community. Social capital, or resources

accessed through connections and relations, is therefore critical (along with human capital, or what a person or organization actually possesses) in achieving goals for individuals, social groups, organizations, and communities.

Similarly, Cox (in: Bullen, Onyx, 1995) differentiates between the financial, physical, human and social capital, stating that: "There has been too little attention paid to social capital. Social capital refers to the processes between people, which establish networks, norms, social trust and facilitate co-ordination and co-operation for mutual benefit (...) Social capital is also appropriate because it can be measured and quantified so we can distribute its benefits and avoid its losses" (Bullen and Onyx, 1998). These processes are also known in the Anglo-Saxon literature as "social fabric" or "social glue," but one can also use the term "capital" because it invests the concept with the reflected status from other forms of capital. Putnam introduces this idea: "Whereas physical capital refers to physical objects and human capital refers to the properties of individuals, social capital refers to connections among individuals – social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them. In that sense social capital is closely related to what some have called "civic virtue." The difference is that "social capital" calls attention to the fact that civic virtue is most powerful when embedded in a sense network of reciprocal social relations. A society of many virtuous but isolated individuals is not necessarily rich in social capital" (Bauman, 2001).

In other words, interaction enables people to build communities, to commit themselves to each other, and to knit the social fabric. A sense of belonging and the concrete experience of social networks (and the relationships of trust and tolerance that can be involved) can, it is argued, bring great benefits to people (Smith, 2001). These processes have been observed by French historian and politician Alexis de Tocqueville, whose book *Democracy in America* is considered a classic work of modern historiography and political science. In this work, Tocqueville described a phenomena he called "habits of the heart" where people watched out for each other for no other apparent reason than what is good for you is good for me (Condoluci, 2009). Tocqueville argues that nothing is for Europeans traveling over the United States more surprising, than the absence of what we call government or administration. He further states, that the hand that direct social mechanism is invisible (Tocqueville, 2003). People maintained strong family ties; families, communities and voluntary associations were imbued with spiritual and moral values of their members. Through these ties Americans were not only able to create an atmosphere of closeness and interdependence, but also to cope with many problems that are solved by the government today (Kohutiar, 1998). American sociologists successor to Tocqueville discovered a wide range of empirical evidence that the quality of public life and social institutions are actually strongly influenced by norms and networks of civic engagement (Putnam, 1995). Researchers in areas such as education, urban poverty, unemployment, fight against crime and drug abuse, and even health have discovered that successful outcomes are more likely in civic community involvement. In these areas, the application of nationwide solutions may not be the socially advantageous. People in the region who cope with the particular problem (community members) can create different steps of planning and applying specific solutions (Legersky, 2013). Sociologists proposed as a solution the concept of already defined social capital.

Robert Putnam focused on the research of social capital in American society. In the first phase of exploration he began with the following thesis: „The quality of public life and the performance of social institutions (and not only in America) are... powerfully influenced by norms and networks of civic engagement" (Smith, 2001). Putnam demonstrated on a range of indicators of civic engagement including voting, political participation, newspaper readership, and participation in local associations that there were serious grounds for concern. It appeared that America's social capital was in decline. Important for the American agenda should be a question of how to reverse these negative trends in social connections, thus restoring civic engagement and civic trust (Smith, 2001). This problem is also illustrated by the simple fact that since the sixties there was a relatively minor number of voluntary organizations established and many of the nearly 40 nationwide volunteer federations, which flourished in the mid-twentieth century have ceased to exist or had a rapid loss of membership (Skocpol and Schambra, 1997). Spontaneity and human approach was largely replaced bureaucracy (Kohutiar, 1998).

Putnam went on and followed up with a comprehensive exploration of a substantial array of data sources. For the first time in civic engagement and social connectedness he has been able to prove, that for example, in the last three decades of the twentieth century there has been significant progress in three areas, namely in the field of political and civic engagement, informal social ties and areas of tolerance and trust (Putnam, 1995). He went on to examine the possible reasons for this decline. Crucially, he was able to demonstrate that some favorite candidates for blame could not be regarded as significant. Residential mobility had actually been declining for the last half of the century. Time pressure, especially on two-career families, could only be a marginal candidate. The success of two-career families is ultimately based on the capabilities of couples that are not quite common in the population (Mozny, 2002). Nevertheless, we can already identify some known issues in particular: changes in family structure (more people living alone - are possible element common example of how civic engagement is not well designed for single people and childless) or electronic entertainment (in particular television profoundly privatized leisure time). The time we spend watching television is a direct drain upon involvement in groups and social capital building activities (Bourdieu, 1983).

Studies of social capital and civic engagement serve as one of the starting point when examining volunteering. Volunteering is generally considered as a contribution to social capital. There are studies by different authors that demonstrate that volunteering is essential for social capital, because it creates social networks outside the family (Onyx and Warburton, 2003).

Building on Putnam's findings questions arise when evaluating the decline of social capital in two areas - family environment and electronic entertainment:

If we study changes in the family structure, as one of the ways to resolve these could serve the results of studies that show, that intermediaries for volunteering is also the fact that the volunteer has family and friends who support volunteering as a meaningful activity (Warburton and Terry, 2000).

In the context of electronic entertainment it is interesting to examine the example of E-volunteering. This refers to online volunteering, which allows people to carry out any voluntary activities from home or work using advanced technological means. This type of volunteering reduces the amount of time when traveling to an activity and allows flexibility and also reduces the difficulties associated with their travel costs especially in rural areas. Thus, E-volunteering can eliminate some of the barriers volunteer are facing (Esmond, 2001). Rochester and Hutchison (2002) describe specific experience as a part of so-called *Dark Horse Venture: Inside Out Projects* where one of the projects brought together older people and school children by e-mail. The older people developed skills in using the computer and the children learned about recent social history. The children enjoyed reading what the older people wrote and wanted to maintain contact with them. They also felt that they "understood old people better" since taking part in the project and valued them more as a group within the local community (Rochester and Hutchinson, 2002). Is it therefore possible that the E-volunteering can eliminate the decline of social capital that Putnam documented in the form of the development of electronic entertainment? It is questionable as several studies indicate that the positive effects of volunteering seem to be strongest in the performance of such activities where meaningful face-to-face interactions between the client and the volunteer appear (Warburton and Terry, 2000).

The state of civil society in Slovak Republic

Already described, social capital is closely linked to civil society. An ideal civil society can be described as an open, democratic social market society with no place of personal authority, totalitarian modes, violence over people and where full respect of law and moral exists, principles of humanity and justice are exercised by every person (Grudtsina and Galushkin, 2013). Slovak Republic copes with many problems that are common for most of post-totalitarian countries. Community involvement and strong social ties are common in Western countries from a historical perspective and in post-communist countries this simply is not the case (Pavelek, 2013). Under the communist regime the public sector and state were identical terms where the State dominated and interfered into all aspects of society (Dobrikova and Veselka, 2013).

After the fall of communism, new freedom and opportunities for civic activism and association have opened and new activities started to flourish. New actors – active citizens and their structures –

nongovernmental organizations (NGOs) and other independent bodies – started to play an increasing role in the Slovak society. New sphere of societal life – civil society – has been gaining in its importance (Marcek, 2008).

For Slovakia's civil society, the period 1993–1998 can be seen as one of years spent learning, gaining experience and building up the sector. Foreign funding aimed primarily at the building of civil society in Slovakia was made available (Brezani, 2013). But it was also an era of autocratic shift in the governing of the country. Slovak civil society was therefore shaken from its complacency to mobilize against this new threat. Slovak NGOs and Slovak civil society had to unite and fight against principles of autocracy (Feffer, 2013).

During the second period (1998–2004) the domestic political situation had improved significantly due to the change of government. Consequently, Slovakia found itself back on track towards the EU, and became an OECD member. Slovakia transformed itself from recipient to donor.

The third period which can be framed by Slovakia's EU membership and implementation of the two medium-term ODA strategies *Medium-Term Strategy for Official Development Assistance: 2003–2008*, Bratislava: Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic, 2003 and *Medium-Term Strategy for Official Development Assistance: 2008–2013*, Bratislava: Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic, 2008 (Brezani, 2013).

Many authors point out that totalitarian regimes cancelled the separation of the society from state, subjugated the civil society to the state and excluded the validity of many rights and freedoms existing before the state and being independent on it (Sedlakova and Tokolyova, 2005). In this extreme form of political society, the societal organizations were not the autonomous expression of interests but the additional tool of their amelioration and supervision. The restoration of the autonomy of the individual and civil society has become the main task in preventing the expansionism of the state, though it does not express that such a danger is connected only with state, because its source also exists in a civil society. State can then only be used as a kind of power instrument. Therefore the restoration of civil society also has this qualitative dimension—it requires the restoration of democratic citizenship and civil virtues (Samalik, 1995). In civil society a freely acting individual is dependable on the results of his/her work and exchanging them by his/hers will (Babinstevev, and Sapryka, 2013).

Some see the evolution of Slovakia in this process as successful, stating that the creation of a democratic civil society, built upon involvement of a relatively large group of civic activists and strong and politically independent civic communities and associations, is what is now known as the Slovak story. And in this way, the Slovak Republic as a democratic state – from your perspective, a small country in the center of Europe – became a success story not only in Europe (Vasaryova, 2005). However, civil society in Slovakia faces several constraints and challenges and lacks a supportive legal and fiscal environment. The economic and financial crisis continues to hit the sector hard (EEA Grants, 2013). A look on empirical data shows many difficulties and obstacles. In his research on civil society Howard presents empirical findings that constitute the crucial “baseline,” a comparative measure of participation in voluntary organizations across a wide set of countries. The results show that post-communist countries are almost exclusively grouped at the lowest levels of organizational membership. Moreover levels of membership in post-communist countries have declined significantly, especially when compared to those in the post-authoritarian countries. With the partial exception of labor unions, participation in voluntary organizations is much lower in post-communist countries than in the older democracies and the post-authoritarian countries (Howard, 2003). People may have the idea that only activities that bring material benefits, or rewards, can be considered meaningful (Onyx and Warburton, 2003). The involvement outside personal interests is thus low. However, the trend in a post-modern world is just the opposite, citizens should be involved in public interest. Social and political networks should be organized horizontally, not hierarchically. Civil society cannot be “instituted” overnight “from above” (Domanov, 2013). To illustrate this phenomenon Putnam's example of so-called „mega churches“ can be used. These are theological institutions, but religion is not the one and only factor linking their members. The strong ties are based not on theology, but on the emotional bonds to others in small groups. Most of these people are looking for a meaning in their lives, but they also search for friends. The Church therefore operates on a basis of thousands of small groups (Bauman and May,

2001). And such structure could be used to revive many other organizations and thus to stimulate volunteering not only “from above”, but also in a “bottom-up” direction (Pavelek, 2010a; Pavelek, 2010b; Pavelek, 2012a; Pavelek, 2012b; Pavelek, 2012c; Pavelek, 2013a; Pavelek 2013b).

The important task is to strengthen the civic solidarity, civic participation and integrity. In this context, volunteering is a fundamental phenomenon and its importance in the globalized society of the third millennium will only increase. Volunteering helps the civil society to eliminate negative phenomena at the individual and societal level (Pavelek, 2013c). The reality of the connection between social inclusion and society is different with specific target groups. From the evolution perspective are the conditions on political level comparable with other European countries (Kallay et al., 2013; Sramata and Kallay, 2010; Botek, 2009).

CONCLUSIONS

The concept of civil society has played a central role in the recent global debate about the preconditions for democracy and democratization. It is evident that there had been a fundamental shift over the last three decades in such topics as civic engagement, informal social ties, tolerance and trust etc. Some authors argue that the emergence of a global cosmopolitan society will be linked to the revival of ideas and practices of civic culture. In a promise of a global civil society alternative visions can be produced and exchanged. This could be an answer to Robert Putnam’s discussion about social capital and civic engagement.

REFERENCES

1. Babinstsev, V.P., Sapryka V.A. (2013). Opportunities of sociology in the time of troubles. *World Applied Sciences Journal*, 26(12), p. 1535-1537.
2. Bauman, Z., May, T. (2001). *Thinking sociologically*. Wiley-Blackwell.
3. Botek, O. (2009). *Socialna politika pre socialnych pracovníkov*. PN Print.
4. Bourdieu, P. (1983). Forms of capital in: J. C. Richards (ed.). *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press.
5. Brezani, P. (2013) Civil society sector as development actor: Case of Slovakia. *Slovak Society for Foreign Affairs*
6. Bullen, P., Onyx, J., (1998). *Measuring social capital in five communities in NSW - A Practitioners Guide*, Management Alternatives Publications for Human Services.
7. Coleman, J.C. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(1), p.95-120
8. Condeluci, A. (2009). The critical nature of social capital. In the *Proceedings of the 2009 Conference University of Alaska Anchorage*, pp:1-6.
9. Dobrikova, P., Veselska, M. (2013). Care of the seniors in slovakia. *Long Term Care of The Elderly*. Tribune EU.
10. Domanov, V. G. (2013). Russian paradigm of civil society: Politicization versus autonomization. *World Applied Sciences Journal*, 26(7), p. 880-884.
11. EEA Grants. (2013). *Supporting civil society in Slovakia*. [online]
12. Esmond, J. (2001). Boomnet: Capturing the baby boomer volunteers. *A 2001 Research Project into Baby Boomers and Volunteering*. Commissioned by the Department of the Premier and Cabinet in partnership with the Department for Community Development.
13. Feffer, J. (2013). *Reviving Slovak civil society*. [online]
14. Grudtsina, L. J., Galushkin, A.A. (2013). Questions of modern civil society development in russian federation. *World Applied Sciences Journal*, 25(5), p. 790-793.
15. Healy, K., Hampshire, A., 2002. Social capital: a useful concept for social work? *Australian Social Work*, 55(3), p. 227–238.
16. Howard, M. M. (2003). *The weakness of civil society in post-communist Europe*. Cambridge University Press.
17. Hromkova, M. (2013). Vyoj sociálnych služieb pre ľudí so zdravotným postihnutím – priestor pre občana. In the *Proceedings of Determinanty socialneho rozvoja*, pp.1-5.
18. Kallay A. et al. (2013). Social inclusion in connection with civil society, *ERIS Web Journal*, 4(2), p.16-26
19. Kohutiar, J. (1998). *Na zapad od Zapadu – Tajomstvo americkeho uspechu i problemov*. Charis.
20. Legersky, D. (2013). Komunita ako ucinný a efektívny nástroj podpory socialne znevýhodnených členov spoločstva. In the *Proceedings of Determinanty socialneho rozvoja*, pp:1-5.
21. Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge University Press.
22. Marcek, E. (2008). Dialogue between the government and civil society in slovakia. *PANET*. [online]
23. Onyx, J., Warburton, J. (2003). Volunteering and health among older people: a review. *Australasian Journal on Aging*, 22(2), p. 65-69.

24. Pavelek, L. (2012a). How can volunteering improve the individual and social life of the elderly. *Social and Natural Sciences Journal*, 6(1), p. 21-24.
25. Pavelek, L. (2012b). Understanding the motivation for senior volunteering (Can volunteering of the elderly enhance their individual and social life?), In the *Proceedings of the Virtual International Conference on Advanced Research in Scientific Fields*, pp:976-980.
26. Pavelek, L. (2012c). Managing senior volunteers (Qualitative study), *Journal on Law, Economy & Management*, 2(1), p. 96-98.
27. Pavelek, L. (2013). Understanding the motivation for senior volunteering (Can volunteering of the elderly enhance their individual and social life? A qualitative research on senior volunteering). *Journal of Education, Psychology and Social Sciences*, 1(1), p. 54-59.
28. Pavelek, L. (2013a). The effects of senior volunteering – how does volunteering of the elderly influence their individual and social life? (A Qualitative Research Study of Slovak Elderly Volunteers), *Journal of Scientific Research and Reports*, 2(1), p. 133-144.
29. Pavelek, L. (2013c). Senior volunteering in the context of active ageing. *World Applied Sciences Journal*, 26(8), p. 1070-1078
30. Pavelek, L. (2010a). The influence of senior volunteering on individual health and the benefits for society, *Health as a prerequisite for development of human potential*, pp. 23-27.
31. Pavelek, L. (2010b). Volunteering in retirement in the perspective of recent global development, *Globalization and Crises in Modern Economy*, pp. 188-191.
32. Pavelek, L. (2013b). Population ageing in Slovak Republic – the current status, characteristics and future prospects. *Intellectual Archive*, 2(3), p. 51-55.
33. Portes, A. (1998). Social capital, it's origins and applications in modern sociology. *Annual Review Of Sociology*, 24(1), p. 1-24.
34. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster.
35. Putnam, R. D. 1995. Bowling alone: Americas' declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), p. 65-78.
36. Rochester, C., Hutchinson, R. (with Harris, M., and Keely, L.) (2002). A review of the home office older volunteers initiative. *Home Office Research Development and Statistics Directorate*.
37. Samalik, F. (1995). *Obcanska spolecnost v modernim state*. Doplnek.
38. Sedlakova L., Tokolyova T. (2005). Development of the civil society in the Visegrad region. [online]
39. Skocpol, T., Schambra, W.A. (1997). Building community: Top-down or bottom-Up? America's voluntary groups thrive in a national network. *The Brookings Review*, 15(4), p. 16-32.
40. Smith, M. K. (2001). Robert Putnam, *The encyclopaedia of informal education*, [online]
41. Sramata, M., Kallay, A. (2010). Social work across Europe – accounts from 16 countries. *European Research Institute for Social Work*.
42. Tocqueville, A. (2003). *Democracy in America*. Penguin Classics.
43. Vasaryova, M. (2005). Lessons learned from building a civil society in Slovakia – spreading democracy and stability in central and eastern Europe. *Round Table at the School of Slavonic and East European Studies*.
44. Warburton, J., Terry, D. J. (2000). Volunteer decision making by older people: A test of a revised theory of planned behavior. *Basic and Applied Social Psychology*, 22(3), p. 245-257.

SOCIALINIO KAPITALO IR PILIETINĖS VISUOMENĖS ASPEKTAI SLOVAKIJOS RESPUBLIKOJE

Lukas Pavelek
Trnava Universitetas

ANOTACIJA

Straipsnyje supažindinama su socialinio kapitalo samprata. Socialinio kapitalo teorijos taikymas įvairiose disciplinose bei srityse liudija šios teorijos didėjantį populiarumą. Atlikti tyrimai parodo, kad socialinis kapitalas daro įtaką įvairiems ekonominiams ir sociologiniams procesams. Socialinis kapitalas parodo ryšius tarp individų ir socialinių tinklų. Šių ryšių dėka formuojasi abipusiškumo ir patikimumo normos. Socialinis kapitalas atkreipia dėmesį į tai, kad pilietiškumo pagrindas yra efektyviausias, kai jis yra pagrįstas socialiniais santykiais. Bendravimas įgalina žmones kurti bendruomenes ir taip yra formuojama socialinė struktūra. Žmonėms gali būti naudingas priklausomybės jausmas ir dalyvavimo socialiniuose tinkluose patirtis. Šiame straipsnyje nagrinėjamos pilietinės visuomenės problemos Slovakijos Respublikoje.

KOLEGIJOS STUDENTŲ ORGANIZUOTO TRUMPALAIKIO JUDUMO VEIKSNIAI

ALGĖ ŠULIAKAITĖ, VYTAUTĖ EISMONTAITĖ, RASA DIDŽIULIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje siekiama išryškinti kolegijos studentų judumą ribojančius veiksnius. Studentų judumas yra svarbus veiksnys, skatinant Europos integracijos procesus. Europos Sąjungos šalių aukštosiose mokyklose labiausiai paplitęs organizuotas trumpalaikis judumas, kuris organizuojamas, gavus paramą iš Europos Sąjungos studijų finansavimo ir akademinio mobilumo programos - Erasmus. Atlikus tyrimą Kolpingo kolegijoje, paaiškėjo, kad galimybė įgyti profesinių žinių labiausiai skatinant studentus važiuoti studijuoti ar atlikti praktiką užsienyje. Tyrimo rezultatai parodė, kad studentams trūksta informacijos apie konkrečią naudą, kurią jie galėtų gauti išvažiuavę studijuoti į užsienį. Aiškios ir konkrečios profesinės naudos išryškėjimas gali paskatinti studentus aktyvesniam dalyvavimui judumo projektuose.

ĮVADAS

Studijos užsienio šalyse nėra naujas reiškinys Lietuvoje. Istorikai teigia, kad maždaug vienas iš dešimties studentų viduramžių universitetuose buvo atvykę iš kitų šalių (Teichler, 2007). Aukštos reputacijos universitetai ir juose dirbantys mokslininkai pritraukdavo studentus iš kitų šalių (Teichler, 2009). Šiuo metu skatinant Europinę integraciją, studentų išvykimas mokytis į užsienio universitetus ypač svarbus. Liuvono Komunikate (2009) pažymima, kad iki 2020 metų siekiama, kad būtų 20% studentų, kurie pabaigę aukštąją mokyklą būtų tam tikrą laiką studijavę arba atlikę praktiką užsienio šalyje. Lietuvai esant Bolonijos proceso dalyve, studentų judumo svarba atsispindi oficialiuose dokumentuose. Lietuvos pažangos strategijoje nurodoma, kad studentams turėtų būti sudaromos sąlygos „bent vieną semestrą studijuoti kitų šalių aukštosiose mokyklose“ (Lietuva 2030, 2012). Studentų išvykimo studijuoti į užsienį skatinimas yra ir vienas iš Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos 2013-2016 metų tarptautiškumo skatinimo veiksmų plano prioritetų (LR ŠMM įsakymas V-878, 2013).

Viena iš studentų išvykimo į užsienį skatinimo galimybių - aukštųjų mokyklų dalyvavimas *Erasmus* programoje. Nors kasmet didėja *Erasmus* programos galimybėmis pasinaudojusių studentų skaičius ne tik visoje Europoje, bet ir Lietuvoje, tačiau Kolpingo kolegijoje pagal Švietimo mainų paramos fondo duomenis, išvykstančių studentų skaičius 2007-2013 metais beveik nekito. Pastebimas didesnis susidomėjimas praktikos galimybėmis, tačiau bendri *Erasmus* mobilumo studijoms ir praktikai statistikos pokyčiai gana menki, vidutiniškai buvo išsiunčiami 5 studentai per metus, t. y. apie 2% studentų nuo bendro kolegijos studentų skaičiaus (Memo, 2013). Siekiant išryškinti dalyvavimą studentų mainų programoje ribojančius veiksnius, atlikta Kolpingo studentų apklausa. Šiame straipsnyje pateikiamos teorinio ir empirinio tyrimo išvalgos.

Straipsnio tikslas - išryškinti studentų judumą ribojančių veiksnių svarbą Kolpingo kolegijos studentų apsisprendimui studijuoti ar atlikti praktiką užsienyje.

Uždaviniai:

1. Atskleisti studentų judumo organizavimo prielaidas.
2. Išryškinti studentų judumo vaidmenį ES erdvės kontekste.
3. Atskleisti veiksnius, galinčius daryti įtaką kolegijos studentų apsisprendimui vykti studijuoti ar atlikti praktiką užsienyje.

Studentų judumo organizavimas

Studentų išvykimas mokytis į užsienį vadinamas studentų judumu arba studentų mobilumu. *Studentų judumas* - tai fizinis arba virtualus studentų mobilumas, „kurio tikslas yra sudaryti sąlygas studentams įgyti žinių, gebėjimų ir patirties, <...> kitoje akademinėje aplinkoje“ (LR ŠMM įsakymas V-878, 2013, p. 2). Studentų judumas gali vykti tarp tos pačios šalies institucijų arba tarp institucijų iš skirtingų šalių. Pažymėtina, kad studentų išvykimas mokytis į užsienį vadinamas judumu tik tuomet, kai konkrečioje ES šalyje gyvenantis studentas išvyksta į užsienio šalį su tikslu

mokyti kitos šalies institucijoje. Mokymasis užsienio šalyje nėra vadinamas studentų judumu, jeigu studentas prieš pradėdamas mokslus jau gyveno užsienio šalyje (Szarka, 2003).

Skiriami du pagrindiniai studentų judumo tipai:

- **organizuotas judumas**, kuris yra organizuojamas ir remiamas per švietimo programas, kurias siūlo aukštosios mokyklos, sudarydamos studentams galimybes išvykti studijų metu į užsienį;
- **spontaniškas judumas**, kai studentai išvyksta studijuoti į užsienio šalį, tačiau jie negauna finansinės ar struktūrinės paramos per švietimo programas (Gordon & Jallade, 1996).

Atsižvelgiant į studijų trukmę, judumas skirstomas į trumpalaikį ir ilgalaikį. *Trumpalaikis judumas* yra tuomet, kai studentai išvyksta į kitą instituciją studijuoti iki vienerių metų. Šis judumas kartais įvardijamas kaip kreditų mobilumas. *Ilgalaikis judumas* apima visą studijų laikotarpį, jo metu studentai įgyja diplomą. Šis mobilumas kai kurių autorių gali būti įvardijamas kaip diplomo ar laipsnio mobilumas (Junior ir Usher, 2008).

ES šalių aukštosiose mokyklose paplitęs organizuotas trumpalaikis judumas, kuris dažniausiai organizuojamas gavus paramą iš Europos Sąjungos studijų finansavimo ir akademinio mobilumo programos - *Erasmus*. *Erasmus* programa, kuri prasidėjo 1987, buvo viena pirmųjų iniciatyvų įtvirtinti aukštojo mokslo pagrindus Europinėje erdvėje (Gonzales, Mesanza, & Mariel, 2011). Ši programa atvira visų tipų aukštosioms mokykloms, apimanti visas studijų kryptis ir pakopas. *Erasmus* - viena iš mokymosi visą gyvenimą programos dalių ir sudaro galimybes Europos Sąjungos šalių bei Norvegijos, Islandijos, Lichtenšteino, Šveicarijos ir Turkijos studentams išvykti studijuoti ar atlikti praktikos į kitas programoje dalyvaujančias šalis (Memo, 2013). Nuo 1987 metų šia galimybe pasinaudojo daugiau nei 3 milijonai studentų iš Europos. Šiuo metu pagal *Erasmus* programą užsienyje studijuoja ar stažuojasi apie 10% programoje dalyvaujančių šalių studentų.

Remiantis Švietimo mainų paramos fondo statistika, 2007-2008 metais studijuoti ir atlikti praktikos pagal *Erasmus* mainų programą išvyko 2653 studentai, tuo tarpu 2012-2013 metais šis skaičius išaugo iki 3529 studentų. Bendrai 2007-2013 metų laikotarpiu pagal *Erasmus* programą iš Lietuvos išvyko daugiau nei 19 tūkst. studentų, ypač pastebimas suaktyvėjimas mobilumo praktikai srityje (Švietimo mainų paramos fondas, 2014). Pagal Europos Komisijos 2011-2012 metų statistikos duomenis, Lietuva pateko tarp penkių valstybių, išsiunčiančių daugiausiai studentų trumpalaikėms organizuotoms *Erasmus* studijoms arba praktikai (Comission, 2013). Kasmet vis didėjant galimybėms pasinaudoti *Erasmus* programos parama, išvykstančių studentų skaičius 2007-2013 metais beveik nekito ne tik visoje Europoje, bet ir Lietuvoje. (Memo, 2013).

Studentų judumo privalumai ir trukdžiai

Studentų judumo nauda gali būti visokeriopa. Didėjantis studentų mobilumas būtinas, siekiant užtikrinti aukštos kvalifikacijos darbo jėgos būtinumą žiniomis grįstoje ekonomikoje (Gonzales, Mesanza, Mariel, 2011). Organizuotas tarptautinis studentų judumas skatina Europinės integracijos procesus. Mitchell (2012) atliko tyrimą, kurio metu apklausė 2740 studentų iš 5 šalių. Respondentai buvo tie, kurie dalyvavo *Erasmus* judumo programoje ir tie, kurie joje nedalyvavo. Mitchell tyrimo duomenimis tie studentai, kurie dalyvavo *Erasmus* programoje jautė didesnę prierašumą Europos Sąjungai bei labiau save priskyrė esant Europiečiais nei tie, kurie nedalyvavo *Erasmus* programoje.

Studentų judumas pasikviečiant užsienio šalių studentus dažnai inicijuojamas siekiant pakelti akademinę aukštosios mokyklos reputaciją bei gauti finansinės naudos (Junior & Usher, 2008). Didėjantis studentų mobilumas didina konkurenciją tarp institucijų, kuri skatina gerinti studijų kokybę siekiant pritraukti dar daugiau studentų iš užsienio šalių (Mechtenberg & Strausz, 2008).

Studentams judumas gali padidinti „sidarbinimo galimybes ateityje ir paskatinti asmeninį tobulėjimą“ (Žalioji knyga, 2009, p. 2). Jis taip suteikia galimybę studentams pažinti kitas kultūras, „plėtoti daugiakultūrinius įgūdžius“ (Mechtenberg & Strausz, 2008, p. 2). Judumo dėka studentai gali praplėsti savo akademinę galimybes bei karjeros perspektyvą. Kai kurie mobilūs studentai mano, kad judumo programos suteikia galimybę tobulinti profesines ir bendrąsias kompetencijas. Jų nuomone, judumo programos suteikia studentui daugiau pasitikėjimo savimi, brandumo bei galimybę tobulinti komunikacinę kompetenciją (Junior & Usher, 2008).

Lėtai didėjantis dalyvaujančių studijų mainuose studentų skaičius, nepaisant organizuotam judumui kuriamų galimybių ir jo skatinimo nacionaliniame bei Europiniame lygmenyje, verčia atkreipti dėmesį į tai, kas trukdo studentams būti mobiliems. Junor ir Usher (2008) nurodo, kad judumo barjerai panašūs į tuos trukdžius, dėl kurių individai pasirenka netęsti mokslų baigę bendrojo lavinimo mokyklą. Jie išskiria tris pagrindines barjerų sritis (Junor ir Usher, 2008, p. 4):

- **Informacijos/ motyvacijos.** Nepakankamai informacijos yra apie mobilumo galimybes. Institucijos neužtikrina, kad studentai turės reikiamą paramą užsienio institucijose prieš studentams išvykstant.
- **Finansinė.** Tai apima ne tik finansinį trūkumą išvykti iš šalies ir galėti pragyventi kitoje šalyje. Ši sritis taip pat apima ir studentų baimę prarasti darbą ar prarasti stipendiją.
- **Akademinė.** Studentai gali neturėti reikiamos akademinės kvalifikacijos. Taip pat studentai gali nebūti užtikrintais, kad jų įgyti kreditai užsienio institucijoje bus užskaityti.

Kai kurie mokslininkai (BFUG Working Group, 2012) įvardija, keletą papildomų judumo trukdžių, kurie yra universalūs: studijų kokybės trūkumas, nelankstus mokymo turinys, per mažai informacijos apie judumą, ribotas kreditų pripažinimas, imigracijos ir vizų problemos. Pažymėtina, kad šių trukdžių hierarchija priklauso nuo šalies specifikos. Vienose šalyse vyraujantys trukdžiai gali būti finansiniai sunkumai, kitose - kalbiniai (BFUG Working Group, 2012). Būtent šalių specifiniai skirtumai nurodo, kad nėra universalaus būdo, kaip mažinti studentų judumo barjerus.

Studentų požiūris į judumo perspektyvą

Siekiant išsiaiškinti Kolpingo kolegijos studentų judumo trukdžius bei motyvus, pasirinkta kiekybinio tyrimo metodologinė kryptis. Kiekybinis tyrimas leidžia nustatyti santykius tarp skirtingų kintamųjų bei išryškinti tam tikras tendencijas (Creswell, 2003). Klausimynui sudaryti pasirinkta suaugusiųjų mokymosi trukdžių klasifikacija (Cross, 1981) bei suaugusiųjų mokymosi motyvų kategorijos (Chao, 2009).

Analizuojant mokymosi trukdžius išskirtos trys jų grupės (Cross, 1981):

- *situaciniai* trukdžiai, susiję su studento gyvenimo užsienyje kontekstu. Šie trukdžiai kyla sąlytyje su socialine bei fizine aplinka, pvz., problemos kylančios dėl laiko stokos, finansinių problemų, geografinės vietos.
- *instituciniai* trukdžiai, išryškėjantys įsijungiant į užsienio aukštųjų mokyklų teikiamas studijų programas, pvz., netinkamas tvarkaraštis, netinkamas laikas, informacijos apie mokymąsi trūkumas.
- *galimybių* trukdžiai, kurie kyla dėl skirtingo požiūrio į studijas (pvz. požiūris į mokymąsi, vertybės, pasitikėjimas savimi) ir psichosocialinę aplinką.

Studentų judumą skatinantys motyvai atskleisti 3 srityse (Chao, 2009):

- *socialinėje* – ryškinant motyvus, kylančius iš poreikio bendrauti;
- *profesinėje* – skatinančius tobulinti turimas žinias, įgyti profesiją ar ją keisti;
- *individualioje* – atskleidžiančius asmeninio tobulėjimo poreikį ir norą mokytis dėl mokymosi.

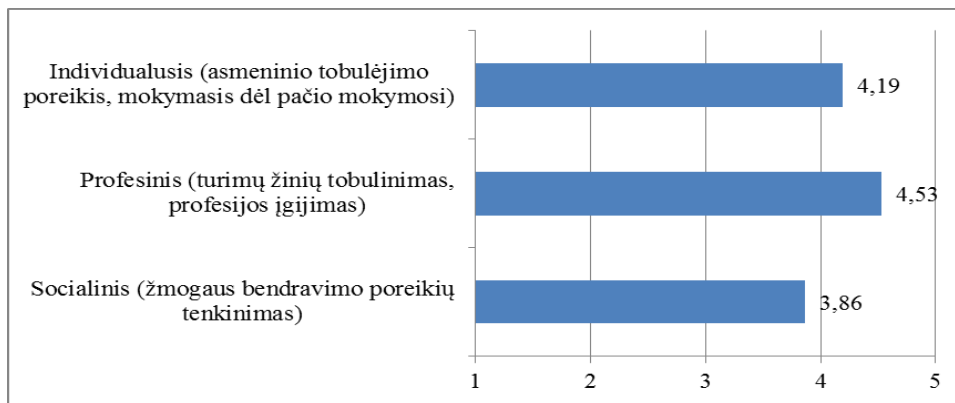
Klausimynas sudarytas iš 3 dalių: mokymosi motyvus atskleidžiančių teiginių, mokymosi trukdžius atskleidžiančių teiginių bei demografinių klausimų. Mokymosi motyvų sričių dalį sudarė 12 teiginių, po 4 teiginius kiekvienai motyvų sričiai (socialinei, profesinei bei individualiai). Mokymosi trukdžių sričių dalį sudarė 18 teiginių, po 6 klausimus situacinių, institucinių bei galimybių trukdžių sritims.

Tyrimo rezultatai

Studentų apklausa vyko 2014 metų vasario mėnesį, kurioje dalyvavo 105 Kolpingo kolegijos studentai – 73 (69,5%) moterys ir 32 (30,5%) vyrai. Respondentų amžius buvo nuo 18 iki 35 metų. 74% respondentų buvo ne vyresni nei 21 metų. Daugiausia respondentų – 46,7% buvo pirmakursiai, 34,3% - antrakursiai bei 19% buvo trečiakursiai. Respondentai buvo iš įvairių studijų programų – finansų, teisės, vaiko gerovės, verslo anglų kalbos, ekoturizmo, tarptautinio verslo bei socialinio darbo. Dauguma studentų 76,2% mokėsi nuolatinėse studijose ir 23,8% ištęstinėse studijose. 76,2% respondentų mokėjo už mokslą.

Mokymosi motyvų 3 sritims buvo pateikta po keturis teiginius, kuriuos galima buvo įvertinti 5 balų Likerto skalėje nuo 1 (visiškai nesvarbu) iki (5 labai svarbu). Siekiant palyginti sričių įverčių

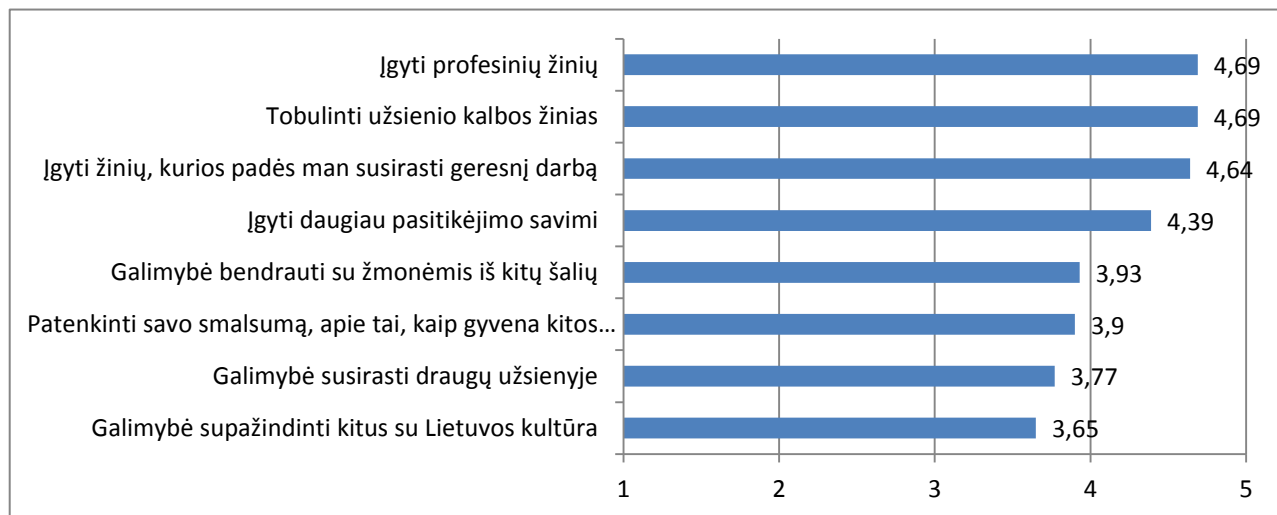
vidurkius buvo atlikta pakartotinių matavimų ANOVA ir Bonferonni testas. Rezultatai parodė, kad skirtumai tarp sričių įverčių vidurkių yra statistškai reikšmingi ($F(2,101)=69,49$, $p<0,05$)).

1 pav. **Mokymosi motyvacijos įverčių vidurkiai**
(1 – visiškai nesvarbu, 5- labai svarbu)

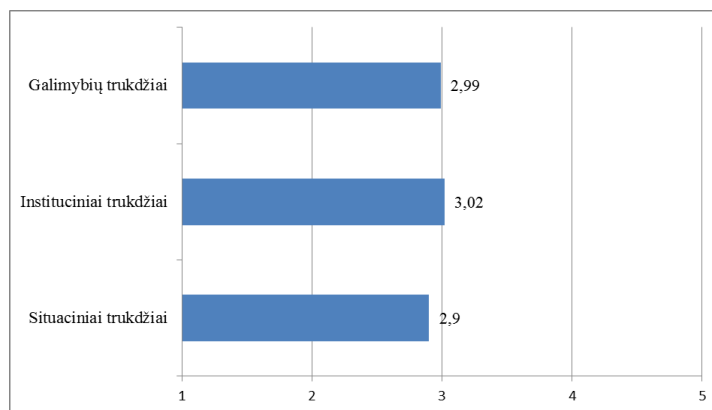
Respondentai įvardijo profesinių žinių įgijimo galimybę kaip svarbiausią ($M=4,53$) (1 pav.), mažiau svarbi buvo nurodyta individuali ($M=4,19$) sritis. Socialinį išvažiavimo mokytis ar atlikti praktiką užsienyje aspektą studentai įvertinimo kaip mažiausiai svarbią sritį iš visų trijų galimų socialinė ($M=3,86$) sričių.

Atlikus išvažiavimo į užsienį respondentų motyvų analizę ir atrinkus 4 svarbiausius ir 4 mažiausiai svarbius motyvus (2 pav.), paaiškėjo, kad labiausiai studentus motyvuotų išvykimui studijuoti į užsienio šalių galimybė įgyti profesinių žinių bei galimybė tobulinti užsienio kalbos žinias. Taip pat studentai mano, kad studijos užsienyje padėtų susirasti geresnį darbą bei suteiktų pasitikėjimo savimi. Iš klausimyne pateiktų motyvų mažiausiai studentams būtų svarbu supažindinti kitataučius su Lietuvos kultūra bei bendrauti ir susirasti draugų kitoje šalyje.

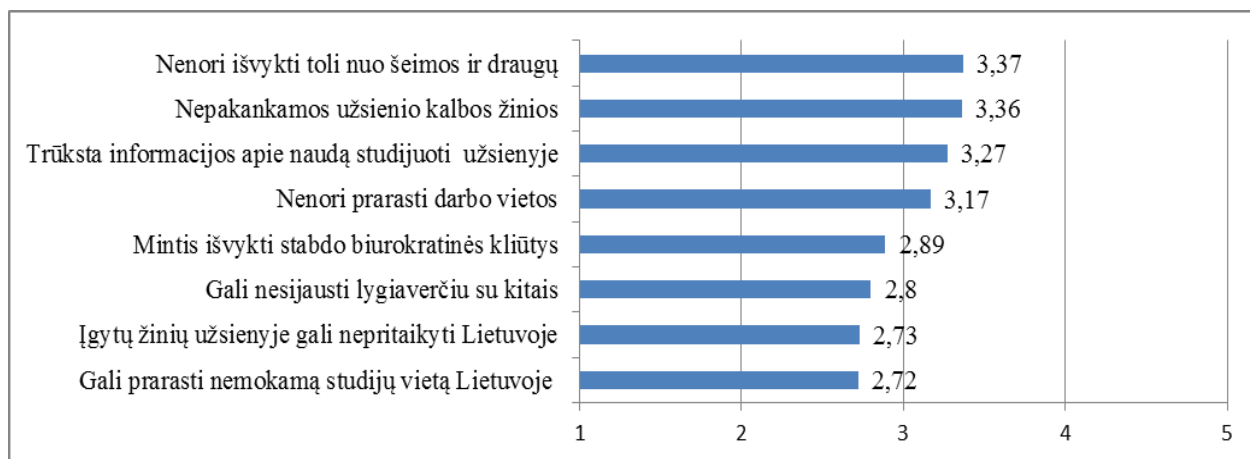
2 pav. **Svarbiausi ir mažiausiai svarbūs išvažiaviavimo į užsienį motyvai**

Antroji klausimyno dalis akcentavo studentų požiūrį į mokymosi užsienyje trukdžius. Mokymosi trukdžių 3 sritims - situacinei, institucinei, galimybių - buvo pateikta po 6 teiginius, kuriuos reikėjo įvertinti 5 balų Likerto skalėje nuo „man teiginys labai tinka“ iki „man teiginys visiškai netinka“. Atlikus pakartotinių matavimų ANOVA, palyginant sričių vidurkius (3 pav.), rezultatai parodė, kad skirtumai tarp mokymosi trukdžių sričių statistškai nereikšmingi.

3 pav. Mokymosi trukdžių įverčių vidurkiai

Atlikus visų sričių teiginių analizę ir atrinkus 4 svarbiausius trukdžius ir 4 mažiausiai svarbius trukdžius (4 pav.), paaiškėjo, kad vieni iš svarbiausių trukdžių respondentams buvo nenoras išvykti toli nuo šeimos ir draugų bei nepakankamos užsienio kalbos žinios. Respondentai taip pat nurodė, kad vienas iš svarbių trukdžių yra nepakankama informacija apie naudą studijuojant užsienyje.

4 pav. Svarbiausi ir mažiausiai svarbūs išvažiavimo į užsienį trukdžiai

Galimybė prarasti nemokamą vietą buvo nurodytas kaip mažiausiai svarbus trukdis. Tai galima paaiškinti tuo, kad dauguma respondentų patys mokėjo už mokslą, todėl šis trukdis jiems galėjo būti neaktualus. Rezultatai parodė, kad studentams mažiausia kelia neramumų tai, kad jie gali nesijausti lygiaverčiais su kitais ar, kad gali susidurti su biurokratinėmis kliūtėmis.

Tyrimo rezultatų aptarimas

Suteikiant daugiau galimybių įsijungimui į tarptautines studentų mainų programas, Kolpingo kolegijoje studentų judumas nedidėja. Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad studentai atpažįsta galimą mokymosi užsienyje naudą. Jų išvelgiami studijų užsienyje privalumai kol kas nėra svarus ir pakankamas veiksnys, paskatinantis studentus įsijungti į organizuoto judumo programas. Šią išvargą patvirtina ir išryškėjęs beveik vienodas galimų trukdžių sričių įvertinimas. Gali būti, kad studentai tiesiog nesvarsto abstrakčių galimybių išvažiuoti studijuoti į užsienį. Kadangi studentai atpažįsta studijų užsienyje naudą, galima būtų kelti hipotezę, kad suteikus studentams realią bei konkrečią galimybę studijuoti užsienyje, jie būtų linkę tokią galimybę detaliau apsvarstyti.

Judumo motyvus atskleidžiančių duomenų analizės eigoje išryškėjo, kad studentai atpažįsta profesinių žinių įgijimo galimybę užsienyje kaip vieną iš pačių svarbiausių. Tačiau jie nurodo, kad vis dėlto trūksta informacijos apie konkrečią naudą, kurią galėtų atnešti studijos užsienyje. Kalbant apie studentų judumą dažnai konkretizuojama galima studijų nauda bendrųjų kompetencijų plėtotei

(pasitikėjimo savimi įgijimas, brandumas, kitų kultūrų pažinimas) ir abstrakti nauda profesinėms kompetencijoms. Atsižvelgiant į kolegijų orientaciją į praktinį profesijos įgijimo aspektą, gali būti, kad dėl profesinės naudos nekonkretumo studentų judumo galimybės mažiau populiarios kolegijos studentams. Galima kelti hipotezę, kad Kolpingo kolegijos studentų judumą galima paskatinti aiškiai ir konkrečiai nurodant profesinę naudą, kurią studentai gautų išvykus studijuoti į užsienį. Studijų užsienyje privalumai turėtų būti pateikiami taip, kad jie atsvertų egzistuojančius trukdžius, tokius kaip nenorėjimas išvykti toli nuo šeimos ar draugų. Aiškios ir konkrečios profesinės naudos išryškėjimas gali paskatinti studentus siekti aktyvesnio dalyvavimo judumo projektuose.

IŠVADOS

1. Studentų išvykimas į užsienį su tikslu mokytis ar atlikti praktiką vadinamas studentų judumu. Jis gali būti organizuotas arba spontaniškas. Dažniausias aukštosiose mokyklose organizuojamas trumpalaikis (iki 1 metų) judumas. Ilgalaikis judumas gali būti įvardijamas kaip diplomo ar laipsnio mobilumas.
2. Organizuotas judumas skatina Europinės integracijos procesus. Jis dažnai inicijuojamas siekiant pakelti akademinę aukštosios mokyklos reputaciją bei gauti finansinės naudos. Studentų judumas gali pagerinti studentų įsidarbinimo perspektyvas. Jis suteikia galimybę studentams pažinti kitas kultūras bei plėtoti komunikacinę kompetenciją.
3. Atlikus tyrimą Kolpingo kolegijoje, paaiškėjo, kad studentai atpažįsta naudą, kurią galėtų jiems atnešti studijos užsienyje. Atsiradus konkrečiai galimybei studijuoti ar atlikti praktiką užsienyje, jie būtų linkę tai apsvarstyti. Rezultatai atskleidė, kad studentams trūksta informacijos apie realią judumo naudą profesinėje srityje. Siekiant skatinti studentų judumą reikėtų aiškiai nurodyti, kuo išvažiavimas mokytis ar atlikti praktiką užsienyje būtų studentams praktiškai naudingas profesinėje srityje. Ši profesinė nauda turėtų atsverti potencialius judumo trukdžius.

LITERATŪRA

1. BFUG Working Group. (2012). Retrieved 01 23, 2014 from Beyond the Bologna process: Creating and connecting national regional and global higher education areas: http://www.ehea.info/Uploads/%281%29/BPF_background_paper.pdf
2. Chao, R. (2009). Understanding the adult learners' motivation and barriers to learning. *European Society for Research on the Education of Adults, Conference proceedings*.
3. Comission, E. (2013, November). *On the way to Erasmus+: A statistical of the Erasmus programme in 2011/2012*. Retrieved 01 30, 2014 from: http://ec.europa.eu/education/library/reports/erasmus1112_en.pdf
4. Creswell, J. (2003). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. CA: Sage.
5. Cross, K. P. (1981). *Adults as learners*. San Francisco: Jossey-Bass.
6. Gonzales, C. R., Mesanza, R. B., & Mariel, P. (2011). The determinants of international student mobility flows: An empirical study on the Erasmus programme. *Higher Education*, 413-430.
7. Gordon, J., & Jallade, J. P. (1996). "Spontaneous" student mobility in the European Union: A statistical survey. *European Journal of Education*, 31(2), 133-151.
8. Huisman, J., Beerkens, M., de Wit, H., Vujic, S., & Souto-Otero, M. (2013). Barriers to International student mobility: Evidence from the Erasmus programme. *Educational Researcher*, 42(2), 70-77.
9. Junor, S., & Usher, A. (2008). *Student mobility and credit transfer*. Toronto: Educational Policy Institute.
10. *Leuven Communiqué*. (2009). Retrieved 01 31, 2014, from: http://www.smm.lt/uploads/ocuments/Papildomas%20menui2/Bolonijos_procesas/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique.pdf
11. *Lietuva 2030*. (2012). Retrieved 01 30, 2014 from: <http://www.lietuva2030.lt/images/stories/2030.pdf>
12. LR ŠMM Įsakymas Nr. V-878. (2013). Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2013-2016 metų veiksmų plano patvirtinimo.
13. Mechtenberg, L., & Strausz, R. (2008). The Bologna process: How student mobility affects multicultural skills and educational quality. *International Tax and Public Financing*, 109-130.

14. Memo, E. C. (2013, July 8). Retrieved 01 28, 2014 from European Union:
http://www.europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-647_en.htm
15. Mitchell, K. (2012). Student mobility and European identity: Erasmus study as a civic experience? *Journal of Contemporary European Research*, 8(4), 490-518.
16. Švietimo mainų paramos fondas. (2014). Paimta 2014 02 23 iš ES MVG/Erasmus tinklapio:
http://www.smpf.lt/uploads/documents/docs/05_Erasmus_2007-2013_A.Karosaitė.pdf
17. Szarka, J. (2003). Student mobility in the EU. *European Integration Studies*, 2(2), 123-138.
18. Teichler, U. (2009). Internalisation of higher education: European experience. *Asia Pacific Education Review*, (10), 93-106.
19. Teichler, U. (2007). The changing role of student mobility. *Higher Education Policy*, 457-475.
20. Žalioji knyga: Besimokančio jaunimo judumo skatinimas. (2009). Paimta 2014 01 23 iš Europos komisijos tinklapio:
<http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0329:FIN:LT:PDF>

FACTORS OF STUDENT ORGANIZED SHORT-TERM MOBILITY AT UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Algė Šuliakaitė, Vytautė Eismontaitė, Rasa Didžiulienė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The aim of this article is to highlight the main factors which restrict the mobility of the students from the University of Applied Sciences. Student mobility is a key factor in promoting the European integration process. In EU higher education institutions a short-term mobility is the most common one. This kind of mobility is usually organized with the financial support from the European Union “Erasmus” programme for studies and academic mobility.

The research results showed that the opportunity to acquire professional knowledge would be the most encouraging factor for the students to study or do an internship abroad. The results of the research also revealed that students do not have enough information about the potential benefits from the studies or internships abroad. The emphasis of clear, specific and accurate information about professional benefits could encourage the students for more active participation in the mobility projects.

SOCIAL RELATIONSHIPS IN VIRTUAL REALITY

ALGĖ ŠULIAKAITĖ

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

This study sought to explore people's attitudes towards social relationships that were formed on the Internet. The study was exploratory in nature in order to draw public and researchers' attention to the understudied Internet infidelity phenomenon in Lithuania. The findings of this study indicated Lithuanians' tendency to engage in different online behaviors. The exploration of the attitudes toward potentially unfaithful online activities suggested that respondents considered Internet infidelity to be a serious form of betrayal. The results showed that Internet infidelity existed on a behavioral continuum where some online acts were considered more unfaithful than others based on the level of partners' involvement in secretive online behaviors.

INTRODUCTION

The concept of the Internet emerged over 40 years ago by the US Defense Department in attempts to link computers in order to share different kinds of data (Whitty and Carr, 2006, Kim, 2002). Over the years the Internet has evolved dramatically from its origins and now has become an important "segment of reality" (Leiblum and Doring, 2002, p. 19). People around the world are able to use computers and the Internet for a variety of purposes (Kraut et al., 1998). Jones and Hertlein (2012) note that the Internet "has changed the way that couples and families interact with one another and the world around them" (p. 115).

The Internet facilitates human interaction – people can keep in touch with friends and family members regardless of geographical locations and time zones. The Internet also provides people with different possibilities to expand their social network by meeting new people online with similar interests and worldviews (Kraut et al., 2002). The Internet has become a popular venue to form and develop romantic relationships (Leiblum and Doring, 2002). Relationships initiated online can grow into real life relationships or even marriages (Baker, 2002).

Developing relationships online can have a damaging affect on individuals when they are already in a committed relationship offline (Young et al., 2000). Relationships formed online that are kept secret from an already existing offline partners can be seen as unfaithful. These secret online relationships are commonly named by researchers as online/ Internet infidelity or cyber affairs (Atwood, 2005, Young et al., 2000).

Internet infidelity is a relatively new phenomenon in overall infidelity studies (Docan-Morgan and Docan, 2007). Research emphasizes that the growing number in developing an online relationship has affected "some couples in ways we do not yet understand" (Docan-Morgan and Docan, 2007, p. 320). Researchers note that Internet infidelity has accounted for an increasing number of divorces in the United States (Young et al., 2000). Internet affairs are also one of the top three most frequent secrets that family therapists reported to encounter during couple's therapy in the United States (Jansen, 2007). This article is aimed at exploring attitudes and perceptions toward Internet infidelity.

The Attractiveness of Internet Infidelity

Researchers over the years claimed that people form relationships with those whom they find to be attractive (McKenna et al., 2002). Researchers tend to emphasize that physical attractiveness can be seen as a determining factor in forming face-to-face relationships (Levine, 2000, Underwood, 2005). As a physical body is excluded from online interactions, researchers tend to focus their research at exploring what makes the Internet an attractive venue where new relationships can be formed and cultivated (Levine, 2000, McKenna and Bargh, 2000, McKenna et al., 2002).

Cooper (1998) distinguished that the attractiveness of the Internet for sexual activities could be defined by three major factors: anonymity, access, and affordability. Easy access to the Internet allows partners to go online at any time and search for a romantic partner. Also people

are able to meet a variety of individuals around the world. That is, the Internet provides users with a pool of interesting potential partners (Maheu and Subotnik, 2001). The Internet access is obtained at a relatively low cost and usually different websites and chat rooms are free of charge, so it does not involve any additional expense to form an online relationship (Underwood, 2005).

After literature reviews, it can be stated that research indicated that anonymity is one of the most important factors for people to engage in online relationships. Calvalheira and Gomes (2003) in their research conducted in Portuguese chat rooms, found out that anonymity was the major factor for why people engaged in cybersex. They pointed out that due to anonymity people were able to represent themselves differently than they really were, that way, “distorting the important aspects of them” (p. 346).

Whitty and Carr (2005) applying object relations theory noted that secretive online activities might be attractive since people might find it easier to “justify and rationalize” (p. 112) their secret online behaviors. The authors emphasized that due to the nature of the relationship, people engaging into secret online behaviors might see it as merely a fantasy and not a real affair. This hypothesis was supported by Mileham’s (2003) qualitative research conducted with 86 married individuals. The majority of the participants kept their online activities in secret from their partner, even though they claimed that such activities do not constitute infidelity. Mileham noted that the fact that physical contact is not present in online activities, it gives “participants a ‘license’ to engage in infidelity without perceiving it as such” (p. 80).

Acts of Internet Infidelity

Henline, Lamke, and Howard (2007) conducted a research with 123 undergraduate participants who were either married, dating or were engaged. The findings of this research indicated that students perceived infidelity to be a multifaceted phenomenon which included an emotional component (such as exposing personal details to another person) and a sexual component (such as online sex, flirting). Whitty (2003) conducted a study with 1,117 participants in which she asked the participants to rate 15 online behaviors. Using factor analysis, those 15 behaviors were divided into three groups. The results of this study showed that three types of behaviors characterized online infidelity: sexual infidelity, emotional infidelity, and the use of pornography. Many authors (Alapack et al., 2005, Atwood, 2005, Docan-Morgan and Docan, 2007, Hertlein and Piercy, 2006) note that this finding had value since it permitted the viewing of Internet infidelity from a different perspective; no literature before this research had highlighted pornography to be one of the components of Internet infidelity. Another insight derived from this finding was the indication that an interacting online individual is not a necessary condition for online infidelity to take place.

Further research into what behaviors may constitute Internet infidelity was conducted by Docan-Morgan and Docan in 2007. They asked 208 undergraduate students to complete self-infidelity and partner-infidelity questionnaires which consisted of 44 items that had to be rated according to the severity of infidelity. The findings indicated that online infidelity could be put under two categories: superficial/informal and involving/goal directed behaviors. Superficial/informal activities may include but not be limited to chatting with a person met in an Internet chat room about daily life, joking, sending friendly e-mails, developing friendship. Involving/goal directed behaviors may include disclosing love to a person met in an Internet chat room, having cybersex with someone met online, making plans to meet someone in person whom was met online (Docan-Morgan and Docan, 2007). The findings from this research revealed that Internet infidelity exists on a behavioral continuum and is dependent on a partner’s degree of involvement in the secret online relationship.

Since online behaviors do not include a physical body, people tend to differ on their opinions about the realness of Internet infidelity. Henline et al. (2007) research results indicated that some participants reported that anything that could be considered as infidelity offline should be considered as infidelity online as well. The same research results also indicated that 5% of the respondents noted that since online interactions are not physical and real, they could not be

considered as unfaithful. This finding confirms Whitty's (2005) research results. These results indicated that respondents who did not believe that Internet infidelity could be considered as a betrayal noted that such virtual action "was only fun and flirtation" (p. 66), and therefore could be only seen as a form of friendship (Whitty). These findings indicate the complexity of people's subjective perceptions regarding online infidelity. Since there is little-to-no research in Lithuania in the field of Internet infidelity studies, the quantitative research was carried out to illuminate Lithuanians' attitudes towards this phenomena.

Methodology and Data

The exploration of attitudes toward Internet infidelity was accomplished through the use of Online Behaviors Questionnaire and self-reported level of religiosity item that were located on the PsychData website. A quantitative research approach was used. Descriptive and inferential statistics were used for data analysis and interpretation.

Online Behaviors Questionnaire

Online Behaviors Questionnaire originally was written in English; the researcher translated the questionnaires to Lithuanian. To ensure the reliability of the instruments three independent evaluators overviewed the translated questionnaires. The adequate corrections were made after independent reviewers' evaluations.

The Online Behaviors Questionnaire was primarily based on the Acts of Internet Infidelity scale constructed by Docan-Morgan and Docan (2007). The Docan-Morgan and Docan questionnaire consisted of 44 items. Each of the items was evaluated by the respondents on a 5-point Likert scale ranging from 1 (*not infidelity*) to 5 (*highest degree of infidelity*). Thirty seven items were included in this study's Online Behaviors Questionnaire. Certain modifications were made in the wording of these items. Six more items were added to the original Docan-Morgan and Docan (2007) questionnaire that addressed a potential Internet sexual infidelity component. The final version of Online Behaviors Questionnaire included 43 items. The participants were asked to rate the items on a 6 point Likert scale (1- *not infidelity* to 6 *highest degree of infidelity*).

Self-Reported Religiosity

Researchers (Gorsuch and McFarland, 1972, Gorsuch and McPherson, 1989, Gorsuch, 1984) note that a single item scale can be used in attempts to measure religiosity. Since the majority of Lithuanians (79%) are Roman Catholics (Statistics Lithuania, 2001), religion is a topic that is openly discussed in Lithuania (Pruskus, 2007). Open discussion about religion might presuppose that "individuals have extensive practice in classifying themselves religiously" (Gorsuch, 1984, p. 229). For this study a single item scale was used for measuring individuals' religiosity. The participants were asked to rate on a scale from 1 (not at all religious) to 10 (strongly religious) an item *Please indicate how religious a person you would say you are?*

Sample description

The participants of this study were Lithuanians of 18 years or older. There were 345 people who accessed the online survey. Ninety-four individuals (27,2%) did not complete the questionnaire. The final sample for this study consisted of 251 participants, 69,5% of participants were female and 30,5% were male. The respondents' age ranged from 18 to 68 years, with a mean of 32,73 years. Forty five percent of the participants were married, 20% were single, 6,8% were divorced, 14,3% were cohabitating, 10,8% were dating, and 1,2% were widowed.

The majority of respondents (74.5%) were Roman Catholics. This data is similar to overall percentage (76%) of Lithuanian Roman Catholics. There were 22,2% of participants who reported that they did not have any religious affiliation, and 3,2% indicated other than Roman Catholic religious denomination.

Participants were asked to rate their religiosity on a scale from 1 (*not at all religious*) to 10 (*extremely religious*). The majority of the respondents (67,1%) rated their religiosity below or equal to 5. Most often the rating of self-reported religiosity was 3.

Participants were asked to indicate whether they have been faithful in their committed relationships. One hundred and twenty respondents (48,2 %) reported that they had been faithful in a committed relationship; 116 (46,6%) indicated that they have not been unfaithful in a committed relationship; 13 respondents (5,2%) noted that they have never been in a committed relationships. The majority (86,1%) of those respondents who have been unfaithful in a committed relationship thought that the committed infidelity was wrong.

One hundred and sixty nine (67,3%) participants at some point have had online acquaintances whom they did not know before. Those participants who have had online acquaintances indicated an approximate number of online acquaintances which ranged from 1 to 100, with a mean of 13,4, mode 10, median 6, and standard deviation 18,5.

There were 51,5% respondents who indicated that they have had romantic relationships with their online acquaintances; 71,5% of participants met their online acquaintances face to face; 80,7% of respondents indicated that they have flirted online; and 20,7% of participants noted that they had indulged in cybersex. There were 28,4% of participants who have falsified their true age when communicating with online acquaintances; 16,7% falsified information about their income; 16,2% - their relationship status; 14,4% - their appearance; 7,2% - their gender; and 5,4% - their sexual orientation.

Online Behaviors Questionnaire

Online Behaviors Questionnaire consisted of 43 questions. Respondents were asked to rate each item on a 6-point Likert scale (1- not at all infidelity to 6 – highest degree of infidelity). To investigate what were common characteristics of Lithuanians' attitudes toward Internet infidelity factor analysis with oblique rotation was performed. Following a widely accepted rule (Stevens, 1996), the factors were set to load with an eigenvalue of 1,0 or larger. There were six factors extracted. Extracted factors accounted for 71,8% of total variance. Factor 1, 2, and 3 explained a cumulative 63,6% of total variance. Factors 4, 5, and 6 explained a cumulative 8.3% of total variance. The first two factors have largest eigenvalues.

Factor loadings larger than .4 was suggested to be meaningful (Field, 2000) and were retained for further analysis. Four items did not meet the criteria of 0,4 factor loading and were not included in further result descriptions.

Each factor was labeled based on the items that each factor contained. Factor 1 was labeled *Initiating relationships*. This factor included behaviors relating to relationship formation both online (e.g., *giving e-mail address to person met online*) and offline (e.g., *making plans to meet someone in person whom was met online*). Factor 2 was labeled *Having an Intimate Relationship*. This factor included items that pertained to both sexual (e.g., *having cybersex with a person met online*) and emotional (e.g., *disclosing love to a person met online*) intimate involvement with online partner. Factor 3 was labeled *Viewing Sexually Explicit Material*. This factor included only two items which pertained to accessing and viewing pornographic material. Factor 4 was labeled *Showing Attraction*. This factor included 3 items pertaining to online flirting and self-disclosure. Factor 5 was labeled *Seeking Advice*. This factor included items that related to disclosure of bothersome issues to online person. Factor 6 was labeled *Seeking for Interaction* and included items related to superficial online behaviors.

Upon further investigation, the results indicated that that Factor 1 *Initiating Relationships* and Factor 2 *Having Intimate Relationships* had the highest means when compared to other factors. Lithuanians rated behaviors that indicate involvement in intimate relationships as being most unfaithful ($M = 4,77$) when compared to other sets of behaviors. The behaviors that were associated with searching for online interaction ($M = 1,92$) were seen as being less unfaithful than other sets of behaviors. Factor 1 *Initiating Relationships* and Factor 2 *Having Intimate Relationships* explain the best what Lithuanians consider to be Internet infidelity based on factors' eigenvalues and mean scores (Table 1).

Table 1

Factors' Mean and Standard Deviation Distribution

Factor	Mean ^a	SD
Factor 1 – Initiating Relationships	3,18	1,28
Factor 2 – Having Intimate Relationships	4,77	1,08
Factor 3 – Viewing Sexually Explicit Material	2,98	1,73
Factor 4 – Showing Attraction	2,88	1,31
Factor 5 – Seeking Advice	2,73	1,35
Factor 6 – Seeking for Interaction	1,92	1,06

Note . ^aOnline Behaviors Questionnaire items were scored from 1 – not at all infidelity to 6 – highest degree of infidelity

Further investigation was carried out to find out whether there would be differences in attitudes towards online behaviors based on gender, age, prior infidelity, online contacts, and religiosity. Multivariate analysis of variance (MANOVA) was performed to compare the differences on the set of six Online Behavior factors based on gender. The results indicated that there was a statistically significant difference on combined dependent variables based on gender $F(6, 242) = 2,33$, $p = 0,03$; Pillai's Trace = 0,05; $r_c = 0,234$. Even though the results were statistically significant the relationship between gender and the set of dependent variables is weak ($r_c = 0,234$). This weak relationship indicates that only 5% of variance in the set of Online Behavior factors was accounted by gender. Men tended to see online behaviors as being less unfaithful when compared to women. Structure coefficients indicated variables that contributed the most to the overall multivariate difference between the groups. Structure coefficients are similar to factor loadings (Fernandez, 2003), therefore, the meaningful value was considered when structure coefficients were larger than .4. In this case Factor 2 *Having Intimate Relationships* and Factor 3 *Viewing Sexually Explicit Material* primarily contributed to the overall multivariate statistically significant difference between the groups. Men labeled behaviors pertaining to intimate relationships and accessing/ viewing pornography as less unfaithful when compared to women.

Pearson's product moment correlation was conducted to test whether there was a relationship between attitudes towards online behaviors and age. There was no statistically significant relationship between age and attitudes toward Internet infidelity. No statistically significant difference was found in attitudes toward Internet infidelity when comparing participants who had online acquaintances and those who did not.

To test whether there would be a statistically significant relationship in attitudes towards online behaviors based on based on self-reported infidelity, multivariate analysis of variance (MANOVA) was utilized. Online Behavior factors were treated as dependent variables. Self-reported infidelity was treated as independent variable. Independent variable entailed two groups – those who have been faithful and those who have not. The test results showed a statistically significant difference on a set of Online Behavior factors when comparing those who have been faithful and those who have not $F(6, 229) = 2,26$, $p = 0,018$; Pillai's Trace = 0,06, $r_c = 0,254$. The findings indicated a weak relationship (Stevens, 1996) between group membership and a set of dependent variables ($r_c = .254$). In other words, 7% of scores on the set of Online Behavior factors was accounted for by the group membership. Participants who had affairs rated online behaviors pertaining to all the factors as being less unfaithful when compared to participants who did not have affairs. It can be stated that respondents who were unfaithful tended to rate online behaviors as being less unfaithful when compared to participants who have not been unfaithful.

MANOVA was performed to find out whether there was a difference in attitudes toward Internet and self-reported religiosity. Online Behavior factors were treated as dependent variable and self-reported religiosity as independent. Independent variable consisted of two groups – those who were not at all religious and those who were very religious. The findings indicated that there was a statistically significant multivariate effect for religiosity groups and the set of Online Behavior factors $F(6, 65) = 4,60$, $p = 0,001$; Pillai's Trace = 0,30; $r_c = 0,5$. There was a moderate relationship between group membership and the set of scores on Online Behavior factors ($r_c = 0,5$).

In other words, 25% of scores on the set of Online Behavior questionnaire factors was accounted by self-reported religiosity.

CONCLUSIONS

1. The exposure of the Internet has brought many possibilities to meet people worldwide. The Internet has become a venue for forming and cultivating new online relationships. The relationships formed online can have a major impact on people especially when they are in committed relationship.
2. The findings of this research indicated the tendency of respondents to engage in different online activities. The relationships that respondents formed online tended to be carried on to face-to-face relationships. Even though the physical body is not initially present in online interactions, the findings of this study indicated that respondents consider some online behaviors to be a real form of betrayal. This research showed that unfaithful online behaviors exist on continuum depending on the level of people's involvement with an online partner. Behaviors indicating initiation to form intimate relationships and acts indicating emotional and sexual involvement with an online partner are seen as most unfaithful by the respondents. Behaviors that do not indicate a potential intimate involvement with online acquaintances are considered to be least unfaithful.
3. This study indicated that attitudes toward Internet infidelity were related to several factors. Women tended to see online behaviors more unfaithful when compared to men. Non-religious participants saw online behaviors less unfaithful when compared to religious participants. Self-reported infidelity was related to the attitudes toward Internet infidelity as well. Participants who were unfaithful tended to have more submissive attitudes toward Internet infidelity when compared to participants who have been faithful. A plethora of other online behaviors that could be considered as unfaithful indicated that research participants perceived Internet infidelity to be a multifaceted phenomenon. The differences in the ratings of online behaviors as unfaithful highlights subjective perception of what online activities could be considered as infidelity.

REFERENCES

1. Alapack, R., Blichfeldt, M. F. & Elden, A. (2005). Flirting on the Internet and the hickey: A hermeneutic. *CyberPsychology & Behavior*, 8, p. 52-61.
2. Atwood, J. D. (2005). Cyber-affairs: "Whats the big deal?" Therapeutic considerations. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 4(2/3), p. 117-134.
3. Baker, A. (2002). What makes an online relationship successful? Clues from couples who met in cyberspace, *CyberPsychology & Behavior*, 5, p. 363-375.
4. Carvalheira, A. & Gomes, F. A. (2003). Cybersex in portuguese chatrooms: A study of sexual behaviors related to online sex, *Journal of Sex & Marital Therapy*, 29, p. 345-360.
5. Cooper, A. (1998) Sexuality and the Internet: Surfing into the new millenium. *CyberPsychology & Behavior*, 1, p. 181-187.
6. Docan-Morgan, T. & Docan, C. A. (2007). Internet infidelity: Double standards and the differing views of women and men. *Communication Quarterly*, 55, p. 317-342.
7. Gorsuch, R. L. (1984). The boon and bane of investigating religion. *American Psychologist*, 39, p. 228-236.
8. Gorsuch, R. L. & Mcfarland, S. (1972). Single vs. multiple-item scales for measuring religious values. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 11, p. 53-64.
9. Gorsuch, R. L. & Mcpherson, S. E. (1989). Intrinsic/extrinsic measurement: I/E-revised and single-item scales. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 28, p. 348-354.
10. Henline, B. H., Lamke, L. K. & Howard, M. D. (2007). Exploring perceptions of online infidelity. *Personal Relationships*, 14, p. 113-128.
11. Hertlein, K. M. & Piercy, F. P. (2006). Internet infidelity: A critical review of the literature. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Families and Couples*, 14, p. 366-371.
12. Young, K. S., Griffin-Shelley, E., Cooper, A., Omara, J. & Buchanan, J. (2000). Online infidelity: A new dimension in couple relationships with implications for evaluation and treatment. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 7, p. 59-74.
13. Jansen, M. A. (2007). *Therapists handling of secrets between partners in couple therapy*. Western

- Michigan University, Michigan. (UMI No. 3293171).
14. Jones, K. E. & Hertlein, K. M. (2012). Four key dimensions for distinguishing Internet infidelity from Internet and sex addiction: Concepts and clinical applications. *The American Journal of Family Therapy*, 40(2), p. 115-121.
 15. Kim, S. T. (2002). Communication research about the Internet: A thematic meta-analysis. *New Media & Society*, 4, p. 518-538.
 16. Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53, p. 1017-1031.
 17. Leiblum, S. & Doring, N. (Eds.). (2002). *Internet sexuality: Known risks and fresh chances for women*. New York: Brunner-Routledge.
 18. Levine, D. (2000). Virtual attraction: What rocks your boat. *CyberPsychology & Behavior*, 3, p. 565-573.
 19. Maheu, M. M. & Subotnik, R. B. (2001). *Infidelity on the Internet: Virtual relationships and real betrayal*. Naperville, IL: Sourcebooks.
 20. Mckenna, K. Y. A. & Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implications of the internet for personality and social psychology. *Personality & Social Psychology Review*, 4, p. 57-75.
 21. Mckenna, K. Y. A., Green, A. S. & Gleason, M. E. J. (2002). Relationship formation on the internet: What's the big attraction? *Journal of Social Issues*, 58, p. 9-31.
 22. Mileham, B. L. A. (2003). *Online infidelity in internet chat rooms: An ethnographic exploration*. University of Florida: Florida. (UMI No. 3105642).
 23. Pruskus, V. (2007). Lietuvos katalikiškoji bažnyčia ir pilietinė visuomenė. *Kultūra*, p. 126-132.
 24. Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
 25. Underwood, H. (2005). *Who goes there? Demographics, personality and attachment style of those involved in Internet affairs*. Swinburn University, Australia: Swinburne University of Technology.
 26. Whitty, M. T. (2003). Cyber-flirting: Playing at love on the Internet. *Theory & Psychology*, 13, p. 340-356.
 27. Whitty, M. T. (2005). The Realness of cybercheating: Men's and women's representations of unfaithful Internet relationships. *Social Science Computer Review*, 23, p. 57-67.
 28. Whitty, M. T. & Carr, A. N. (2005). Taking the good with the bad: Applying Klein's work to further our understandings of cyber-cheating. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 4(2/3), p. 103-115.
 29. Whitty, M. T. & Carr, A. N. (2006). *Cyberspace romance: The psychology of online relationships*. New York: Palgrave Macmillan.

SOCIALINIAI SANTYKIAI VIRTUALIOJE REALYBĖJE

Algė Šuliakaitė
Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Šio straipsnio tikslas buvo atskleisti žmonių požiūrį į santykių užmezgimą internete. Šiuo tyrimu buvo siekta atkreipti mokslininkų dėmesį į mažai studijuotą fenomeną - internetinę neištikimybę. Tyrimo rezultatai parodė, kad respondentai buvo linkę užmegzti santykius internete su žmonėmis, kurių jie anksčiau nepažinojo. Požiūris į internetinius veiksmus atskleidė, kad tam tikri veiksmai internete gali būti laikomi realia neištikimybės forma. Rezultatų analizė parodė, kad veiksmai, kurie indikavo partnerių siekį inicijuoti intymius santykius su internete sutiktu žmogumi buvo vertinami kaip labiausiai neištikimi. Veiksmai, kurie atspindėjo tik siekį bendrauti internetu buvo įvertinti kaip mažiausiai neištikimi.

TEISINIAI SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

NOTARO PAREIGOS AKTYVIAIS VEIKSM AIS IEŠKOTI IPĖDINIŲ PAVELDĖJIMO TEISINIUOSE SANTYKIUOSE TEISINIS PAGRINDAS IR RIBOS

TOMA ALEKNAITĖ, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojamas notaro pareigos aktyviais veiksmais ieškoti įpėdinių paveldėjimo procese turinys, nagrinėjama pusiausvyra tarp tokios notaro pareigos, bei teisės aktais nustatomos pareigos įpėdiniams veikti aktyviai paveldėjimo procese. Nagrinėjant šiuo metu galiojančius teisės aktus, mokslinę literatūrą, metodines priemones bei teismų praktiką ieškoma visais atvejais aktyvaus notaro pareigos paveldėjimo procese teisinių pagrindų, analizuojamos tokios notaro pareigos ribos, vertinamas teisinis šio klausimo reglamentavimas.

Raktiniai žodžiai: paveldėjimo teisiniai santykiai, notaro pareiga, įpėdinių paieška, aktyvus notaras, aktyvūs įpėdiniai.

IVADAS

Šiuo metu galiojanti LR Civilinio kodekso redakcija² formuoja aktyvaus įpėdinio taisyklę ir akcentuoja įpėdinių pareigą aktyviai dalyvauti paveldėjimo procese (ypač palikimo priėmimo etape, apie kurį ir bus kalbama straipsnyje) – t.y. patys įpėdiniai turi siekti tinkamai įgyvendinti savo teises į atsiradusį palikimą kreipdamiesi į palikimo atsiradimo vietos notarą, o laiku to nepadarę turi prisiimti visas su tuo susijusias teises pasekmes. Paveldėjimo teisiniai santykiai neatsiejami ir nuo jų teisėtumą užtikrinančio pareigūno – notaro. Jam įstatymų leidėjas nustato ne tik bendrąją pareigą užtikrinti tinkamą LR Civilinio kodekso (toliau - CK) penktosios knygos³ nuostatų vykdymą, tačiau tam tikrais palikimo priėmimo atvejais - ir pareigą užtikrinti, kad visi notarui žinomi įpėdiniai bei suinteresuoti asmenys tinkamai įgyvendintų teises paveldėti turtą (praktikoje tai reiškia tiesioginę notaro pareigą aktyviais veiksmais ieškoti dėl palikimo nesikreipusiųjų įpėdinių).

Veikdami kaip paveldėjimo bylą kuruojantys pareigūnai, notarai praktikoje susiduria su požiūriu, kad tokia pareiga paveldėjimo bylą vesti aktyviai (savo iniciatyva ieškant nesikreipusiųjų įpėdinių ir išaiškinant jiems jų teises paveldėjimo procese) ne tik turėtų, bet ir *privalo* būti vykdoma be išimties visais atvejais.

Tai kaip spręsti notaro pareigų apimties paveldėjimo teisiniuose santykiuose klausimą ir koks turėtų būti pareigūno vaidmuo? - ar notaras, įgyvendinamas atidumo reikalavimus ir prisiimdamas profesinę riziką, visais atvejais paveldėjimo procese turi imtis iniciatyvos ieškoti galimų įpėdinių ir informuoti juos apie atsiradusį palikimą, net jei CK tokios pareigos jam tiesiogiai nenumato?

Tyrimo objektas ir tikslas. Straipsnio tyrimo objektu pasirinktas notaro vaidmuo paveldėjimo teisiniuose santykiuose bei jam tenkanti pareiga aktyviai ieškoti įpėdinių. Tyrimu siekiama nustatyti iš kur tokia pareiga kyla bei išanalizuoti tokios pareigos vykdymą praktikoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. atskleisti „aktyvaus notaro“ ir „aktyvių įpėdinių“ pareigų pusiausvyros ypatumus paveldėjimo teisiniuose santykiuose,
2. nustatyti notaro pareigos aktyviai ieškoti įpėdinių paveldėjimo teisiniuose santykiuose teisinius pagrindus bei nustatyti tokios pareigos ribas.

² Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Žin. (2000 07 18, Nr. VIII-1864).

³ Įskaitant ir kitas sistemškai taikomas civilinio kodekso nuostatas, pvz. Civilinio kodekso antroje knygoje nustatytas taisyklės dėl asmenų veiksnio.

Mokslinio tyrimo tikslui pasiekti taikyti šie **mokslinio tyrimo metodai**: loginės analizės, sisteminės analizės, lyginamasis, apibendrinimo. Loginės analizės metodas pasitelktas siekiant nustatyti notaro pareigos ieškoti įpėdinių paveldėjimo byloje ribas, atsižvelgiant į galiojančius teisės aktus ir kitus reikšmingus šaltinius, bei darant pagrįstas ir motyvuotas išvadas. Sisteminės analizės metodas taikytas analizuojant praktinius notarui priskirtos pareigos būti aktyviam vykdymo aspektus. Lyginamuoju metodu siekta atskleisti notarui nustatytos analizuojamos pareigos kitimą laiko atžvilgiu. Apibendrinimo metodas pasitelktas darant apibendrinimus ir išvadas.

Įpėdinių ir notarų aktyvumo pareigos paveldėjimo bylose pusiausvyra

Remiantis Lietuvoje galiojančiu teisiniu reglamentavimu, palikėjui mirus įpėdinis palikimo neįgyja – atsiranda tik subjektinė teisė, o nuosavybės teisė į palikimą atsiranda išreiškus valią dėl palikimo priėmimo.⁴ Tylėjimas nereiškia, jog įpėdinis įgijo palikimą: pati įstatymų leidėjo nustatyta nuosavybės teisės į palikėjo turtą perėjimo schema suponuoja būtinybę įpėdiniui imtis veiksmų palikimui įgyti - neatsižvelgiant į paveldėjimo pagrindą (tiek paveldint pagal įstatymą, tiek pagal testamentą) CK 5.50 str.⁵ Įpėdiniams nustato aiškia taisyklę: „kad įgytų palikimą, įpėdinis turi jį priimti“. Ši nuostata imperatyvaus pobūdžio ir formuoja taisyklę, kad pats įpėdinis paveldėjimo teisiniuose santykiuose (paveldėjimo byloje) turi elgtis apdairiai, atsižvelgdamas į individualius „sąžiningo, atidaus bei rūpestingo asmens elgesio“⁶ standartus (savarankiškai domėtis atsiradusia teise paveldėti turtą ir sąlygomis ją įgyvendinti) bei būti aktyvus – laiku kreiptis į notarą, pristatyti visus reikalingus dokumentus. Svarbu, kad aktyvūs įpėdinio veiksmai priimant palikimą suprantami dvejopai: tai ir pareiškimo dėl palikimo priėmimo pateikimas notarui (savaime suprantamas kaip įpėdinio interesas tinkamai įstatymų nustatyta tvarka įgyvendinti paveldėjimo teisę), ir faktinis turto valdymas palikėjui mirus (rūpinimasis turtu, remontas, mokesčių mokėjimas ir pan.⁷). Įpėdinio aktyvumo taisyklė, kaip palikimo įgijimo sąlyga, formuojama ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje: pvz. byloje 3K-7-829/2002⁸ teisėjų kolegija nurodo, kad „įpėdinis laikomas priėmusiu palikimą, jeigu jis *atlieka aktyvius veiksmus*, kuriais siekia įgyti nuosavybės teises į palikimą“.

Ne visada patys įpėdiniai pakankamai informuoti, kad galėtų tinkamai įgyvendinti savo teises, tokiais atvejais įstatymų leidėjas numato neabejotinai reikalingą atsvarą – konkrečių paveldėjimo teisių santykių eigą prižiūri ir koordinuoja pareigūnas (notaras), reikalui esant užtikrinantis, jog visų paveldėjimo teisių santykių dalyvių interesai būtų apsaugoti. Pusiausvyra įgyvendinama nustatant notaro pareigą pačiam ieškoti tų įpėdinių, kurie laiku nesikreipė dėl palikimo priėmimo ir išaiškinti jiems dėl tokio neveikimo atsirandančias pasekmes. Tačiau praktikoje sudėtinga įvertinti, ar tikrai tarp įpėdinių ir notaro pareigų išlaikoma pusiausvyra: nors teisės aktai aiškiai akcentuoja pačių įpėdinių atsakomybę, dažnai laikoma⁹, kad būtent notaras turi imtis *visų* įmanomų veiksmų ir informuoti apie atsiradusį palikimą. Iš čia ir kyla pagrindinė problema: jei įpėdinių aktyvumo pareigos apibrėžtos konkrečiai, tai sunkumų kyla siekiant įvertinti, kiek aktyvus paveldėjimo teisiniuose santykiuose turi būti notaras - lieka neaiškūs šio reikalavimo teisiniai pagrindai ir ribos.

Notaro aktyvumo paveldėjimo teisiniuose santykiuose teisinis pagrindas

Notaras paveldėjimo procese veikia ne kaip suinteresuotas asmuo¹⁰, o kaip valstybės jam priskirtas funkcijas įgyvendinantis asmuo¹¹, taigi, notarui suteikiamų teisių bei įgaliojimų ribas taip

⁴ Baranauskas, E., Karulaitytė-Kvinauskienė, I., Kiršienė, J., Papirtis, L.V. ir Petrauskaitė D., *Civilinė teisė. Bendroji dalis*, II tomas, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 215.

⁵ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Žin. (2000 07 18, Nr. VIII-1864).

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007-03-15 nutartis civilinėje byloje V.A. v. V.Z. (bylos Nr. 3K-3-103/2007).

⁷ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Žin. (2000 07 18, Nr. VIII-1864), 5.51 str. 1 d.

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-09-24 nutartis civilinėje byloje G.Š. v. M.Š., AB Vilniaus bankas, V. Kavergos II (bylos Nr. 3K-7-829/2002).

⁹ Šį požiūrį formuoja LR teismai savo nutartyse (pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-06-13 nutartis civilinėje byloje A.S. v. G.P., R.B., A.P., AB „Lietuvos draudimas“, likviduojamą UADB „KDK draudimas“ (bylos Nr. 3K-7-645/2002). Notaras privalo informuoti visus įpėdinius (neatsižvelgiant į paveldėjimo būdą) teismams bei patiems notarams pareiškia ir įpėdiniai (pvz. Klaipėdos apygardos teismo 2010-08-26 nutartis civilinėje byloje J.K v. R.M. (bylos Nr. 2A-497-524/2010).

¹⁰ Kauno miesto apylinkės teismo 2007-02-21 nutartis civilinėje byloje T.R.Š. v. G.Š., V.A.Š., V.V., Kauno apskrities VMI (bylos Nr. 2-1439-774/2007).

pat nustato valstybė (konkrečios ribos nubrėžiamos teisės aktuose). Nustatyti, kiek tokių pareigų priskyrimas notarui pagrįstas, įmanoma tik išanalizavus šaltinius, susijusius su notaro dalyvavimu paveldėjimo teisiniuose santykiuose, taigi šiuo tikslu apžvelgiamas galiojantis LR civilinis kodeksas, LR notariato įstatymas, metodinė Lietuvos notarų rūmų literatūra bei mokslinė literatūra.

a) Civilinis kodeksas

Šiuo metu galiojantis LR Civilinis kodeksas apie notaro pareigą užtikrinti, jog tikrai visi potencialūs įpėdiniai paveldėjimo byloje yra informuoti apie jiems atsiradusią teisę paveldėti, kalba ribotai, lyg nustatydamas išimtį iš taisyklės. Nagrinėjant CK 5.50-5.58 str., reglamentuojančius palikimo priėmimą/teisės paveldėti perėjimą tampa aišku, kad šiame procese CK rengėjai notarą mini tik kaip pareigūną, kuriam išreiškiama valia dėl palikimo priėmimo pateikiant pareiškimą – nei viename iš paminėtų straipsnių nenumatoma, kad notaras turi pareigą pats ieškoti įpėdinių, jei jie nesikreipia dėl palikimo priėmimo (t.y. nenumatoma nei *pareiga*, nei *teisė*).

Konkrečios pareigos, susijusios su įpėdinių paieška, notarui nustatytos tik CK 5.33 str. („Testamento paskelbimo tvarka“) – čia įstatymų leidėjas aiškiai nurodo, kad „kai tik palikimo atsiradimo vietos notaras sužino apie testatoriaus mirtį, paskiria testamentą paskelbimo dieną ir apie ją *pranešama žinomiems įpėdiniams bei kitiems suinteresuotiems asmenims*.“ Antroji minėto straipsnio dalis notarui imperatyviai nustato pareigą ieškoti testamentą paskelbimo procedūroje nedalyvavusių įpėdinių ir suinteresuotų asmenų: „...paskelbęs testamentą, *privalo imtis priemonių* nustatyti įpėdinių ir kitų suinteresuotų asmenų, nedalyvavusių paskelbiant testamentą, gyvenamąją vietą ir kiek įmanoma greičiau pranešti jiems apie testamentą turinį.“

Įstatymo leidėjas minėtame straipsnyje nurodo „testamento paskelbimas“, nedetalizuodamas testamentą rūšies, taigi minėta nuostata skirta visiems atvejams, kai paveldima pagal testamentą, neatsižvelgiant į jo rūšį. Pažymėtina, kad testamentas leidžia palikėjui savo nuožiūra (jei tai neprieštarauja įstatymui) neatsižvelgiant į CK nustatytas įpėdinių eiles parinkti įpėdinį bei pakeisti paveldimo turto dalis, taigi, būtent dėl tokio paveldėjimo būdo nenumatoma, siekdamas apsaugoti įstatyminių įpėdinių interesus, įstatymų leidėjas nustatė kiek sudėtingesnę paveldėjimo tvarką ir priskyrė daugiau pareigų šį procesą administruojančiam pareigūnui (notarui).

b) Notariato įstatymas

Iki 1992 m. rugsėjo 15 d. galiojęs Lietuvos TSR valstybinio notariato įstatymas¹² ne tik aiškiai išdėstė notarinių veiksmų atlikimo taisykles, bet vietomis ir pakankamai imperatyviai nustatė tam tikras notaro pareigas: pvz. šio teisės akto 47 str. numatė, kad valstybinis notaras, gavęs pranešimą apie palikimo atsiradimą, *privalo* apie tai pranešti įpėdiniams, kurių gyvenamoji arba darbo vieta žinoma, o jei tokie duomenys notarui nežinomi, įpėdinius gali iškviešti viešu skelbimu arba pranešimu spaudoje. Toks reglamentavimas siejamas su įstatymo nustatyta pareiga notarui tam tikrais atvejais užtikrinti paveldimo turto apsaugą, kad nenukentėtų įpėdinių interesai¹³. Analogiškos pareigos nustatytos ir kartu su šiuo įstatymu galiojusioje Notarinių veiksmų atlikimo Lietuvos TSR Valstybinėse notarinėse kontorose instrukcijoje¹⁴: šio dokumento 85 punktas atkartoja aukščiau cituotą įstatymo straipsnį. Šiuo metu galiojanti notariato įstatymo¹⁵ redakcija numato iš esmės kitokią nagrinėjamo klausimo reglamentavimą – įstatymų leidėjas ne tik nepateikia išsamios notarinių veiksmų atlikimo tvarkos, iš kurios būtų galima spręsti apie notaro vaidmenį paveldėjimo teisiniuose santykiuose, bet visame teisės akte neduoda net nuorodų į su paveldėjimo teisės santykiais susijusias notaro pareigas: įstatymo 20 str. 2 d. tik lakoniškai nurodo, kad notaras „išduoda paveldėjimo teisės liudijimus“, bet nedetalizuoja, kokias pareigas, susijusias su šio veiksmo atlikimu, turi notaras. Toks reglamentavimo pasikeitimas (detalumo prasme) greičiausiai sietinas su įstatymo leidėjo noru išgryninti įstatymo nuostatas ir notarinių veiksmų atlikimo taisyklių sureguliuojimą palikti patiems notarams (šiuo atveju – notarų savivaldai, t.y. Lietuvos

¹¹ Lietuvos Respublikos Notariato įstatymas, Nr. IX-1311, (Žin., 2003, Nr. 15-598), 2 str.

¹² Lietuvos TSR valstybinio notariato įstatymas, priimtas 1974-06-26, publikuotas 1974-01-01 Vyriausybės žinios, Nr. 20, Dok. Nr. 191.

¹³ Nekrošius V., *Notariato teisė*, Kaunas: Dangerta, 1997, p. 83.

¹⁴ Patvirtinta Lietuvos TSR Teisingumo ministro 1975 m. spalio 31 d. įsakymu Nr. 8.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Notariato įstatymas, Nr. IX-1311, (Žin., 2003, Nr. 15-598).

notarų Rūmams), turint omenyje, kad kai kurios iš šių taisyklių, vertinant globalizacijos įtaką ir kitus veiksnius, gali tapti nebeaktualios ir dažnai keistinos.

c) LR Notarų rūmų pateikiamos konsultacijos/rekomendacijos

2012 m. sausio 26 d. Lietuvos notarų savivaldos institucijos patvirtintomis Testamentų tvirtinimo ir paveldėjimo bylų vedimo rekomendacijomis¹⁶ užpildoma su naujuoju kodeksu atsiradusi spraga, kai notaras neturėjo dokumento, aiškiai nustatančio paveldėjimo bylų vedimo tvarką ir nurodančio notaro vaidmenį šios rūšies teisiniuose santykiuose¹⁷. Minėtame dokumente aiškiai formuojama vieninga praktika, jog notaras neprivalo ieškoti įpėdinių, tačiau jei notarui žinoma, kad įpėdinis yra neveiksnus ar nepilnametis, jis turi imtis priemonių tokio įpėdinio interesams apsaugoti.¹⁸ Tokia griežta pozicija išreikšta ir Lietuvos notarų rūmų leidinyje „Notariatas. Konsultacijos“¹⁹, kuriame akcentuojama įpėdinių aktyvumo svarba ir atsakomybė perkeliama patiems įpėdiniams. Tokia pozicija visų pirma formuojama įvertinus notarų galimybę praktiškai įgyvendinti pareigą surasti įpėdinius paveldėjimo byloje: kai kurie besikreipiantieji įpėdiniai pareiškimuose notarui ne visada nurodo kitus įpėdinius (kartais iš savanaudiškų paskatų, siekdami gauti visą paveldimą turtą). Notaras vesdamas paveldėjimo bylą visada patikrina viešųjų registrų duomenis apie mirusįjį ir mato jo šeimyninę padėtį, šeimos sudėtį, taigi gali nustatyti potencialius įpėdinius, tačiau praktikoje dažnos situacijos, kai minėto viešojo registro duomenys netikslūs ir neišsamūs (jų nėra), taigi nustatyti kitus įpėdinius notaras neturi galimybių.

Be kita ko, akcentuotina ir paveldėjimo proceso koncentruotumo problema bei laiku palikimą priėmusių įpėdinių teisėtų lūkesčių įgyvendinimas: notarui ieškant nesikreipusių įpėdinių visus paveldėjimo procesus užtrunka nepalyginamai ilgiau, todėl laiku palikimą priėmę įpėdiniai dažnai lieka nepatenkinti (notaras neišduoda paveldėjimo teisės liudijimo, kol nėra išsiaiškinta kitų įpėdinių valia arba neįsitikina, jog atliko visus veiksmus, kad laiku nesikreipusieji įpėdiniai būtų informuoti apie galimas pasekmes). Svarbu atsižvelgti ir į tai, jog notarui ėmus pačiam ieškoti visų įpėdinių ženkliai padidėja finansinės ir laiko sąnaudos paveldėjimo procese – atsižvelgiant į tai, jog notaras atlieka ir daug kitokių notarinių veiksmų, o paveldėjimo bylų dažniausiai būna nemažai, kiekvienoje byloje aktyviai ieškoti įpėdinių (pvz. siųsti pranešimus paštu) notarui būtų sudėtinga.

Šie motyvai yra viena priežasčių, kodėl Lietuvos notarų rūmai formuoja ir kiek kitokią CK 5.33 str. taikymo praktiką. Šiuo straipsniu įstatymų leidėjas numato pareigą notarui ieškoti įpėdinių, kai skelbiamas palikėjo testamentas. Tuo tarpu Lietuvos notarų rūmų patvirtintose paveldėjimo bylų vedimo konsultacijose²⁰ nurodoma, kad „testamentas gali būti neskelbiamas, jei testamentą notarui pateikia jame nurodytas įpėdinis“ - tokiais atvejais CK 5.33 str. nurodyta testamentų paskelbimo pareiga bei minėtose konsultacijose aprašyta testamentų skelbimo tvarka netaikoma. Akivaizdu, kad tokiu būdu įstatymo aiškiai nustatyta notarų pareiga paveldėjimo bylą (kai paveldima pagal testamentą) vesti aktyviai ir ieškoti įpėdinių siaurinama, paliekant tik keletą (pastebėtina, jog nedažnai pasitaikančių) atvejų, kuomet aptarti CK reikalavimai yra privalomi.

d) Mokslinė literatūra

Lietuvos autorių darbai ypatingai neanalizuoja notaro pareigų ieškoti įpėdinių ir iš esmės atkartoja civilinio kodekso nuostatas: pvz. tiesiog perkeliamas CK 5.33 str., nurodant, kad notaras turi skelbti visus testamentus ir reikalui esant ieškoti įpėdinių bei suinteresuotų asmenų.²¹ Tas pats

¹⁶ Patvirtintos Notarų rūmų prezidiumo 2012 m. sausio 26 d. nutarimu Nr. 11.1 (2013 m. spalio 24 d. redakcija, patvirtinta Notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr. 4.2).

¹⁷ Turima omenyje, kad senoji notariato įstatymo redakcija detaliai nustatė tokią tvarką, o kartu su Lietuvos Nepriklausomybės atnaujinus teisės aktą tokios nuostatos iš įstatymo dingo – tai jau aptarta šiame straipsnyje.

¹⁸ Notarų rūmų prezidiumo 2012 m. sausio 26 d. nutarimu Nr. 11.1 patvirtintos Testamentų tvirtinimo ir paveldėjimo bylų vedimo rekomendacijos (2013 m. spalio 24 d. redakcija, patvirtinta Notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr.4.2), p. 3

¹⁹ Lietuvos notarų rūmų leidinys „Notariatas. Konsultacijos“, Nr. 16/2013 m., p. 63.

²⁰ Notarų rūmų prezidiumo 2012 m. sausio 26 d. nutarimu Nr. 11.1 patvirtintos Testamentų tvirtinimo ir paveldėjimo bylų vedimo rekomendacijos (2013m. spalio 24 d. redakcija, patvirtinta Notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr.4.2), p.15

²¹ Žr. pvz. E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvinauskienė, J. Kiršienė, L. V. Papirtis ir D. Petrauskaitė, *Civilinė teisė. Bendroji dalis*, II tomas, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 210; D. Vasarienė, *Civilinė Teisė*, Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 2002, p. 128.

pasakytina ir apie parengtą CK penktosios knygos komentarą²² - autoriai čia nedetalizuoja ir neinterpretuoja įstatymo nuostatos dėl įpėdinių paieškos ir notaro aktyvumo.

Verta paminėti moksliniuose darbuose užsilikusią formuluotę „šaukiamas paveldėti“ kai kalbama apie palikimo priėmimą neišskiriant paveldėjimo pagrindo: pvz. Petrauskaitė²³ nurodo, kad „šaukiamas paveldėti įpėdinis turi ne tik teisę priimti palikimą, bet ir teisę jo nepriimti ar atsisakyti.“ Ši formuluotė suponuoja, jog įpėdinis tarsi turi būti pakviečiamas paveldėti, t.y. kažkas (tikėtina, kad paveldėjimo bylą vedantis notaras) turi imtis iniciatyvos ir kviešti įpėdinius išreikšti valią ir priimti palikimą ar jo atsisakyti, kas (turint omenyje galiojantį įstatymą) nėra visiškai tikslu. Pažymėtina, kad tokios formuluotės šiuo metu galiojančiame civiliniame kodekse nėra, tačiau tiksliai toks žodžių junginys naudojamas 1964 m. CK redakcijoje²⁴ (589 str., 598 str.), taigi tikėtina, kad minimame darbe tiesiog neatidžiai perkeltos anksčiau galiojančio kodekso nuostatos, arba tai tiesiog autorės rašymo stiliaus ir parenkamos terminologijos tinkamumo klausimas.

Apibendrinant matyti, jog galiojantis CK tiesiogiai notaro pareigą veikti aktyviai (ieškant įpėdinių) nustato tik vienu konkrečiu atveju: kai paveldima pagal testamentą. Nei Notariato įstatyme, nei mokslinėje literatūroje ar metodinėse priemonėse notarui nenustatoma kitų (papildomų) pareigų aktyviai ieškoti įpėdinių, negu jau aptartos numatytosios civiliniame kodekse. Lietuvos notarų rūmai teikdami meodines rekomendacijas stengiasi aiškiai apibrėžti notaro aktyvumo pareigos ribas: įstatyme nustatyta notaro pareiga detalizuojama numatant konkrečias taisykles, ir akcentuojama pačių įpėdinių atsakomybė dėl tinkamų jų interesų įgyvendinimo.

Teismų praktika kaip pagrindas notaro pareigai paveldėjimo teisiniuose santykiuose visais atvejais veikti aktyviai

Beveik visose Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų nutartyse, susijusiose su paveldėjimo teisiniais santykiais, galima rasti atkartojamas nagrinėtas Civilinio kodekso nuostatas, formuojančias įpėdinių pareigą būti aktyviais ir prisiimti atsirandančias rizikas dėl įstatymuose nustatytų pareigų neatlikimo (ar netinkamo atlikimo).²⁵ Tiesiogiai dėl notaro pareigos ieškoti įpėdinių paveldėjimo teisiniuose santykiuose teismai pasisako retai, o ir šiuo klausimu formuojamą praktiką sunku vertinti kaip nustatančią pareigą ieškoti įpėdinių, ar tokios pareigos nenustatančią.

Analizuojant Kauno miesto apylinkės teismo 2012-03-28 nutartį byloje²⁶, kurioje keliamas klausimas, kokių veiksmų notaras turi imtis jei ne visi įpėdiniai kreipiasi dėl paveldėjimo, matyti, jog teismas (analogiškai Lietuvos notarų rūmų pozicijai) gana kategoriškai pasisako, kad notaras įpėdinių ieškoti neturi. Tokia pozicija pirmiausia grindžiama civilinio kodekso nustatoma pareiga aktyviai veikti patiems įpėdiniams. Be to, akcentuojama CK 5.60 str. 2 d. nustatyta taisyklė, jog palikimo nepriėmimas turi tas pačias teises pasekmes kaip ir palikimo atsisakymas (t.y. nesikreipęs į notarą įpėdinis turi suprasti, kad tokiais savo veiksmais atsisako savo subjektinės teisės įgyti palikimą). Teismas nurodo, kad tokio teisinio reglamentavimo nesilaikymas (turima omenyje tie atvejai, kai notaras pats aktyviai ieško nesikreipusių įpėdinių, siekdamas apsaugoti jų interesus) visų pirma pažeidžia CK 1.5 str. įtvirtintus teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus „...kadangi būtų akivaizdžiai pažeistos sąžiningų paveldėjimo civilinių teisinių santykių dalyvių - pareiškėjų, [kurie] per įstatymo nustatytą terminą atliko visus CK numatytus palikimo priėmimo veiksmus, teisės“, o kartu ir vilkina bei apsunkina visą paveldėjimo procesą. Teismas kartu nustato, jog „...pilnai užtenka, kad notaras, įgyvendindamas LR notariato įstatymo jam įtvirtintas pareigas juridiskai įtvirtinti tik neginčijamas fizinių ir juridinių asmenų subjektes teises

²² A. Vileita, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2), *Justitia*, 2003 m. Nr. 3-4 (45-46), p. 29.

²³ E. Baranauskas, I. Karalaitytė-Kvainauskienė, J. Kiršienė, L. V. Papirtis ir D. Petrauskaitė, *Civilinė teisė. Bendroji dalis*, II tomas, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 210

²⁴ Lietuvos TSR 1964 m. liepos 7 d. įstatymas dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1964, Nr. 19-138).

²⁵ Pz. Kauno m. apylinkės teismo 2012-03-28 nutartis civilinėje byloje *D.R ir R.R. v. D.M.-M.* (bylos Nr. 2-5076-454/2012) arba Kauno apygardos teismo 2012-10-11 nutartis civilinėje byloje *B. J., I. J. M., M. L., V. A., D. P. ir M. B. v. A.S.* (bylos Nr. 2A-2100-658/2012).

²⁶ Kauno m. apylinkės teismo 2012-03-28 nutartis civilinėje byloje *D.R ir R.R. v. D.M.-M.* (bylos Nr. 2-5076-454/2012).

ir juridinius faktus, užtikrinti šių asmenų ir valstybės teisėtų interesų apsaugą, įspėtu įpėdinius, kurie kreipiasi dėl palikimo, kad jei yra dar ir kitų asmenų, galinčių būti šaukiamais paveldėti, o įpėdiniai tokius duomenis nuslepia, jie prisiima riziką, kad tokiems asmenims, vėliau sužinojusiems apie palikimą ir palikimo priėmimo terminą praleidusiems dėl svarbių priežasčių, teismo sprendimu terminas galės būti pratęstas, t.y. įpėdiniai turi būti įspėti apie teisminių ginčų riziką.”²⁷

Kitose nutartyse teismai jau iš esmės kitaip vertina notaro pareigas (ypač, kai teisę paveldėti turtą turi nepilnamečiai). Išsamiau LAT pozicija šiuo klausimu atskleista apžvalgoje „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“²⁸: teismas nurodo, kad “nepilnamečio paveldėjimo atveju jo turtinių teisių apsauga ne tik privatus, bet ir viešas interesas, todėl jo tinkama apsauga yra įpareigoti rūpintis ir nepilnamečio artimieji, ir valstybės institucijos bei pareigūnai (CK 3.163 str. 4 d.), kurie prireikus turi imtis būtinų veiksmų tam, kad būtų gautas teismo leidimas nepilnamečio vaiko vardu priimti palikimą arba jo atsisakyti.” Dokumente aptariama notaro pareiga aktyviai ieškoti tėvų, nesikreipiančių nei į teismą, nei į notarą ir neįgyvendinančių nepilnamečio teisės įgyti palikimą. Matyti, jog šiuo atveju notarams nustatoma pareiga užtikrinti nepilnamečio interesų apsaugą yra pateikiama imperatyviai, be išlygų - teismas neišskiria nei vieno paveldėjimo pagrindo: tokie pat reikalavimai taikomi ir kai paveldima pagal testamentą, ir pagal įstatymą. Nors papildomų notaro pareigų (pareigų dėl įpėdinių paieškos testamentu paskelbimo procese, kurias nustato CK 5.33 str., atžvilgiu) civilinis kodeksas nenustato²⁹, įvertinus aukščiau pateiktą LAT poziciją darytina išvada, kad teismas, atsižvelgdamas į tai, jog paveldėjimo teisiniuose santykiuose dalyvauja pažeidžiama socialinė grupė, tokiu atveju CK nuostatas dėl notaro pareigos būti aktyviam ir ieškoti įpėdinių aiškina plečiamai ir notaro aktyvumo pareigos apimtį šiuo atveju ženkliai didina.

Tačiau tai vienas retų atvejų, kai notaro pareigos nurodomos konkrečiai: dažniausiai priimdami nutartis bylose teismai notaro pareigą ieškoti nesikreipusių įpėdinių aprašo abstrakčiai, pvz.: „notaras privalo atlikti tai, ką nustato įstatymas ir kaip nustato įstatymas”³⁰, “įpareigoja jį griežtai laikytis įstatymų reikalavimų”³¹ ir pan. Lieka neaišku, kokių įstatymų reikalavimai čia turimi galvoje. Jau aptarta, kad konkretų reikalavimą ieškoti įpėdinių nustato CK (t.y. pagrindinis paveldėjimo teisinius santykius reguliuojantis įstatymas), tačiau reikalavimus, susijusius su notaro darbo principais nustato ir pvz. LR Notariato įstatymas³²: 1 ir 2 šio įstatymo straipsniai notarui nustato pareigą “užtikrinti [...] asmenų ir valstybės teisėtų interesų apsaugą” ir pareigą užtikrinti “... kad civiliniuose teisiniuose santykiuose nebūtų neteisėtų sandorių ir dokumentų”, o 51 str. numato, kad “notaras, tvirtindamas sandorius, privalo patikrinti valstybės registru centriniuose duomenų bankuose esančius duomenis, turinčius esminės reikšmės notarinio veiksmo atlikimui ir asmenų teisėtų interesų apsaugai.” Matyti, kad įstatymų leidėjas naudoja vertinamąsias sąvokas ir nedetalizuojama, kokiais konkrečiais veiksmais reikėtų užtikrinti minimą interesų apsaugą.

Faktas, kad konkretus notaro pareigas paveldėjimo procese teismai nutartyse įvardija retai, neturėtų klaidinti – tai nereiškia, jog teismai į notaro pareigas ieškoti įpėdinių žiūri siaurai ir nenustato papildomų reikalavimų. Tokios išvados prieinama nagrinėjant teismų nutartis, kuriose teismai nagrinėja notaro darbo specifiką ir notaro vaidmenį įvairiuose teisiniuose santykiuose.

Aktyvi įpėdinių paieška - notarų iniciatyva siekiant išvengti atsakomybės be kaltės?

Turint omenyje aukščiau nagrinėtą teisinį reglamentavimą gali atrodyti, kad problemos nėra - toji „visais atvejais aktyvaus notaro pareiga“ turėtų būti suprantama kaip pačių notarų apsisprendimo dalykas, nes tiesioginio teisinio pagrindo tokie pareigai, kaip nagrinėta aukščiau, nėra. Tačiau notarai vesdami paveldėjimo bylas vis dėlto visada stengiasi veikti aktyviai ir tokią savo pareigą visų pirma grindžia baime dėl galimos atsakomybės netinkamai atlikus jam priskirtas

²⁷ Kauno m. apylinkės teismo 2012-03-28 nutartis civilinėje byloje *D.R ir R.R. v. D.M.-M.* (bylos Nr. 2-5076-454/2012)

²⁸ 2011 m. Lietuvos Aukščiausiojo teismo apžvalga „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“, Nr. AC-35-1.

²⁹ CK 5.56 straipsnis tiesiog nurodo, kad „neveiksnių asmenų vardu palikimą priima jų tėvai arba globėjai. Ribotai veiksniūs asmenys palikimą priima tik tėvų arba rūpintojų sutikimu“.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013-02-18 nutartis civilinėje byloje *A.K. v. R.R.* (bylos Nr. 3K-3-25/2013).

³¹ Ten pat, arba Vilniaus apygardos teismo 2011-12-23 nutartis byloje *V.R v. S.S.* (bylos Nr. 2S-1529-392/2011).

³² Lietuvos Respublikos Notariato įstatymas, Nr. IX-1311, (Žin., 2003, Nr. 15-598).

funkcijas. Ypatingą spaudimą dėl notaro atliekamų funkcijų reikšmės savo praktika kuria teismai, akcentuodami notaro profesinės veiklos svarbumą³³, bei nurodydami, kad notarui „yra nustatyti griežtesni rūpestingumo ir atidumo reikalavimai negu paprastai, jo atsakomybės pagrindu gali būti paties mažiausio laipsnio neapsižiūrėjimas, neatidumas ar net klaida. Žemutinė suklydimo riba nustatyta pagal tai, ar notaras padarė viską, ko yra protinga iš jo reikalauti.“³⁴ Kartu nuolat pabrėžiama notaro atsakomybė už padarytą žalą, net jeigu ta žala atsirado be notaro kaltės.³⁵

Tokios formuluotės iš pirmo žvilgsnio nėra susijusios su nagrinėjamu paveldėjimo procesu ir konkrečių pareigų jame notarui nenustato, tačiau akivaizdu, jog taip formuojamos tam tikros netiesioginės notaro pareigos - notaras priverstas visais atvejais „apsidraudžiant“ atlikti ir tai, ko įstatymas nereikalauja. Svarbu pabrėžti, kad tokios formuluotės yra itin neapibrėžtos (pvz. „viską ko iš jo protinga reikalauti“), niekur nepateikimas konkretus tokių sąvokų turinys, taigi notarui itin sudėtinga jas taikyti praktikoje – visiškai nėra aiškios tokių pareigų, kad ir netiesioginių ribos. Konkretaus teisinio pagrindo nebuvimas ir pareigos ribų neapibrėžtumas (įpėdinių aktyvios paieškos apimtį parenkant savo nuožiūra), autorių nuomone, sukuria teisinio netikrumo aplinką, kuomet notaro darbas įgauna tam tikrą nežinios ir baimės (ar tikrai atlikti *visi* įmanomi veiksmai) dedamąją dalį. Tai iš esmės apsunkina konkretaus teisinio proceso vyksmą ir sudaro sąlygas kritiškai vertinti teisinio apibrėžtumo principo įgyvendinimą³⁶.

Įvertinus teismų nutartyse dominuojančias abstrakčias nuostatas ir vertinamąsias sąvokas, manytina, jog teismai vis tik linkę formuoti *aktyvaus notaro* taisyklę, kurios, vertinant augančią precedento reikšmę Lietuvoje, panašu, jog tampa privalu laikytis. Ši aplinkybė tampa itin svarbi vertinant jau aptartą notaro ir įpėdinių pareigų pusiausvyrą: atrodo, kad dėl tokios formuojamos praktikos atsakomybė dėl įpėdinių interesų tinkamos apsaugos perkeliama notarui, motyvuojant griežtesniais jam taikomais standartais, tačiau visiškai neatsižvelgiama į civilinio kodekso patiems įpėdiniams nustatytas pareigas (5.50 str. (įpėdinis turi aktyviais veiksmais priimti palikimą), 5.62 str. (palikimo nepriėmimas turi tokias pat pasekmes kaip ir palikimo atsisakymas) ir 1.6 str. (įstatymo nežinojimas nepanaikina atsakomybės)). Įvertinus tokią formuojamą praktiką kyla abejonių ne tik dėl minėtų straipsnių civiliniame kodekse tinkamo veikimo bet ir dėl jų tikslingumo.

IŠVADOS

1. Paveldėjimo teisiniuose santykiuose įstatymo leidėjas suformuoja procese tiesiogiai dalyvaujančių asmenų (įpėdinių) ir procesą kuriojančio pareigūno pareigų pusiausvyrą: civilinis kodeksas įpėdinius įpareigoja visais atvejais imtis aktyvių veiksmų norint palikimą įgyti, o notarui 5.33 straipsniu nustato pareigą aktyviai ieškoti tik testamentinių įpėdinių. Nepaisant civilinio kodekso reguliavimo, pastebima, jog minėta pusiausvyra ne visada yra išlaikoma: iš notaro reikalaujama aktyviai ieškoti nesikreipusiųjų įpėdinių visais atvejais, todėl praktikoje tampa sudėtinga nustatyti notaro pareigos veikti aktyviais veiksmais pagrindą, turinį ir šios pareigos ribas.
2. Atkreiptinas dėmesys, kad notaro pareigas nustatantys šaltiniai notaro pareigą ieškoti įpėdinių įtvirtina ir aiškina skirtingai: civilinis kodeksas pareigą veikti aktyviai (ieškoti įpėdinių) numato tik paveldint pagal testamentą, mokslinė literatūra atkartoja šias civilinio kodekso nuostatas, o Lietuvos notarų rūmų metodinėje literatūroje/rekomendacijose tokia aktyvaus notaro pareiga siaurinama, nurodant, kad notaras įpėdinių ieškoti neturi (išskyrus CK 5.33 str. numatytą atvejį, kurį notarų savivaldos institucija notaro pareigų atžvilgiu aiškina siauriau).
3. LR Aukščiausiasis Teismas bei kiti Lietuvos Respublikos teismai šios notaro pareigos ribas brėžia nevienodai. Kai kuriose nutartyse nurodoma, kad notaras įpėdinių aktyviai ieškoti neturi

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007-06-21 nutartis civilinėje byloje *J.T. v. A.R.P.* (bylos Nr. 3K-3-287/2007).

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-06-13 nutartis civilinėje byloje *A.S. v. G.P., R.B., A.P., AB „Lietuvos draudimas“, likviduojamą UADB „KDK draudimas“* (bylos Nr. 3K-7-645/2002).

³⁵ Lietuvos Respublikos Notariato įstatymas, Nr. IX-1311, (Žin., 2003, Nr. 15-598); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003-01-21 nutartis civilinėje byloje *E.P. ir G.P v. „If P&C Insurance AS“ ir UAB draudimo kompanija „PZU Lietuva“* (bylos Nr. 3K-7-127/2003).

³⁶ E. Baranauskas, I. Karulaitytė-Kvainauskienė, J. Kiršienė, L. V. Papirtis ir D. Petrauskaitė, *Civilinė teisė. Bendroji dalis*, I tomas, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 63.

(akcentuojant įpėdinių pareigą veikti aktyviai), o kitur teismai šią notaro pareigą linkę aiškinti plečiamai ir imasi formuoti *visais atvejais* aktyvaus notaro taisyklę, kai notaras įpareigojamas visais atvejais paveldėjimo procese ieškoti nesikreipusiųjų įpėdinių, užtikrinant jų interesus (akcentuojant atvejus, kai įpėdinis yra neveiksnus arba ribotai veiksnus asmuo).

4. Teismų praktikos analizė rodo, kad *visais atvejais aktyvaus* notaro pareiga iš esmės galėtų būti suprantama kaip išvestinė (netiesioginė): nagrinėdami ginčus paveldėjimo teisiniuose santykiuose teismai konkrečių notaro pareigų neįvardija, tačiau pareiga veikti aktyviai gali būti išvedama iš kitų, teismų tiksliai neapibrėžtų notaro pareigų (pvz. vykdant savo funkcijas padaryti viską, kas įmanoma).
5. Vertinant nutartyse teismų formuojamas notaro pareigas galima teigti, kad didžioji dalis atsakomybės dėl įpėdinių interesų apsaugos perkeliama notarui, neatsižvelgiant į tai, jog civilinis kodeksas nustato aiškias *pareigas* patiems įpėdiniams veikti aktyviai ir apibrėžia dėl neveikimo atsirandančias pasekmes.
5. Manytina, jog skirtingas notaro pareigos ieškoti įpėdinių reglamentavimas ir aiškinimas turi neigiamos įtakos notaro darbui: taip sukuriama teisinio netikrumo aplinka, kurioje sunku tinkamai įvertinti su konkrečiu procesu susijusių notaro pareigų apimtį ir pasirinkti tinkamus veiksmus, leidžiančius kaip įmanoma sutrumpinti paveldėjimo procesą bei užtikrinti, kad tiek laiku besikreipusiųjų, tiek išvis nesikreipusiųjų įpėdinių interesai nebus pažeisti.
6. Siekiant užtikrinti notaro ir įpėdinių pareigų pusiausvyrą tikslinga suvienodinti ir išgryninti galiojančias notaro ir įpėdinių pareigas nustatančias taisykles, kritiškai įvertinti ir suvienodinti galiojančią (dažnai skirtingą) teismų praktiką.

LITERATŪRA

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Žin. (2000 07 18, Nr. VIII-1864).
2. Lietuvos Respublikos Notariato įstatymas, Nr. IX-1311, (Žin., 2003, Nr. 15-598).
3. Lietuvos TSR valstybinio notariato įstatymas, priimtas 1974-06-26, publikuotas 1974-01-01 Vyriausybės žinios, Nr. 20, Dok. Nr. 191.
4. Lietuvos TSR 1964 m. liepos 7 d. įstatymas dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1964, Nr. 19-138).

Mokslinė literatūra:

5. Baranauskas, E., Karulaitytė-Kvainauskienė, I., Kiršienė, J., Papirtis, L. V. ir Petrauskaitė, D. (2004) *Civilinė teisė. Bendroji dalis, I tomas*, Vilnius: MRU
6. Baranauskas, E., Karulaitytė-Kvainauskienė, I., Kiršienė, J., Papirtis, L.V. ir Petrauskaitė, D. (2005) *Civilinė teisė. Bendroji dalis, II tomas*, Vilnius: MRU.
7. Nekrošius, V. (1997) *Notariato teisė*, Kaunas: Dangerta.
8. Vasarienė, D. (2002) *Civilinė Teisė*, Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija.

Periodiniai leidiniai:

9. Vileita, A. (2003) Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Penktoji knyga. Paveldėjimo teisė (2), *Justitia*, Nr. 3-4 (45-46).

Metodiniai leidiniai:

10. Notarinių veiksmų atlikimo Lietuvos TSR Valstybinėse notarinėse kontorose instrukcija, patvirtinta Lietuvos TSR Teisingumo ministro 1975 m. spalio 31 d. įsakymu Nr. 8.
11. Notarų rūmų prezidiumo 2012-01-26 nutarimu Nr.11.1 patvirtintos Testamentų tvirtinimo ir paveldėjimo bylų vedimo rekomendacijos (2013 m. spalio 24 d. redakcija, patvirtinta Notarų rūmų prezidiumo nutarimu Nr. 4.2)
12. Lietuvos notarų rūmų leidinys „Notariatas. Konsultacijos“, Nr. 16/2013 m.

Teismų praktika:

13. 2011 m. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalga „Nepilnamečių turtinių teisių apsauga paveldėjimo teisiniuose santykiuose“ Nr. AC-35-1.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-06-13 nutartis civilinėje byloje A.S. v. G.P., R.B., A.P., AB „Lietuvos draudimas“, likviduojamą UADB „KDK draudimas“ (bylos Nr. 3K-7-645/2002).
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002-09-24 nutartis civilinėje byloje G.Š. v. M.Š., AB Vilniaus bankas, V. Kavergos II (bylos Nr. 3K-7-829/2002).

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003-01-21 nutartis civilinėje byloje *E.P. ir G.P v. „If P&C Insurance AS“ ir UAB draudimo kompanija „PZU Lietuva“* (bylos Nr. 3K-7-127/2003).
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007-03-15 nutartis civilinėje byloje *V.A. v. V.Z.* (bylos Nr. 3K-3-103/2007).
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007-06-21 nutartis civilinėje byloje *J.T. v. A.R.P.* (bylos Nr. 3K-3-287/2007).
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013-02-18 nutartis civilinėje byloje *A.K. v. R.R.* (bylos Nr. 3K-3-25/2013).
20. Kauno m. apylinkės teismo 2007-02-21 nutartis civilinėje byloje *T.R.Š. v. G.Š., V.A.Š., V.V., Kauno apskrities VMI* (bylos Nr. 2-1439-774/2007).
21. Klaipėdos apygardos teismo 2010-08-26 nutartis civilinėje byloje *J.K v. R.M.* (bylos Nr. 2A-497-524/2010).
22. Vilniaus apygardos teismo 2011-12-23 nutartis byloje *V.R v. S.S.* (bylos Nr. 2S-1529-392/2011).
23. Kauno m. apylinkės teismo 2012-03-28 nutartis civilinėje byloje *D.R ir R.R. v. D.M.-M.* (bylos Nr.2-5076-454/2012).
24. Kauno apygardos teismo 2012-10-11 nutartis civilinėje byloje *B. J., I. J. M., M. L., V. A., D. P. ir M. B. v. A.S.* (bylos Nr. 2A-2100-658/2012).

THE BASIS AND LIMITS OF NOTARIAL DUTIES OF ACTIVELY SEEKING FOR HEIRS' SUCCESSION IN LEGAL RELATIONS

Toma Aleknaitė, Rokas Jankauskas
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

This paper analyses the duty of a notary to search for successors actively (if they do not come to notary in the time limits set in the civil code) during the process of succession: its content, legal background, interpretation and range. The current version of the Civil Code forms the rule of an active successor and emphasizes the duty to actively participate in the succession process. As a counterweight to this duty of the successors the legislator determines the duties of a supervising officer (a notary): the law sets out specific situations in which the notary must be active and search for successors that do not apply for inheritance. However, in practice there is a problem determining if the notary is required to act actively in all cases while conducting the inheritance case: some sources state that as an obligation although the law does not directly require such conduct.

The analysis of various sources, setting main duties of the notary in the succession process, leads to the conclusion, that the duty of a notary to actively search for possible successors is still regulated and interpreted differently: the Civil Code sets a duty to be active only in cases of succession by will, the scientific literature echoes those provisions of the Civil Code, and the Lithuanian Chamber of Notaries noticeably narrows the discussed duty in its given recommendations, indicating that the notary should not actively search for possible successors (except the cases of succession by will).

Lithuanian Supreme Court and other courts of the Republic of Lithuania also draw the boundaries of such a duty differently: some rulings state that notaries do not have the duty to actively search for possible successors, emphasizing the duty of the successors to act vigorously themselves. Other courts tend to interpret the discussed duty of the notary expansively thus forming the rule of an active notary, when the notary is obliged to search for possible successors in all cases, in order to ensure their interests (with particular emphasis on those cases in which the successor does not exercise full active civil capacity or a person of a limited active capacity).

Consequently it shows that Lithuanian legislature and other sources, determining basic rules for notaries in the process of succession, for the time-being lack of uniform interpretation and rules: it is difficult to find a specific legal basis, setting certain duties of active conduct for certain situations in the process of succession and it is difficult to determine the extent of the obligation the notary now has. Therefore it is difficult determine if the balance between the duties of a notary and of a successor, as we have now, is set correctly and it is even questionable whether the articles of the Civil Code, stating the duties and responsibility of the successors, are implemented properly.

Keywords: *Succession, duties of a notary, searching for successors, active notary, active successors.*

NUSIKALTIMŲ, SUSIJUSIŲ SU NETEISĖTU DISPONAVIMU NARKOTINĖMIS IR PSICHTROPINĖMIS MEDŽIAGOMIS, KRIMINALISTINIS VERTINIMAS

JURGITA BALTRŪNIENĖ, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Nepaisant teisėsaugos institucijų pastangų, nusikalstamumo situacija neteisėtoje narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartoje išlieka įtempta. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų neteisėto disponavimo formos įgauna įvairesnes formas, o valstybės taikomos priemonės nebaugina narkotinių ir psichotropinių medžiagų verslo organizatorių. Iš narkotinių ir psichotropinių medžiagų verslo gaunamos didžiulės pajamos skatina nusikaltimų organizatorius ir vykdytojus pastoviai tobulinti nusikalstamos veiklos mechanizmą, ypač narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamybos bei platinimo srityse. Dauge lyje šalies miestų susiformavo savita narkotinių ir psichotropinių medžiagų rinkos infrastruktūra. Kaip parodė šių nusikaltimų įrodinėjimo perspektyva - nusikaltimų kriminalistinis vertinimas netolimoje ateityje turėtų keistis, nes pasaulinėje šių medžiagų rinkoje vyksta spartūs pokyčiai, kurie neišvengiamai turės įtakos galimai ir baudžiamosios justicijos tobulinimui dėl šių nusikaltimų atskleidimo ir ištyrimo.

Raktiniai žodžiai: narkotinės ir psichotropinės medžiagos, ikiteisminis tyrimas, neteisėtas disponavimas, kriminalinės žvalgybos priemonės, įrodinėjimas

ĮVADAS

Temos aktualumas. Pastaruoju metu narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimas tampa jaunimo ir ypač paauglių problema. Didelis vaidmuo tenka žiniasklaidai, nes televizijos filmai, straipsniai laikraščiuose, žurnaluose, naujienų reportažai, muzika, internetas formuoja „narkotikų kultūrą“. Jaunimo tarpe vyrauja kalbos apie nekenksmingus „lengvus“ narkotikus, apie „protingą“ jų vartojimą, įkvepianti poveikį kūrybai, mokslui. Jaunimas susižavi atsipalaidavimą teikiančiomis narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis ir be aplinkinių pagalbos jų atsisakyti nebegali.

Jungtinių Tautų narkotikų kontrolės ir nusikalstamumo biuras, surinkęs nacionalinius šalių duomenis apie narkotikų vartojimą bendroje populiacijoje, 2011 m. ataskaitoje³⁷ nurodo, kad bent kartą narkotikus 2009 m. vartojo 149-272 milijonų pasaulio gyventojų, t. y. nuo 3,3 iki 6,1 proc. 15–64 metų amžiaus populiacijos. Vertinama, kad beveik pusė jų narkotikus vartojo bent kartą per pastarąsias 30 dienų. Kaip ir ankstesniais metais, kanapės 2009 m. plačiausiai paplitęs nelegalus narkotikas, vartotas nuo 125 iki 203 mln. pasaulio gyventojų.

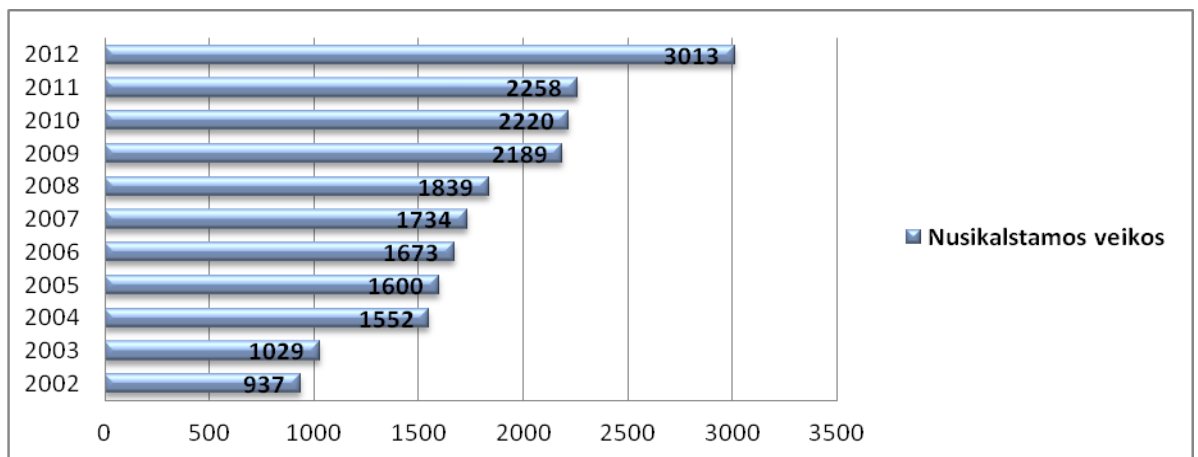
Lietuvoje kas ketvirtas jaunuolis (15–24 metų amžiaus) yra vartojęs kanapių. Vienas iš dešimties teigė, kad šią narkotinę medžiagą vartojo pastaraisiais metais, 2,8 proc. teigė vartoję pastarąjį mėnesį. Šiuo metu pastebimas nežymus kanapių vartojimo nors kartą gyvenime paplitimo padidėjimas, bei kanapių vartojimo nors kartą per paskutiniuosius 12 mėnesių ir nors kartą per paskutiniąsias 30 dienų sumažėjimas (atitinkamai nuo 12,8 proc. iki 9,8 proc. (per metus) ir nuo 3,6 proc. iki 2,8 proc. (per mėnesį). Po kanapių seka amfetaminai, kokainas ir dar opijatai. Pastebima, kad plinta legaliai parduodamų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas, kurių poveikis panašus į tokių pavojingų narkotikų kaip ekstazio ar kokaino. 2010 m. sintetinių narkotikų vartojimas ir toliau augo. Vien Europoje 2010 m. nustatytas rekordinis naujų svaiginimuisi naudotų medžiagų skaičius. ES šalyse buvo aptikta 41 nauja psichoaktyvioji medžiaga ir šis skaičius turi tendenciją augti. Lenkijoje, 2010 m. veikė 1300 parduotuvių legaliai prekiaujančių naujomis psichoaktyviomis medžiagomis. Lenkijos kompetentingos institucijos tokią situaciją vadino pasityčiojimu iš galiojančio nacionalinio teisinio reglamentavimo, todėl buvo patobulinta jų teisinė bazė nacionaliniu lygiu ir dėl tokių parduotuvių priimti sprendimai, gali turėti tiesioginį poveikį situacijai kitose valstybėse, pvz., uždarius tokias parduotuves vienoje valstybėje, jos savo veiklą gali perkelti į kaimynines valstybes, todėl norima ES lygiu rasti problemos sprendimą.

³⁷ UNODC, World Drug Report 2010 (United Nations Publication, Sales No. E.10.XI.13).

Dėl reguliaraus narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimo ir kai kuriose šalyse populiarus stimuliatorių vartojimo Europoje ženkliai paaštrėjo narkotinių ar psichotropinių medžiagų vartojimo keliamos sveikatos, socialinės bei visuomenės saugumo problemos.

Pasaulinė praktika rodo, kad narkomanijos ir narkotikų verslo problemos glaudžiai susijusi su organizuoto nusikalstamumo problema. Nelegalus narkotikų verslas tapo organizuotų nusikalstamų grupuočių veiklos pagrindiniu objektu. Viena didžiausių narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų kontrolės problemų yra ta, kad dideliems narkotikų kiekiams pagaminti reikalingi maži kiekiai pirmtakų. Pavyzdžiui, 1 litro pirmtako gali pakakti maždaug 10 tūkst. ekstazio tablečių pagaminti. Dėl palyginti nedidelių gamybos sąnaudų ir didelio pelno sintetiniai narkotikai ir jų pirmtakai yra labai paplitusi organizuoto nusikalstamumo forma. 2012 m. Lietuvoje užregistruotos 3013 (2008 m. – 1839) nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakų (prekursorių) apyvarta, t.y. 33,4 proc. daugiau negu 2011 m. (žr. 1 pav.).

Nors bendrame nusikalstamumo kontekste nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei jų pirmtakų (prekursorių) disponavimu, sudaro tik 2,83 % (turtiniai nusikaltimai daugiau kaip pusė visų nusikaltimų).

1 pav. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta, skaičiaus 2002 – 2012 m. dinamika
(Šaltinis: Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos)

Daugiausia nusikalstamų veikų užregistruota Kauno mieste – 73 proc. visų apskrityje registruotų veikų.

1 lentelė

Užregistruotos ir ištirtos nusikalstamos veikos 2008 -2012m. pagal Kauno apskr. komisariatų

Kauno apskritis	Užregistruota nusikalstamų veikų					Ištirta nusikalstamų veikų				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Kauno m.	214	259	204	199	203	199	229	217	165	168
<i>Jonavos r.</i>	17	13	11	18	25	17	13	11	13	23
<i>Kaišiadorių r.</i>	43	31	59	27	39	30	14	36	11	34
<i>Kauno r.</i>	16	22	29	41	33	17	19	27	38	33
<i>Kėdainių r.</i>	27	26	6	11	19	26	27	6	6	21
<i>Prienų r.</i>	9	3	1	10	2	9	3	1	10	2
<i>Raseinių r.</i>	2	2	5	4	2	3	2	2	5	3

Stabili nusikalstamų veikų tyrimo tendencija fiksuojama Kauno m. Mažiausiai veikų yra ištirta Prienų rajone, tačiau, skirtingai nuo Prienų rajono, Kauno r. tyrimas kiekvienais metais yra pakankamai stabilus.

Temos problematiškumas. Nepaisant neįkainojamų pastangų, nusikalstamumo situacija neteisėtoje narkotikų apyvartoje išlieka įtempta. Nustatyta baudžiamoji atsakomybė nepadeda

mažinti narkotikų paklausos ir pasiūlos. Narkotikų prekybos formos įgauna įvairesnes formas, o valstybės taikomos priemonės nebaugina narkotikų verslo organizatorių. Iš narkotikų verslo gaunamos didelės pajamos skatina nusikaltimų organizatorius ir vykdytojus tobulinti nusikalstamos veiklos mechanizmą, ypač narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamybos bei platinimo srityse. Daugelyje šalies miestų susiformavo prekybos narkotikais infrastruktūra. Narkotikai platinami pasilinksminimo įstaigose, gatvėse. Vyksta pinigų, gaunamų iš nelegalios narkotikų apyvartos, plovimas. Kadangi nusikaltimų tyrimo metodika yra tampriai susijusi su įstatymine baze, tampa nebeaiškus teisėsaugos pareigūno funkcijų atlikimas baudžiamajame procese ir susijusiame su neteisėtos narkotinių medžiagų apyvartos ikiteisminiu tyrimu.

Nusikaltimų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, kriminalistinio vertinimo esmė ir duomenų grupės

Iki XIX a. narkotikai³⁸ ir su jais susiję neigiami socialiniai reiškiniai nekėlė grėsmės žmonijai: narkotikus žmonės vartodavo labai retai ir dažniausiai tik mistiniais, religiniais ar ritualiniais tikslais. Kita vertus, narkotikai buvo žinomi tik tam tikrų socialinių sluoksnių atstovams (pvz., žyniams), pagaliau jie nebuvo masiškai gaminami. XIX ir XX a. sandūroje narkomanija pradeda sparčiai plisti daugelyje valstybių, o XX a. viduryje jau tikra narkomanijos epidemija apima JAV, didžiąją dalį Pietų Amerikos valstybių, Italiją, Japoniją, Kanadą, Švediją, Angliją ir kitas šalis, tampa nacionaline nelaimė tikrąja šio žodžio prasme.³⁹ Šiuo metu narkomanija išplitusi visame pasaulyje. Vis didėjantis narkomanijos ir su ja susijusių socialinių reiškinių (pavojus žmonių, ypač vaikų, sveikatai ir gerovei, neteisėtos narkotikų gamybos, paklausos ir apyvartos didėjimas, ryšys tarp neteisėtos apyvartos ir organizuoto nusikalstamumo formų, griauančių valstybių ekonomiką ir keliančių grėsmę jų stabilumui, saugumui ir suverenitetui) plitimas bei jų neigiamas poveikis ekonominiams, kultūriniais ir politiniams visuomenės pagrindams, verčia valstybes kurti veiksmingas kovos su piktnaudžiavimu psichotropinėmis ir narkotinėmis medžiagomis priemones.

Nusikaltimai, kurių dalykas yra narkotinės ir psichotropinės medžiagos, sukelia visuomenei didelį pavojų ir todėl priskiriami prie sunkių nusikaltimų. Neteisėta narkotikų apyvarta, kaip ir terorizmas, neteisėta branduolinių ir cheminių medžiagų apyvarta, ginklų kontrabanda, prekyba žmonėmis, automobilių bei meno vertybių vagystės, visiškai pagrįstai determinuojama kaip nusikalstama veiklos sritis, susijusi su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu.⁴⁰ Nusikalstamų veikų tyrimo procese vienu metu sprendžiami kriminalistikos ir kriminalistinės taktikos klausimai, o taip pat klausimai, susiję su baudžiamosios bei baudžiamojo proceso teisės sritimis.

Praktiškai kiekvienos nusikalstamos veikos atskleidimo pradinis etapas prasideda nuo tiriamos nusikalstamos veikos teisinio ir kriminalistinio vertinimo, t.y. kriminalistinės charakteristikos bei įrodinėtų aplinkybių apibūdinimo. Kiekvienas nusikaltimas savo požymiais ir atskiromis detalėmis yra nepakartojamas. Kita vertus, kiekvienas nusikaltimas, be individualių savybių, turi ir kai kuriuos bendrus, pasikartojančius bruožus. Tai gali būti nusikaltėlio asmenybė, nusikaltimo padarymo būdas ar kitos aplinkybės. Tuo remiasi atskirų nusikaltimų rūšių tyrimo metodika, kadangi pagal kriminalistinius požymius, bendri nusikaltimų bruožai leidžia juos suskirstyti rūšimis. Pagal vienos rūšies nusikaltimų bendruosius požymius galima nustatyti ikiteisminio tyrimo pradėjimo ypatybes, tų nusikaltimo tyrimo versijas, pirminių ir vėlesnių tyrimo veiksmų pobūdį ir uždavinius, tai yra paruoštos nusikaltimų rūšies tyrimo metodiką.

Apibūdinant kriminalistinę nusikaltimų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, charakteristiką (kriminalistinio vertinimo pamatinė dalis) kaip informacijos apie kriminalistiškai reikšmingus požymius sistemą, atspindinčią dėsningus tarpusavio

³⁸ Šiame darbe sąvokos „narkotikai“, „narkotinės ir psichotropinės medžiagos“ vartojamos kaip sinonimai.

³⁹ Kestenis A. Narkomanija kaip visuomenės saugumo problema // *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2002, Nr.29(21).P. 108.

⁴⁰ Kestenis A. Ten pat. P. 109.

ryšius ir būtinus tipinių versijų iškėlimui ir jų patikrinimui, sprendžiant konkrečius ikiteisminio tyrimo uždavinius, galima išskirti nusikaltimų kriminalistinės charakteristikos turinio požymius⁴¹:

- duomenys apie kriminalistiškai reikšmingus konkrečios nusikaltimo rūšies požymius. Kiekvienas nusikaltimas turi daug požymių. Vieni iš jų turi reikšmės baudžiamajam-teisiniam nusikaltimo kvalifikavimui, teisingam bylos išsprendimui, kiti - baudžiamųjų-procesinių sprendimų priėmimui (pvz., procesinių prievartos priemonių pasirinkimui), tretieji – nusikaltimų atskleidimui ir tyrimui, ketvirtieji – jų užkirtimui ir t.t. Kriminalistiškai reikšmingų požymių, t.y. turinčių reikšmės pasirenkant efektyvią tyrimo veiksmų sistemą ir kriminalinės žvalgybos priemones, išskyrimas nulemtas iš esmės dviejų aplinkybių: *pirma*, egzistuoja požymiai, turintys tik kriminalistinę reikšmę (pvz., pėdsakų susidarymo mechanizmas); *antra*, kriminalistinių ir kitų požymių, turinčių įvairių, tarp jų ir kriminalistinę reikšmę, tyrimas ir panaudojimas, realizuojamas specifiniais tikslais - sėkmingam užduočių sprendimui, padedančiam operatyviai, išsamiai ir teisingai ištirti nusikaltimą. Pasikartojantys (tipiniai) požymiai, gaunami kaip ikiteisminio tyrimo praktikos apibendrinimo specialių programų pagrindu, rezultatas;
- žinių apie kriminalistiškai svarbius požymius sistema: požymiai, sudarantys kriminalistinės charakteristikos turinį, apima tiek nusikaltimo padarymo aplinkybes, tiek ir aplinkybes, buvusias prieš nusikaltimo ir po jo.
- žinių sistema, susiejanti duomenis apie dėsningus ryšius tarp nusikaltimo požymių. Būtent dėsningi ryšiai tarp atskirų požymių ir jų grupių yra svarbiausia kriminalistinės charakteristikos savybė. Dėsningi kriminalistinės charakteristikos ryšiai gali atspindėti tikėtiną įvairių grupių požymių tarpusavio ryšį. Esminiais laikomi tie dėsningi ryšiai tarp požymių grupių, kurie charakterizuoja nusikaltimo pėdsakus (plačiąja prasme), ir pasekmes, bei požymių grupių, priskiriamų nusikaltėliui ir jo veikimui (neveikimui)⁴². Tačiau kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos panaudojimas gali turėti keletą krypčių.
- žinių, būtinų tyrimo planavimui, versijų iškėlimui ir patikrinimui, sprendžiant pagrindinius tyrimo uždavinius, sistema.

Ikiteisminio tyrimo tyrėjas kiekvienu atveju tiria konkretų nusikaltimą, kaip vienetinį antivisuomeninį reiškinį, su jam būdingais požymiais, todėl kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos duomenys gali tik nurodyti tikėtinus konkretaus tiriamo nusikaltimo pirminius požymius. Kitaip tariant, analizuojant ir įvertinant konkretaus nusikaltimo ypatumus, sulyginant gautus apie jį duomenis su kriminalistine charakteristika, iškeliamos tyrimo versijos.

Duomenys apie šių nusikaltimų subjektus

Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenimis, 2012 m. užregistruota 1489 (2011 m. – 1418, 2009 m. – 1513, 2007 m. – 1113) asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinių ar psichotropinių medžiagų disponavimu, iš jų: 172 moterų, 21 užsienio piliečių, 6 asmenys be pilietybės.

Disproporcija tarp asmenų skaičiaus ir nusikalstamų veikų skaičiaus kyla dėl kelių priežasčių: pirma, dėl nusikalstamų veikų registruotų aptikus narkotikus pašto siuntose arba laiškuose (dažniausiai siuntėjai nenurodyti arba nurodyti neteisingai), antra - vienam asmeniui yra inkriminuojamos kelios nusikalstamos veikos (keli BK straipsniai arba kelios straipsnio dalys) arba, tas pats asmuo jas padaro pakartotinai. Pavyzdžiui, 2011 metais prokurorų teismams perduotose 269 bylose buvo 460 įtariamųjų dėl 674 nusikalstamų veikų, numatytų BK 260, 261, 266 str.⁴³

Pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenis, sulaikytųjų už neteisėtą narkotikų apyvartą charakteristika nekinta: tai dažniausiai jauni, iki 30 m., asmenys (~65%),

⁴¹ Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики. // Криминалистическая характеристика преступлений.-Москва, 1984, с. 16.

⁴² Сов. криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений / Под. ред. Лисиченко В.К. – Киев, 1988, с. 32.

⁴³ Pažyma apie neteisėtus narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartos ikiteisminio tyrimo ir valstybinio kaltinimo palaikymo praktiką 2011 metais. LR Generalinė prokuratūra. 2012.

turintys mažą bendrąjį išsilavinimą (pagrindinį ar vidurinį - 76%), nedirbantys ir nesimokantys (49%). Pastaroji charakteristika nėra identiška bendrai nusikalstamas veikas padariusių asmenų charakteristikai, nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėta narkotikų apyvarta linke daryti jaunesni asmenys (nuo 20 iki 40 m.) negu kitas nusikalstamas veikas.

2 lentelė

Užregistruotų asmenų 2008 -2012m. pagal Kauno apskr. komisariatus

Kauno apskritis	Užregistruota asmenų				
	2008	2009	2010	2011	2012
<i>Kauno m.</i>	114	123	131	112	152
<i>Jonavos r.</i>	7	7	12	9	11
<i>Kaišiadorių r.</i>	30	13	31	9	23
<i>Kauno r.</i>	10	18	18	38	26
<i>Kėdainių r.</i>	20	15	5	3	16
<i>Prienų r.</i>	5	3	1	7	1
<i>Raseinių r.</i>	3	1	1	6	3
Iš viso	189	180	199	184	222

Kaip matyti iš šios lentelės, į šią nusikalstamą veiklą įsitraukia vis daugiau asmenų. Kaip matome, pagrindinis kiekybinis šuolis yra 2012 m. Daugiausia asmenų – 66 proc. užregistruota Kaune. Iš kitų apskrities rajonų išsiskiria Kauno r. – 11 proc. ir Kaišiadorių r.- 10 proc. Mažiausiai asmenų nustatyta Prienų – 0.1 proc. ir Raseinių rajonuose - 1 proc.

Apibūdindami organizuoto nusikalstamų grupių (toliau – ONG) struktūrą, pastaruoju metu nemažai autorių⁴⁴ atkreipia dėmesį į įrodymų, patvirtinančių aiškios vertikalios organizacinės struktūros, apibūdinančios narkotikų rinkoje veikiančias nusikalstamas grupes, sąlyginį trūkumą.

Griffith'as įžvelgia paradoksalią padėtį – didžiajai nusikalstamų grupių, veikiančių narkotikų rinkoje daliai, būdingas aukšto sofistifikacijos lygio veiklos planavimas, naujausių technologijų, leidžiančių per trumpą laiką pakeisti veiklos taktiką bei metodus, žvalgybos, kontržvalgybos bei kitų savisaugos strategijų naudojimas, aktyvus tarptautinis bendradarbiavimas, tačiau pačios grupės daugeliu atvejų nėra organizuotos vertikalios ir dažniausiai nepasižymi savybėmis, būdingomis formaliai organizacijai: pastovumu, vadovavimo struktūra, veiksmingu atskirų padalinių bendravimu, bei bendru išteklių administravimu.⁴⁵

Asmens, darančio su kitais grupės nariais nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, elgesį nulemia atitinkamos aplinkybės, pvz., asmeninė materialinė nauda; asmeninis suinteresuotumas nepaviešinti daromų nusikaltimų faktų; nenoras bendradarbiauti su teisėsaugos institucijų pareigūnais; susiklostę narkotikų tiekėjo ir jų vartotojo tarpusavio santykiai, grindžiami nusikalstamų veiksmų konspiracija ir baudžiamosios atsakomybės baime. Šiuos dėsningumus patvirtina ir apibendrinta baudžiamųjų bylų analizė, kuri parodė, kad beveik visais atvejais buvo neišsamiai išsiaiškinta, kur asmuo įsigijo narkotinių arba psichotropinių medžiagų, arba visai nenustatyti įsigijimo šaltiniai ir narkotinių medžiagų platintojai: apie šią itin svarbią įrodinėtiną aplinkybę atskiromis frazėmis pažymima liudytojo, įtariamojo parodymuose. Jų teigimu, narkotines medžiagas įsigijo „iš nepažįstamo asmens miesto turgavietėje“, „neva rado ant žolės, gatvės, mikroautobuse“, bet patvirtinančiųjų šiuos teiginius ikiteisminio tyrimo metu nėra⁴⁶.

⁴⁴ Gutauskas A. Economic crisis and organized crime in Lithuania // *Jurisprudencija*, 2011, 18(1), p. 303–326.

⁴⁵ Griffith I. L. *Drugs and security in the Caribbean: sovereignty under siege*. – College Park: Pennsylvania University Press, 1997. P. 98.

⁴⁶ LR Aukščiausiojo Teismo teisėjų senatas ir Generalinės prokuratūros prokurorai pabrėžia grupės asmenų daromų šių nusikaltimų kvalifikavimo aspektus, kuriems įtaką daro neišsamiai išaiškintos bylos aplinkybės – psichotropinių arba narkotinių medžiagų šaltiniai, konkrečios įgijimo ir tarpusavio susitarimo įgyti sąlygos, kaltų asmenų motyvai ir tikslai; išsamiau apie tai žr.: LR Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 37 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gaminimo, įsigijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (LR BK 232, 232, 232, 232 str.)“ // Teismų

Šiuo atveju išskiriama vadinamoji „nusikalstamo tinklo“ koncepcija. Tokio tipo nusikalstama organizacija sudaryta iš atskirų, savarankiškų, nepavaldžių vienu kitoms, tačiau glaudžiai tarpusavyje bendradarbiaujančių nusikalstamų organizacijų (galinčių turėti skirtingo organizuotumo lygio struktūrą) arba net fizinių asmenų. Atskiros tokio tinklo dalys dažniausiai veikia funkcinio pasiskirstymo pagrindu, griežtai apibrėžiama jų specializacija atskirose neteisėtos narkotikų apyvartos srityse, maksimaliai ribojami fiziniai atskirų padalinių narių ryšiai, iki minimumo sumažinamas valstybės teisinės kontrolės priemonių efektyvumas⁴⁷. Be to, tai užtikrina organizacijos dinamiškumą bei lankstumą, gebėjimą greitai reaguoti į teisinės kontrolės priemones, išvengti didelių nuostolių, jei viena iš dalių būtų sunaikinta, nes šiuo atveju remiamasi ne egzistuojančia struktūra, o informacijos tarp atskirų tinklo dalių mainais. Tokių tinklų veikla dažniausiai neapsiriboja nacionalinėmis valstybių sienomis.

Pvz., Asmenų, užsiimančių šia nusikalstama veikla motyvacija tai daryti yra pakankamai primityvi, pvz., pil. A.G. buvo nuteista už tai, kad ikiteisminio tyrimo metu nenustatytomis aplinkybės ir laiku kelis kartus įsigijo pas nenustatytus asmenis narkotines ir psichotropines medžiagas: kanapių, jų dalių, metamfetamino ir jas savo bute, Kaune. Ikiteisminio tyrimo metu kaltinamoji parodė, kad „dėl pinigų stokos nutarė platinti narkotikus ir gerai užsidirbti. Iš aplinkinių ji žinojo, kad kaimynas Totorius gauna narkotikų, sutikus pastarąjį, paklausė, ar jis negalėtų jai gauti amfetamino ir davė suprasti, kad norėtų amfetaminą parduoti. Kaimynas sutiko jai tiekti amfetaminą. Jiedu susitarė, kad ji paskambins jam telefonu ir skaičiumi įvardins reikia amfetamino t.y. „50“ arba „20“ ir pan.. Jis taip pat jai tiekavo ir kanapes. Paskambinusi Totoriui, ji pasakydavo, kad reikia, pvz., 10 dėžučių „šieno“ t.y. kanapių“⁴⁸. Panaši situacija ir šioje byloje: pil. R.A. nuteista už tai, kad ikiteisminio tyrimo metu nenustatytomis aplinkybės ir laiku kelis kartus įsigydavo pas nenustatytus asmenis narkotinių medžiagų kanapių ir jas platindavo savo bute, Kaune. Ikiteisminio tyrimo metu kaltinamoji parodė, kad „ji neturėjo lėšų pragyvenimui, todėl pasinaudojo pažįstamos moters pasiūlymu ir iš jos gavo narkotinių medžiagų – kanapių. Ši moteris pažadėjo ir siūsti jai šių medžiagų pirkėjus“⁴⁹.

Latauskienės teigimu, kriminalistiniu ir įrodinėjimo proceso požiūriu būtina nustatyti asmenų, vartojančių narkotines arba psichotropines medžiagas, ir asmenų jas platinančių, sąveiką. Asmenys, vartojantys narkotikus, visada stengiasi jų įsigyti pas nuolatinis šių medžiagų platintojus, iš kurių vieni yra tokie pat narkomanai, kiti narkotinių medžiagų nevartoja. Tarp tokios grupės asmenų egzistuoja įvairiausių neteisėtą narkotinių medžiagų apyvartą maskuojančiųjų signalų, ženklų, slaptažodžių, susitikimo vietų sistema. Narkotinių medžiagų vartotojo ir jų platintojo santykiai yra dalykinio pobūdžio: abi tokio „sandėrio“ pusės suinteresuotos šios nusikalstamos veiklos buvimu. Narkomanai, net būdami narkotinio apsvaigimo būklės, neišduoda narkotikų platinimo aplinkybių. Toks jų elgesys remiasi išdavystės ir susidorojimo su juo baime bei nenoru ateityje netekti patikimo narkotinių medžiagų šaltinio⁵⁰.

Toks sisteminis nusikaltimų tipas siejamas su neteisėta narkotikų apyvarta, smurtiniais nusikaltimais dėl konkurencinės organizuotų grupių tarpusavio kovos, taip pat dėl vidinių narkotikų rinkos taisyklių nesilaikymo (smurtiniai nusikaltimai smulkių narkotikų platintojų ar pirkėjų atžvilgiu) bei kitais su narkotikų apyvarta susijusiais nusikaltimais (pvz., pinigų, gautų iš neteisėtos narkotikų apyvartos, plovimas). Aktyvi su narkotikų platinimu susijusi neteisėta veikla tam tikroje bendruomenėje gali lemti jos institucijų disfunkciją, savo ruožtu veikiančią socialines normas bei jos narių elgesį. Tokia bendruomenės disfunkcija gali būti siejama su nusikaltimų, kurie nėra tiesiogiai susiję su narkotikų platinimu, skaičiaus didėjimu.

praktika. 2002. Nr. 17. P. 423–453; Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros apibendrinimas „Dėl prokuratūros ir teismų praktikos tiriant nusikaltimus bei nagrinėjant baudžiamąsias bylas dėl neteisėto psichotropinių ar narkotinių medžiagų įgijimo, laikymo, siuntimo, perdavimo ar kitokio platinimo“. –Vilnius, 2009.

⁴⁷ Kestenis, A. Narkomanija kaip visuomenės saugumo problema//Jurisprudencija. Mokslo darbai, 2002, Nr.29(21);P. 110

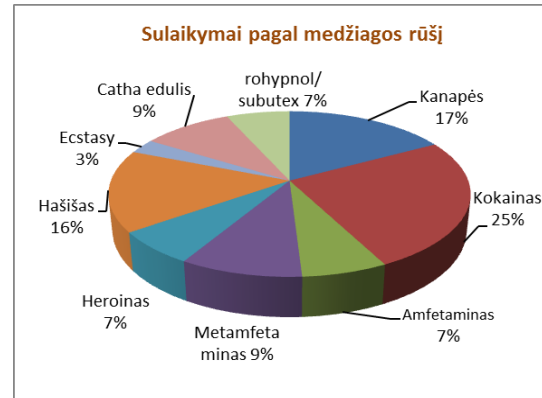
⁴⁸ Kauno m. apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-206-029/2007.

⁴⁹ Kauno m. apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-01219-579/2007. Analogiškai ir šiose Kauno apygardos teismo bylose: Nr. 1A-174-348/2007; Nr. 1A-661-317/06.

⁵⁰ Latauskienė, E. Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės // Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). LTU. –Vilnius, 2004, p. 85.

Labai svarbu šiandieninis akcentas, tai Lietuvos Respublikos piliečių nusikalstamos veiklos, susijusios su tarptautine neteisėta narkotikų apyvarta, apibendrinimas, kurį pateikia Policijos departamento Kriminalinės policijos biuro atstovai:

- Lietuvos piliečiai yra ir kontrabandos organizatoriai ir vykdytojai, arba tik samdomi kitų šalių ONG kurjeriai;
- sintetinių narkotikų kontrbandoje lietuviai dalyvauja kaip organizatoriai ir vykdytojai;
- už kokaino kontrbandą sulaikyti lietuviai - dažniausiai užsienio valstybių organizuotų grupuočių samdyti kurjeriai;
- užsieniečių samdomi kurjeriai vis dažniau emigravę lietuviai.

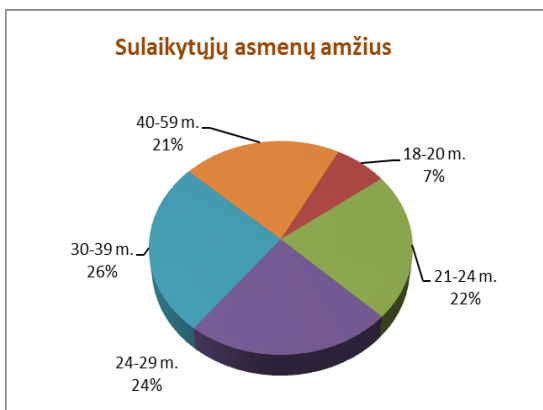

Pagrindinės narkotikų paskirties šalys, į kurias gabena LR piliečiai narkotikus – Norvegija, Jungtinė Karalystė. 87 proc. visų sulaikytųjų buvo susiję su narkotikų kontrabandos gabenimu. Daugiau kaip pusė nustatytos narkotikų kontrabandos buvo gabenta automobiliu, trečdalis - lėktuvu (situacija išlieka analogiška visą dešimtmetį).

Pasikeitė LR piliečių gabenamų narkotikų rūšys:

- ketvirtadalis LR piliečių sulaikymų susiję su kokaino kontrabanda (2010 metais trečdalis);
- dvigubai dažniau negu 2010 metais buvo gabentas hašišas ir *catha edulis*;
- sulaikymų, susijusių su neteisėta kanapių apyvarta išaugo beveik tris kartus;
- dvigubai sumažėjo sulaikymų dėl amfetamino ir metamfetamino gabenimo;
- sumažėjo „gyvųjų kokaino konteinerių“.

Sulaikytųjų amžius išlieka nepakitęs:

- daugiau kaip pusę visų nusikalstamų veikų padarė asmenys iki 30 metų (Lietuvoje taip pat);
- dažniausiai linkę nusikalstams veikas padarė 25-39 metų amžiaus vyrai (Lietuvoje taip pat), vidurkis - 32 metai;
- žymiai dažniau negu Lietuvoje užsienyje nusikalstamas veikas padarė asmenys nuo 40 iki 59 metų (užsienyje - 20 %, Lietuvoje - 10%);
- sulaikytųjų už kontrbandą amžiaus vidurkis - 32 metai;
- sulaikytųjų, už kontrbandą gabentą lėktuvu, amžiaus vidurkis – 30 metų.

Iš visų 2008-2012m. užregistruotų įtariamų asmenų, 83 proc. neturėjo jokio užsiėmimo, 6 proc. mokėsi bendrojo lavinimo mokyklose ir 4 proc. asmenų nusikaltimus padarė būdami laisvės atėmimo vietose. Iš kitų faktorių, galinčių turėti įtakos nusikalstamų veikų padarymui, paminėsime tai, jog 75 asmenys arba 11,57 proc. nusikaltimus padarė būdami apsvaigę nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų. Dėl šios priežasties yra svarbu ikiteisminio tyrimo pareigūnui žinoti pagrindinius požymius bei sugebėti išskirti asmenį, vartojusį minėtas medžiagas iš jo aplinkos⁵¹. Tai iliustruoja žemiau pateikiamos ištraukos iš kaltinamųjų aktų:

1) *“Kaltinamasis N.M., pabandęs parūkyti kanapių vieną kitą kartą negalėjo be jų būti, neturėdamas lėšų pragyvenimui, sugalvojo kanapių parduoti, kartais jomis pavaišindavo savo draugus. 2009 m. rudenį, tikslesnio laiko neprisimena, Jurbarke, Smukučių kolektyvinių sodų teritorijoje, niekam nepriklausančiuose, neprižiūrimuose plotuose, prisirinko kanapių. Jas parsivežė į namus, esančius*

⁵¹ Latauskienė E. Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės // Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). LTU. –Vilnius, 2004, p. 86.

Jurbarko, Vydūno g. 26, pasidėjo ūkiniame pastate. <...> Pagal savo patirtį žino kiek reikia vienam kartui parūkyti. Kai turėdavo asmenį, kuris norėdavo įsigyti iš jo kanapių, į folijos paketėlį įsukdavo reikiamą kiekį kanapių, t. y. tokį kiekį, kokį vienu – dviem kartais surūkydavo. Iš pradžių kanapes nepardavinėdavo, jas rūkydavo pats, pavaišindavo draugus, bet tai būdavo nemokamai. Kadangi niekur nedirba, neturi pinigų, su drauge augina mažą vaiką, tai per iš matymo pažįstamus sužinojo, kad gali parduoti kanapių ir taip užsidirbti pinigų pragyvenimui”⁵².

- 2) *Kaltinamieji A.M. ir M. S. buvo prie išėjimo iš prekybos centro “Akropolis”, Kaune, netoli apsauginių grotelių. M.S. išsiėmė ilgoką baltos spalvos suktinuką ir pasirėmęs rankomis ant grotelių jį prisidėgęs rūkė. Šalia stovėjo A.N., kuris dairėsi aplink, po to taip pat pasirėmė rankomis ant tų pačių grotelių. Iš įrašo matoma, kad M.S. suktinuką perduoda A.N., kuris taip pat jį rūko. Tuoj pat po to, A.N. dar laikant suktinuką rankoje prie šių abiejų vyrų iš nugaros pusės prieina apsaugos darbuotojas ir abu vyriškius suima už drabužių, tačiau apsaugos darbuotojui laikant A.N., M.S. nubėga.”⁵³*

Kur kas svarbesnis tyrimui faktorius yra tai, jog apie 20 proc. asmenų nusikalstamą veiką padarė bendrininkų grupėje, apie 18 proc. – organizuotoje grupėje ir 0.5 proc. – būdami nusikalstamo susivienijimo nariais.

3 lentelė

Užregistruotų asmenų Kauno apskr. 2008 -2012m. pagal bendrininkavimo formas

Forma	Užregistruota asmenų Kauno apskrityje				
	2008	2009	2010	2011	2012
Organizuotoje grupėje	36	33	28	14	30
Nusikalstamame susivienijime	0	0	8	0	11

Tai tik įrodo, kad pagrindinę įtaką neteisėtai narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartai, turi organizuotų nusikalstamų struktūrų atstovai, ir tuo pačiu, kad į teisės saugos institucijų tinklus kol kas patenka tik žemesniojo lygio asmenys. Šiuo metu vyksta organizuotų nusikalstamų grupuočių, pasižyminčių plačiais tarptautiniais ir regioniniais ryšiais, veiklos stiprinimas. Jos kuria ir vysto gerai užmaskuotus narkotikų prekybos tinklus, aktyviai ieško naujų narkotinių medžiagų įsigijimo ir kontrabandos kelių. Tokios narkotinės medžiagos kaip kokainas, gaminamo Centrinėje ir Pietų Amerikoje, plitimas didžiuosiuose Lietuvos miestuose vertinamas kaip laipsniškas Lietuvos įsijungimas į pasaulinę narkotikų apyvartą. Heroino, patenkančio daugiausia iš Azijos šalių, platinimas gali būti grindžiamas gerai organizuotos ir užmaskuotos organizuoto nusikalstamumo sistemos formavimu, kurioje atskiros organizuotos grupės ir nusikalstami susivienijimai dalyvauja atskiruose narkotikų verslo etapuose. Tą patvirtina Kriminalinės policijos biuro dokumentai⁵⁴, pvz., Lietuvos piliečiai yra kontrabandos organizatoriai ir vykdytojai, ar samdomi kitų šalių organizuoto nusikalstamumo grupuočių kurjeriai; sintetinių narkotikų kontrabandoje lietuviai dalyvauja kaip organizatoriai ir vykdytojai; už kokiano kontrabandą sulaikyti lietuviai - užsienio valstybių organizuotų grupuočių samdyti kurjeriai; užsieniečių samdomi kurjeriai dažnai emigravę lietuviai.

Aptarę šių nusikaltimų subjektus, toliau panagrinėsime šių subjektų siekiamybę disponuoti tuo, kas juos domina, dėl ko rizikuoja laisve, materialine gerove ir pan. – narkotinės ir psichotropinės medžiagos - šių nusikaltimų dalykas. Kaip matyti iš pateikto paveikslo, lietuvių lūkesčiai daugiausia šiuo metu susiję su kokaino, kanapių, hašišo ir ATS medžiagų neteisėtu disponavimu.

Duomenys apie šių nusikaltimų reikšmingus objektus

1994m. Lietuva prisijungė prie Jungtinių Tautų Bendrosios narkotinių medžiagų konvencijos, pasirašytos 1961 m. kovo 30 d. Niujorke⁵⁵ su jos papildomuoju protokolu, pasirašytu 1972 m. kovo mėn. 25 d. Ženevoje, ir Jungtinių tautų Psichotropinių medžiagų konvencijos, pasirašytos 1971 m.

⁵² Jurbarko rajono apylinkės prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 98-1-00172-10.

⁵³ Kauno m. apylinkės prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 22-1-01026-12.

⁵⁴ Neteisėtoms narkotikų apyvartoms Lietuvoje 2011 metais apžvalga. Lietuvos kriminalinės policijos biuro Organizuoto nusikalstamumo tyrimo 3-ioji valdyba. 2012.

⁵⁵ 1961 metų Bendroji narkotinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. Nr. 51-1768.

vasario 21 d. Vienoje⁵⁶. 1961 m. konvencijos ir 1972 m. papildomo protokolo priėmimas laikomas vienu pagrindinių laimėjimų tarptautinės narkotikų kontrolės istorijoje.⁵⁷ Minimoje konvencijoje nurodyta daugiau kaip 100 augalų rūšių bei natūralių ir sintetinės kilmės medžiagų: visos jos suklasifikuotos į keturias grupes. Šios konvencijos pagrindinis bruožas – universalus ir griežtas narkotinių medžiagų suskirstymas. 1998 m. sausio mėn. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymą⁵⁸. Įstatymas nustato narkotinių ir psichotropinių medžiagų klasifikavimo pagrindus bei jų teisėtos apyvartos sveikatos priežiūros, veterinarijos bei mokslo tikslams tvarką ir kontrolę pagal tarptautinių susitarimų reikalavimus, pateikia narkotinių ir psichotropinių medžiagų apibrėžimą.

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąvokos samprata pateikta LR narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymo 2 str. 1 d.: „*Narkotinės ir psichotropinės medžiagos - į sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintus kontroliuojamų medžiagų sąrašus įrašytos gamtinės ir sintetinės medžiagos, kurios dėl kenksmingo poveikio ar piktnaudžiavimo jomis sukelia sunkų žmogaus sveikatos sutrikimą, pasireiškiantį asmens psichine ir fizine priklausomybe nuo jų ar pavojų žmogaus sveikatai*“. Įstatyme pateiktoje sąvokoje yra nurodyti du svarbiausi požymiai - medicininis ir juridinis.

Medicininis požymis reiškia, kad narkotinės ir psichotropinės medžiagos specifiskai veikia centrinę nervų sistemą ir dėl kenksmingo poveikio, ar piktnaudžiavimo jomis, sukelia asmenų psichinę ir fizinę priklausomybę ar pavojų žmogaus sveikatai. Psichinė priklausomybė - tai liguistas potraukis nuolat vartoti narkotines ir psichotropines medžiagas euforijos (komforto) būsenai pasiekti. Fizinė priklausomybė - tai viso organizmo funkcinės veiklos pakitimas, pasireiškiantis ryškiais psichiniais ir fiziniais sutrikimais staiga nustojus vartoti minėtas medžiagas.

Juridinis požymis reiškia, kad narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis laikomos tik tos medžiagos, kurios įrašytos į Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintus kontroliuojamų medžiagų sąrašus.⁵⁹ Į *pirmąjį sąrašą* įrašytos narkotinės ir psichotropinės medžiagos, sukeliančios žalingus padarinius žmogaus sveikatai, jeigu jomis piktnaudžiaujama. Lietuvos Respublikoje šios medžiagos uždraustos vartoti sveikatos priežiūros tikslams. Į *antrąjį sąrašą* įtrauktos narkotinės ir psichotropinės medžiagos (taip pat augalai), kurios labai pavojingos žmogaus sveikatai, jeigu jomis piktnaudžiaujama. Lietuvos Respublikoje jos leidžiamos vartoti sveikatos priežiūros tikslams laikantis nustatytų reikalavimų. *Trečiajame sąrašė* išvardintos psichotropinės medžiagos (taip pat augalai), kurios pavojingos žmogaus sveikatai, kai jomis piktnaudžiaujama. Lietuvos Respublikoje jos leidžiamos vartoti sveikatos priežiūros tikslams laikantis nustatytų reikalavimų. Atkreiptinas dėmesys, kad teismų praktikoje šių sąrašų paskirtis ne visada teisingai naudojama.

Pvz., „<...> pagal Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašą, patvirtintą Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymu Nr. 5, fenazepamas yra įrašytas į III sąrašą – psichotropinės medžiagos, leidžiamos vartoti medicinos tikslams“⁶⁰; „<...> įgijo labai didelį kiekį – 589,042 g MDMA (metilendioksimetamamino), kuris yra psichotropinė medžiaga, įtraukta į „Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašus“, patvirtintus LR Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymu Nr. 5“⁶¹; „<...> “pagal sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymu Nr. V-239 patvirtintą narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašą psichotropinė medžiaga – lorazepamas (lorazepam) – leidžiama vartoti medicinos tikslais“⁶².

Nurodyti atvejai nėra vienkartiniai, todėl būtų teisinga pabrėžti, kad teisinėje praktikoje, tiek ikiteisminiame tyrime, sprendžiant ar medžiaga yra narkotinė ar psichotropinė, visų pirma būtina nuoroda į Sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymą Nr. 5 “Dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašų patvirtinimo”, o jau nustatant narkotinės medžiagos **kiekį**, būtina

⁵⁶ 1971 metų Psichotropinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. 2001, Nr. 50-1743.

⁵⁷ Gruodytė, E. Narkotikai ir baudžiamoji atsakomybė. Monografija. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 64

⁵⁸ Narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas// Valstybės žinios. 1998, Nr. 8-161.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2007 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107/2006.

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2005 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-175/2005.

⁶² Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2008 m. gegužės 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-278/2008.

remtis jau minėtu Sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymu Nr. V–239, nes, „<...> koks narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekis yra didelis ar labai didelis nustato Sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymu Nr. V-239 patvirtintos Narkotinių ir psichotropinių medžiagų nedidelio, didelio ir labai didelio kiekio nustatymo rekomendacijos, įsigaliojusios kartu su 2000 m. BK“⁶³.

Informatikos ir ryšių departamento prie VRM duomenimis, Kauno apskrityje pagal išimamus iš neteisėtos apyvartos narkotinių medžiagų kiekius, 2008 - 2012 m. buvo labiausiai paplitusios šios medžiagos: hašišas, kokainas, heroinas, aguonos ir jų dalys, kanapės ir jų dalys, aguonų ir jų dalių ekstraktas bei koncentratas, amfetaminas, metamfetaminas, MDMA („Extasy“), LSD (žr. 4 lent.)

4 lentelė

Paimtų narkotinių medžiagų kiekiai (apytiksliai) Kauno apskrityje per 2008-2012 metus

Medžiaga (g)	2008	2009	2010	2011	2012
Hašišas (g)	14	312	5037	13	46
Kanapės ir jų dalys (g)	5901	1121	41751	591	274
Kokainas (g)	1036,153	24	104	3.001	198.6
Heroinas (g)	130	48	615	44.2	7,485
Amfetaminas (mg)	6553	1128	46000	8324	820
Metamfetaminas (g)	13097	592	63	1988	883
Metamfetaminas (mg)	11731	16542	18996	94292	18929
Aguonų ir jų dalių koncentratas (g)	-	-	-	7	-

Pažymėtina, kad tokios medžiagos kaip kokainas ir heroinas iki 2006 m. praktiškai buvo išimamos tik Kauno mieste. 2006 m. heroinas pasirodė Kaišiadorių rajone. Tai suprantama, nes šiame rajone yra Pravieniškių laisvės atėmimo įstaigos, o nuo 2007 m. pasirodė ir Jonavos, Kėdainių bei Kauno rajonuose. Tai tik rodo, kad heroinas plinta iš Kauno, kur sugebama užtikrinti pastovų tiekimą. Kokaino vartojimo rinka stabili. Konfiskacijos dydžiai keičiasi nežymiai. Kokainas dėl didelės kainos nėra plataus vartojimo narkotinė medžiaga ir iki 2008 m. išliko tik Kaune bei atskirais atvejais Kauno rajone. Kanapės priklauso populiariausioms ir labiausiai paplitusioms narkotinėms medžiagoms ne tik Kaune, bet ir visoje Lietuvoje. Kanapių preparatų platinimo tempas žymiai didėja nuo 2006 m. Kanapės ir jų dalys išlieka populiariausiomis Kaune.

Pvz., „Kaltinamasis E.M., būdamas apsvaigęs nuo narkotinių medžiagų, 2007-09-25, laikotarpiu nuo 19.30 val. iki 20 val., sulaukytas bare, esančiame A. Juozapavičiaus pr.38, Kaune, dėl viešosios tvarkos pažeidimo ir patalpintas į tarnybinį automobilį, užgauliai pažemino savo pareigas einančius Kauno miesto VPK Viešosios policijos patrulių rinktinės 3-čio būrio patrulį bei Kauno miesto VPK Viešosios policijos patrulių rinktinės 3-čio būrio patrulį, pavadindamas juos žeminančiais ir įžeidžiančiais žodžiais“.⁶⁴

Pastebima žymi šių medžiagų augimo tendencija tiek Kauno mieste, tiek Kaišiadorių ir Kauno rajonuose, kiek mažesnė - Jonavos rajone. Nepopuliariomis kanapės išlieka Raseinių ir Prienų rajonuose. Aguonų ir jų dalių rinkoje beveik nepasitaiko. Bendra anfetamino ir metamfetamino apyvarta pranoksta kanapių produkcijos mastą ir tai rodo, kad amfetamino tipo stimuliuojančios medžiagos Kauno apskrityje yra populiariausios. Amfetaminas, metamfetaminas (ATS) yra antros po kanapių pagal populiarumą tarp narkotikų vartotojų Lietuvoje. Turimais duomenimis ATS medžiagos (daugiausiai amfetaminas ir ekstazi) į Lietuvą įvežami iš Vakarų Europos (Nyderlandų, Belgijos, Lenkijos). Iš Lietuvos ATS medžiagos vežamos į Baltarusiją, Rusiją, Ukrainą. Kartais lietuvių organizuotos nusikalstamos grupuotės organizuoja ATS kontrabandą tarp Vakarų Europos šalių. Iš Lietuvos ATS medžiagos taip pat gabenamos į Skandinaviją per Latviją, Estiją, arba per Lenkiją ir Vokietiją. Užsienyje, ypač Skandinavijos

⁶³ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2006 m. rugsėjo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-521/2006.

⁶⁴ Kauno m. apylinkės prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 23-1-00780-07.

šalyse, pas lietuvius „kurjerius“ išimtas metamfetaminas, manoma, yra gaminamas Lietuvoje. Dalis mūsų šalyje pagaminto metamfetamino lieka Lietuvos rinkai.

Pvz., <...> „Kaltinamasis V.D. 2003 m. spalio–lapkričio mėn. laikotarpyje, Kaune, tiksli vieta ikiteisminio tyrimo metu nenustatyta, veikdamas bendrininkų grupėje su ikiteisminio tyrimo metu nenustatytu asmeniu, pagamino įrenginį – savadarbį prietaisą, pritaikytą galutiniam psichotropinės medžiagos gamtinimo etapui – tablečių suspaudimui, kurio metu išgaunama galutinė psichotropinės medžiagos išvaizda ir pagerinama jos prekinė vertė, ir, turėdamas tikslą šiuo prietaisu iš miltelių, turinčių savo sudėtyje psichotropinės medžiagos - amfetamino, pagaminti tabletes ir jas platinti. Šį prietaisą 2003 metų lapkričio mėnesio laikotarpyje laikė Kaune, 2003 m. lapkričio mėn. pabaigoje jį gabeno keliu Kaunas - Jonava į gyvenamąjį namą, <...> Jonavos r., kur šį prietaisą laikė iki 2003 m. lapkričio mėn. pabaigos, o vėliau jį nunešė į ūkinį pastatą, esantį gyvenamojo namo <...> Jonavos r., kieme, kur jį laikė bei 2003 m. lapkričio 24-29 dienų laikotarpyje iš 69,486g miltelių, turinčių savo sudėtyje psichotropinės medžiagos amfetamino, įsigytų 2003 m. lapkričio mėn. laikotarpyje, iš ikiteisminio tyrimo metu nenustatyto asmens, neteisėtai pagamino ne mažiau 219 tablečių, kurių sudėtyje yra ne mažiau 10,322 g. psichotropinės medžiagos amfetamino, kurios 2003-11-29 asmens kratos metu rastos pas V.D. ir paimtos“⁶⁵

IŠVADOS

1. Neteisėtos narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartos dydį nulemia nusikaltimai, susiję su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pardavimu ir laikymu, gamyba pastaraisiais metais ženkliai sumažėjo, nes ji labiau užmaskuota ir sunkiau atskleidžiama. Pagrindinę įtaką neteisėtai narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartai turi organizuotų nusikalstamų struktūrų atstovai, tačiau į teisėsaugos institucijų akiratį patenka tik mažmeninės narkotinių ir psichotropinių medžiagų rinkos nariai. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta, ikiteisminio tyrimo pradžios ypatumas, kad praktiškai visada dėl tokių veikų ikiteisminis tyrimas pradėdamas pagal ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybinį pranešimą.
2. Baudžiamojo persekiojimo būtinas teisinis pagrindas - aptiktų ir paimtų medžiagų kriminalistinis įvertinimas ir šių medžiagų priskyrimas civilinėje apyvartoje uždraustoms konkrečioms narkotinėms ar psichotropinėms kategorijoms, tačiau naujų psichoaktyvių medžiagų bei kai kurių neįmanoma nustatyti kiekybinio kriterijaus, todėl baudžiamojo persekiojimo sėkmė priklauso ir nuo teisėsaugos institucijų veiklos, ir nuo teisės aktų tobulumo. Baudžiamosiose bylose, susijusiose su neteisėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvarta, nustatant asmenis, užsiimančius šia veikla, naudojami nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai ir su jais susiję kitos neviešo pobūdžio procesinės prievartos priemonės. Dėl augančios narkotinių ir psichotropinių medžiagų įvairovės bei vis naujų nusikalstamos veiklos būdų atsiradimo tik profesinė veikla ir dalykinė ikiteisminio tyrimo pareigūnų specializacija šioje srityje gali duoti efektyvumą ir rezultatyvumą bei lemti profesionalumo ugdymą.

LITERATŪRA

1. 1961 m. Bendroji narkotinių medžiagų konvencija, pataisyta pagal 1972 metų protokolą dėl 1961 metų Bendrosios narkotinių medžiagų konvencijos pataisų // Valstybės žinios. Nr. 51-1768.
2. 1971 m. Psichotropinių medžiagų konvencija // Valstybės žinios. 2001, Nr. 50-1743.
3. 1988 m. Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta. Paimta 2012-12-02 iš tinklapio: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=54400&p_query=&p_tr2=.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Paimta 2013-02-15 iš tinklapio: (http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053).
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Paimta 2012 08 09 iš tinklapio: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=347438&p_query=&p_tr2=.
6. Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. Paimta 2013-01-31 iš tinklapio: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=437554.
7. LR narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymas//Valstybės žinios. 1998, Nr.8-161

⁶⁵ Kauno apygardos prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 20-1-2367-03.

8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 str., 12 d., 7 str. 2 d. 3 p., 11 str. 1 d. ir baudžiamojo proceso kodekso 198¹ str. 1 bei 2 d. atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2000. Nr. 39-1105.
 9. Danisevičius P., Liakas A. Pagrindiniai teisminių įrodymų klausimai tarybiniame baudžiamajame procese. Vilnius: Mintis, 1971.
 10. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). // Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1993.
 11. Garmus, A., Kurapka, E., Cèpla, A. Teismo medicina. Vilnius: Lietuvos teisės akademija. 2000.
 12. Griffith I. L. Drugs and security in the Caribbean: sovereignty under siege. – College Park: Pennsylvania University Press, 1997.
 13. Gruodytė. E. Narkotikai ir baudžiamoji atsakomybė. Monografija. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
 14. Gutauskas A. Economic crisis and organized crime in Lithuania // Jurisprudencija, 2011, 18(1), p. 303–326.
 15. Juškevičiūtė J. Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos: daktaro dis.soc. mokslai: teisė (013)/LTA. Vilnius, 1998.
 16. Hanausek T, Hanausek W. Narkomania. Studium kriminologiczno kriminalistyczne. – Warszawa, 1976, S.178.
 17. Hejda J., Krajnik V. ir kiti. Narkotikai šiandienos socialinis fenomenas. Praha, 2004.
 18. Latauskienė E. Nusikaltimų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, ikiteisminio tyrimo metodikų koncepcija: teorinis modelis ir kriminalistinės galimybės//Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). LTU. –Vilnius, 2004.
 19. Latauskienė, E. Nusikaltimų, susijusių su neteisėta narkotinių medžiagų apyvarta, pradinio tyrimo problematika // Jurisprudencija. Mokslo darbai. - Vilnius, 2001, T. 22 (14).
 20. Latauskienė, E. Specialių žinių panaudojimas, atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis medžiagomis: būklė ir perspektyvos. Vilnius, 2003 – URL. Paimta 2013-03-28 iš tinklapio: <https://mms.mruni.lt/DownloadFile.aspx?FileID=208>.
 21. Kestenis, A. Narkomanija kaip visuomenės saugumo problema//Jurisprudencija. Mokslo darbai. 2002, Nr.29 (21).P.108.
 22. LR Aukščiausiojo Teismo Senato 2002 m. birželio 21 d. nutarimas Nr. 37 „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų gaminimo, įsigijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (LR BK 232, 232, 232, 232 str.)” // Teismų praktika. 2002. Nr. 17. P. 423–453.
 23. Neteisėtos narkotikų apyvartos Lietuvoje 2011 m. apžvalga. Lietuvos kriminalinės policijos biuro Organizuoto nusikalstamumo tyrimo 3-ioji valdyba. 2012.
 24. Pažyma apie neteisėtos narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartos ikiteisminio tyrimo ir valstybinio kaltinimo palaikymo praktiką 2011 m. Lietuvos Respublikos Generalinė prokuratūra. 2012.
 25. Pečkaitis J. Narkotinės ir psichotropinės medžiagos kaip nusikaltimo dalykas // Jurisprudencija. Mokslo darbai. 2001, Nr. 15 (7).
 26. Šatas M. Prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno bendradarbiavimas tiriant sunkius nusikaltimus. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (Teisė 01S). Vilnius, 2011.
 27. World Drug Report 2010. UNODC, (United Nations Publication, Sales No. E.10.XI.13).
 28. Белкин С.Р. Криминалистической обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. -Москва, 1997.
 29. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики. // Криминалистическая характеристика преступлений.-Москва, 1984.
 30. Сов. криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений / Под. ред. Лисиченко В.К. –Киев, 1988.
 31. Зуйков Г. Г. Поиск по признакам способов совершения преступлений. – Москва, 1970.
- Teismų praktika ir baudžiamųjų bylų dokumentai:*
1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-175/ 2005. Paimta 2013-01-12 iš tinklapio: <http://www.infolex.lt/praktika/demo/Default.aspx?id=20&item=doc&aktoid=48210>.
 2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006. Paimta 2013-01-12 iš tinklapio <http://www.infolex.lt/praktika/demo/Default.aspx?id=20&item=doc&aktoid=60254>.
 3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. rugsėjo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-521/2006. Paimta 2013-03-12 iš tinklapio: <http://www.infolex.lt/praktika/demo/OriginalText.aspx?Id=67090>.
 4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-217/2007. Paimta 2013-03-12 iš tinklapio: <http://www.infolex.lt/praktika/demo/Default.aspx?id=20&item=doc&aktoid=78050>.
 5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gegužės 22 d. nutartimi baudžiamojoje byloje Nr. 2K-424/2007. Paimta 2013-03-12 iš tinklapio: <http://www.infolex.lt/praktika/demo/OriginalText.aspx?Id=78470>.

6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-
7. Kauno m. apylinkės prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 23-1-00780-07.
8. Kauno m. apylinkės prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 22-1-01026-12.
9. Kauno m. apylinkės prokuratūros baudžiamoji byla Nr. 22-1-00845-12.
10. Kauno m. baudžiamoji byla Nr. 20-1-00566-05.
11. Kauno m. baudžiamoji byla Nr. 20-1-01197-06.
12. Kauno apskr. baudžiamoji byla Nr. 20-1-00608-08.
13. Kauno apskr. baudžiamoji byla Nr. 20-1-00058-09.
14. Kauno apskr. baudžiamoji byla Nr. 20-1-00194-09.
15. Kauno apskr. baudžiamoji byla Nr. 20-1-00445-09.

THE CRIMINALISTIC ASSESSMENT OF CRIMES RELATED TO ILLEGAL POSSESSION OF NARCOTIC OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

Jurgita Baltrūnienė, Rokas Jankauskas
Kolping University of Applied Sciences

Despite efforts of law enforcement, the crime situation in the illegal narcotic and psychotropic substances in circulation remains tense. The illegal possession of narcotic and psychotropic substances takes on a greater variety of forms, and state measures stops narcotic and psychotropic substances in a business organizer. The business of narcotic and psychotropic substances stimulates organizers and perpetrators of crime constantly improve the mechanism of criminal activity, especially drug and psychotropic substances manufacture and distribution. Although the narcotic and psychotropic substances and related crimes investigation assigned to virtually all criminal intelligence body, the load, and thus the responsibility of the police authorities, and particularly the specialized departments of these institutions.

Pre-initiation feature of offenses related to illegal psychotropic substances, are that the majority of cases, the purpose of the pre-trial investigation is started by the investigating official's report. In criminal cases involving illegal drugs and psychotropic substances, determining the persons committing these crimes are mainly used in a criminal act imitating actions and other criminal intelligence methods and procedural coercive measures. The greatest significance of the pre-trial of the action is directed at the object of crime discovery, the identification of a specific person. Particular attention should be paid to the criminal activities of traces captures and proper entry for the procedure. As demonstrated by the evidence of crime perspective – the criminalistics assessment of this crimes should change in the near future, as the global market for these materials are undergoing rapid changes that will inevitably impact on the possible development of the criminal justice for the crime detection and investigation.

Keywords: *investigation of crimes, drugs, pre-trial investigation, criminalistics characteristics of the crimes', criminal intelligence instruments, evidence.*

PROCESINĖS SANKCIJOS IR ŽMOGAUS TEISĖS CIVILINĖSE BYLOSE

GINTARAS DABKEVIČIUS, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama teismo paskirtų baudų skyrimo ir apskundimo tvarkos ypatumai nagrinėjant civilines bylas apeliacine ir kasacine tvarka, tokių sankcijų taikymo teisėtumas. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Lietuvos Respublikos įstatymai bei kiti tarptautiniai teisės aktai numato žmogaus teisę į teisingą ir nešališką teismą. Tačiau ne visais atvejais žmogaus teisės užtikrinamos iki galo. Straipsnyje nagrinėjama problema, nes įstatymai neužtikrina žmogaus teisės kreiptis į aukštesnės instancijos teismą, kad būtų peržiūrėtas procesinę baudą skyrusio teismo nutartis dėl neteisingai paskirtos baudos. Nagrinėjama kaip ir kokiais atvejais tai gali pažeisti žmogaus teises, taip pat pateikiama teisės normų lyginamoji analizė, nagrinėjamos tarptautinės teisės normos ir Lietuvos Respublikos įstatymai.

***Pagrindinės sąvokos:** žmogaus teisės, žmogaus teisių pažeidimas, teisė į teisingą teismą, teisė apskusti teismo sprendimą, teismo paskirta bauda.*

IVADAS

Straipsnio aktualumas - identifikuoti įstatymo spragą, kuri neužtikrina žmogaus teisės kreiptis į teismą dėl sprendimo paskirti procesinę baudą peržiūrėjimo.

Straipsnio problema - paanalizuoti, kaip Lietuvos teisės aktai įtvirtina Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje numatytą žmogaus teisę į teisingą ir nešališką teismą, taip pat kaip patys Lietuvos teisės aktai tokią teisę užtikrina ir kokias galimybes užtikrina žmogui ginančiam jo teises.

Straipsnio tikslas – aptarti kaip žmogaus teises užtikrina Lietuvos teisės aktai ir kaip Tarptautiniai. Išsiaiškinti baudų taikymo civiliniame procese problemas, jas išanalizuoti.

Uždavinys - išsiaiškinti kokių priemonių reikėtų imtis, kad žmogaus teisės būtų apsaugotos ir būtų išvengta negatyvių pasekmių dėl to, kad procesinės teisės normos nenumato galimybių asmeniui ginti savo teises.

Straipsnio objektas – teisės normų dėl teismo paskirtų procesinių baudų taikymas, nutarčių apskundimas, ir kylančios pasėkmės teisinėje, socialinėje veikloje. Siekiamybė – padėti suprasti šios problemos svarbumą, kad tai pažeidžia žmogaus teises, bei Lietuvos teisės aktai neužtikrina pilnavertės teisių apsaugos, taip pat išsiaiškinti kokių priemonių būtų galima imtis tam išvengti.

Hipotezė - neįmanoma objektyviai užtikrinti žmogaus teisės į teisingą teismą, jei nebus tinkamai užtikrinta teisė kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo paskirti baudą, peržiūrėjimo tvarkos.

Nors Lietuva pasižymi didele priimamų teisės aktų gausa, tačiau tai nepadeda užtikrinti pagrindinių žmogaus teisių valstybėje. Vis dažniau Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) skelbia negailestingus sprendimus Lietuvai, kuriuose nuolat atkreipiamas dėmesys į teisės į teisingą teismą Lietuvoje problemas. EŽTT dažniausiai pasiekia skundai dėl Žmogaus teisių pažeidimų baudžiamosiose bylose, tačiau ar negalimi Žmogaus teisių pažeidimai civilinėse bylose? Kaip žmogaus teises užtikrina Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas?

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, ratifikuota 1995 m. balandžio 27 d. Lietuvos Respublikos įstatymu Nr. I-865. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (Konvencija) 6 str. garantuojama kiekvieno asmens teisė į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką, nepriklausomą ir nešališką teismą, prievolę laikytis nekaltumo prezumpcijos. Konvencijos Septintojo protokolo 2 str. nurodoma, kad kiekvienas asmuo turi teisę reikalauti, kad jo bylą peržiūrėtų aukštesnė teismo instancija. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1995 m. vasario 27 d. rekomendacijoje Nr. R(95)5, dėl apeliacijos sistemų ir procedūrų civilinėse bei komercinėse bylose įvedimo ir jų funkcionavimo tobulinimo, įtvirtinta, kad apeliacinės procedūros turi būti prieinamos ir civilinėse, ir baudžiamosiose bylose.

Teisininkai dažnai analizuoja teisės normų nuostatas, įtvirtinančias teisę į teisminę gynybą. 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 str. 3 d.; 1950 m. lapkričio 4 d. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 bei 13 str.; LR Konstitucijos 30 str. 1 d.; Teismų įstatymo 4 str.; Civilinio proceso kodekso 5 str.,- tai kartinės teisės normos

užtikrinančios kiekvieno asmens, kurio subjektinės teisės ar teisėti interesai pažeidžiami, teisę į teisminę gynybą, kad būtų atkurtos jo teisės ar teisėti interesai. Minėtų teisės normų įgyvendinimas, jų taikymas teismų praktikoje nuodugniai išanalizuotas.

LR Civilinio proceso kodekso (CPK) X skyrius reglamentuoja teismo nuobaudas. CPK 103 str. 1 d. 3 p. iš teismo nuobaudų išskiria baudą. Straipsnio 2 d. nustato, kad Teismo nuobaudos skiriamos teismo nutartimi, o 3 d. numato, kad Teismo nuobaudos skiriamos dalyvaujantiems byloje asmenims, kitiems proceso dalyviams (liudytojams, ekspertams, vertėjams) bei kitiems asmenims Kodekse numatytais atvejais. Vadinasi teismai nutartimis civilinėse bylose skiria baudas asmenims, kurių sąrašas 103 str. nėra baigtinis, CPK numatytais atvejais. CPK 106 str. 1 d. įtvirtina, kad Teismas baudas skiria CPK numatytais atvejais ir nustatyto dydžio. Teismo bauda yra procesinė teisinė sankcija. CPK neriboja procesinių baudų skyrimo bet kurioje bylos nagrinėjimo stadijoje, t.y. baudas gali skirti pirmosios, apeliacinės ir kasacinės instancijos teismai. Išskyla Žmogaus teisių užtikrinimo problemos, kai bauda paskiriama Lietuvos Apeliaciniame ar Lietuvos Aukščiausiąjame teisme.

CPK 107 str. 1 d. nustato galimus asmenį, kuriam paskirta bauda, veiksmus: „*Asmuo, kuriam paskirta bauda, per keturiolika dienų nuo nutarties priėmimo gali prašyti teismą, paskyrusį baudą, ją panaikinti ar sumažinti. Teismas tokį pareiškimą nagrinėja rašytinio proceso tvarka*“. Vadinasi CPK 107 str. 1 d. numatoma galimybė kreiptis į teismą, kuris paskyrė baudą asmeniui su prašymu, kad šis paskirtą baudą sumažintų ar panaikintų. Toks prašymo nagrinėjimas nelaikytinas nutarties peržiūrėjimu aukštesnėje teismo instancijoje, nes prašymą nagrinėja tas pats baudą paskyręs teismas. Nagrinėdamas prašymą dėl baudos sumažinimo ar panaikinimo, teismas pareiškimą gali tenkinti ir baudą panaikinti arba sumažinti. Jeigu teismas prašymą atmeta, dėl teismo nutarties, kuria pareiškimas panaikinti ar sumažinti baudą atmetamas, gali būti duodamas atskiras skundas. Atskirąjį skundą gali paduoti tik asmuo, kuriam bauda paskirta (CPK 107 str. 2 d.). Taigi, minėta procesinė norma aiškiai ir nevienareikšmiškai įtvirtina asmenį, kurio atžvilgiu taikyta procesinė sankcija teisę pateikti atskirtąjį skundą, t.y. užtikrina, kad nutartį peržiūrėtų aukštesnės instancijos teismas. Vadinasi LR CPK 107 str. 2 d. lyg ir įgyvendina Konvencijos Septintojo protokolo 2 straipsnio nuostatas įtvirtinančias kiekvieno asmens teisę reikalauti, kad jo bylą peržiūrėtų aukštesnė teismo instancija, bei Europos Tarybos Ministrų komiteto 1995 m. vasario 27 d. rekomendacijas Nr. R(95)5, dėl apeliacijos sistemų ir procedūrų civilinėse bei komercinėse bylose įvedimo ir jų funkcionavimo tobulinimo, numatančias, kad apeliacinės procedūros turi būti prieinamos ir civilinėse, ir baudžiamosiose bylose, bei nustato asmens, kuriam paskirta bauda LR CPK nustatyta tvarka, teisę apskusti nutartį, kuria atsisakoma sumažinti arba panaikinti baudą. CPK 291 str. nustato reikalavimus teismo nutarties turiniui, kurio 1 d. 7 p. įtvirtinta teismo pareiga nurodyti nutarties apskundimo tvarką ir turinį. Pažymėtina, kad CPK nėra jokių aiškiai išreikštų procesinių teisės normų, trukdančių realizuoti LR CPK 107 str. 2 d. įtvirtintą teisę pateikti atskirtąjį skundą. Tačiau ar minėtas LR CPK normas įmanoma įgyvendinti, jeigu baudą paskiria Lietuvos Apeliacinis arba Lietuvos Aukščiausiasis teismas kaip procesinę teisinę sankciją už neteisėtus veiksmus ar neveikimą civilinę bylą nagrinėjant apeliacine ar kasacine tvarka?

Norint atsakyti į šį klausimą, pirmiausiai reikėtų paanalizuoti procesines teisės normas, reglamentuojančias teisingumą ir atskirtųjų skundų dėl teismų nutarčių pateikimą reglamentuojančias teisės normas. Civilinių bylų teisingumą nustato CPK IV skyrius. Nei Lietuvos Apeliacinis teismas, nei Lietuvos Aukščiausiasis teismas civilinių bylų kaip pirmosios instancijos teismai nenagrinėja. LR CPK 334 str. 1 d. nustato: „*Pirmosios instancijos teismo nutartis galima apskusti atskiruoju skundu apeliacinės instancijos teismui atskirai nuo teismo sprendimo: 1) šio Kodekso numatytais atvejais; 2) kai teismo nutartis užkerta galimybę tolesnei bylos eigai*.“ Taigi, procesinės teisės normos, nustatančios atskirtųjų skundų dėl neįsiteisėjusių teismo nutarčių pateikimą, galimybės skusti atskirtuoju skundu (apeliacine tvarka) Apeliacinės instancijos teismo nutarties, priimtą LR CPK 106 str. pagrindu, jau nenumato. Akivaizdu, kad egzistuoja aiški kolizija tarp CPK 107 str. 2 d. str. ir 334 str. 1 d., kai sprendžiamas klausimas dėl procesinės sankcijos paskyrimo už procesinius pažeidimus civilines bylas nagrinėjant apeliacinės ir kasacinės instancijos teismuose. LR CPK 107 str. 2 d. visiškai neriboja nutarties, kuria atsisakoma sumažinti ar panaikinti baudą apskundimo galimybės ir netgi tokią teisę užtikrina nepriklausomai nuo to kurioje instancijoje nagrinėjama byla, kurioje teismas nustato procesinį pažeidimą, už kurį skirta sankcija, o LR CPK 334 str. 1 d., reglamentuojanti nutarties apskundimo

tvarką, numato galimybę apskūsti tik pirmosios instancijos teismo nutartį. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad CPK 334 str. 1 d. 1 p. įtvirtina teisę pateikti atskirtąjį skundą, kai tokią galimybę numato šis kodeksas. Tai reiškia, kad Lietuvos Apeliaciniam ar Lietuvos Aukščiausiam teismams priėmus nutartį atmesti pareiškimą dėl baudos, paskirtos LR CPK nustatyta tvarka, už procesinius pažeidimus apeliacinės ar kasacinės instancijos teisme, tokia nutartis nebus peržiūrėta apeliacine tvarka, nes tokios galimybės nacionalinės procesinės teisės normos nenumato, nes suteikia teisę skūsti atskirtuoju skundu tik pirmosios instancijos teismo nutartis. Čia reiktų pažymėti, kad LR CPK 334 str. 1 d. yra speciali teisės norma, t.y., nors LR CPK 107 str. 2 d. numato galimybę skūsti nutartį, tačiau speciali teisės norma reglamentuojanti atskirtųjų skundų pateikimą ir nagrinėjimą, leidžia skūsti tik pirmosios instancijos teismo nutartis. Būtų galima paanalizuoti ir galimybę Lietuvos Apeliacinio teismo nutartį dėl baudos už procesinius pažeidimus apeliacinės instancijos teisme nesumažinimą ar nepanaikinimą laikyti kaip pirmosios instancijos teismo nutartį, nes procesinis pažeidimas padarytas jau po to, kai pirmosios instancijos teismas yra baigęs bylos nagrinėjimą sprendimu. Toks teisinės padėties vertinimas atitiktų ir protingumo ir teisingumo kriterijus, nes nutartis, kuria atsisakyta sumažinti ar panaikinti baudą yra savarankiška ir visiškai nesusijusi nei su ginčo dalyku, nei su pirmosios instancijos teismo priimto sprendimo peržiūrėjimu, pavyzdžiui už neatvykimą į apeliacinio skundo nagrinėjimą. Visgi net apeliacinio ar kasacinio teismo nutartis, kuria atsisakyta sumažinti ar panaikinti procesinę baudą už procesinius pažeidimus, padarytus bylą nagrinėjant apeliacine ir kasacine tvarka, net ją laikant kaip priimtą pirmosios instancijos teismo, pagal CPK normas nebus peržiūrėta apeliacine tvarka aukštesnės instancijos teismo, nes neegzistuoja pati aukštesnė instancija. Lietuvos Apeliacinio teismo nutartis, kuria atsisakyta sumažinti ar panaikinti baudą, skirtą LR CPK nustatyta tvarka, negali būti peržiūrėta ir Lietuvos Aukščiausiojo teismo nagrinėjant bylą, kurioje paskirta bauda, kasacine tvarka. LR CPK 341 str. nustato, kad Kasacija negalima dėl pirmosios instancijos teismo sprendimų ir nutarčių, neperžiūrėtų apeliacine tvarka. Šiuo atveju Lietuvos Aukščiausiasis teismas negali veikti kaip apeliacinė instancija ir patikrinti Lietuvos Apeliacinio teismo nutarčių, kurių apskundimo tvarką CPK 107 str. 2 d. įtvirtina. Pagal CPK Lietuvos Apeliacinis teismas baudas už procesinius pažeidimus gali skirti už piktnaudžiavimus teise po sprendimo pirmosios instancijos teisme priėmimo, t.y. šios baudos skyrimas gali būti visiškai nesusijęs su apeliaciniu skundu ar su pirmosios instancijos priimto sprendimo teisėtumo patikrinimu, t.y. šiuo atveju veikia kaip pirmosios instancijos teismas, tačiau procesiškai po to, kai Lietuvos Apeliacinis teismas atmeta prašymą dėl baudos panaikinimo, tokia nutartis yra neskundžiama, nežiūrint į tai, kad CPK 107 str. 2 d. tokią teisę įtvirtina.

Taigi, nors Lietuva, ratifikavusi Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei jos septintąjį protokolą ir pripažįstanti, kad kiekvienas asmuo turi teisę reikalauti, kad jo bylą peržiūrėtų aukštesnė teismo instancija, tokių teisių įgyvendinimą užtikrinusi ne kiekvienu atveju. Lietuvos Respublikos CPK 106 str. 1 d. pagrindu kaip procesinė teisinė sankcija Lietuvos Apeliacinio ar Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartimi paskirta bauda ir nutartis, kuria atsisakyta sumažinti ar panaikinti paskirtą baudą, pagal to paties kodekso normas negali būti peržiūrėta aukštesnės teismo instancijos. Tai reiškia, kad Lietuvos Respublika šiuo metu neturi teisinių priemonių, sudarančių galimybę užtikrinti Žmogaus teisės reikalauti, kad jo bylą peržiūrėtų aukštesnė teismo instancija, kuomet apeliacinės ar kasacinės instancijos teismas taiko procesines teises sankcijas už procesinius pažeidimus bylas nagrinėjant apeliacine ar kasacine tvarka. Blieka tikėtis, kad Lietuvos Apeliacinis teismas, nagrinėjantis bylas apeliacine tvarka, ir Lietuvos Aukščiausiasis teismas, peržiūrdamas įsiteisėjusius teismo sprendimus ar nutartis, net esant pagrindui taikyti procesines sankcijas, viršenybę teiks tarptautinei sutarčiai ir atsisakys nuo procesinių sankcijų taikymo suprasdamas, kad tokios nutarties peržiūrėjimas aukštesnės instancijos teismo Lietuvoje yra negalimas. Priešingu atveju, dėl Lietuvos Apeliacinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo teismo priimtų nutarčių Lietuvos Respublikai gali tekti pripažinti pralaimėjimą Strasbūre dėl Konvencijos Septintojo protokolo 2 str. nepakankamo įgyvendinimo.

IŠVADOS

1. CPK 103 str. numatytos teismo skiriamos nuobaudos proceso dalyviams. Viena iš nuobaudų yra bauda. CPK nenustatyta jokių procesinių baudų skyrimo ribojimų bet kurioje bylos nagrinėjimo

stadijoje. Todėl, baudas gali skirti tiek pirmosios, tiek apeliacinės, tiek kasacinės instancijos teismai. Būtent dėl šios priežasties iškyla žmogaus teisių užtikrinimo problemos, kai bauda yra paskiriama Lietuvos Apeliaciniame ar Lietuvos Aukščiausiajame teisme.

2. CPK 107 str. 1 d. numatyta galimybė kreiptis į teismą, kuris paskyrė baudą asmeniui su prašymu, kad šis paskirtą baudą sumažintų ar panaikintų. Toks prašymo nagrinėjimas nelaikytinas nutarties peržiūrėjimu aukštesnėje teismo instancijoje, nes prašymą nagrinėja tas pats baudą paskyręs teismas. Jeigu teismas prašymą atmeta, gali būti duodamas atskiras skundas. CPK 107 str. 2 d., įtvirtina asmens, kurio atžvilgiu taikyta procesinė sankcija, teisę pateikti atskirtąjį skundą, t.y. užtikrina, kad nutartį peržiūrėtų aukštesnės instancijos teismas.
3. Procesinės teisės normos, įtvirtinančios atskirtųjų skundų pateikimo tvarką ir nagrinėjimą, galimybes skųsti atskirtuoju skundu (apeliacine tvarka) Lietuvos Apeliacinio ar Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartį atmesti pareiškimą dėl baudos sumažinimo ar panaikinimo, paskirtos LR CPK nustatyta tvarka už procesinius pažeidimus apeliacinės ar kasacinės instancijos teisme, nenumato.
4. Nors Lietuva, ratifikavusi Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei jos septintąjį protokolą ir pripažįstanti, kad kiekvienas asmuo turi teisę reikalauti, kad jo bylą peržiūrėtų aukštesnė teismo instancija, tokių teisių įgyvendinimą yra užtikrinusi toli gražu ne kiekvienu atveju. LR CPK 106 str. 1 d. pagrindu kaip procesinė teisinė sankcija Lietuvos Apeliacinio ar Lietuvos Aukščiausiojo teismo nutartimi paskirta bauda ir nutartis, kuria atsisakyta sumažinti ar panaikinti paskirtą baudą, pagal CPK normas negali būti peržiūreta aukštesnės teismo instancijos.

LITERATŪRA

Norminė literatūra:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas, Valstybės žinios. 1994 05 31, Nr. I-480
3. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas, Valstybės žinios. 2000 07 18, Nr. VIII-1864.
4. Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas, Valstybės žinios. 2002 02 28, Nr. IX-743.
5. Europos Tarybos Ministrų komiteto 1995 m. vasario 27 d. rekomendacija Nr. R(95)5 1995, (dėl apeliacijos sistemų ir procedūrų civilinėse ir komercinėse bylose įvedimo ir funkcionavimo tobulinimo).
6. Lietuvos Respublikos Tarptautinių sutarčių įstatymas, Valstybės žinios 1999 m. Nr. 60-1948.
7. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 11 04), Valstybės žinios 2000 m. Nr. 96-3016.

Mokslinė literatūra:

8. Baranauskas, E., Karulaitytė-Kvainauskienė, I., Kiršienė, J., Papirtis, L., V. ir Petrauskaitė, D. Civilinė teisė. Bendroji dalis, I tomas, Vilnius: MRU, 2004.
9. Baranauskas, E., Karulaitytė-Kvainauskienė, I., Kiršienė, J., Papirtis, L., V. ir Petrauskaitė, D. Civilinė teisė. Bendroji dalis, II tomas, Vilnius: MRU, 2005.
10. Nekrošius V., Notariato teisė, Kaunas: Dangerta, 1997.
11. Vasarienė, D. Civilinė Teisė, Vilnius: Vilniaus vadybos kolegija, 2002.
12. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys, 1991

PROCEEDINGS PENALTY AND HUMAN RIGHTS IN CIVILS LITIGATIONS

Gintaras Dabkevičius, Rokas Jankauskas

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

In this article authors analyze peculiarities about the penalties ordered by courts and the appellation procedure of those penalties dealing in civil cases in appellation or cassation, and those penalties' legitimacy. European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, Lithuanian statutes and other international legal acts provides a human right to fair and impartial trial. However, not always all human rights are provided properly. In this particular article author is analyzing this problem, because statutes are not providing human right to appeal to a higher court for a revision of a primer court ruling, which ordered a wrong procedural fine. There are also analyzing how and when this particular problem could violate human rights, also author presents the law comparative analysis on the international law and the laws of the Republic of Lithuania.

Keywords: *human rights, violation of human rights, right to a fair trial, the right to appeal against the decision of the court, court penalty.*

EKONOMINĖS SANKCIJOS UŽ MOKESTINIŲ PRIEVOLIŲ NEVYKDYMĄ

**SIMONA DEMENTAVIČIENĖ, KRISTINA IMBRASIENĖ,
ROLANDAS JUOZAPAVIČIUS**

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Mokesčių prievolė yra pagrindinis valstybės pajamų surinkimo būdas, kuriomis finansuojamos valstybės institucijos bei užtikrinamos svarbiausios valstybės vykdomosios funkcijos. Šiuo laikotarpiu Lietuvos ekonominiams rodikliams po truputį augant, mokesčių surinkimas to neatspindi ir valstybės biudžetas yra deficitinis. Egzistuoja mokesčių nemokėjimo problema, nežiūrint to, kad yra numatytos finansinės (ekonominės) sankcijos. Mokestinės prievolės vykdymui užtikrinti nėra taikomos civilinės teisės prievolinės normos, bet galioja bendrieji principai: sąžiningumo, protingumo, tinkamumo, bendradarbiavimo, piktnaudžiauti teise, proporcingumo, teisinio tikrumo, aiškumo ir kiti principai. Taigi, mokestinė prievolė vertinama kaip konstitucinė pareiga mokesčių mokėtojams, tai valstybės reikalavimas įtvirtintas teisės aktuose ir užtikrinantis valstybės biudžeto surinkimą.

ĮVADAS

Mokesčių prievolė - pagrindinis valstybės pajamų surinkimo būdas, kuriomis finansuojamos valstybės institucijos bei užtikrinamos svarbiausios valstybės vykdomosios funkcijos. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 127 str. nustatyta: „...valstybės biudžeto pajamos formuojamos iš mokesčių, privalomų mokėjimų, rinkliavų, pajamų iš valstybinio turto ir kitų įplaukų“⁶⁶. Šiuo laikotarpiu Lietuvos ekonominiams rodikliams augant, mokesčių surinkimas to neatspindi ir valstybės biudžetas yra deficitinis, ir „...kitais metais sieks apie 1,9 proc. nuo bendrojo vidaus produkto (šiemet prognozuojami 3 proc.). Valstybės skola sieks apie 42 proc. nuo BVP.“⁶⁷ „Mokesčių nesurinkimą šiuo metu lemia ne ekonominės priežastys, bet rimtos mokesčių administravimo spragos“, - teigė finansų ministras Rimantas Šadžius⁶⁸. Mokesčių inspekcija patikrinusi keliolika milijonierių paskelbė, kad „darydami įvairiausias machinacijas jie valstybei nesumokėjo pusketvirto milijono litų. Populiariausias mokesčių vengimo būdas – paskolos kontroliuojamoms įmonėms, už kurias buvo mokamos palūkanos. Pričiupti turtuoliai sutiko sumokėti didžiąją dalį nuslėptų mokesčių.“⁶⁹ Remiantis tuo faktu galima teigti, kad egzistuoja mokesčių nemokėjimo problema, nežiūrint to, kad yra numatytos finansinės (ekonominės) sankcijos. „Mokesčių įstatymų pažeidimai daro didelę žalą valstybės finansiniams interesams, pažeidžiamas vienas pagrindinių mokesčių politikos principų, pagal kurį mokesčius privalo mokėti visi mokesčio mokėtojai, mažėja galimybių mažinti mokesčius ir t.t.“⁷⁰. Remiantis Benjaminio Franklino fraze, kad mirties ir mokesčių nepavyksta išvengti nė vienam žmogui, galima daryti išvadą, kad apie mokesčius reikia žinoti viską, ir žymiai naudingiau jų sumokėti tiek, kiek priklauso, ir laiku. Daryti „biznį iš mokesčių nemokėjimo - tai jau šešėlinė verslo pusė...“⁷¹

Mokestinių prievolių samprata

Pagal Dubauską: „Mokesčiai – tai įvairūs mokėjimai į valstybės biudžetą, t. y. valstybės arba viešosios valdžios nustatyta privaloma įmoka, už kurią jokia specialia paslauga individui nėra atlyginama. Mokesčiai nėra baudos, skiriamos už šalies įstatymų pažeidimus.“⁷² Valstybė mokesčių teisės normomis reguliuoja mokestinius santykius nustatydamą mokesčio mokėtojus, jų teises ir

⁶⁶Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

⁶⁷<http://www.lrytas.lt/lietuvos-diena/aktualijos/pinigu-dalybos-gali-sukirsinti-valdzios-partijas-201310220641.htm?p=2>

⁶⁸http://www.finmin.lt/web/finmin/naujienos?erp_item=naujiena_002047

⁶⁹<http://tv.lrytas.lt/?id=13815023481379193972>

⁷⁰Marcijonas, A. ir Sudavičius, B. (2003). *Mokesčių Teisė*. Vadovėlis. – Vilnius: Eugrimas; p. 208.

⁷¹Černius, G. (2011). „*Namų ūkio finansų valdymas*“. Vadovėlis. – Vinius: MRU

⁷²Dubauskas, G. (2011). „*Finansų valdymo teorijos*“. Vilnius: Generolo J. Žemaičio Lietuvos Karo Akademija.

pareigas bei mokėjimo, mokesčių administravimo ir kitą tvarką. Mokesčių mokėtojas - tai fizinis asmuo arba juridinis asmuo. Vadovaujantis Mokesčių administravimo įstatymo (toliau – MAĮ) 2 str. 19 d. mokestinė prievolė – tai „mokesčio įstatymo pagrindu atsirandanti mokesčių mokėtojo pareiga teisingai apskaičiuoti mokestį, laiku sumokėti mokestį bei su juo susijusias sumas į biudžetą ir vykdyti pareigas, susijusias su mokesčių apskaičiavimu ir sumokėjimu.“⁷³ Prievolės turinį sudaro mokesčių mokėtojo pareigos. O remiantis MAĮ 40 str., matyti, kad nustatytos 10 privalomu pareigų, kurių skaičius nėra baigtinis: laiku ir tiksliai įvykdyti mokestinę prievolę; teisingai apskaičiuoti mokestį, vadovaudamasis mokesčių įstatymais; teisės aktų nustatyta tvarka įsiregistruoti mokesčių mokėtoju, laiku pranešti apie pasikeitusius mokesčių mokėtojų registre esančius duomenis; laiku pateikti mokesčių deklaracijas, ir kitus teisės aktuose nurodytus dokumentus; atlikti kitas šiame ir kituose įstatymuose bei jų lydimočiuose teisės aktuose numatytas pareigas, ir kiti. Atsirandantys santykiai įgyvendinant šią pareigą reglamentuojami viešosios teisės normomis ir yra imperatyvaus pobūdžio. Pažymėtina, kad mokestinės prievolės vykdymui užtikrinti nėra taikomos civilinės teisės prievolės normos, bet galioja bendrieji principai: sąžiningumo, protingumo, tinkamumo, bendradarbiavimo, piktnaudžiauti teise, proporcingumo, teisinio tikrumo, aiškumo ir kiti principai. Taigi, mokestinė prievolė vertinama kaip konstitucinė pareiga mokesčių mokėtojams, tai valstybės reikalavimas įtvirtintas teisės aktuose ir užtikrinantis valstybės biudžeto surinkimą.

Mokesčių mokėtojų pareigos

Kiekvienas mokesčių mokėtojas, norėdamas išvengti taikomų sankcijų, turi vykdyti savo pareigas valstybei. Pagal mokesčių administravimo įstatymą jis privalo:

- 1) laiku ir tiksliai įvykdyti mokestinę prievolę;
- 2) bendradarbiauti su mokesčių administratoriumi, vykdyti jo teisėtus nurodymus ir netrukdyti įgyvendinti įstatymų suteiktų teisių;
- 3) teisės aktų nustatyta tvarka įsiregistruoti mokesčių mokėtoju, laiku pranešti apie pasikeitusius mokesčių mokėtojų registre esančius duomenis;
- 4) teisingai apskaičiuoti mokestį, vadovaudamasis mokesčių įstatymais;
- 5) laiku pateikti mokesčių deklaracijas ir kitus teisės aktuose nurodytus dokumentus;
- 6) teisės aktų nustatyta tvarka tvarkyti apskaitą, saugoti apskaitos dokumentus ir registrus, taip pat kitus dokumentus;
- 7) sudaryti mokesčių administratoriui patikrinimui atlikti reikiamas sąlygas, kai patikrinimas atliekamas nuvykus pas mokesčių mokėtoją;
- 8) pateikti mokesčių administratoriui visus patikrinimui atlikti reikiamus dokumentus, kompiuteriu tvarkomos apskaitos duomenis bei kitą informaciją;
- 9) tam tikra tvarka pateikti mokesčių administratoriui informaciją apie sąskaitos užsienio kredito įstaigoje atidarymą;
- 10) atlikti kitas susijusiuose teisės aktuose numatytas pareigas .

Mokesčių mokėtojas privalo sumokėti mokestį to mokesčio įstatymo ar jo pagrindu priimto lydimojo teisės akto nustatytu terminu. Už šių pareigų nevykdymą mokesčių mokėtojui gali būti taikomos administracinės ar finansinės (ekonominės) sankcijos. Neteisėtas asmenų elgesys, kuriuo yra pažeidžiami mokesčių įstatymų reikalavimai yra laikomas mokesčių įstatymo pažeidimu.

Teisinės atsakomybės atsiradimo samprata

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atsakomybė už mokesčių įstatymų pažeidimus Lietuvos teisėje nėra savarankiška kategorija, nes suprantama kaip kompleksinis teisinis institutas, apimantis atskiras atsakomybės rūšis, kaip baudų pagal Mokesčių administravimo įstatymą, administracinių nuobaudų pagal Administracinių teisės pažeidimų kodeksą ar kriminalinių bausmių pagal Baudžiamąjį kodeksą taikymą. „Mokesčių teisė priskiriama prie viešosios teisės šakų, todėl jai būdingas imperatyvus santykių reguliavimo pobūdis, be kita ko, pasireiškiantis griežtų valstybės prievartos priemonių taikymu, siekiant apsaugoti mokesčių teisės ginamas vertybes.“⁷⁴ Subjektų

⁷³ Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas. 2 str. 19 d.

⁷⁴ 2011 m. lapkričio 18 d. išplėtinės teisėjų kolegijos nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2619/2011

„padaryti teisės pažeidimai, už kuriuos skiriamos poveikio priemonės, nelaikomi nusikaltimais nacionalinėje teisėje, tačiau poveikio priemonių (baudų) dydžiai neretai didesni nei baudų baudžiamąja teisine prasme, o įvertinus tai, kokiems subjektams ir kokį poveikį daro paskirtos tokios poveikio priemonės, jos kartais siejamos su baudžiamaisiais teisiniais santykiais.“⁷⁵ Apibendrinant abu teiginius galima teigti, kad finansų teisė yra savo griežtu imperatyviu pobūdžiu artima baudžiamajai teisei.

Praktika rodo, kad mokesčių įstatymai dažnai pažeidžiami, kadangi vengiama mokėti mokesčius, aplaidžiai ar apgaulingai pateikiami neteisingi duomenys apie pajamas, mokesčių deklaracijos ir kt. Tokie mokesčių mokėtojų veiksmai, kurie pažeidžia mokesčių teisės normose nustatytus reikalavimus, pripažįstami neteisėtais ir taikoma teisinė atsakomybė, kuri taip reglamentuota Mokesčių administravimo įstatymo 138 str. Teisinė atsakomybė- tai valstybės prievartos priemonės taikomos mokestinių įstatymų pažeidėjams siekiant juos nubausti ir pašalinti teises pasekmes, bet atsiradimo pagrindas yra kaltas, neteisėtas asmenų elgesys gali būti veikimas arba neveikimas, kuriuo padaroma finansinė žala valstybei. Mokesčių įstatymų pažeidimai būna įvairaus pobūdžio pasižymintis priešingumu teisei, pavojingumu visuomenei, baudžiamumo bei kaltumo požymiais skiriasi pagal dalyką, padarymo būdą, objektą, pavojingumo laipsnį. Tai kiekvienas mokesčių įstatymų pažeidimas turi būdingus elementus pažeidimo subjektas, objektas, objektyvioji ir subjektyvioji pusės.

Ekonominės sankcijos samprata

Mokestinio laikotarpio patikrinimo metu nustačius mokesčio mokėtojo veikloje mokesčių teisės aktų pažeidimą atsiranda mokesčių administratoriui prievolė skirti tam tikrą sankciją. Remiantis Tarptautiniu žodžių žodynu žodis „sankcija“ yra kilęs lotynų kalbos [lot. *sanctio* – griežčiausias nutarimas] turintis tokias reikšmes:

- „1. aukštesnės instancijos patvirtinimas, leidimas;
2. teisės normos dalis, kur nurodytos valstybės poveikio priemonės, taikomos tos normos pažeidėjui
3. valstybės poveikio priemonė, taikoma nustatytų normų ir taisyklių pažeidėjui;
4. valstybės arba valstybių grupės poveikio priemonė, taikoma valstybei arba valstybių grupei, pažeidusiai tarptautinę teisės normą arba savo tarptautinį įsipareigojimą.“⁷⁶

Pagal Ekonomikos terminų žodyną: „Sankcijos - priemonės, kurių imamasi, siekiant priversti kitą ekonominį subjektą pakeisti elgesį.“⁷⁷ Taigi panaudojus lyginimo metodą galime apibendrinti žodžio „sankcija“ reikšmę – tai aukštesnės instancijos patvirtinimas valstybės poveikio priemonės taikymo, normos pažeidėjui su tikslu pakeisti subjekto elgesį! Pagal Marcijoną ir Sudavičių: „Finansinė sankcija - mokesčių įstatyme numatyta pinigų suma, kurią mokesčio administratoriaus sprendimu privalo sumokėti asmuo, laiku neįvykdęs mokestinės prievolės ar padaręs kitus mokesčių įstatymų pažeidimus. Finansinė (ekonominė) sankcija gali pasireikšti baudų skyrimu ir delspinigių skaičiavimu.“⁷⁸ Kadangi įstatymai keičiasi, todėl vadovėlyje pateiktas apibrėžimas nėra tikslus, nes naujojo MAĮ įstatymo redakcijoje iš esmės liko tik bauda, nes delspinigiai aiškiai įvardijami ne kaip sankcija, bet vienu iš būdų užtikrinti mokestinę prievolę, o jų skaičiavimas taikomas sankcijų mokesčių mokėtojui pagal MAĮ nuostatas. Delspinigiai, kaip ir bauda, laikomi su mokesčiais susijusiomis pinigų sumomis ir yra sudedamoji asmens mokestinės prievolės dalis.

Ekonominių sankcijų skyrimo tvarką nustatyta virš 30 skirtingų įstatymų. Ekonominių sankcijų sąvoka nurodyta daugelyje įstatymų: Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatyme (Valstybės Žinios, 2004, Nr. 47-1548), Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatyme (Valstybės Žinios, 2004, Nr. 69-2382) ir kiti, o kituose „vartojama sąvoka poveikio priemonės, pavyzdžiui kaip Lietuvos Respublikos vertybinių popierių įstatymo (Valstybės Žinios, 2011, Nr. 145-6819) 46

⁷⁵ Lietuvos Respublikos nutarimas „Dėl poveikio priemonių taikymo ūkio subjektams pagrindinių nuostatų koncepcijos patvirtinimo“ 2012 m. spalio 24 d. Nr. 1304

⁷⁶ Tarptautinių žodžių žodynas, © Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985 Prieiga internete: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Sankcija&wid=17511>

⁷⁷ Bagdanavičius, J. Stankevičius, P. Lukoševičius, L. (1999). „*Ekonomikos terminai ir sąvokos*“ Vilnius: VPU; p. 149.

⁷⁸ Marcijonas, A. ir Sudavičius, B. (2003). *Mokesčių Teisė. Vadovėlis.* – Vilnius: Eugrimas; p. 214.

str., Lietuvos Respublikos elektroninių pinigų ir elektroninių pinigų įstaigų įstatymo (Valstybės Žinios, 2011, Nr. 163-7759) 35 str. ir kituose. „Sąvoka „poveikio priemonės“ suprantama kaip sankcijos, skiriamos ūkio subjektams už jų veiklą reglamentuojančių teisės aktų pažeidimus.“⁷⁹ „Sąvoka įstatymuose vartojama sankcijoms, taikomoms ūkio subjektams, apibrėžti, o šių sankcijų pobūdis abiem atvejais tapatus. Sąvokos „ekonominės sankcijos“ ir „poveikio priemonės“ vertintinos kaip sinonimai.“⁸⁰

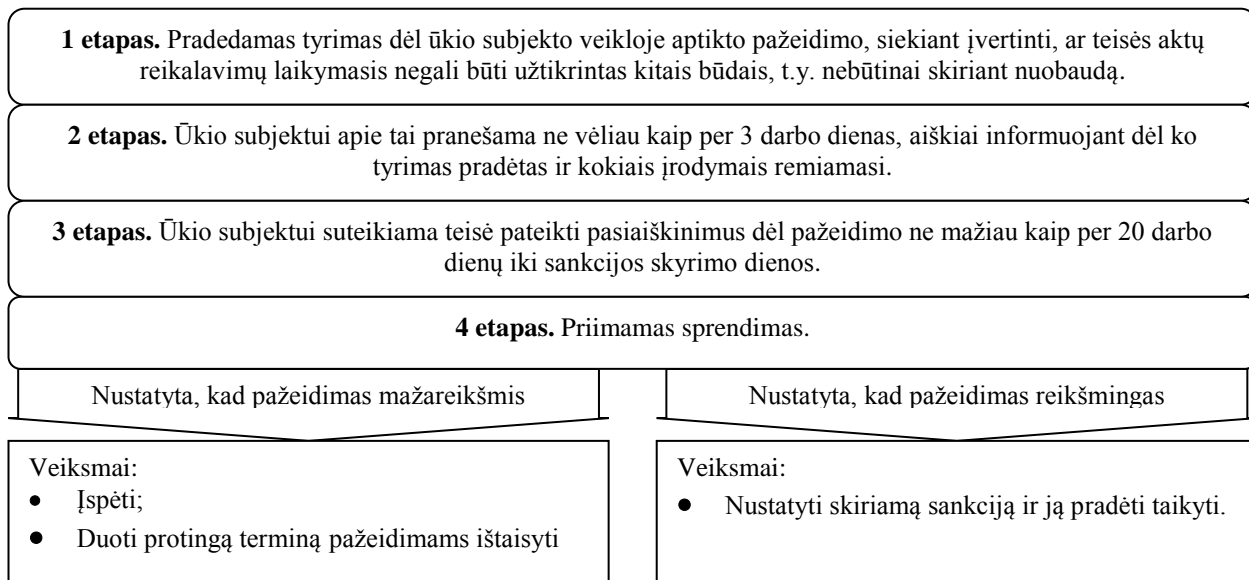
Taigi, skirtingas sąvokų taikymas teisės aktuose, sukelia painiavos, todėl rekomenduotina susisteminti pavienius teises aktus, juos supaprastinant, taikant vienodas sąvokas, kad mokesčių mokėtojams būtų paprastas ir aiškus jų turinys. Tokie pakitimai sumažintų mokesčių pažeidimų skaičių. Apibendrinant galime suformuluoti tokią ekonominės sankcijos sampratą: Ekonominė sankcija – numatyta pinigų suma teisės aktais, kurią mokesčio administratoriaus sprendimu privalo sumokėti asmuo pažeidęs mokesčių įstatymų reikalavimus. Taigi, poveikio priemonės taikymo tikslas, nubausti bauda normos pažeidėją, pakeičiant subjekto elgesį ir pašalinant teises pasekmes. Atlieka tai pat ir prevencinę funkciją, kadangi yra numatytas baudžiamumas ir neišvengiamumas.

Baudos skyrimo ypatumai už mokesčių įstatymų pažeidimus

Šiandien ekonominių sankcijų skyrimo tvarką reguliuoja per 30 skirtingų įstatymų. Pagal vienus jų verslo kontrolieriai privalo ūkio subjektus informuoti apie tai, kad dėl jų veiklos pradėtas tyrimas, kitais atvejais apie tai net nepranešama ir ūkio subjektai supažindinami tik su jau priimtais sprendimais. Ne visuomet ūkio subjektai gali gauti išsamią informaciją apie tai, kuo yra kaltinami bei tinkamai apsiginti, nes paaiškinimui skirtas terminas yra neadekvačiai trumpas.

Teisingumo ministras Šimašius (2014) teigia: „Chaotiška tvarka ir skirtingi reikalavimai įstatymuose šiuo metu įneša daugybę painiavos ir nepasitenkinimo. Verslo prižiūrėtojams nėra įtvirtinta vieningo standarto kaip turi būti elgiamasi skiriant ekonomines sankcijas, tad verslas ir kiti ūkio subjektai niekuomet nežino ko tikėtis. Todėl būtina pakeisti ir suvienodinti tvarką, kad ekonominių sankcijų skyrimo procesas būtų aiškus ir pagarbus, nepažeistų ūkio subjektų teisių“.

Planuojamą nuobaudos skyrimo procedūrą galima išskirti į etapus (žr. 1 pav.).

1 pav. Sankcijos skyrimo procedūra

Už mokesčių įstatymų pažeidimus įtvirtinta atsakomybė viena ekonominė sankcija - bauda. Valstybė, nustatydamą ir taikydama finansines sankcijas baudų pavidalu, siekia užtikrinti

⁷⁹ Lietuvos Respublikos nutarimas „Dėl poveikio priemonių taikymo ūkio subjektams pagrindinių nuostatų koncepcijos patvirtinimo“ 2012 m. spalio 24 d. Nr. 1304

⁸⁰ Lietuvos Respublikos nutarimas „Dėl poveikio priemonių taikymo ūkio subjektams pagrindinių nuostatų koncepcijos patvirtinimo“ 2012 m. spalio 24 d. Nr. 1304

mokestinių prievolių įgyvendinimą. Baudos pažeidėjui sukelia neigiamas turinio pobūdžio pasekmes. Siekiant jį nubausti, skatina ir kitus mokesčių mokėtojus vykdyti mokestines prievoles. Baudos gali skirtis pagal jų taikymo tvarką, subjektus, taikymo procedūras, sukeltas teises pasekmes ir panašiai. Remiantis teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniais principais, Seimas negali nustatyti tokio dydžio baudų, kurios būtų akivaizdžiai neproporcingos teisės pažeidimui ir sietinam tikslui. Baudos dydis turi būti toks, kad užtikrintų konstitucinės pareigos mokėti mokesčius vykdymą. Mokesčių administratorius pagal MAĮ suteiktą teisę už nustatytas mokesčių įstatymo pažeidimus mokesčio mokėtojui skiria ekonominio pobūdžio sankcijas – baudas, vadovaujantis Valstybinės Mokesčių Inspekcijos (toliau – VMI) prie finansų ministerijos viršininko 2007 m. kovo 28 d. įsakymu Nr. VA – 25, kuriuo patvirtinta baudų skyrimo ir delspinigių skaičiavimo metodika. „Bauda, skiriama pagal MAĮ (finansinė sankcija), — tai mokesčio įstatyme numatyta pinigų suma, kurią mokesčių administratoriaus sprendimu privalo sumokėti asmuo, laiku neįvykdęs (netinkamai įvykdęs) jam nustatytą mokestinę prievolę ar padaręs kitus mokesčių įstatymų pažeidimus, už kuriuos numatytas tokios sankcijos laikymas.“⁸¹ Pažymėtina, kad vadovaujantis MAĮ 140 str. baudos skiriamos tik pagal pažeidimo padarymo metu galiojančius teisės aktus išskyrus šio MAĮ 142 str. nurodytus švelninančio teisės akto galiojimo atvejus. Ekonominės sankcijos baudos išieškojimo senaties terminas - kaip ir mokesčių yra 5 metai pagal MAĮ 68 str. ir 107 str. Vadovaujantis MAĮ 139 str. bauda skiriama nustačius mokėtojo neteisėtus veiksmus, kuriais jis sumažino mokėtiną pinigų sumą. Skyrimo pagrindai yra šie:

a) „mokesčių mokėtojas neapskaičiavo nedeklaruojamo (įskaitant muitinės deklaracijose apskaičiuojamą mokestį)“⁸², nors buvo privaloma;

b) „nedeklaravo deklaruojamo mokesčio“, nors imperatyviai privaloma pateikti mokesčio deklaracijoje;

c) „neteisėtai pritaikė mažesnę mokesčio tarifą ir dėl šių priežasčių mokėtiną mokestį neteisėtai sumažino“⁸³ tai reiškia apskaičiavo mažesni mokestį negu priklausė pagal įstatymus.

Už įvardintus ir nustatytus pažeidimus mokesčio mokėtojui remiantis MAĮ 139 str. 1 d. priskaičiuojama mokesčio „suma ir skiriama nuo 10 iki 50 proc. neapskaičiuoto mokesčio dydžio bauda, jei ko kito nenumato atitinkamo pažeidimo įstatymas.“⁸⁴ Trūkstama mokesčio pinigų suma priskaičiuojama ir surašoma patikrinimo akte pagal MAĮ 129 str., o jau priimant atitinkamą sprendimą dėl patvirtinimo akto pagal MAĮ 132 str. skiriama konkretaus dydžio bauda įvertinus pažeidimo aplinkybes, kurios pripažįstamos svarbiomis priklausančios nuo padarymo pažeidimo mokesčio, mokesčio kaltės formos ir kitų, tuo pačiu išdėstoma sprendimo apskundimo tvarka.

Baudų skyrimo ir delspinigių skaičiavimo metodika „numato Mokesčių administratoriui, skiriant mokesčių mokėtojui baudą ir nenumatytas jokių baudų didinančių ar mažinančių aplinkybių, turi būti skiriama 30 proc. priskaičiuotos trūkstamos mokesčio sumos dydžio bauda.“⁸⁵ Mokesčių administratorius privalo, vadovaudamasis teisingumo ir protingumo kriterijais, baudą mažinti ar didinti, atsižvelgdamas į nustatytas aplinkybes bei pažeidimo pobūdį. Pagal padaryto pažeidimo pobūdį yra vertinti pažeidimo padarymo faktai, aplinkybės, priežastis, pažeidimu padarytą žalą biudžetui, mokėtojo pareigų vykdymo.

1. Baudą didinančiomis aplinkybėmis būtų tokios, kai mokesčių mokėtojas:

- a. sumažino ar išvengė mokėtino mokesčio siekdamas mokestinės naudos;
- b. nevykdo ar netinkamai vykdo savo pareigas apskaičiuoti mokestį ir yra jo kaltė;
- c. elgėsi nesąžiningai;
- d. padaro didelę žalą (500 MGL) valstybės biudžetui dėl jo tyčinių veiksmų ar neveikimo;
- e. padaro pažeidimą pakartotinai;
- f. sistemiskumai pažeidinėja;
- g. apskaito juridinės galios neturinčių apskaitos dokumentus ir kitos aplinkybės;

⁸¹ Medelienė, A. Sudavičius, B. (2011). „Mokesčių teisė“. Vilnius: Registrų centras; p. 177.

⁸² Medelienė, A. Sudavičius, B. (2011). „Mokesčių teisė“. Vilnius: Registrų centras; p. 177.

⁸³ Medelienė, A. Sudavičius, B. (2011). „Mokesčių teisė“. Vilnius: Registrų centras; p. 177.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas. 139 str. 1 d.

⁸⁵ VMI prie finansų ministerijos viršininko 2007 m. kovo 28 d. įsakymu Nr. VA – 25, dėl baudų skyrimo

2. Baudą mažinančios aplinkybės – tai mokesčių mokėtojo noras bendradarbiauti, reikalaujamų dokumentų pateikimas laiku ir kitos;

To paties MAĮ 139 str. 2 ir 3 d. įtvirtinti baudų už pažeidimo padarymą neskirimo atvejai kai mokesčių mokėtojas:

a) per nustatytą terminą nepateikė mokesčio deklaracijos arba deklaravo per mažai mokesčio, tačiau iki pavedimo patikrinti išrašymo dienos mokėtojas pateikė mokesčio deklaraciją, o klaidos atveju patikslino ir pateikė mokesčių deklaraciją administratoriui.

b) baudos nėra skiriamos Lietuvos bankui ir biudžetinėms įstaigoms, bet vadovai ir vyr. buhalteriai traukiami asmeninei atsakomybei.

Apibendrinant galima teigti, kad dėl mokesčio nesumokėjimo atsiradę finansiniai valstybės praradimai yra kompensuojami MAĮ nustatytais delspinigiais, o nagrinėjamos baudos laikoma ekonominė represinė priemonė, nes pagrindinė paskirtis - bausti, atbaidyti nuo tokių pažeidimų ateityje ir kitus asmenis. Taigi, bauda – tai pinigų suma numatyta teisės aktuose už mokesčių įstatymų pažeidimus mokesčių mokėtojui (fiziniam ar juridiniam subjektui), atliekanti baudimo ir prevencinę funkciją. Tai santykinė sankcija, kadangi ją taikant atsižvelgiama į pažeidimo padarymo pobūdį, dažnumą, žalą ir kitus veiksnius. Šiuo metu galioja MAĮ 139 str. 1 d. įtvirtintas baudos dydis 10 – 50 proc. nesumokėtos mokesčių sumos tiek fiziniams tiek juridiniams asmenims ir manau reikėtų diferencijuoti įstatyme baudos didžius pagal subjektą ir juridiniams asmenims taikyti didesnę baudos dydį nuo 30 – 50 proc. kadangi jie turi turėti didesnę atsakomybę, nes vykdo veiklą laisvos rinkos sąlygomis ir gauna pilną, tokiu atveju būtų didesnis socialinis teisingumas!

Atleidimo nuo baudų prievolės pagrindai

Atleidimas nuo baudų reglamentuotas MAĮ 141 str., Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko 2004 m. liepos 26 d. įsakyme Nr. VA 144 dėl „Atleidimo nuo baudų ir delspinigių taisyklių. Baigtinis atleidimo nuo baudos pagrindų sąrašas pateiktas MAĮ straipsnio 1 dalyje:

1) kai mokesčių mokėtojas nėra kaltas dėl padaryto pažeidimo. Pirmas punktas apima atvejus, kai jis įrodo, kad nėra kaltas dėl pažeidimo. „Įstatymų leidėjas atleidimą nuo baudos sieja ne tik su mokesčių mokėtojo kaltės nebuvimu, bet ir su jo paties pareiga šią faktinę aplinkybę įrodyti. Įrodinėjimo našta, tenka būtent mokesčių mokėtojui (2011 m. kovo 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A 556-364/2011).“⁸⁶

2) „Nuo mokesčių mokėtojo valios nepriklausančių aplinkybių buvimas“⁸⁷ Mokesčių mokėtojas gali būti atleistas, jei aplinkybės sietinos su atsitiktinių ir nenugalimos jėgos, kurių mokėtojas negalėjo numatyti. Tai gali būti tokios aplinkybės kaip gamtos jėgos, valstybinės valdžios neteisėti veiksmai, naudotas neišvengiamas absoliutus smurtas prieš mokesčio mokėtojo valią (2005 m. vasario 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-141/2005)

3) kai mokesčių mokėtojo pažeidęs teisės aktuose nustatytas normas, nepadaro finansinės žalos valstybei. Gali būti pripažįstama, kad žala valstybės (savivaldybių) biudžetui nėra padaroma kai mokesčių pažeidėjas turi grąžintiną pastarojo mokesčio mokestinę permoką.

4) Klaidingas mokesčio įstatymo išaiškinimas, konsultacija mokesčių mokėtojams. „Kai mokesčių mokėtojas mokesčio įstatymą pažeidė dėl klaidingo apibendrinto mokesčio įstatymo paaiškinimo arba mokesčių administratoriaus raštu ar telefonu, jei suteikta konsultacija centrinio mokesčių administratoriaus nustatyta tvarka buvo įrašyta ir yra galimybė nustatyti skambinantį asmenį – mokesčių mokėtoją (ar jo atstovą), suteiktos klaidingos konsultacijos mokesčių mokėjimo klausimais.“⁸⁸ Padarytas pažeidimas sąlygojamas mokesčių administratoriaus klaidingu to mokesčio įstatymo aiškinimu ar konsultacijos, pagrindu. Pirma nustatoma faktinė aplinkybė, jog mokesčių mokėtojas neatliko prievolės numatytų įstatymais, o antra pareigų nesilaikymas buvo

⁸⁶Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimas (II dalis) 2012 kovo 7 d.

⁸⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimas (II dalis) 2012 kovo 7 d.

⁸⁸ LR mokesčių administravimo įstatymas 2004 m. balandžio 13 d. Nr.IX-2112 Vilnius 141 str. 1d.,

nulemtas paties mokesčių administratoriaus (2007 m. spalio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A17-829/2007).⁸⁹

Mokesčių mokėtojas gali būti atleidžiamas nuo baudų pateikęs laisvos formos prašymą mokestinio ginčo ar patikrinimo tvirtinimo metu, arba atskirai, arba administratorius gali ir savo iniciatyva. „Atleidžiama tik tuo atveju, jei mokesčių – mokėtojas susijusį su bauda mokestį yra sumokėjęs ar sumokėjimo terminas yra atidėtas (išdėstytas) arba mokestis buvo priverstinai išieškotas. Atleidimas įforminamas mokesčių administratoriaus ar mokestinį ginčą nagrinėjančios institucijos sprendimu. Galimi tokie sprendimų variantai:

- 1) prašymą tenkinti;
- 2) prašymo netenkinti;
- 3) prašymą tenkinti iš dalies.⁹⁰

Pažymėtina, kad sprendimas priimamas tik tada, kai mokesčio mokėtojas pateikia visus įrodančius dokumentus kad yra pagrindas atleisti nuo baudos prievolės.

Taigi, administratorius neatsižvelgia į mokesčių mokėtojo kaltę, nes jis tik konstatuoja padarytą pažeidimą už kurį numatyta mokestinė atsakomybė, taigi įrodinėjimo našta, kad jis nekaltas tenka būtent mokesčių mokėtojui.

IŠVADOS

1. Akivaizdu, kad mokestinių teisės aktų pažeidimų problema yra ir užduotis, ir iššūkis. Įtakojantys faktoriai mokestinių įstatymų pažeidimui glaudžiai susijęs su politika, visuomenės ekonomika, kultūra, morale, psichologine situacija ir t.t. Skirtingas sąvokų taikymas teisės aktuose, sukelia painiavos ir tai jau problema, todėl rekomenduotina susisteminti pavienius teises aktus juos supaprastinant, taikant vienodas sąvokas, kad mokesčių mokėtojams būtų aiškus jų turinys. Tokie pakitimai sumažintų mokestinių pažeidimų skaičių! Akivaizdu, kad netinkamai vykdoma apmokestinimo politika patvirtina teisinio reglamentavimo netobulumą, todėl reikėtų peržiūrėti sistemiškai visą finansų teisinį reguliavimą, įvedant ir baudų dydžio
2. Galima akcentuoti, jog mokestinė prievolė vertinama kaip konstitucinė pareiga mokesčių mokėtojams, įtvirtintas teisės aktuose ir užtikrinantis valstybės biudžeto surinkimą. Teisinės atsakomybės atsiradimo pagrindas yra neteisėtas asmenų elgesys, kuris gali pasireikšti veikimu arba neveikimu, kurių pasekmė yra finansinė žala valstybei. Teisinė atsakomybė - tai valstybės prievartos priemonės taikomos mokestinių įstatymų pažeidėjams su tikslu juos nubausti pakeičiant subjektų elgesį ir pašalinant teises pasekmes. Bauda laikoma ekonomine represine priemone, kadangi pagrindinė paskirtis yra bausti, atbaidyti nuo tokių pažeidimų ateityje ir kitus asmenis. Taigi, bauda – tai pinigų suma numatyta teisės aktuose už mokesčių įstatymų pažeidimus mokesčių mokėtojui (fiziniam/juridiniam subjektui), atliekanti baudimo ir prevencinę funkciją. Tai santykinė sankcija, nes ją taikant atsižvelgiama į pažeidimo padarymo pobūdį, dažnumą, žalą ir kitus veiksnius. Šiuo metu galioja MAĮ 139 str. 1 d. įtvirtintas baudos dydis 10 – 50 proc. nesumokėtos mokesčių sumos ir fiziniams, ir juridiniams asmenims. Manau reikėtų diferencijuoti įstatyme baudos didžius pagal subjektą ir juridiniams asmenims taikyti didesnę baudos dydį nuo 30 – 50 proc., kadangi jie turi didesnę atsakomybę, nes vykdo veiklą laisvos rinkos sąlygomis ir gauna pelną - tokiu atveju būtų didesnis socialinis teisingumas. Paprastai administratorius neatsižvelgia į mokesčių mokėtojo kaltę, nes jis tik konstatuoja padarytą pažeidimą už kurį numatyta mokestinė atsakomybė - taigi įrodinėjimo našta, kad jis nekaltas, tenka mokesčių mokėtojui.

LITERATŪRA

Lietuvos Respublikos teisės aktai, teismų praktika ir kiti dokumentai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014. Prieiga internete: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>
2. Lietuvos Respublikos Mokesčių administravimo įstatymas.

⁸⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimas (II dalis) 2012 kovo 7 d.

⁹⁰ Medelienė, A. Sudavičius, B. (2011). „Mokesčių teisė“. Vilnius: Registrų centras; p. 179.

3. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimas (II dalis) 2012 kovo 7 d.
4. Lietuvos Respublikos nutarimas „Dėl poveikio priemonių taikymo ūkio subjektams pagrindinių nuostatų koncepcijos patvirtinimo“ 2012 m. spalio 24 d. Nr. 1304.
5. 2011 m. lapkričio 18 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2619/2011.
6. VMI prie finansų ministerijos viršininko 2007 m. kovo 28 d. įsakymu Nr. VA – 25, dėl baudų skyrimo ir delspinigių skaičiavimo.

Knygos:

7. Medelienė, A. Sudavičius, B. (2011). *Mokesčių teisė*. Vilnius: Registrų centras.
8. Marcijonas, A. ir Sudavičius, B. (2003). *Mokesčių Teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas.
9. Černius, G. (2011). *Namų ūkio finansų valdymas*. Vadovėlis. – Vilnius: MRU.
10. Dubauskas, G. (2011). *Finansų valdymo teorijos*. Vilnius: Generolo J. Žemaičio Lietuvos Karo Akademija.
11. Bagdanavičius, J., Stankevičius, P., Lukoševičius, L. (1999) *Ekonomikos terminai ir sąvokos*. Vilnius: VPU
12. Tarptautinių žodžių žodynas. (1985). Paimta 2013-02-12 iš tinklapio:
<http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Sankcija&wid=17511>

ECONOMIC SANCTIONS FOR FAILURE TAX OBLIGATIONS

Simona Dementavičienė, Kristina Imbrasienė, Rolandas Juozapavičius
Kolpingo University of Applied Sciences

SUMMARY

The tax burden is the main state revenue collection method which funded state institutions and ensure the most important functions of the state executive. During this period, Lithuania's economic performance after a little growth, tax collection and it does not reflect the state's budget deficit. There is the problem of non-payment of taxes, despite the fact that there are financial (economic) sanctions. The tax burden is not subject to the enforcement of civil law of a contract rate, but applies the general principles of fairness, reasonableness and adequacy of cooperation, the abuse of rights, proportionality, legal certainty, clarity and other principles. Thus, the tax burden measured as a constitutional duty to taxpayers, it is the state requirement in the legislation and ensure the collection of the State budget.

IKITEISMINIO TYRIMO TEISĖJAS – NAUJAS PROCESO SUBJEKTAS LIETUVOS RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJO PROCESO KODEKSE

SIGITA MEŠKAUSKIENĖ
Kauno apylinkės teismas, teisėja

ANOTACIJA

Ikiteisminio tyrimo teisėjas – naujas savarankiškas ikiteisminio tyrimo subjektas. Lietuvos baudžiamojo proceso teisės istorijoje ikiteisminio tyrimo teisėjas – iki tol nebuvo procesinė figūra. Pagal anksčiau galiojusį kodeksą teisminės valdžios įsikišimas parengtinio tyrimo stadijoje atliekant proceso veiksmus buvo labai epizodinis, jis atsirado tik paskutiniaisiais senojo baudžiamojo proceso kodekso galiojimo metais. Naujajame baudžiamojo proceso kodekse teisminei valdžiai ikiteisminio tyrimo metu suteikiama žymiai daugiau įgaliojimų. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – kaip nauja procesinė figūra Lietuvos baudžiamojo proceso teisės istorijoje – įgyvendina teisminės valdžios kompetencijai priskirtus veiksmus ikiteisminio tyrimo stadijoje. Pagal Lietuvoje pasirinktą ikiteisminio tyrimo teisėjo modelį šis teisminės valdžios atstovas, skirtingai nei kai kuriose Europos valstybėse, negali imtis iniciatyvos pradėdamas, vykdydamas ar užbaigdamas ikiteisminį tyrimą.

ĮVADAS

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujam Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui, be kitų naujų Lietuvos baudžiamajam procesui institutų, atsirado ir visiškai naujas - ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas, nebuvęs nei tarpukario, nei nuo 1961 m. iki 2003 m. galiojusiam Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau - BPK). BPK 19 str. nurodo, jog ikiteisminio tyrimo teisėjas yra apylinkės teismo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus bei priimti sprendimus. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 15 str. 2 d. numatyta, kad įstatymų nustatytais atvejais apylinkės teismo teisėjai atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjo, vykdymo teisėjo funkcijas ir kitas apylinkės teismo kompetencijai įstatymų priskirtas funkcijas. BPK nuostatos ir yra “įstatymo numatytas atvejis”, kai apylinkės teismo teisėjas paskiriamas atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas. Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo teisėjai nėra atskira teisėjų sistemos dalis. Tai tik apylinkės teismo teisėjai, atliekantys specifines pareigas, kurios yra tik procesinės, o ne tam tikros pareigos teisėjo karjeros požiūriu. Toks teisėjas gali nagrinėti baudžiamąsias bylas kaip pirmosios instancijos teismo teisėjas, jei tokiose bylose jis nedalyvauja ikiteisminio tyrimo teisėju. Konkrečios ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijos priklauso nuo apylinkės teismo pirmininko sprendimo.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas įtvirtintas daugelyje Vakarų Europos valstybių. Į ikiteisminio tyrimo procesą įtraukus ikiteisminio tyrimo teisėją ir aukštesnįjį teismą yra pasiekiami svarbūs procesiniai tikslai: asmeniui suteikiama daugiau galimybių per ikiteisminį tyrimą apginti teises ir teisėtus interesus, paryškiniama sprendžiamų klausimų svarba, įgyvendinamas greito proceso principas. Išskirtines nepriklausomumo garantijas turintiems ikiteisminio tyrimo teisėjui ir aukštesniajam teismui suteikus daugiau galimybių ikiteisminio tyrimo stadijoje atlikti tam tikrus veiksmus, pašalinama galimybė vėlesnėse proceso stadijose kelti tų veiksmų šališkumo klausimą.

Kadangi Lietuvos baudžiamojo proceso teisės istorijoje ikiteisminio tyrimo teisėjas – iki tol nebuvo procesinė figūra, tai ši tema aktuali savo naujumu. Nors Baudžiamojo proceso kodeksas įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d., iki šiol nėra atlikta išsamių teisinių studijų šiuo klausimu.

Straipsnio tikslas – identifikuoti naują baudžiamojo proceso figūrą - ikiteisminio tyrimo teisėją. **Tyrimo uždaviniai** yra apibrėžti ikiteisminio tyrimo teisėjo sąvoką, identifikuoti jo esminius bruožus, nurodyti šio naujo subjekto vietą baudžiamojo proceso plotmėje. **Tyrimo metodologinį pagrindą sudaro:** sisteminė – struktūrinė analizė naudota nagrinėjant tyrimo metu surinktus duomenis; dokumentų turinio (content) analizė - taikyta nagrinėjant teisės aktus, mokslinę literatūrą, bylų procesinius bei kitus tyrimui reikšmingus dokumentus; loginis – analitinis metodas naudotas iš surinktų duomenų formuluojant išvadas.

Raktiniai žodžiai: baudžiamasis procesas, ikiteisminis tyrimas, ikiteisminio tyrimo subjektai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Ikiteisminio tyrimo subjektai

Ikiteisminis tyrimas - reglamentuota įstatymu įgaliotų institucijų ir pareigūnų teisėta veikla turint tikslą greitai atskleisti ir išsamiai ištirti nusikalstamas veikas, surinkus būtinus ir pakankamus įrodymus, leidžiančius taikyti kaltiems asmenims bausmes ar kitokio teisinio poveikio priemones, arba tyrimą nutraukti⁹¹. Europos žmogaus teisių teismas priimtame nutarime byloje *Nachova ir kiti prieš Bulgariją* pabrėžė, kada pagrindinis tyrimo tikslas yra užtikrinti veiksmingą nacionalinės teisės ir aukščiausių asmens teisių <...> apsaugą, maža to – tais atvejais, kai kyla kliūčių ar sunkumų, kurie užkirstų kelią progresyviame tyrimui, valdžios institucijų greitas, operatyvus reagavimas yra gyvybiškai būtinas, siekiant išlaikyti visuomenės pasitikėjimą baudžiamosios justicijos institucijomis ir sulaikyti nuo bet kokių abejonių priimtų sprendimų teisėtumu⁹². Taigi, ikiteisminis tyrimas - sudėtingas procesas, kuriame būtina remtis mokslo ir technikos žiniomis, į procesą įtraukti įvairias teisėsaugos institucijas.

Visi ikiteisminio proceso subjektai paprastai skirstomi į tokias tris pagrindines grupes:

- 1) valstybės institucijos ir pareigūnai;
- 2) baudžiamojo proceso dalyviai (siaurąją prasme);
- 3) kiti baudžiamajame procese dalyvaujantys asmenys.

Kai kurių autorių nuomone, ikiteisminio tyrimo organizavimo, jam vadovavimo, kontroliavimo sistemą sudaro ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas.⁹³ Ši klasifikacija paremta nauja ikiteisminio tyrimo koncepcija ir naujais ikiteisminio tyrimo proceso dalyviais (subjektais)⁹⁴. Iš esmės tai patvirtina BPK 164 straipsnyje išdėstyti konkretūs ikiteisminio tyrimo subjektai, tai:

- 1) Ikiteisminio tyrimo pareigūnai;
- 2) Prokuroras;
- 3) Ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnai

Remiantis BPK 164 str. 1 d. ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kuris yra ikiteisminio tyrimo subjektas. Pagal naujojo kodekso koncepciją buvo sujungti tardytojo, kvotėjo ir operatyvinio darbuotojo terminai į vientisą ikiteisminio tyrimo pareigūno terminą, kartu apjungiant jų atliekamas funkcijas bei įvairiais aspektais siekiant pagerinti ikiteisminį tyrimą⁹⁵. BPK 18 str. pateikiama ikiteisminio tyrimo pareigūno sąvoka, pagal kurią ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra ikiteisminio tyrimo įstaigoje dirbantis asmuo, bei ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas, kurių pagrindinė ar viena iš funkcijų yra atlikti ikiteisminį tyrimą, pareigūnų darbo organizavimą ir jų veiklos kontrolę. Taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovo yra įgaliotas atlikti BPK numatytus ikiteisminio tyrimo veiksmus bei priimti sprendimus. BPK reglamentuoja ir ikiteisminio tyrimo pareigūno uždavinius bei tikslus, o būtent, pasinaudojant visomis įstatymų suteikiamoms teisėmis ir galimybėmis, siekti nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir tokios veikos aplinkybes.

Prokuroras

Dabartinis BPK pakeitė prokuroro padėtį baudžiamajame procese. Prokuroras iš tyrimą kontroliuojančio pareigūno tampa atsakingu už ikiteisminio tyrimo rezultatus proceso subjektu. Pagal Konstitucijos 118 str. (2003 m. kovo 20 d. redakcija) 1 dalį ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą (*inter alia* 2004 m. gegužės 13 d., 2006 m. sausio 16 d., 2008 m. gegužės 28 d. nutarimuose) konstatavo, kad: pagal Konstituciją prokuroras nevykdo teisingumo; teisingumas nėra vykdomas ikiteisminio tyrimo etape;

⁹¹ Ancelis, P. (2007) *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. -Vilnius: Saulelė. p. 12.

⁹² *Nachova ir kiti (2005)Bulgaria* // Grand Chamber, nos. 43577/98 ir 43579/98, §§ 110-113, VII ECHR.

⁹³ Burda, R. (2003) Naujas baudžiamojo proceso kodeksas - nauji kriminalistikos taktikos uždaviniai // *Jurisprudencija*, t. 43(35), p. 13.

⁹⁴ Goda, G., Kuconis, P. (1997) Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // *Justitia*, Nr. 4, p. 10 - 11, 26 -2.

⁹⁵ Kazlauskas, M. (2000) Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema // *Teisė*, Nr. 37, p. 70.

pagal Konstituciją teisingumo vykdymas - teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą⁹⁶. Konstitucijos 118 str. 1 d. nuostata, kad prokuroras organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja, įpareigoja įstatymų leidėją įstatymu nustatyti prokurorų įgaliojimus, organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant. Tai reguliuodamas įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją: atsižvelgdamas į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), mastą, kitus požymius ir turinčias reikšmės aplinkybes, jis gali nustatyti įvairias ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam formas, tam tikrus prokurorų įgaliojimus šiame procese ir kt. Tačiau šiuo atveju įstatymų leidėjas saistomas Konstitucijos normų ir principų, *inter alia* iš Konstitucijos kylančios priedermės užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinių. Iš Konstitucijos 118 str. 1 d. nuostatos prokurorų pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri *inter alia* sudarytų teisinę prielaidą teismui baudžiamojame byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Prokuroras privalo atsakyti už tinkamą viso ikiteisminio tyrimo atlikimą. Tuo tarpu ikiteisminio tyrimo pareigūnui gali būti pavedama atlikti veiksmus tik dėl tam tikrų epizodų ar rinkti reikalingus duomenis, tiriant bylą tik tam tikrais aspektais ar ikiteisminio tyrimo etapais. Baudžiamąjį proceso nuostatos nustato išimtinę prokuroro teisę kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją, atlikti daug svarbių procesinių veiksmų. Dabartiniame baudžiamajame procese prokuroras, privalo rašyti daug nutarimų, prašymų, pareiškimų, pranešimų, o to nebuvo numatyta net iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusiam BPK. Tai išties didelis darbo krūvis. Tačiau praktikoje prokurorai tiek imasi papildomų, nebūtinų funkcijų (reguliuoja policijos komisariato budėtojų dalies ir kitų komisariato padalinių darbą), tiek perkelia ant kitų pečių tik jiems skirtas funkcijas (reikalauja, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas atliktų tik prokuroro kompetencijai priskirtus procesinius veiksmus ar parengtų už prokurorą procesinių sprendimų projektus)⁹⁷.

Ikiteisminio tyrimo teisėjas

Ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas baudžiamajame procese įvestas 1808 m. Kriminalinio tyrimo kodeksu (pranc. *Le Code D'instruction criminelle*), kuris vadinamas Napoleono kodeksu. Buvo pakeistas inkvizicinio proceso tipas – nusikaltimo tyrimo funkcija perduota ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šiuo metu ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas egzistuoja visuose morfologinio tipo procesuose, jo analogų galima rasti visame pasaulyje, tačiau procese užimama padėtis ir atliekamos funkcijos priklauso nuo šalies nacionalinėje teisėje dominuojančių teisės tipų⁹⁸. Kai kurių valstybių įstatymų leidėjai, paisydami teisminės valdžios nepriklausomumo principo, ikiteisminį tyrimą paveda atlikti kartu policijos, prokuratūros ir teismo tardytojo pajėgoms. Ši sistema patyrė tam tikrų pokyčių. Tarkim, ikiteisminis bylų parengimas Prancūzijoje yra trijų formų: parengtinis tardymas, atliekamas teismo pareigūno - tardančiojo teisėjo, kvota dėl aiškių nusikaltimų ir nusizengimų ir preliminarus policijos tyrimas⁹⁹. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinės pareigos dabartiniame BPK įtvirtintos, remiantis Vakarų Europos valstybių patirtimi, kur įprasta, kad tam tikrus veiksmus ikiteisminio tyrimo metu atlieka teisėjai¹⁰⁰. Daugelyje Vakarų Europos valstybių toks pareigūnas procese dalyvauja nuo XIX a. ar XX a. pradžios. Taigi, jo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo procese jau nusistovėjęs ir turi tvirtą teisinį pagrindą. Tiesa, jo įgaliojimų apimtis konkrečiose valstybėse yra skirtinga. Lietuvoje pasirinktas pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis. Tai reiškia, kad BPK

⁹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 168 straipsnio 4 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (bylos Nr. 38/2008).

⁹⁷ Burda, R. (2003) Naujas baudžiamąjį proceso kodeksas – nauji kriminalistikos taktikos uždaviniai // *Jurisprudencija*, t. 43(35).

⁹⁸ Gušauskienė, M. (2004) Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // *Jurisprudencija*, t. 57(49). p.129-130

⁹⁹ Ancelis, P. (1996) *Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija*. Vilnius: LPA. P.73-74.

¹⁰⁰ Goda, G., Kuconis, P. (1997) Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // *Justitia*, Nr. 4. p. 10.

numato, jog ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių ikiteisminio tyrimo veiksmų inicijuoti negali ir į procesą įtraukiamas tik prokuroro nuožiūra¹⁰¹.

Aptariant ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto ištakas Lietuvos baudžiamajame procese pastebėtina, jog nepaisant konkrečioje valstybėje veikiančio – klasikinio rungimosi, akuzatorinio ar mišraus proceso, yra neutralaus, nepriklausomo teisėjo institutas ir jo absoliutus atsiskyrimas nuo proceso šalių, ypač nuo kaltinimo¹⁰². Neatsitiktinai Lietuvoje pasirinktas vokiškosios tradicijos baudžiamojo proceso modelis nulemia, kad ikiteisminio tyrimo stadija yra parengiamojo pobūdžio, siekiant pagrindinio tikslo – teisingai išnagrinėti bylą teisme iš esmės. Pažymėtina, jog ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto įvedimas Lietuvos baudžiamajame procese aiškiai atribojo baudžiamojo persekiojimo ir teisminės valdžios funkcijas ikiteisminio tyrimo stadijoje. Kai kurie autoriai¹⁰³ teigia, jog teismas, nagrinėdamas bylą, gali vykdyti teisingumą tik tuomet, kai iki teismo proceso atliktas tam tikras parengiamasis darbas ikiteisminio tyrimo metu. Ikiteisminio tyrimo metu vyksta ginčas tarp dviejų pusių – pareigūnų, turinčių teisę ir pareigą surinkti ikiteisminiam tyrimui reikšmingus įrodymus ir asmens, kuris yra įtariamas nusikalstamos veikos padarymu. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad nežiūrint, kaip šis ginčas bus išspręstas, sukeliama tam tikri psichologiniai padariniai – kyla subjektyvus įsitikinimas apie tai, ar ginčas vyksta laikantis teisingumo principų. Šiuo konkrečiu atveju teisminės valdžios (ikiteisminio tyrimo teisėjo) dalyvavimas ikiteisminiame tyrime – rungimosi garantas. Pavyzdžiui: jei tyrimas atliekamas nepamatuotai ilgai, atliekami veiksmai formalūs, daromi iš anksto žinant, jog tai jokios naudos tyrimui duoti negali, pradanginami duomenys, galintys būti įrodymais teisme, dėl ko kaltieji asmenys išvengia baudžiamosios atsakomybės, padaromos teismo klaidos, tuomet proceso šalims formuojasi įsitikinimas, kad teisingumo nėra, atsiranda pagrindas įvairioms sąmokslo teorijoms, gandams, kad teisėsaugos institucijos yra korumpuotos, neprofesionalios ir, kad nėra prasmės, įvykus nusikalstamai veikai, kreiptis į jas pagalbos. Dėl paminėtų aplinkybių proceso dalyviui pateikus skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui, šis, vykdydamas ikiteisminio tyrimo teisėtumo kontrolės funkciją, užtikrina, kad nebūtų pažeisti procese dalyvaujančių asmenų teisėti interesai, kad procese dalyvaujantys asmenys laikytųsi galiojančių įstatymų, t.y. užtikrina proceso teisėtumą¹⁰⁴.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas ikiteisminio tyrimo stadijoje atsirado ne siekiant modernizuoti šią stadiją, bet užtikrinti asmens teisių apsaugą visoje ikiteisminio tyrimo organizavimo plotmėje. Todėl būtina sutikti ir su šį institutą nagrinėjusios autorės M. Gušauskienės nuomone, jog ikiteisminio tyrimo teisėjo institutas baudžiamajame procese yra svarbus žmogaus teisių gynimo garantas. Vykdydamas ikiteisminio tyrimo teisėtumo kontrolės funkciją, ikiteisminio tyrimo teisėjas užtikrina, jog nebūtų pažeisti procese dalyvaujančių asmenų teisėti interesai, kad procese dalyvaujantys asmenys laikytųsi galiojančių įstatymų, t.y. užtikrina proceso teisėtumą¹⁰⁵. Ikiteisminio tyrimo teisėjo sąvoka pateikta BPK 19 str., kuriame nustatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas yra apylinkės teismo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus bei priimti sprendimus.

Ikiteisminio tyrimo teisėjas – savarankiškas ikiteisminio tyrimo stadijos subjektas. Ikiteisminio tyrimo teisėjai nėra atskira teisėjų korpuso rūšis ir juo gali būti bet kuris apylinkės teismo teisėjas. Tokia nuostatą galima įžvelgti Teismų įstatymo 15 str. 2 d., kurioje numatyta, kad įstatymų nustatytais atvejais apylinkės teismo teisėjai atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjo, vykdo teisėjo funkcijas ir kitas apylinkės teismo kompetencijai įstatymų priskirtas funkcijas. Šis teisėjas gali nagrinėti baudžiamąsias bylas kaip pirmosios instancijos teismo teisėjas, jei tokiose bylose jis

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I. – Vilnius, 2003. p. 45.

¹⁰² Kukaitis, V. (2006) Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamajame procese// *Teisė*, t.60. p. 38-49.

¹⁰³ Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. (2005) *Baudžiamojo proceso teisė*. -Vilnius: Teisinės informacijos centras, P.288.

¹⁰⁴ Gušauskienė, M. (2004) Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas//*Jurisprudencija*, t. 57(49). p.129-130.

¹⁰⁵ Gušauskienė, M. (2004) Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas//*Jurisprudencija*, t. 57(49). p.129-130.

nedalyvavo ikiteisminio tyrimo teisėju. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinių pareigų įvedimas buvo viena iš esminių 2003 m. baudžiamojo proceso naujovių. Pagal senąjį BPK teisminės valdžios įsikišimas parengtinio tyrimo stadijoje atliekant proceso veiksmus buvo labai epizodinis, jis atsirado tik paskutiniaisiais senojo BPK galiojimo metais. Dabartiniame BPK teisminei valdžiai ikiteisminio tyrimo metu suteikiama daugiau įgaliojimų¹⁰⁶. Teisės instituto tyrimo duomenimis, vertindami ikiteisminio tyrimo teisėjo instituto reikalingumą baudžiamajame procese tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnai (62,6 %), tiek prokurorai (66,6 %) teigė, kad jis pasiteisina arba labiau pasiteisina nei nepasiteisina. Remdami šią nuomonę respondentai teigė, kad jis „suponuoja didesnę dėmesį proceso dalyvių pagarbai, jų teisėms ir laisvėms, apsaugomos šių dalyvių procesinės teisės“, užtikrinamas „proceso greitumas bei visapusiškumas“, taip pat „atitinkamų tyrimo veiksmų teisėtumas ir pagrįstumas, skaidrumas“. Neigiamai vertinantys ikiteisminio tyrimo teisėjo institutą respondentai minėjo, kad kreipimasis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl atitinkamų veiksmų atlikimo ar sankcionavimo yra per daug sudėtinga procedūra. Svarbu pažymėti, kad respondentų nuomone teisėjo vaidmuo trukdo ikiteisminio tyrimo greitumui. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nesuinteresuotas nei bylos baigtimi, nei ikiteisminio tyrimo greitumu. Jo prioritetu ikiteisminio tyrimo procese yra ikiteisminio proceso veiksmų, dėl kurių į jį kreipiamasi, teisėtumo priežiūra ir garantavimas. Dėl tos pačios priežasties tyrimo dalyviai vertindami ikiteisminio tyrimo teisėjų vaidmenį ikiteisminio tyrimo procese, patys teisėjai ir prokurorai daugiau akcentavo jų, kaip pagalbinių ikiteisminio tyrimo dalyvių, statusą. Tiek teisėjai, tiek prokurorai, tiek ikiteisminio tyrimo pareigūnai ikiteisminio tyrimo teisėjo statusą mažiausiai sieja su tyrimo veiksmų teisėtumo ir pagrįstumo vertinimu¹⁰⁷. Kaip matyti iš atlikto tyrimo, ikiteisminio tyrimo teisėjo egzistavimas pirmojoje baudžiamojo proceso stadijoje vertinamas nevienareikšmiai.

Baudžiamasis procesas – tai garantija, kad nei vienas nekaltas asmuo nebus patrauktas baudžiamajon atsakomybėn, nebus suvaržyta jo teisė į laisvę, nebus neteisėtai paskirta bausmė. Procesinis įstatymas ikiteisminiame tyrime kaltinimui suteikia daugiau teisių ir galimybių rinkti tyrimui svarbią informaciją. Nors ikiteisminio tyrimo teisėjas neturi tokių įgaliojimų kaip prokuroras, jis užtikrina ikiteisminio tyrimo veiksmų teisėtumą ir pagrįstumą, skaidrumą. Iš esmės šio subjekto paskirtis – „padėti“ prokurorui organizuoti ikiteisminį tyrimą, daryti jį efektyvesnį, greitesnį, nes jo dalyvavimas ikiteisminiame procese sukuria prielaidas visų ikiteisminio tyrimo veiksmų neabejotinam teisėtumui. Nors to įstatymas taip aiškiai neišsako, tačiau tai akivaizdu iš šiam subjektui suteiktų teisių ir pareigų apimties (BPK 173 str. ir kiti). Taigi, ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama kitų ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmų teisėtumo priežiūra sukuria prielaidas teisėtais būdais atlikti ikiteisminį tyrimą, tuo pačiu laiduodama tinkamą bylos medžiagos parengimą svarstymui teisme. Ikiteisminio tyrimo teisėjo priimami sprendimai susiję su asmens kaltumo klausimu, t.y. jie priimami atsižvelgiant į aplinkybes, leidžiančias daryti prielaidą, jog asmuo gali būti kaltas. Iš tikrųjų jis konstatuoja, ar buvo (nebuvo) pažeistos asmens teisės, ar yra pakankamas pagrindas skirti procesines prievartos priemones ar nagrinėti bylą teisme, vertina informaciją, remdamasis teismine perspektyva, vykdo justicijos funkciją ikiteisminiame tyrime¹⁰⁸.

Dėl didelio ikiteisminio tyrimo teisėjo užimtumo, svarbu, jog prokuroras kreipdamasis į jį dėl tam tikro procesinio veiksmo atlikimo prisiimtų spęsti visus organizacinius klausimus (pvz., priklausomai nuo atliekamo procesinio veiksmo ir esant reikalui užtikrintų įvairių proceso subjektų dalyvavimą teisme, laiku pateikti teismui bylą), nes tik jis žino ko reikia ir kas gali garantuoti, jog viskas būtų tinkamai atlikta. Ikiteisminio tyrimo teisėjo darbą įtakoja ydinga baudžiamojo proceso organizavimo praktika ikiteisminėje tyrimo stadijoje, kai prokuroras sprendžia, kiek ir kokią dalį ikiteisminės tyrimo medžiagos kaltinimams pagrįsti pateikti teismui. Prokurorui nepateikus teismui dalies ikiteisminio tyrimo medžiagos, teisėjas turi mažiau galimybių tinkamai įvertinti aplinkybes ir įrodymus, priimant sprendimus. Prokuroras nusprendžia kada ir dėl kokių veiksmų atlikimo reikia

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I. – Vilnius, 2003. p. 439.

¹⁰⁷ Jurka, R.(2004) *Baudžiamojo proceso optimizavimo ir spartinimo galimybės ir būdai*//Teisės institutas, Vilnius. p. 50

¹⁰⁸ Gušauskienė, M.(2004) Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // *Jurisprudencija*, t. 57(49). p.129-130

kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją ir turi teisę atlikdamas pateikiamų bylos dokumentų atranką ją pateikti visai arba iš dalies tendencingai, tokiais veiksmais nenusižengdamas BPK reikalavimams. Praktikoje pastebima, kad dėl nekvalifikuotai atlikto ikiteisminio tyrimo, toliau užtrunka ir teisinis nagrinėjimas, byla gražinama prokurorui papildyti, atlikti teisėjo nurodytus procesinius veiksmus.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinis vaidmuo baudžiamajame procese pasireiškia atliekant konkrečius procesinius veiksmus, jais įgyvendinant ir baudžiamojo proceso principus¹⁰⁹. Ikiteisminio tyrimo teisėjas Lietuvos BPK numatytus veiksmus atlieka tik gavęs prokuroro prašymą, kurio jis neturi teisės atsisakyti nagrinėti (BPK 19, 173 str.), tačiau savo iniciatyva jis jokių veiksmų neatlieka. Nemažai įprastų prokuroro kompetencijos įgaliojimų nuo 2003 m. gegužės 1 d. buvo perduoti ikiteisminio tyrimo teisėjui, šis dabar išsprendžia kardomųjų priemonių - suėmimo, namų arešto, įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo (BPK 121 str. 1 d.) klausimą; atidavimą įtariamojo į sveikatos priežiūros įstaigą (BPK 141 str.); kratų (BPK 145-146 str.); poėmių (BPK 147-148 str.); teisę susipažinti su informacija (BPK 155 str.); laikiną nušalinimą nuo pareigų ar laikiną teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymą (BPK 157 str.); savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų (BPK 158 str.); leidimą atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus (BPK 159 str.); slaptą sekimą (BPK 160 str.); informacijos panaudojimą kitose baudžiamosiose bylose (BPK 162 str.); skyrimą baudos iki 30 MGL ar arešto iki vieno mėnesio (BPK 163 str.). Be to, jis nustatytais ikiteisminio tyrimo atvejais prisaikdina ir apklausia liudytojus ir nukentėjusiuosius (BPK 184-186 str.); apklausia įtariamuosius (BPK 189 str.); skiria ekspertizę (BPK 208-210 str.); tvirtina prokuroro nutarimus nutraukti ikiteisminį tyrimą BPK 214 str. 2 d. numatytais atvejais; tvirtina prokuroro nutarimus atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą, kai tyrimas nutrauktas ikiteisminio tyrimo teisėjo pritarimu; nagrinėja proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų; nustato kardomųjų priemonių taikymo, bylos tyrimo terminus, sprendžia jų pratęsimo klausimus. Baudžiamojo proceso dalyvis, nepatenkintas procesiniu veiksmu ar priimtu sprendimu, turi apeliacijos galimybę, kuri kaais (nedetalizuojant jų) pradedama apskundžiant ikiteisminio tyrimo pareigūno priimamus procesinius dokumentus ir baigiama aukštesnės instancijos – apygardos – teisme. Pastebėtina, jog valdymo teorijos požiūriu, tokia neracionali, perdėtai išplėsta, sunkiai loginiam paaiškinimui pasiduodanti sistema, kurioje skirtingu lygiu veikiantys tos pačios sistemos elementai atlieka tą pačią funkciją (skundo nagrinėjimą), yra neveiksminga. Tokioje sistemoje skundą padavęs asmuo, bandydamas apginti tariamai pažeistas arba nepagrįstai suvaržytas teises, o gal ir bandydamas skundų gausa vilkinti procesą, priverčiamas lakstyti iš vienos institucijos į kitą, nuo vieno pareigūno pas kitą. Nederėtų pamiršti, jog ikiteisminio tyrimo procesinė kontrolė nukreipta ne tik į žmogaus teisių nepagrįsto varžymo prevenciją bei pažeistų ar nepagrįstai suvaržytų teisių kūrimą, bet ir visuomenės, ir valstybės interesų apsaugą¹¹⁰. Kaip nurodė Konstitucinis teismas, tai, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas ar aukštesnysis teismas gali būti įtraukti į ikiteisminio tyrimo stadiją, dar nereiškia, jog jie kišasi į nusikalstamų veikų tyrimą. Nei ikiteisminio tyrimo teisėjas, nei aukštesnysis teismas, priimdamas sprendimą skundžiamo dėl prokuroro nutarimo nevykdo teisingumo, neatskleidžia nusikalstamos veikos, neorganizuoja ikiteisminio tyrimo ir jam nevadovauja¹¹¹.

Ikiteisminis tyrimas plėtojamas dėl kaltinimo bei teismo veiksmų, atliekamų pagal atitinkamai nustatytą procesinę formą, tad pagrindinės sąlygos, lemiančios esminių baudžiamojo proceso principų užtikrinimą (pozityviai) ar jų nesilaikymą (negatyviai), yra kaltinimo ir kitų proceso dalyvių aktyvumas. Ikiteisminio tyrimo teisėjo įtraukimas į procesą pagal pasyvų modelį įmanomas tik šalims, t.y. prokurorui ar proceso dalyviams per prokurorą veikiant aktyviai, ir,

¹⁰⁹ Kukaitis, V. (2009) Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinis subjektiškumas atskirų baudžiamojo proceso principų perspektyvoje // *Teisė*, t.73, p. 102-123.

¹¹⁰ Panomariovas A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // *Jurisprudencija*, 2004, t. 59(51), p. 28-39.

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 straipsnio 4 dalies (2007 m. birželio 28 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (bylos Nr. 38/2008).

atvirksčiai, - teisėjas niekaip negali daryti įtakos procesui proceso šalims elgiantis pasyviai, nes pats savo iniciatyva, kaip jau buvo minėta, jokių procesinių veiksmų atlikti negali. Taigi, be aktyvaus prokuroro veikimo ikiteisminio tyrimo teisėjo dalyvavimas procese apskritai neįmanomas¹¹². Ikiteisminio tyrimo teisėjas, prašant prokurorui, dabar lemia didžiausios dalies ir gana svarbių procesinių veiksmų atlikimą. Tačiau ši procedūra - tai teismo proceso tam tikra atmaina ikiteisminiame etape. Procesiniai ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmai reikalauja nemažo parengiamojo darbo, laiko ir kitų organizacinių resursų. Betgi ikiteisminio tyrimo teisėjas ir laiko, ir kitokio pasirengimo galimybių turi labai mažai. Kita vertus, ir prokuroras negali aprėpti visų kuruojamų tyrėjų veiklos specifikos ir dažniausiai įsitikinti būtinumu taikyti procesinės prievartos priemonės, kurios yra ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijoje, taip pat negali. Dabar sunku suvokti motyvus, kodėl daugelio procesinių veiksmų atlikimą įstatymų leidėjas negalėjo tiesiogiai pas ikiteisminio tyrimo teisėją inicijuoti pats tyrėjas. Jeigu prokuroro dalyvavimas kaltinant kaltinamąjį yra gerai suprantamas teismo bylos nagrinėjimo stadijose (tam tikra prokuroro procesinė patirtis, įgūdžiai rengiant specifinius procesinius dokumentus, skubotumo išeliminavimas ir kt.), tuomet aiškiai „pertekliniai“ atrodo prokuroro įgaliojimai ikiteisminiame bylos etape, mažai veiklos laisvės paliekant tyrėjui ir beveik nieko - pastarojo vadovams. Tačiau šitokia situacija dar kartą akivaizdžiai parodo nemažą tyrimo veiklos stabdymą, vilkinimą dėl aiškiai perdėto rungimosi proceso elementų perkėlimo iš teismo į ikiteisminio tyrimo stadiją. Praktiniai darbuotojai pokalbiuose nelinkę slėpti, kad iš tiesų jų parengtas prokurorui kreipimasis elektroninėje laikmenoje dėl tam tikrų veiksmų atlikimo, toliau keliauja visais etapais iki pat teisėjo nutarties fiksavimo, pakeičiant procesinių dokumentų tik įžanginių ir baigiamųjų dalių turinį, nurodant atitinkamus subjektus. Tokie teiginiai pasitvirtina analizuojant teismuose saugomų išnagrinėtų bylų dokumentus. Deja, netgi sintaksinės ir gramatinės klaidos skirtinguose procesiniuose dokumentuose dažniausiai yra identiškos¹¹³.

Vienok, nors ir atrodo, kad ikiteisminio tyrimo teisėjui pakanka įtakos ir įgaliojimų, užtikrinant proceso dalyvių teises ir pareigas, kartu vykdyti perimtą iš prokuroro procesinių veiksmų ikiteisminiame procese kontrolę, vis dėlto nereikia užmiršti, kad šis teisėjas yra įtraukiamas į procesą tik į jį kreipiantis, turėdamas teisę susipažinti su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga, pareikalavęs detalesnės informacijos apie ikiteisminio tyrimo aplinkybes ir kt., jis gali turėti nemažą įtaką ikiteisminiam tyrimui net ir priėmęs tik vieną procesinį sprendimą. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad nemažas ikiteisminio tyrimo teisėjo aktyvumas, įtvirtinant (legalizuojant) įrodymus, svarstant procesinės prievartos taikymo klausimus, jį patį tam tikra prasme daro šališką, kai jam tenka atlikti procesinės kontrolės funkciją ir priimti sprendimus dėl proceso dalyvių skundų. Taip pat yra pagrindo manyti, kad dėl didžiulio darbo krūvio (ikiteisminio tyrimo teisėjai taip pat nagrinėja civilines, baudžiamąsias, administracines teisenos bylas, vykdo teismų pavedimus, skiria ekspertizes ir atlieka daugelį kitų veiksmų) neatidėliotinais atvejais ikiteisminio tyrimo teisėjas priverstas dažniau tenkinti prokuroro prašymus, nes kruopštesniam duomenų patikrinimui, pvz., dabar ypač dažnai taikant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą (BPK 154 str.), savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmus (BPK 158 str.), slaptą sekimą (BPK 160 str.) ir kt., ikiteisminio tyrimo teisėjas neturi nei laiko, nei galimybių. Ikiteisminio tyrimo teisėjai paprastai yra neseniai paskirti teisėjais jauni žmonės, dirbantys žemiausioje teismų grandyje (apylinkės teismuose). Suprantama, jie nuolatos bendrauja ir bendradarbiauja su kolegomis iš savo teritorinės policijos ir prokuratūros padalinių, todėl ir bet kuri perspektyva priklauso nuo nusistovėjusių santykių stabilumo ir susiklosčiusių tradicijų. Kita vertus, tiek teisėje, tiek ir praktinėje teismų veikloje sureikšminant vien ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktų apklausų ir kitų procesinių veiksmų rezultatus yra

¹¹² Kukaitis V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinis subjektiškumas atskirų baudžiamojo proceso principų perspektyvoje // *Teisė*, 2009, t.73.p. 102-123.

¹¹³ Ancelis P., Ažubalytė R., Belevičius L., Gušauskienė M., Juodkaitė-Granskienė G., Jurgaitis R., Jurka R., Malevski H., Merkevičius R., Randakevičienė I., Zajančkauskienė J. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. - Vilnius, 2009. p. 127.

nepagrįstai sumenkinami ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokurorų atliktų tyrimo veiksmų rezultatai ir reikšmingumas¹¹⁴.

Taigi, ikiteisminio tyrimo teisėjo atsiradimas naujame baudžiamajame procese buvo neišvengiamas, nulemtas baudžiamojo proceso tikslų, *inter alia* valstybės priimto įsipareigojimo veiksmingai apsaugoti tiek baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens, tiek kitų proceso dalyvių teises. Baudžiamasis procesas yra teisės sritis, kurioje ypač ryškiai susiduria du interesai: visuomenės – išaiškinti ir teisingai nubausti nusikaltimus padariusius asmenis, ir asmens – apginti prigimtinių žmogaus teisių neliečiamumą. Nauja procesinė ikiteisminio tyrimo teisėjo figūra kaip tik ir yra viena iš esminių ir veiksmingiausių formų sprendžiant paminėtą priešpriešą.

IŠVADOS

1. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – nauja procesinė figūra dabartiniame Lietuvos BPK. Ikiteisminio tyrimo metu naujasis kodeksas suteikia daugiau galimybių atlikti tam tikrus veiksmus ikiteisminio tyrimo teisėjui, pašalinant galimybę vėlesniu proceso metu diskutuoti dėl tų veiksmų šališkumo. Ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimai pateikti BPK 173 str. Galiojančiame kodekse pasirinktas vadinamojo pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis. Tai reiškia, kad BPK numato, jog ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių tyrimo veiksmų inicijuoti negali ir į procesą yra įtraukiamas prokuroro nuožiūra.
2. Baudžiamojo proceso kodekso 19 str. nurodo, jog ikiteisminio tyrimo teisėjas yra apylinkės teismo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus bei priimti sprendimus. Ikiteisminio tyrimo teisėjas skiria ir sankcionuoja prievartos priemonių taikymą, prisaikdina ir apklausia liudytojus ir nukentėjusiuosius, apklausia įtariamuosius, atlieka kitus įrodymų rinkimo veiksmus, sustabdo ir nutraukia ikiteisminį tyrimą, atnaujina sustabdymą ar nutraukimą ikiteisminio tyrimo, skiria ekspertizes, nagrinėja proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų ir t.t. Beveik visus išvardytus veiksmus teisėjas atlieka gavęs prokuroro prašymą, jis negali atsisakyti nagrinėti prokuroro prašymų. Ikiteisminio tyrimo teisėjas taip pat atlieka procesinius veiksmus teismo, kurio žinioje yra baudžiamoji byla, pavedimu. Taigi, šiuo metu galiojančiame BPK pasirinktas vadinamojo pasyvaus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis. Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas savo iniciatyva jokių veiksmų neatliks, į procesą epizodiniam veiksmui atlikti ar atskiram klausimui išspręsti bus įtraukiamas, nusprendus prokurorui arba pagal proceso dalyvio skundus. Pasyvus ikiteisminio tyrimo teisėjo modelis sąlygoja ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinių įgaliojimų savarankiškumo problemą.
3. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – proceso subjektas, koncentruojantis daugelį baudžiamojo proceso principų. Ši procesinė figūra suteikia prielaidas įgyvendinti sąžiningą baudžiamąjį procesą bei užtikrinti atliekamų procesinių veiksmų, kuriais labai suvaržomos asmenų teisės, pagrįstumą ir teisėtumą. Ikiteisminio tyrimo teisėjas sprendžia vieną konkretų ikiteisminio tyrimo stadijos procesinį klausimą, iš esmės nevertindamas jam pateiktų duomenų visumos. Ikiteisminio tyrimo teisėjas priima tik tarpinį proceso sprendimą, kitaip nei teismas, nagrinėdamas bylą, kuris turi priimti galutinį sprendimą.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, Nr. 37-1341.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr.89-2741.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 168 str. 4 d. (2007 m. birželio 28 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos

¹¹⁴ Ancelis P., Ažubalytė R., Belevičius L., Gušauskienė M., Juodkaitė-Granskienė G., Jurgaitis R., Jurka R., Malevski H., Merkevičius R., Randakevičienė I., Zajančkauskienė J. (2009) *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. - Vilnius. p. 127.

Respublikos Konstitucijai“ (bylos Nr. 38/2008).

4. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, Nr. 33-1014.
 5. Nachova ir kiti v. Bulgaria // Grand Chamber, nos. 43577/98 ir 43579/98, §§ 110-113, 2005-VII ECHR.
 6. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (1994). *Valstybės žinios*, Nr. 46-851.
- Specialioji literatūra:*
1. Ancelis, P., Ažubalytė, R., Belevičius, L., Gušauskienė, M., Juodkaitė-Granskienė, G., Jurgaitis, R., Jurka, R., Malevski, H., Merkevičius, R., Randakevičienė, I., Zajančauskienė, J. (2009) *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. - Vilnius.
 2. Ancelis, P. (2007) *Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas*. -Vilnius: Saulelė.
 3. Ancelis, P. (1996) *Ikiteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija): Daktaro disertacija*. Vilnius: LPA.
 4. Burda, R. (2003) Naujas baudžiamojo proceso kodeksas - nauji kriminalistikos taktikos uždaviniai// *Jurisprudencija*, t. 43(35).
 5. Goda, G., Kuconis, P. (1997) Nauja ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcija // *Justitia*, Nr. 4.
 6. Goda, G., Kazlauskas, M., Kuconis, P. (2005) *Baudžiamojo proceso teisė*. -Vilnius: TIC.
 7. Gušauskienė, M. (2004) Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas//*Jurisprudencija*, t. 57(49).
 8. Jurka, R. (2004) *Baudžiamojo proceso optimizavimo ir spartinimo galimybės ir būdai* //Teisės institutas
 9. Kazlauskas, M. (2000) Naujo baudžiamojo proceso kodekso projekto koncepcija ir sistema//*Teisė*, Nr.37.
 10. Kukaitis, V. (2009) Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinis subjektiškumas atskirų baudžiamojo proceso principų perspektyvoje // *Teisė*, t.73.
 11. Kukaitis, V. (2006) Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis užsienio šalių ir Lietuvos baudžiamajame procese// *Teisė*, t. 60.
 12. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I. – Vilnius, 2003.
 13. Panomariovas, A. (2004) Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai // *Jurisprudencija*, t. 59(51).

THE PRIE-TRIAL JUDGE - THE NEW SUBJECT IN THE CODE OF PENAL PROCEDURES IN THE REPUBLIC OF LITHUANIAN

Sigita Meškauskienė

Kaunas District Court, Judge

SUMMARY

The Prie-trial judge is new independent investigating subject. Since in the history of the Penal Procedures law in Lithuania the pre-trial judge is a procedural figure which had never been before, this team is topical since it is novel. Despite the fact that the new Criminal Procedure Code came into effect on 1st of May 2003, but until now there is no fully detailed legal study on this subject. The purpose of this article is to identify the new Criminal Procedure figure - the pre-trial judge. Objectives of the study are to define the concept of the pre-trial judge, to identify the key features of it, to identify this new entity location in the context of criminal proceedings. The methodological framework consists of: systemic - the structural analysis used in the examination of the data collected during the investigation; the contents of documents (content) analysis - applied in the context of legislation, scientific literature, case proceedings and other research material; the logical - analytical method used to form conclusions from the collected data. The study undoubtedly showed that the pre-trial judge - a new figure in the current code of Penal Procedure of the Republic of Lithuania.

During the investigation of the new code provides more opportunities to perform certain actions in the pre-trial judge, eliminating the possibility of a subsequent process of discussion on the action bias.

During the investigation the new Code of Penal Procedures provides more opportunities for pre-trial judge to perform certain actions, eliminating the possibility of a subsequent process of discussion on the action partiality. In the new Code of Penal Procedures the judicial is given more authorities during the pre-trial investigation. In article 173 of the new Code of Penal Procedures are submitted the authorities of pre-trial judge. Under the Lithuanian chosen model of the pre-trial judge this judicial representative, unlike in some European countries, can not take the lead in initiating, carrying out, or completing an investigation. Pre-trial judge - as new procedural figure in the history of the Penal Procedures law in Lithuania - implement the actions under the judicial competence.

Keywords: *criminal proceedings, a pre-trial, the pre-trial subjects, the pre-trial officers, the prosecutor, the pre-trial judge.*

AKTUALŪS PASIKEITIMAI ŽEMĖS ŪKIO PASKIRTIES ŽEMĖS ŪKIO PLĖTOJIMO RINKOJE

SIMONA MORKŪNAITĖ-RUIBAVIČIENĖ, ROKAS JANKAUSKAS

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama žemės ūkio paskirties žemės disponavimo ribojimai, suvaržymai ir įstatymo leidėjo nustatytos papildomos sąlygos žemės ūkio verslo subjektams atsiradę nuo 2014 m. kaip priemonė užtikrinti valstybės interesus nepažeidžiant privačių asmenų interesų. Seimui priėmus Žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinojo įstatymo 4 ir 6 straipsnių pakeitimo įstatymą, kuris įsigaliojo nuo 2014 m. sausio 1 d., bei šį įstatymą įgyvendinančius teisės aktus visuomenėje nėra vieningos nuomonės dėl nustatytų ribojimų, bei teisės užsieniečiams įsigyti Lietuvos teritorijoje esančių žemės ūkio paskirties žemę. Šio straipsnio siekiamybė atskleisti naujus pasikeitimus žemės ūkio verslo plėtojimo srityje, bei numatytus suvaržymus

ĮVADAS

Problema – žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo lengvatos ir apribojimai susiję su teise užsieniečiams įsigyti Lietuvos teritorijoje esančių žemės ūkio paskirties žemę. **Straipsnio tikslas** – aptarti galimas problemas ir priežastis joms atsirasti, bei aprašyti nuosavybės reikšmę, svarbą ekonominei veiklai ir įstatymų leidėjo ribojimų nustatymą užtikrinant valstybės turtinius interesus. **Uždavinys** – nustatyti ar taikomi įstatymo leidėjo ribojimai užtikrins bendrą teisinių santykių stabilumą valstybėje santykių su užsienio ir Lietuvos verslo atstovais. Straipsnio objektas – žemės ūkio verslo plėtojimo galimybės Lietuvoje ir verslo gerovė.

Siekiamybė – išanalizuoti pasikeitimus teisės reglamentavime žemės ūkio srityje, nustatyti pasikeitimų silpnynes ir privalumus.

Hipotezė – nustatyti įstatymų leidėjo apribojimai žemės ūkio srityje yra pagrįsti, tačiau nėra visiškai išsamūs, todėl nepasiekia apribojimams keliamų tikslų.

Žemė svarbi ekosistemos dalis, lemianti ir kitų gamtos išteklių (*inter alia* vandens, augalijos, gyvūnijos) egzistavimą bei kitimą. Žemė - ypatingas gamtos išteklius, nes ji negali būti pakeista kuo nors kitu, iš naujo sukurta ar padidinta. Žemės, kaip riboto išteklius, tinkamas naudojimas - žmogaus ir visuomenės išlikimo ir raidos sąlyga, tautos gerovės pagrindas; jos, kaip gamtos išteklius, racionalaus naudojimo užtikrinimas yra viešasis interesas, kurį garantuoti yra valstybės konstitucinė priedermė. Valstybės pareiga užtikrinti, kad ji būtų naudojama racionaliai ir būtų saugoma, kyla *inter alia* iš Konstitucijos 54 str. nuostatų, jog valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir vertingų vietovių apsauga, prižiūri, kad su saiku būtų naudojami, atkuriami ir gausinami gamtos ištekliai (1 dalis), kad įstatymu draudžiama *inter alia* niokoti žemę, jos gelmes, teršti vandenį, skurdinti augaliją ir gyvūniją (2 dalis), konstitucinio socialinės darnos imperatyvo, kitų Konstitucijos nuostatų. Racionalus žemės naudojimas neatsiejamas nuo jos apsaugos, *inter alia* nuo derlingos dirbamos žemės, kraštovaizdžio išlaikymo, žemės apsaugojimo nuo taršos ir kitų neigiamų veiksnių, nuo žemės ūkio verslo laisvės užtikrinimo. Žemė – ypatingas nuosavybės teisės objektas¹¹⁵. Žemės sklypų turėjimas nuosavybės teise gali būti viena iš esminių sąlygų verslui pradėti ir jam plėtoti, viena iš būtinų ūkinės veiklos vykdymo prielaidų. Teisiškai reguliuojant santykius, susijusius su žemės naudojimu verslui, ūkinei veiklai, būtina paisyti žemės, kaip gamtos išteklius, prigimties ir jos, kaip nekilnojamojo turto, specifikos. Iš Konstitucijos kyla galimybė ir būtinybė su žemės, kaip ypatingo nuosavybės teisės objekto (ir vienos iš verslo sąlygų – ūkinės veiklos vykdymo prielaidų), įsigijimu bei valdymu, su perleidimu susijusius santykius teisiškai reguliuoti, kad nebūtų sudaryta prielaidų pakenkti žemei kaip ypatingai Konstitucijos ginamai ir saugamai vertybei, pažeisti kitų konstitucinių vertybių.

Lietuva stodama į Europos Sąjungą (ES) pasirašė stojimo į ES sutartį¹¹⁶ ir įsipareigojo nedrausti žemės ūkio paskirties žemės pardavimo užsieniečiams - po pereinamojo laikotarpio, todėl

¹¹⁵ Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d., 2006 m. kovo 14 d. nutarimai.

¹¹⁶ Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą sutartis (Valstybės žinios, 2004-01-02, Nr. 1-1)

nuo 2014 m. gegužės draudimas turėtų nustoti galioti. Pasibaigus pereinamajam laikotarpiui Lietuvos teritorijoje esanti žemės ūkio paskirties žemė galės nuosavybės teises būti valdoma nuosavybės teisės pagrindais ES piliečių, bei keturių Europos ekonominės erdvės valstybių – Šveicarijos, Ispanijos, Norvegijos ir Lichtenšteino piliečiams. NATO aljanso, kuriam Lietuva priklauso, ir trečiųjų šalių, kurios nepriklauso ES bendrijai, piliečiai Lietuvoje žemės įsigyti negalės. Norintys įsigyti Lietuvoje žemės ūkio paskirties žemės turės atitikti papildomus specialius reikalavimus, kurios vienodai taikomos tiek Lietuvoje veikiančioms bendrovėms ir ūkininkams, o užsienio šalies piliečiai dar papildomai turės įrodyti savo lojalumą Lietuvai. Šiuo metu vykstančios nuožmės diskusijos ir prieštaringos teisės ekspertų ir politikų pozicijos manau nėra pagrįstos, o laikytinomis daugiau populistiniais, asmeniniais politiniais siekiais partijų ar pavienių politikų. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje 47 str. nustatytas reglamentavimas, kad visa žemė nuosavybės teises gali priklausyti tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir valstybei. Lietuva stodama į ES įsipareigojo nustatyti pereinamuosius laikotarpius, kuriems pasibaigus leis ES piliečiams įsigyti Lietuvos teritorijoje žemę užsieniečiams. Lietuva įstudama į ES ratifikavo ir tarybos direktyvą dėl Sutarties 67 str. įgyvendinimo 88/361/EEB1988 m. birželio 24 d. Šia direktyva buvo aptartas įsipareigojimas užtikrinti laisvą kapitalo judėjimą, į kurį aiškiai patenka ir galimybė įsigyti ne kilmės šalies ES piliečiui dirbamą žemę kitoje ES šalyje. Lietuva įgyvendindama direktyvą priėmė įstatymą, kuriuo patvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. pakeitikas¹¹⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad Nacionalinės žemės įsigijimo taisyklės turi nepažeisti valstybių narių piliečių įsisteigimo laisvės ir laisvo kapitalo judėjimo. Teismas yra pabrėžęs, kad teisė įsigyti, naudoti ir disponuoti nekilnojamoju turtu kitoje valstybėje narėje yra įsisteigimo laisvės pasekmės¹¹⁸. Reikia atkreipti dėmesį, kad kapitalo judėjimo laisvė suteikia tesies asmenis investuoti į nekilnojamąjį turtą kitoje valstybėje narėje, todėl teisės aktais riboti vienodomis sąlygomis įsigyti žemės ūkio paskirties sklypus Lietuvoje užsieniečiams būtų taikytinos ES sutarties nuostatų pažeidimas ribojantis laisvą kapitalo judėjimą. Įvertinant, kad ES sutarties sąlygų nesilaikymas gali suponuoti net sutarties nutraukimą, baudų ir kitų sankcijų Lietuvai įvedimą kaip sutartį pažeidusiai šaliai, bei diplomatiniai santykiai tarp kitų ES valstybių narių būtų susilpninti, todėl negalima propaganda, kad nuosavybės sistemos nustatymas yra individualus ir tik Lietuvos kompetencijos reikalas. Vadovaujantis ES sutarties 345 str., kuriuo paliekama valstybėms narėms savarankiškai spręsti nuosavybės reglamentavimo klausimą, tačiau su sutarties nuostata nesuteikia valstybėms narėms egzistuojančioms nuosavybės formos netaikyti sutarties vykdymo, įgyvendinimo taisyklių.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje vis dar nebaigta žemės reforma, neatkurta nuosavybės teisės, nesuformuota stabili žemės rinka, nepakankamai išplėtotas žemės ūkis nuogaustauja, kad žemės ūkio paskirties kainų skirtumai Lietuvoje ir ES šalyse narėse gali paskatinti spekuliaciją žeme, Lietuva tam tikrą laiką ribojusi užsieniečiams teises įsigyti nuosavybės žemę, padarė esminių teisės aktų, reglamentuojančių žemės ūkio paskirties įsigijimą, pakeitimų, kurių tikslas suvaržyti spekuliaciją žemės ūkio paskirties žeme, bei užtikrinti, kad daugiau dirbamos žemės įsigytų Lietuvos piliečiai, kurie nuosavybės teises valdo gretimą žemės ūkio paskirties žemės sklypą, taip pat nustatytas ploto limitas, kurio viršyti negalima. Atkreiptinas dėmesys, kad aprašyti „saugikliai“ yra suderinti ir bus taikomi visiems asmenims vienodai. Tokie teisės aktų pasikeitimai puikiai suprantami teisės srities specialistų. Kadangi Lietuva žemės reformos nebaigė per 20 metų, todėl tikėti, kad baigs iki pereinamojo laikotarpio pabaigos mažai tikėtina, nes nepakeista tvarka žemės grąžinimo ir žemės reformos srityje. Lietuva buvo nustačiusi septynerių metų pereinamąjį laikotarpį, kurį dar pratęsė tris metus, tačiau situacija per dešimtmetį žemės reformos srityje menkai pasikeitusi. Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinasis įstatymas, kurio reglamentuojama valstybės paramos įsigyjant žemės ūkio paskirties žemės iš valstybės, nustato ploto ribojimus, subjektų ratą ir jiems keliamus reikalavimus. Atkreiptinas dėmesys, kad kaip vieną iš ribojimų įsigyjant žemės ūkio paskirties žemę galima būtų laikyti ir reglamentavime įtvirtintą pirmumo teisę įsigyjant žemės ūkio paskirties žemę iš valstybės ar privataus asmens.

¹¹⁷Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio 3 dalies įgyvendinimo konstitucinis įstatymas (*Žin.*, 2003, Nr. 34-1418)

¹¹⁸ 1989 m. gegužės 30 d. Sprendimo Komisija prieš Graikiją (305/87), 22 punktas.

1999 m. birželio 1 d. Sprendimo Klaus Konle prieš Austriją (C-302/97); 2005 m. gruodžio 1 d. Sprendimo Burtscher (C-213/04).

Esminiai Lietuvos teisės aktų pasikeitimai žemės ūkio paskirties žemės pardavimo srityje nustatyti Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos direktoriaus 2014 m. sausio 10 d. įsakymu Nr. 1P-(1.3)-5 „dėl pažymos dėl parduodamos privačios žemės ūkio paskirties žemės išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, kuris tikslina Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinojo įstatymo 5-6 str., įvesdamas pranešimų bendraturčiams, žemės ūkio paskirties naudotojams, kurie nuo šiol turi būti įregistruvę sutartis viešame registre, ir gretimų žemės ūkio paskirties sklypų savininkams siuntimą Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos teritoriniams skyriams. Esminis skirtumas tarp 2014 m. sausio 1 d. įsigaliojusio reglamentavimo yra, kad ne žemės ūkio paskirties žemės savininkas, o valstybinė institucija, kuriai pavesta atlikti žemės kontrolės ir priežiūros funkcijas, Nacionalinei žemės tarnybai prie Žemės ūkio ministerijos, turės teikti pranešimus gretimų sklypų savininkams ir naudotojams, ir bendraturčiams dėl planuojamos privačios ar valstybinės žemės pardavimo. Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos per 5 darbo dienas patikrina viešuose registruose esančius įrašus, parduodamo žemės sklypo daiktinių teisių į jį ir šių teisių suvaržymus, tikrina parduodamo žemės sklypo naudotojų ir žemės sklypų kurie ribojasi su parduodamu žemės sklypu savininkus, jų deklaruotas gyvenamas vietas. Atlikus paruošiamuosius darbus siunčiamu registruotu raštu pranešama apie parduodamą žemės sklypą, žemės savininko nurodytą kainą ir pardavimo sąlygas. Asmuo gavęs pranešimą per 15 darbo dienų turi pateikti sutikimą ar atsisakymą Nacionalinei žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos teritoriniam skyriui. Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos ne vėliau kaip per 5 darbo dienas nuo termino, per kurį pageidaujantys pasinaudoti pirmumo teise pirkti žemės ūkio paskirties žemės sklypą galėjo pateikti sutikimą jį pirkti, pasibaigimo dienos išduoda patvirtintos formos pažymą dėl žemės sklypo pardavimo Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinajame įstatyme nustatyta tvarka pirmumo teisę turinčiam jį pirkti asmeniui. Kiekvienam objektui reikalinga atskira pažyma, ir pasikeitus parduodamo objekto sutarties sąlygoms ar kainai pakartotinai turi būti siunčiamas pranešimas apie ketinimą/siūlymą įsigyti žemės ūkio paskirties žemę gretimo sklypo savininkui. Nagrinėjant teisės akto pasikeitimo apimtį šiuo aspektu akivaizdu, kad įtraukiant valstybinę instituciją, siekta kontroliuoti ir užtikrinti valstybės, trečiųjų asmenų interesus ir taip netiesiogiai apsaugoti Lietuvos valstybės piliečius nuo žemės ūkio paskirties žemės pardavimo užsieniečiams. Nepaisant to, kad sąlygos įsigyti žemės ūkio paskirties žemę vienodos, bet vertinant tai, kad pereinamuoju laikotarpiu užsieniečiai negalėjo įsigyti valstybinės žemės ūkio paskirties žemės tiesiogiai, todėl akivaizdu, kad daugiau galimybių įsigyti žemę turės gretimo žemės ūkio paskirties žemės sklypo savininkas. Užsienietis neturės pirmumo teisės įsigyti žemės, nes nebus parduodamo žemės sklypo savininkas, o tokia teisę užsienietis įgyjo tik pasibaigus pereinamajam laikotarpiui, t.y. 2013 m. balandžio 31 d. Tokie teisės aktų pasikeitimai susiję su pereinamojo laikotarpio ribojimo pabaiga ir net gali būti vertinami kaip pažeidimas konkuruoti tomis pačiomis sąlygomis ir tvarka. Atkreiptinas dėmesys, kad Nacionalinei žemės tarnybai prie Žemės ūkio ministerijos žemės ūkio paskirties žemės pardavimo srityje nėra tik tarpininko užtikrinančio pirmumo teisės įsigyti žemės ūkio paskirties žemę institutą, bet ir kontruojuojančia siekiantį įsigyti žemės ūkio paskirties žemę, nes asmenys, kurie pateikia sutikimą pirkti parduodamą žemės ūkio paskirties žemės sklypą tikrina subjekto ketinančio įsigyti tokį objektą atitikimą teisės aktų reikalavimams. Žemės ūkio paskirties žemės sklypo įsigijimas iš valstybės ir privataus asmens skiriasi ypatingai griežtais žemės ūkio paskirties žemės įsigyti pretenduojančiam asmeniui. Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinojo įstatymo 2 str. nustato, kad valstybės paramą įsigyjant žemės ūkio paskirties žemę gali gauti tik fizinis asmuo, kuris turi patvirtinančius dokumentus įrodančius jo kompetenciją ir įgūdžius dirbant žemės ūkio srityje, juridinis asmuo turi būti žemės ūkio produkcijos gamintojas, daugiau kaip 50 procentų visų gautų pajamų sudaro iš žemės ūkio produkcijos gautos pajamos.

Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinojo įstatymo priėmimą lėmė Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. 2 d. numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo pakeitimo įstatymo priėmimas. Ekonominiu, socialiniu, etninės kultūros požiūriais žemės ūkis, kaimo plėtra – valstybės prioritetinės sritys. Viešąjį interesą, kurį

užtikrinti siekiama teisės aktuose nustatytais reikalavimais, atspindi valstybės nustatytą politiką. Tuo siekiama užtikrinti žemės ūkio paskirties žemės naudojimą pagal paskirtį, žemę dirbančių žmonių pragyvenimo šaltinį ir kaimo socialinių problemų sprendimą, išsaugoti lygias Lietuvos gyventojų ir užsieniečių galimybes įsigyti žemės, užkirsti kelią spekuliacijai žeme. Skirtingų leidžiamos įsigyti žemės ūkio paskirties žemės plotų maksimalių dydžių fiziniams asmenims, žemės ūkio bendrovėms, kitiems juridiniams asmenims nustatymu siekiama, atsižvelgus į skirtingą juridinių ir fizinių asmenų veiklos mastą, suformuoti atitinkamas žemės ūkio struktūras.

Šiuo metu galiojantis teisinis reglamentavimas nustato, kad asmuo/susiję asmenys gali įsigyti tiek žemės, kad bendras jų iš valstybės įgytos žemės ūkio paskirties žemės plotas nebūtų didesnis kaip 300 ha. Asmuo/susiję asmenys gali įsigyti tiek žemės, kad bendras jiems priklausantis iš valstybės ir kitų asmenų įgytos žemės ūkio paskirties žemės plotas nebūtų didesnis kaip 500 ha. Susijusiais asmenimis yra sutuoktiniai, tėvai (įtėviai) su jų nepilnamečiais vaikais (įvaikiais). Teisės aktas apibrėžia fizinio asmens ryšius su juridiniais asmenimis, sutuoktiniai arba tėvai (įtėviai) ir jų nepilnamečiai vaikai (įvaikiai) laikomi susijusiais su juridiniu asmeniu, jeigu bent vienas iš sutuoktinių arba tėvų (įtėvių) ir jų nepilnamečių vaikų (įvaikių) yra susijęs su šiuo juridiniu asmeniu. Susijusiais asmenimis su juridiniu asmeniu laikomi asmenys, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai turi balsų daugumą (turi ne mažiau kaip ½ balsų suteikiančių teisę balsuoti) juridiniame asmenyje arba tiesiogiai ar netiesiogiai daro lemiamą įtaką juridiniam asmeniui.

Atkreiptinas dėmesys, kad teisės aktai aiškiai reguliuoja net netiesiogiai turinčių asmenų balsų daugumą juridiniame asmenyje, jeigu juridinis asmuo/kitas juridinis asmuo, kuriame šis asmuo turi balsų daugumą, gali įgyvendinti teisę įsigyti žemės ūkio paskirties žemę pirmumo teise. Asmuo, pageidaujantis įsigyti žemės ūkio paskirties žemės, iki žemės sklypo perleidimo sandorio sudarymo privalo užpildyti žemės ūkio paskirties žemės pirkėjo deklaraciją, patvirtinančią, kad sudarius žemės sklypo perleidimo sandorį asmens ir su juo susijusių asmenų turimos žemės plotas neviršys maksimalaus žemės ūkio paskirties žemės ploto dydžio, kurį asmuo/su juo susiję asmenys kartu gali įsigyti. Asmuo, įsigyjantis žemės ūkio paskirties žemę, atsako už žemės ūkio paskirties žemės pirkėjo deklaracijoje pateiktų duomenų teisingumą. Žemės sklypo perleidimo sandoris, sudarytas pažeidžiant šio įstatymo reikalavimus, laikomas niekiniu, o privačion nuosavybėn įsigytas didesnis negu leistinas žemės plotas pagal prokuroro, ginančio viešąjį interesą, ieškinį teismo sprendimu paimamas ir perduodamas valstybės nuosavybėn. Valstybė Vyriausybės nustatyta tvarka asmeniui atlygina paimto žemės ploto žemės įsigijimo kainą ar vidutinę rinkos vertę, kurios dydis nustatomas pagal žemės verčių zonų žemėlapius, jei vidutinė rinkos vertė mažesnė. Taigi, nesąžiningas žemės sklypo įgijėjui negalėtų būti atlyginama objekto įsigijimo kaina, jei būtų įrodytas jo nesąžiningumas, panaikinta deklaracija kaip neteisinga. Reikia atkreipti dėmesį žemės įgijimas paveldėjimo ir nuosavybės teisių atkūrimo būdais nėra įskaitomas į bendrai valdomą plotą.

Iki 2014 m. sausio 1 d. galiojęs įstatymas leido vienam asmeniui turėti ne daugiau 500 ha žemės, tačiau jis galėjo steigti įmones ir per kiekvieną iš jų įsigyti dar po 500 ha, žemę galėjo įsigyti jo sutuoktinis, kurio vardu turimas žemės plotas nebuvo vertinamas ir sumuojamas kaip susijusių asmenų turtas, todėl sutuoktiniai bendrai galėjo valdyti iki 1000 ha. Pasikeitimai sukėlė prieštaravimų. Atkreiptinas dėmesys, kad reikalavimas pirkėjui pateikti deklaraciją nėra visiškai veiksmingas, nes atitikimo tikriems, teisingiems duomenimis notaras patikrinti negalės. Toks sandoris paaiškėjus apgaulėi gali būti lengvai panaikintas. Asmuo pradėjęs žemės pardavimo procedūrą iki 2014 m. gali tęsti pagal seną tvarką, bet atkreipiame dėmesį, kad asmeniui rekomenduotina įsigyti žemę su tiksliais kadastriniais matavimais, nes bet kuriuo atveju pirkėjas patirtų nuostolius, t.y. jei patikslinus žemės matavimus plotas bendroje asmens valomoje dalyje viršytų leistiną kiekį, jis būtų grąžintinas valstybei, o jei patikslinus kadastrinius matavimus asmeniui žemės plotas sumažėtų, jis būtų sumokėjęs daugiau nei turėjo. Taigi, asmenys turi būti dėmesingi objektams, kuriuos ketina įsigyti.

IŠVADOS

1. Pirmenybę įsigyti žemės ūkio paskirties sklypus turės kaimyninių žemės sklypų savininkai ir tam tikrais atvejais - valstybė, bet numatytos naujos procedūros - pakankamai ilgos ir painios;

2. Nėra visiškai aiški deklaracijos pateikimo pareiga notarui, kurioje turės būti nurodyta pinigų kilmė, bei turimos žemės kiekis, tačiau notaras neturės teisės atsisakyti priimti deklaracijos, todėl negalės efektyviai užtikrinti žemės ūkio paskirties žemės sandorio atitikimo keliamiems įstatymo reikalavimams;
3. Žemės ūkio paskirties žemę gali įsigyti ne tik ES piliečiai, bet ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos bei kitų tarptautinių organizacijų šalių narių piliečiai bei nuolatiniai gyventojai;
4. Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos veiks kaip kontroliuojanti institucija, turinti įstatymo suteiktą teisę tikrinti privačių žemės sklypų savininkų žemės nuosavybę, jos kilmę, kiekį, todėl nebūtinai gretimo sklypo savininkui bus suteikta teisė pirkti žemės sklypą pasinaudojant pirmenybės mechanizmą;
5. Naujai įsigaliojusi tvarka sukuria papildomus sunkumus asmenims siekiantiems vykdyti komercinę veiklą žemės ūkio plėtojimo srityje, tačiau Lietuvos piliečiai ir valstybės interesai bus proporcingai užtikrinti;
6. Valstybėje per daug teisminių ginčų dėl sudėtingos procedūros, menkų galimybių įgyvendinti kontrolę, bei dėl netinkamai pateiktų siūlymų pirkti žemės sklypą gretimo sklypo savininkui.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, 33-1014 (1992-11-30);
2. Lietuvos Respublikos žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo laikinasis įstatymas. Valstybės Žinios, 2003, Nr. 15-600.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 str. 3 d. įgyvendinimo konstitucinis įstatymas. Valstybės Žinios, 1996, Nr. 64-1503.
4. Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos direktoriaus 2014-01-10 įsakymas Nr.1P-(1.3)-5 „Dėl pažymos dėl parduodamos privačios žemės ūkio paskirties žemės išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“.
5. Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą sutartis. Valstybės žinios, 2004-01-02, Nr. 1-1.
6. 1988 m. birželio 24 d. tarybos direktyva dėl Sutarties 67 str. įgyvendinimo 88/361/EEB. Paimta 2013-02-12 iš tinklapio: <http://www.eur-lex.europa.eu>
7. 1989 m. gegužės 30 d. Sprendimas Komisija prieš Graikiją (305/87), 22 punktas.
8. 1999 m. birželio 1 d. Sprendimas Klaus Konle prieš Austriją (C-302/97).
9. 2005 m. gruodžio 1 d. Sprendimo Burtscher (C-213/04).
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 30 d. nutarimas.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas.

IMPORTANT CHANGES IN AGRICULTURAL AGRICULTURAL DEVELOPMENT OF MARKET

Simona Morkūnaitė-Ruibavičienė, Rokas Jankauskas

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

In the article analyzes the agricultural land restrictions and constraints of the legislature for additional conditions for agricultural businesses resulting from 2014 year's and disposal as a means to ensure the interests of the Lithuania, without prejudice the interests of individuals. Into force of new legislation has caused public objections to the imposition of restrictions on the right to buy Lithuanian territory foreign of the agricultural land. Aspirational of article reveal new developments in agricultural development in the field of business and set constraints. Lithuania limited to the acquisition of agricultural land more than 500 acres, and the state is not more than 300 acres. The law states a preference for the purchase of land adjacent landowner. Since 2014, May 1, foreigner can acquire land Lithuanian territory since the end of the restriction to acquire land Lithuania. Set the space limitations as to ensure the public land speculation.

JAUNŲ ASMENŲ DARBO TEISINIS REGULIAVIMAS

MILANA STRIUOGIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Nustatytas diferencijuotas jaunų asmenų darbo teisinis reguliavimas visiškai neskatina darbdavių mažinti jaunimo užimtumo problemą. Tai pateisinama visų asmenų socialinio stabilumo garantija. Juk jauni asmenys nepajėgūs adekvačiai su vyresniaisiais konkuruoti darbo rinkoje. Tyrimo metu prieita išvados, kad toks teisinis reguliavimas kelia grėsmę jaunų asmenų kaip darbuotojų patrauklumui, todėl šių teisės normų kūryba, tobulinimas, taikymas ir aiškinimas turėtų būti nuosaikūs, atsargūs ir protingi. Kartu pristatytos darbdaviams tenkančios prievolės sudarant, vykdant ir nutraukiant darbo sutartis su jaunais asmenimis. Jo išimtinai susijusios su šių asmenų sauga ir sveikata. Sisteminė DK normų analizė leido išskirti ir grupuoti jauniems asmenims taikomas garantijas pagal darbo sutarties sudarymo, vykdymo ir nutraukimo procesų kriterijus.

Pagrindinės sąvokos: jauni asmenys, diferencijuotas teisinis reguliavimas

IVADAS

Šiandienos gyvenime stebimas jaunų asmenų nedarbo didėjimas, o tai gali turėti ilgalaikį neigiamą poveikį. Nedarbui kyla didesnis pavojus ateityje neturėti darbo apskritai, be to, jis susiduria su atskirties, skurdo ir sveikatos problemų rizika. Šiai problemai spręsti imamas priemonių tiek nacionaliniu, tiek Europos Sąjungos lygiu¹¹⁹. Jaunimo užimtumo didinimo problemos akivaizdoje susiduriama su griežtesniais jaunų asmenų įdarbinimo reikalavimais, įstatymų leidėjo jiems garantuojama didesne teisių apsauga. Tai neskatina darbdavių, visgi toks teisinis reguliavimas pateisinamas socialinio stabilumo kaip visų asmenų (tame tarpe ir jaunų) teisių saugumo garantija. Juk akivaizdu, kad jauni asmenys nepajėgūs lygiaverčiai konkuruoti darbo rinkoje su gyvenimišką ir profesinę patirtį turinčiais suaugusiais.

Straipsnio tikslas – iširti diferencijuotą jaunų asmenų darbo teisinį reguliavimą.

Uždaviniai:

- 1) apibūdinti diferenciacijos principo taikymą jaunų asmenų darbui reguliuoti;
- 2) nurodyti darbdaviams tenkančias prievoles sudarant, vykdant ir nutraukiant darbo sutartis su jaunais asmenimis
- 3) išskirti jauniems asmenims taikomas darbo teisės garantijas.

Pasitelkus lingvistinį, lyginamąjį, loginės ir sisteminės analizės bei teleologinį metodus, išnagrinėtas darbo įstatymų bendrumo ir diferenciacijos pagal darbo sąlygas ir darbuotojų psichofizines savybes principo taikymas jaunų asmenų darbui reguliuoti, išryškintos darbdavių prievolės ir jaunų asmenų – darbuotojų garantijos darbo procese.

Diferenciacijos principo taikymas jaunų asmenų darbui reguliuoti

LR Konstitucijos 29 str. deklaruojama, kad visi asmenys lygūs įstatymui¹²⁰. Lietuvos Respublikos darbo kodekso (toliau – DK)¹²¹ 2 str. 1 d. 9 p. skelbiamas darbo įstatymų bendrumas, tačiau kartu pažymima jų diferencijavimo galimybė pagal darbo sąlygas ir darbuotojų psichofizines savybes. Tokiu būdu įtvirtintas vienas iš darbo santykių teisinio reguliavimo principų - darbo įstatymų bendrumo ir jų diferencijavimo pagal darbo sąlygas ir darbuotojų psichofizines savybes principas – išreiškia svarbią darbo teisės šaltinių ypatybę. „Darbo teisė yra vientisa, nes darbo įstatymai reguliuoja visų darbininkų ir tarnautojų darbo santykius (DK 1 str. 1 d.) yra pagrįsti tais pačiais konstituciniais visuomenės darbo organizavimo principais, pagal kuriuos visi šalies piliečiai turi lygias darbo teises ir pareigas (...) Tačiau didelė darbo santykių įvairovė verčia juos reguliuoti diferencijuotai, atsižvelgiant į konkrečių darbo sąlygų specifiką. Pagal DK 1 str. 2 d. atskirų darbo

¹¹⁹ Europos Komisijos komunikate „Jaunimo užimtumo didinimas“, parengtame 2012 m. gruodžio 12 d., Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui įvardijami veiksmai, kurių Europos Sąjungos ir nacionaliniu lygmenimis imtasi Jaunimo galimybių iniciatyvai įgyvendinti. Paimta 2014-01-17 iš tinklapio: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0727:FIN:LT:PDF>.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

¹²¹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios. 2002, 64-2569.

santykių diferencijavimo ribas nustato DK, pagal to kodekso nustatytas taisykles – kiti įstatymai ir Vyriausybės nutarimai. Darbo santykių teisinis reguliavimas diferencijuojamas remiantis objektyviais ir subjektyviais pagrindais. Diferencijuojant pagal objektyvius pagrindus atsižvelgiama į klimatinės įvairių ūkio šakų darbo sąlygų ypatybes, jų kenksmingumą sveikatai, į darbo sunkumą. Subjektyviaisiais diferencijavimo pagrindais laikomos darbo santykių subjektų (jaunimo, moterų, neįgaliųjų ir pan.) psichofiziologines ypatybes¹²².

Asmens amžius yra subjektyvus diferencijavimo pagrindas, kurio naudojimas nustatant teisinį reguliavimą turėtų būti atsargus. „Šis principas svarbus reguliuojant ypatingas santykių tarp darbdavių ir darbuotojų rūšis, tačiau turi būti taikomas protingai ir saikingai, kad sukūrus specialų reguliavimą atskirų kategorijų darbuotojai netaptų nepageidaujami darbo rinkoje (nepilnamečiai, invalidai). Nustatant šį specialų reguliavimą ypatingoms darbuotojų kategorijoms negalima jo paversti diskriminacija kitų darbuotojų atžvilgiu. Diferenciacija turi sukurti socialiai remtiniams darbuotojams galimybę dalyvauti darbo rinkoje lygiai su kitais, bet ne daugiau, o šią ribą nustatyti sunku. Integruojantis į tarptautines organizacijas bendrumą ir diferenciaciją išskirti sunkiau, nes į nacionalinę teisės sistemą įtraukiamos ir tarptautinės (TDO konvencijos) bei regioninės (ES direktyvos) normos, kurios diferencijuoja atskiras darbo santykių rūšis aukščiausiu lygiu“¹²³.

Asmens gebėjimai darbe neatsiejami nuo jo asmenybės amžiaus, todėl būtinos socialinės garantijos bei valstybės apsauga, užtikrinanti normalų socialinį jaunų darbuotojų ir darbdavių bendravimą, darbuotojų darbo ir gyvenimo sąlygas. Nustatant šias garantijas kyla būtinybė diferencijuotai reguliuoti šių darbuotojų darbo sąlygas, kurios jiems leistų lygiai su kitais įgyvendinti savo pagrindines darbo teises ir pareigas. Tokios diferenciacijos nereikėtų painioti su diskriminacija. Profesorius Vaišvila, nagrinėdamas juridinę žmogaus teisių sampratą, šį santykį apibrėžia taip: „Diskriminacija – savavališkas asmens teisių atėmimas, ribojimas, o diferenciacija – teisių pridėjimas ar lengvatų suteikimas valstybės priemonėmis, bet tik asmenims, kurie objektyviai nepajėgia bent minimaliai garantuoti savo pagrindinių žmogaus teisių (tai nepilnamečiai, seneliai, asmenys su įgimta negalia) arba vykdo specialias, tik su jų asmeniu susijusias pareigas visuomenei, kurių adekvačiai neatspindi jų teisinė padėtis (moters, gimdančios ir auginančios vaikus, asmenys, dirbantys gyvybei ir sveikatai itin pavojingomis sąlygomis, ir kiti)“¹²⁴.

Papildomų teisių ir garantijų suteikimas neišvengiamai suponuoja nustatymą subjektų, kuriems jos bus taikomos. Pagal DK 15 str. teisinių darbo santykių subjektas – darbuotojas yra fizinis asmuo, turintis darbinį teisnumą ir veiksnumą, dirbantis pagal darbo sutartį už atlyginimą. Darbo teisėje visiškai darbinis teisnumas (galėjimas turėti darbo teises ir pareigas) ir darbinis veiksnumas (gebėjimas savo veiksmais įgyti darbo teises bei sukurti darbo pareigas) atsiranda vienu metu, asmeniui, sukakus šešiolika metų, skirtingai nei nustato civilinės teisės normos. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 29 d. nutarimo Nr. 138 „Dėl Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, sveikatos patikrinimo ir jų galimybių dirbti konkretų darbą nustatymo tvarkos, darbo laiko, jiems draudžiamų dirbti darbų, sveikatai kenksmingų, pavojingų veiksmų sąrašo patvirtinimo“ (toliau – Vyriausybės nutarimas dėl jaunų asmenų darbo)¹²⁵ analizė leidžia teigti, jog išimtiniais atvejais leidžiamas asmenų nuo keturiolikos metų amžiaus darbas, tokiu būdu nustatant jog išimtinis darbinis teisnumas ir veiksnumas atsiranda asmeniui, sulaukus keturiolika metų.

Tiek Vyriausybės nutarime dėl jaunų asmenų darbo, tiek Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymo (toliau DSSI)¹²⁶ 2 str. 16 d. įtvirtinta, jog jaunas asmuo (iki 18 metų). Tokios jauno asmens sampratos laikomasi ir šiame straipsnyje. Šiuose norminiuose teisės aktuose išskiriamos dvi jaunų asmenų grupės: vaikai (nuo 14 iki 16 metų) ir paaugliai (nuo 16 iki 18 metų).

¹²² Nekrošius, I. et al. (2008). *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. p. 28-29.

¹²³ Usonis, J. (2003). Darbo įstatymų bendrumo ir diferenciacijos principas. *Jurisprudencija*. nr. 40 (32) p. 85-91.

¹²⁴ Vaišvila, A. (2000). *Teisės teorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia. p. 143.

¹²⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 29 d. nutarimas Nr. 138 „Dėl Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, sveikatos patikrinimo ir jų galimybių dirbti konkretų darbą nustatymo tvarkos, darbo laiko, jiems draudžiamų dirbti darbų, sveikatai kenksmingų, pavojingų veiksmų sąrašo patvirtinimo“. Valstybės žinios. 2003, Nr. 13-502.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. Valstybės žinios. 2003, Nr. 70-3170.

Ši jaunų asmenų klasifikacija svarbi, nes vaikams ir paaugliams taikomi skirtingi reikalavimai ir apribojimai priimant juos į darbą.

Apibendrinant teigtina, jog diferenciacijos principas jaunų asmenų darbui reguliuoti taikomas remiantis subjektyviu – amžiaus – kriterijumi. Įvertindamas tiesioginę asmens amžiaus ir jo gebėjimų priklausomybę, įstatymų leidėjas suteikia papildomų garantijų jauniems asmenims darbe, tuo pačiu įpareigodamas darbdavius labiau saugoti tokių asmenų interesus. Tačiau toks teisinis reguliavimas kelia grėsmę jaunų asmenų kaip darbuotojų patrauklumui, todėl šių teisės normų kūryba, tobulinimas, taikymas ir aiškinimas turėtų būti ypač nuosaikūs, atsargūs ir protingi.

Darbdavių prievolės sudarant, vykdant, nutraukiant darbo sutartis su jaunais asmenimis

Darbdavys privalo užtikrinti jauno asmens amžių atitinkančias darbo sąlygas. Jaunam asmeniui suteikiamas darbas turi būti saugus, nekelti pavojaus sveikatai, fiziniam, protiniam ir dvasiniam vystymuisi, nepakenkti mokymuisi (DSSĮ 36 str. 2 d., Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 2 p.). Prieš įdarbindamas jauną asmenį, taip pat pasikeitus darbo sąlygoms jaunam asmeniui jau dirbant, darbdaviui atstovaujantis asmuo privalo įsitikinti, kad būsimas darbas nepriskiriamas prie jiems draudžiamų darbų, taip pat ar darbo aplinkoje nėra sveikatai kenksmingų ar pavojingų veiksnių. Taip pat turi įvertinti, ar darbo vieta ir darbo aplinka atitinka darbuotojų saugos ir sveikatos teisės aktų reikalavimus; pavojingų cheminių medžiagų naudojimą įmonėje ir galimą jų poveikį (būdą, koncentraciją darbo aplinkos ore, poveikio trukmę); darbo priemonių techninę būklę, pavojingų cheminių medžiagų saugojimo būklę, kad jauni asmenys dėl neatsargumo nebūtų jų paveikti; darbo, gamybos technologinių procesų organizavimą, darbo priemonių išdėstymą, kad jauni asmenys nepatektų į darbo vietas, kuriose naudojamos pavojingos cheminės medžiagos; jauno asmens gebėjimus suvokti ir vykdyti darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimus, jo fizines galimybes atlikti pavadamus darbus (DSSĮ 36 str. 5 d.). Apie galinčius kilti pavojus ir priemones šiems pavojams išvengti, taip pat apie įmonėje naudojamas priemones saugai užtikrinti ir sveikatai apsaugoti darbdaviui atstovaujantis asmuo ar darbdavio įgaliotas asmuo informuoja jaunus asmenis jiems įsidarbinant ir bet kuriuo metu prireikus, be to, apie galimus pavojus ir priemones jiems išvengti privalo informuoti jų tėvus ar globėjus (DSSĮ 36 str. 5 d., Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 7 p.). Darbdavys privalo sudaryti jaunesnių kaip 18 metų darbuotojų sąrašą (DSSĮ 36 str. 8 d., Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 12 p.).

Kadangi visišką darbinį teisnumą ir veiksnumą asmuo įgyja nuo šešiolikos metų, todėl su paaugliais darbo sutartis sudaromos bendra DK nustatyta tvarka, atsižvelgiant į tam tikrais aspektais nustatytą specifiką. Pavyzdžiui, prieš pradėdami dirbti jauni asmenys turi pasitikrinti sveikatą ir vėliau tikrintis kasmet, iki jiems sukaks aštuoniolika metų. Darbo sutarties sudarymui su vaikais nuo keturiolikos iki šešiolikos metų taikomi papildomi reikalavimai, reglamentuoti Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 15-22 punktuose).

Pirma, darbdavys turi užtikrinti, kad vaikui nebūtų skiriamas darbas, kuris neįtrauktas į vaikams nuo keturiolikos metų leidžiamų dirbti lengvų darbų sąrašą, nurodytą Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 35 punkte.

Antra, darbdavys turi pateikti numatomų darbo sutarties sąlygų aprašymą vienam iš vaiko tėvų ar atstovui bei vaiko sveikatą prižiūrinčiam gydytojui, o mokslo metų laikotarpiu – mokyklai, kurioje vaikas mokosi. Darbdavys turi gauti vieno iš tėvų ar atstovo pagal įstatymą raštišką sutikimą, vaiko sveikatą prižiūrinčio gydytojo leidimą (pažymą) su išvada apie vaiko sveikatą ir tinkamumą dirbti konkrečius darbus, o mokslo metų laikotarpiu – ir mokyklos raštišką sutikimą. Šiuos dokumentus kartu su gimimo liudijimo kopija darbdavys turi pridėti prie darbo sutarties.

Trečia, sudarius darbo sutartį per tris darbo dienas reikia pranešti apie tai Valstybinės darbo inspekcijos teritoriniam inspektavimo skyriui (toliau VDI), nurodant asmenis, iš kurių gauti anksčiau minėti dokumentai, informaciją apie darbo sutarties sąlygas – darbovietę (įmonę, įstaigą, organizaciją), padalinį, kitas darbo sutarties sąlygas (leidžiamo dirbti lengvo darbo pobūdį, sudaromas saugias ir sveikas darbo sąlygas, darbo funkcijas, darbo trukmę valandomis, poilsio pertraukų trukmę ir skaičių, darbo apmokėjimą, kuriuo paros metu ir kokiomis savaitės dienomis bus dirbama). Darbdaviui nustatyta pareiga per tris darbo dienas pranešti VDI šiais atvejais:

- sudarius darbo sutartį, su vaiku nuo keturiolikos iki šešiolikos metų;
- pakeitus darbo sutartį, su vaiku nuo keturiolikos iki šešiolikos metų;
- nutraukus darbo sutartį, su vaiku nuo keturiolikos iki šešiolikos metų.

Ketvirta, nutraukti darbo sutartį galima bet kuriuo metu, jei yra vaiko, vieno iš tėvų ar įstatyminio atstovo, gydytojo arba mokyklos (mokslo metų laikotarpiu) reikalavimas. Tokiu atveju darbdavys informuoja VDI nurodydamas tokio reikalavimo pateikėją ir darbo sutarties nutraukimo priežastis. Darbdavio iniciatyva nesant darbuotojo kaltės dėl svarbių priežasčių darbo sutartys su jaonais asmenimis iki 18 metų gali būti nutraukiamos tik ypatingais atvejais ir tik tuomet, jei palikimas darbe iš esmės pažeistų darbdavio interesus, o apie atleidimą iš darbo jaunas asmuo iki 18 metų turi būti įspėjamas ne vėliau kaip prieš 4 mėnesius (DK 129 str. 4 d., 130 str. 1 d.).

Bendras principas, kad vaikų iki šešiolikos metų darbas draudžiamas, išskyrus jų fizines galimybes atitinkančius lengvus darbus, kurie numatyti Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 35 punkte. Pateikiamas darbų sąrašas yra baigtinis, o tai reiškia, kad sąrašė nenumatyti darbai asmenims iki 16 metų draudžiami. Vaikams leidžiami dirbti lengvi darbai, pavyzdžiui daržų ravėjimas, uogų, vaisių skynimas, gėlių, pasodintų atvirame grunte, priežiūra, mažų naminių gyvuliukų ir paukščių priežiūra, reklamų, laikraščių, afišų kljavimas gatvių stenduose, laikraščių, reklaminių lankstinukų, pranešimų pristatymas į namus, įstaigas, laikraščių ir žurnalų pardavimas, prekių kainų žymėjimas, etikečių ant įvairių gaminių kljavimas, smulkių gaminių valymas, nenaudojant kenksmingųjų medžiagų, stalų serviravimas (servetėlių, indų su prieskoniais dėliojimas ir pan.), stalų valymas, drabužių ir kitų prekių demonstravimas. Asmenims nuo šešiolikos metų leidžiama dirbti visus darbus, išskyrus tuos, kurie įtraukti į „jauniems asmenims draudžiamų dirbti darbų“ sąrašą (Vyriausybės nutarimo dėl jaunų asmenų darbo 33 punktas).

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, konstatuotina, kad darbdaviams tenkančios prievolės sudarant, vykdant ir nutraukiant darbo sutartis su jaonais asmenimis yra išimtinai susijusios su šių asmenų sauga ir sveikata. Darbdaviai privalo užtikrinti jaunų asmenų amžių atitinkančias darbo sąlygas. Taip pat svarbi darbdavių prievolių vykdymo sąlyga – santykiai su jauno asmens tėvais ar kitais atstovais pagal įstatymą, sveikatą prižiūrinčiu gydytoju, mokykla. Įdarbindamas jauną asmenį darbdavys turi gauti vieno iš tėvų ar kito atstovo pagal įstatymą raštišką sutikimą, vaiko sveikatą prižiūrinčio gydytojo leidimą (pažymą) su išvada apie vaiko sveikatą ir tinkamumą dirbti konkrečius darbus, o mokslo metų laikotarpiu – taip pat ir mokyklos raštišką sutikimą (DK 104 str. 2 d.). Darbo sutartis su jaunu asmeniu be įspėjimo turi būti nutraukiama, jei to reikalauja vienas iš tėvų ar vaiko atstovas pagal įstatymą, arba vaiko sveikatą prižiūrintis gydytojas, arba mokslo metų laikotarpiu mokykla, kurioje mokosi vaikas (DK 136 str. 1 d. 5 p.).

Jauniems asmenims taikomos garantijos darbo procese

Sisteminė DK normų analizė leidžia išskirti ir grupuoti jauniems asmenims taikomas garantijas darbo sutarties sudarymo, vykdymo ir nutraukimo procesuose.

Darbo sutarties sudarymo procese pažymėtinas draudimas asmenims iki aštuoniolikos nustatyti išbandymo terminą, net jeigu darbuotojas pats sutiktų (DK 105 str. 3 d. 1 p.). „Šiuo atveju norima užtikrinti papildomas galimybes jaunimui dalyvauti darbo rinkoje, nes dėl jauno amžiaus jie negali turėti pakankamų darbo įgūdžių ir kaip lygiaverčiai konkuruoti su vyresniaisiais“¹²⁷. Jauniems asmenims nustatomas sutrumpintas darbo laikas (DK 145 str. 1 d. 1 p.). Tai viso darbo laiko rūšies specialus porūšis. „Pagal darbo laiko trukmę ir jos nustatymo pagrindą skiriamos šios darbo laiko rūšys: (1) visas darbo laikas (normali arba sutrumpinta darbo laiko trukmė); (2) ne visas darbo laikas“¹²⁸. Pagal DSSI 36 str. 7 d. jauniems asmenims nustatomas sutrumpintas darbo laikas:

1) paaugliams – ne daugiau kaip aštuonios valandos per parą kartu su kasdiene pamokų trukme ir ne daugiau kaip keturiasdešimt valandų per savaitę kartu su pamokų trukme per savaitę;

2) vaikams, dirbantiems lengvus darbus – iki 2 val. per dieną mokslo metų laiku ir dvylikos valandų per savaitę, jei dirbama trimestro ar semestro metu, bet ne tada, kai mokykloje vyksta pamokos, ar septynios valandos per dieną ir trisdešimt penkios valandos per savaitę, kai dirbama ne

¹²⁷ Nekrošius, I. et. al. (2008). *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras. p. 208.

¹²⁸ *Ibid.* p. 271.

mažiau kaip savaitę ne mokslo metų laiku (šis darbo laikas gali būti pailgintas iki aštuonių valandų per dieną ir keturiasdešimties valandų per savaitę vaikams, kuriems sukako penkiolika metų).

Darbo sutarties vykdymo etape skirtinos apsauginės nuostatos, susijusios su darbo ir poilsio laiko nustatymo ypatumais. Įstatymų leidėjas jauniems asmenims nustato ne tik sutrumpintą darbo laiko normą, bet ir darbo dienos (pamainos) režimo reikalavimus. Jauniems asmenims, kurių darbo dienos trukmė yra ilgesnė kaip keturios valandos, privalo būti suteikta mažiausiai trisdešimties minučių papildoma pertrauka, kuri įskaitoma į darbo laiką (DK 159 str. 2 d.). Paros nepertraukiamo poilsio laikas vaikams privalo būti ne trumpesnis kaip keturiolika valandų paeiliui, paaugliams – ne trumpesnis kaip dvylika valandų paeiliui ir apimti laiką nuo dvidešimt antros iki šeštos valandos ryto (DK 160 str. 2 d.). Jauniems asmenims taip pat būtina suteikti ne mažiau kaip dvi poilsio dienas paeiliui per savaitę, vieną iš jų – sekmadienį (DK 161 str. 1 ir 7 d.).

Jauno asmens-darbuotojo reikalavimu (neatsižvelgiant, ar darbdaviui tai priimtina) turi būti nustatomas ne visas darbo dienos ar darbo savaitės darbo laikas (DK 146 str. 1 d. 4 p.). Jaunus asmenis neleidžiama skirti dirbti viršvalandinius darbus (DK 150 str. 3 d.), draudžiama skirti dirbti naktį (DK 154 str. 3 d.), negalima skirti budėti įmonėje ar namuose (DK 155 str. 4 d.), o skirti dirbti švenčių ir (ar) poilsio dienomis galima tik šių darbuotojų sutikimui (DK 161 str. 6 d., 162 str. 2 d.).

Kasmetinio poilsio srityje jauni asmenys taip pat labiau privilegijuoti. Jiems suteikiamos trisdešimt penkių kalendorinių dienų kasmetinės minimaliosios atostogos (DK 166 str. 2 d. 1 p. Šie darbuotojai turi teisę pasirinkti kasmetinių atostogų laiką po šešių mėnesių nepertraukiamojo darbo įmonėje (DK 169 str. 4 d. 1 p.). Subjektyvusis amžiaus kriterijus suponuojantis didesnę klaidų tikimybę lemia jaunų asmenų turtinius interesus saugančias teisės normas: jų negalima siųsti į tarnybinę komandiruotę (DK 220 str. 3 d.), su jaunais asmenimis negali būti sudaromos visiškos materialinės atsakomybės sutartys (DK 256 str. 3 d.).

Darbo sutarties nutraukimo procese ypač svarbi jauniems asmenims garantija, įtvirtinta DK 129 str. 4 d., kai darbo sutartis nutraukiama darbdavio iniciatyva nesant darbuotojo kaltės. Pagal šią nuostatą Darbo sutartis su tokiais darbuotojais gali būti nutraukta tik ypatingais atvejais, jei darbuotojo palikimas darbe iš esmės pažeistų darbdavio interesus. „Įstatyme vartojamos svarbios priežasties ir ypatingo atvejo sąvokos yra vertinamosios ir kiekvienu atveju jų turinys nustatomas atsižvelgiant į nagrinėjamos bylos aplinkybes“¹²⁹. Darbdavys turi turėti svarią priežastį darbo sutarčiai su darbuotoju, patenkančią į DK 129 str. 4 d. nurodytų asmenų kategorijas, nutraukti; tokia priežastis siejama su esminiais darbdavio interesais ir jų pažeidimu; ar darbuotojo palikimas darbe iš esmės pažeistų darbdavio interesus, nustatoma atsižvelgiant į konkretaus darbdavio veiklos specifiką ir aplinkybes, konkrečias darbo sutarties nutraukimo atvejo aplinkybes bei jų pagrindžiančias priežastis“¹³⁰. Jeigu vis dėlto priimamas darbdavio sprendimas atleisti jauną asmenį iš darbo darbdavio iniciatyva, kai nėra darbuotojo kaltės (pagal DK 129 str.), apie atleidimą iš darbo jis turi būti įspėtas ne vėliau kaip prieš keturis mėnesius, nors bendroju atveju įspėjama ne vėliau kaip prieš du mėnesius (DK 130 str. 1 d.).

Nurodytas jaunų asmenų garantijų sąrašas nėra baigtinis. Skirtingos teisinės galios norminiai teisės aktai gali įtvirtinti ir kitas šiame straipsnyje nepaminėtas apsaugines nuostatas. Darytina išvada, jog sisteminė DK normų analizė leidžia išskirti ir grupuoti jauniems asmenims taikomas garantijas pagal darbo sutarties sudarymo, vykdymo ir nutraukimo procesus. Darbo sutarties sudarymo procese pažymėtinas draudimas jauniems asmenims nustatyti išbandymo terminą, sutrumpinto darbo laiko jiems nustatymas. Darbo sutarties vykdymo etape skirtinos apsauginės nuostatos, susijusios su darbo ir poilsio laiko nustatymo ypatumais. Įstatymų leidėjas jauniems asmenims nustato darbo dienos (pamainos) režimo reikalavimus, ilgesnį įvairaus pobūdžio poilsio laiką, labiau saugo jauno asmens turtinius interesus. Darbo sutarties nutraukimo procese ypač svarbi jauniems asmenims garantija, įtvirtinta DK 129 str. 4 d., kai darbo sutartis nutraukiama darbdavio iniciatyva nesant darbuotojo kaltės.

¹²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis byloje K. V. S. v. Lietuvos žemės ūkio universiteto Žemės ūkio inžinerijos institutas. (bylos Nr. 3K-3-488/2009 m.).

¹³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. birželio 9 d. nutartis byloje O. T. v. Panevėžio K. Paltaroko vidurinė mokykla. (bylos Nr. 3K-3-356/2004 m.).

IŠVADOS

1. Diferenciacijos principas jaunų asmenų darbui reguliuoti taikomas remiantis subjektyviuoju – amžiaus – kriterijumi. Įvertindamas tiesioginę asmens amžiaus ir jo gebėjimų priklausomybę, įstatymų leidėjas suteikia papildomų garantijų jauniems asmenims darbe, tuo pačiu įpareigodamas darbdavius labiau saugoti tokių asmenų interesus. Tačiau toks teisinis reguliavimas kelia grėsmę jaunų asmenų kaip darbuotojų patrauklumui, todėl šių teisės normų kūryba, tobulinimas, taikymas ir aiškinimas turėtų būti ypač nuosaikūs, atsargūs ir protingi.
2. Darbdaviams tenkančios prievolės sudarant, vykdant ir nutraukiant darbo sutartis su jaunais asmenimis yra išimtinai susijusios su šių asmenų sauga ir sveikata. Darbdaviai privalo užtikrinti jaunų asmenų amžių atitinkančias darbo sąlygas. Taip pat svarbi darbdavių prievolių vykdymo sąlyga – santykiai su jauno asmens tėvais ar kitais atstovais pagal įstatymą, sveikatą prižiūrinčiu gydytoju, mokykla (DK 104 str. 2 d., 136 str. 1 d. 5 p.).
3. Sisteminė DK normų analizė leidžia išskirti ir grupuoti jauniems asmenims taikomas garantijas pagal darbo sutarties sudarymo, vykdymo ir nutraukimo procesus. Darbo sutarties sudarymo procese pažymėtinas draudimas jauniems asmenims nustatyti išbandymo terminą, sutrumpinto darbo laiko normos jiems nustatymas. Darbo sutarties vykdymo etape skirtinos apsauginės nuostatos, susijusios su darbo ir poilsio laiko nustatymo ypatumais. Įstatymų leidėjas jauniems asmenims nustato darbo dienos (pamainos) režimo reikalavimus, ilgesnį įvairaus pobūdžio poilsio laiką, labiau saugo jauno asmens turtinius interesus. Darbo sutarties nutraukimo procese ypač svarbi jauniems asmenims garantija, įtvirtinta DK 129 str. 4 d., kai darbo sutartis nutraukiama darbdavio iniciatyva nesant darbuotojo kaltės.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios. 2002, 64-2569.
3. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. Valstybės žinios. 2003, Nr. 70-3170.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 29 d. nutarimas Nr.138 „Dėl Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, sveikatos patikrinimo ir jų galimybių dirbti konkretų darbą nustatymo tvarkos, darbo laiko, jiems draudžiamų darbų, sveikatai kenksmingų, pavojingų veiksmų sąrašo patvirtinimo“. Valstybės žinios. 2003, Nr. 13-502
5. Europos Komisijos komunikatas „Jaunimo užimtumo didinimas“, parengtas 2012 m. gruodžio 12 d., Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Paimta 2014-01-17 iš tinklapio: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0727:FIN:LT:PDF>.
6. Nekrošius, I. et. al. (2008). *Darbo teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
7. Usonis, J. (2003). Darbo įstatymų bendrumo ir diferenciacijos principas. *Jurisprudencija*. nr. 40 (32) p. 85-91.
8. Vaišvila, A. (2000). *Teisės teorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. birželio 9 d. nutartis byloje O. T. v. Panevėžio K. Paltaroko vidurinė mokykla. (bylos Nr. 3K-3- 356/2004 m.).
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 10 d. nutartis byloje K.V.S.v. Aleksandro Stulginskio universitetas. (bylos Nr. 3K-3-488/2009 m.).

THE LEGAL REGULATION OF YOUNG PERSONS WORK

Milana Striuogiene

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

Differentiated legal regulation of young persons work doesn't encourage employers to reduce youth employment problem. However, this is justified by all those social stability guarantee. After all, young people are unable to compete with the elders of the labor market adequately. Article study concluded that the legal regulation is a threat to young people as workers' attractiveness, so creation, development, application, and interpretation of these legal rules should be very moderate, cautious and intelligent. At the same time employers duties are introduced by making, execution and termination of young persons employment contracts. Its exclusively for the personal safety and health. Systematic analysis of the Labor Code norms allowed to distinguish and group the guarantees of young persons according to the employment contract, it's execution and termination criteria.

Key words: *young people, differentiated legal regulation.*

VAIKO TEISĖ ŽINOTI SAVO KILMĘ IR ASMENINĖS INFORMACIJOS APSAUGOS KOLIZIJA: PROBLEMATIKA IR JOS SPRENDIMO BŪDAI

VIRGINIJA TUMĖNIENĖ,
Klaipėdos valstybinė kolegija

ANOTACIJA

Šiandieniniame pasaulyje asmeninės informacijos apsauga – didelę reikšmę turinti vertybė, be kurios teisinių santykių egzistavimas pasunkėtų. Susidaro įspūdis, kad minėta asmens teisė yra absoliuti, todėl iškyla būtinybė įvertinti šios asmens teisės santykį su kitomis asmens teisėmis, o ypač su šiuo metu aktualia vaiko teise žinoti savo kilmę. Kartu kyla moralinio ir teisinio pobūdžio klausimas, ar dirbtinio apvaisinimo būdu gimusį vaiką derėtų traktuoti kitaip nei kitus vaikus, ribojant jo galimybes disponuoti visomis savo prigimtiniomis teisėmis? Siekiant tinkamai išspręsti šį dviejų vertybių koliziją, yra analizuojamas Lietuvos teisinis reguliavimas, užsienio šalių praktika ir, svarbiausia, tarptautinis reguliavimas bei Europos žmogaus teisių teismo pozicija šiuo klausimu.

ĮVADAS

Šiandien konfidencialumas ir asmeninės informacijos apsauga yra įgavusi labai didelę reikšmę, todėl praktikoje ir ypač verslo teisiniuose santykiuose paplitusios konfidencialumo sutartys, ši teisinė asmeninių duomenų apsauga sėkmingai plečiasi ir į kitas sritis, įskaitant ir šeimos teisinius santykius. Galima drąsiai teigti, kad konfidencialumas yra susijęs ne tik su pačiu individu, tačiau ir su jo veikla ir ypač EŽTT formuojamoje praktikoje ši viena svarbiausių žmogaus teisių – teisė į privačios informacijos apsaugą, yra linkstama gana plačiai traktuoti ir plėsti jos taikymo ribas. Tokia šios asmens fundamentalios teisės reikšmė yra grindžiama tuo, kad tai yra garantas, be kurio teisinių santykių egzistavimas pasunkėtų, nes priešingu atveju tai gali sukelti neigiamų padarinių ne tik pačiam asmeniui, bet ir jo socialinei gerovei, jo teisėms, reputacijai, verslui, aplinkai ir t.t.

Dėl minėtų aplinkybių sudaromas įvaizdis, kad tarsi ši asmens teisė į privačios informacijos apsaugą yra absoliuti ar bent jau turi labai plačias taikymo ribas. Dėl to iškyla būtinybė įvertinti minėtos asmens teisės santykį su kitomis asmens teisėmis, o ypač praktikoje šiuo metu yra aktualu įvertinti šios asmens teisės santykį su vaiko teise žinoti savo biologinių tėvų tapatybę.

Būtent šio santykio problematika yra ne tik aktuali ir nauja, mažai moksliskai tyrinėta ir kelianti diskusijas ne tik tarptautinėje erdvėje, bet ir šiandienos Lietuvoje, nes neseniai atsiradę nevaisingumo gydymo metodai, donoruojant savo asmens lytines ląsteles, kol kas nėra tinkamai sureguliuoti Lietuvos teisėje.

Moraliniu aspektu žiūrint, vaikas, gimęs dirbtinio apvaisinimo būdu, gali jausti poreikį ieškoti savo biologinių tėvų, tačiau tapatybės paieškose susiduriama su teisiniu barjeru – konfidencialumo principu, kuris veikia daugelyje sričių, ne išimtis dirbtinio apvaisinimo procesai. Įstatymai paprastai numato konfidencialumo užtikrinimą, o tai įvelia į teisinę painiavą, kadangi atsiranda teisės žinoti savo kilmę ir kito asmens teisės į konfidencialumą nesuderinamumas (kolizija). Taigi kyla moralinio, o kartu ir teisinio pobūdžio klausimas, ar dirbtiniu apvaisinimu gimęs vaiką reikėtų traktuoti kitaip nei kitus vaikus, ribojant jo galimybes disponuoti visomis savo teisėmis, t. y. teise žinoti savo kilmę, remiantis tuo, kad įstatymai saugo asmens konfidencialumą?

Straipsnio objektas – šeimos teisės sritis, vaiko teisių apsauga, konfidencialumo principo taikymas nagrinėjamos problemos atveju.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti vaiko teisei žinoti savo kilmę ir biologinių tėvų teisės į konfidencialumą santykį ir kaip ši problema yra sprendžiama, remiantis tarptautinėje praktikoje.

Naudoti moksliniai metodai: mokslinės literatūros analizė, lyginamasis, sisteminis, aprašomasis ir apibendrinimo metodai.

Darbe naudojamos **sutrumpinimai:**

VTK – Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija;

EŽTK – Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija;

LR CK – Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas;

VTAPI – LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas;

EŽTT – Europos žmogaus teisių teismas.

Vaiko teisės žinoti savo kilmę reguliavimas tarptautiniu lygiu ir Lietuvoje

Nors vaiko prigimtinė teisė žinoti savo biologinių tėvus yra pripažįstama fundamentalia teise, tačiau jos įgyvendinimas yra vienas sudėtingiausių teisinių klausimų. Tarptautiniu lygmeniu vaiko teisę žinoti savo kilmę iš esmės reglamentuoja du tarptautiniai teisės aktai – VTK ir EŽTK.

Kalbant apie VTK, yra net penkios teisės, glaudžiai susijusios su vaiko teise žinoti savo tapatybę: geriausi vaiko interesai, teisė žinoti savo tėvus, tapatingumo gerbimas, šeimos ir privataus gyvenimo gerbimas, priėjimas prie informacijos. Vis dėl to, tiesiogiai ši teisė įtvirtina VTK 7 str., kur numatyta, kad „vaikas įregistruojamas tuoj po gimimo ir nuo gimimo momento turi teisę į vardą ir pilietybę, taip pat, kiek tai įmanoma, teisę žinoti savo tėvus ir būti jų globojamas“. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors vaikui teisė žinoti savo kilmę yra tiesiogiai garantuojama, tačiau yra ir gali būti ribojama, numatant, kad ji įgyvendinama „kiek tai įmanoma“ ir paliekant galimybę valstybių teismams, priimant sprendimus šiuo klausimu, nustatyti galimybių žinoti ribas (Kilkelly, 2001).

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad VTK 8 str. nustato reikšmingą pareigą valstybei padėti vaikui atstatyti jo prarastą identiškumą ir tapatingumo pojūtį, todėl galima teigti, kad valstybei yra numatyta pareiga ne tik nubrėžti šios vaiko teisės žinoti savo kilmę ribas, bet ir įtvirtinti maksimaliai efektyvų vaiko interesus atitinkanti teisinį šios fundamentalios teisės įgyvendinimo reguliavimą.

Teisė žinoti savo kilmę numatyta taip pat ir EŽTK, įtvirtinant vaiko ir tėvų tarpusavio ryšio reikšmingumą 8 str. Vis dėl to reikia atkreipti dėmesį į tai, kad kadangi VTK yra skirta būtent vaikų teisių apsaugai, o EŽTK – apskritai į žmogaus teises, tai todėl pastarojo teisės akto reguliavimas VTK nustatytas gerokai detalesnis vaiko teisių apsaugos reguliavimas yra labiau abstraktesnio pobūdžio. Teisė žinoti savo kilmę EŽTK galima išskaityti 8 str., kuris tiesiogiai šios teisės nenurodo, bet saugo per asmens teisę į privatumą, šeimos gyvenimo gerbimą, todėl galima teigti, kad vaiko teisė žinoti savo kilmę yra sudėtinė jo privataus gyvenimo dalis ir jeigu vaikas nežino savo kilmės, jis negali visiškai įgyvendinti teisės į privatų ir šeimos gyvenimą (Garison, 2002).

Taigi, teisė žinoti savo biologinę informaciją, įtvirtinta VTK ir EŽTK, vaikui garantuoja ne tik teisinį autonomiškumą, bet nurodo valstybėms pareigą atsakingiau žiūrėti į šio klausimo sprendimą ir paliekama jų dispozicijoje šios teisės tvarkos konkretizavimas. Lietuvoje ši teisė įgyvendinama per asmens identiteto užtikrinimą, tėvystės nustatymą reglamentuojančius įstatymines nuostatas bei asmens teisę į šeimos ryšius, kuri numatyta LR CK 3.161 str. ir VTAPI 9 str.

LR CK 3.161 str. aiškiai nustatyta, kad „vaikas turi teisę žinoti savo tėvus, jei tai nekenkia jo interesams“. Iš tokios įstatyminės nuostatos tampa aišku, kad vaikas esant interesui turi žinoti savo kilmę, turi teisę gauti informaciją apie tėvų tapatybę. O tai reiškia, kad turi būti procedūros, kurios padėtų vaikui disponuoti informacija, susijusia su jo kilme. Šios teisės ribojimas reikštų pažeidimą. VTAPI 9 str. 1 d. nustatyta vaiko teisė į šeimos ryšius. Šeimos ryšiai turi būti suprantami taip, kad vaikas turi teisę turėti savo šeimą, žinoti kas yra jo tėvai, su jais bendrauti. Pažymėtina, kad vaiko teisę į šeimos ryšius reikia suvokti plačiai, kad ši teisė susideda ne vien iš to, kad vaikas turi teisę žinoti savo tėvus, bet ir nuolat bendrauti su jais, gyventi kartu su jais (Sagatys, 2006). Ypatinę šeimos svarbą pabrėžia Konstitucijos 38 str., nustatantis, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, o valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę.

Konfidencialumo problema dirbtinio apvaisinimo procese

Vis daugiau šeimų, kurios negali susilaukti vaikų dėl vienokių ar kitokių medicininių, genetinių problemų, rišasi šiuolaikinėmis medicinos pagalbos priemonėmis – dirbtinio apvaisinimo būdu, bandyti spręsti šią problemą.

Vienos valstybės yra priėmusios įstatymus reglamentuojančius dirbtinį apvaisinimą, kitos taip pat ir Lietuva vis dar svarsto įstatymo priėmimo klausimą. Dėl to tokiose situacijose vadovaujamosi tik bendrais principais, nustatytais Europos Sąjungos 2006/17/EB direktyvoje 141, įgyvendinančioje Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/23/EB, nustatančią žmogaus audinių ir ląstelių donorystės, įsigijimo, ištyrimo, apdoravimo, konservavimo, laikymo bei paskirstymo kokybės ir

saugos standartus taip pat 1999 m. gegužės 24 d. sveikatos apsaugos ministro įsakyme Nr. 248, kuriame nurodyta dirbtinio apvaisinimo tvarka. Deja, šis nutarimas neišsprendžia visų problemų, susijusių su dirbtiniu apvaisinimu, t. y. nesprendžiamas donoro anonimiškumo klausimas, teisinio reguliavimo objektas gerokai susiaurintas, apsiribojant tik moters apvaisinimu sutuoktinio lytinėmis ląstelėmis ir kt., todėl būtinas tokių santykių detalesnis teisinis reguliavimas.

Lietuvoje svarstyta įvairiausių dirbtinio apvaisinimo įstatymų projektų, tačiau iki šiol nėra priimtas dirbtinio apvaisinimo įstatymas. Naujausi dirbtinio apvaisinimo įstatymų projektai buvo siūlomi dar 2011 m. Seimui pristatyti Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas Nr. XIP-2388 ir alternatyvus Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas Nr. XIP-2502. Pažymėtina, kad įstatymo projektuose numatyta nuostata, draudžianti suteikti informaciją apie lytinių ląstelių donoro tapatybę yra prieštaraujanti VTK 7 str., vaiko interesų pirmumo principą, įtvirtintą 3 straipsnyje. Taip pat toks teisinis reguliavimas minėtuose įstatymų projektuose prieštarauja LR CK 3.161 str. 3 d., kuri įtvirtina vaiko teisę bendrauti su savo giminaičiais ir turėti šeimos ryšius ir VTAPI 4 str. 1 d. 1 p. O tuo tarpu įstatymo projektas Nr. XIP-2502 apskritai nenumatė teisinio reguliavimo dėl lytinių ląstelių donoro konfidencialumo klausimo, nes donorystė leidžiama tik tarp susituokusių asmenų.

Pasaulyje laikomasi geriausių vaiko interesų doktrinos, t.y. vaiko interesai yra aukščiau už kitų asmenų interesus. Požiūris, kad vaikas gimęs dirbtinio apvaisinimo būdu, neturi žinoti donoro tapatybės, šiandien pasikeitė. Švedija buvo pirmoji valstybė, kuri panaikino donorų anonimiškumo išsaugojimą dar XX a. pabaigoje. Vėliau jos pavyzdžiu sekė ir kitos valstybės – Anglija, Austrija, Nyderlandai, Norvegija ir jų skaičius tik auga (Kilkelly, 2001). Tokia praktika taikoma ir JAV (Sylvester, 2006). Pažymėtina, kad net ir tokioje praktikoje nėra laikomasi griežtos drastiškos pozicijos, nustatant, kad atsisakoma konfidencialios lytinių ląstelių donorystės, tik jei donoras sutinka, kad sulaukusiam pilnametystės vaikui, t. y. dažniausiai pasirenkama vaiko informavimo amžiaus ribos kriterijau nei visiškai panaikinus donoro teisę į konfidencialumą (Vonk, 2007).

Nors dauguma pasaulio valstybių atsisako donorų anonimiškumo užtikrinimo, tačiau nėra pasiekiamas galutinis tikslas, siekiant įgyvendinti minėtą fundamentalią asmens teisę, nes šiuo atveju atsiranda kitas „trikdys“ – ši teisė yra ribojama tėvų siekiu išsaugoti vaiko kilmės paslaptį, siekiant sukurti stiprų ryšį ir sąjungą su vaiku (Hodgkin, Newell, 2002). Vaikas neretai gali sužinoti apie savo tikrąją kilmę tik tėvų gera valia.

Dažniausiai donorai pageidauja išsaugoti savo anonimiškumą pasirašydami konfidencialumo kontraktą su spermos banku ar ligonine. Donoras neturi įtakos vaiko pradėjimui ir gimimui, jo nesieja su vaiku jokie emociniai ryšiai, o vaiko pradėjimu rūpinasi būsimieji tėvai, jie inicijuoja dirbtinio apvaisinimo procesą. Dėl to akivaizdu, kad donoro ir tėvų interesai skirtingi. Donoras nesiekia turėti vaiko ir jam teisiškai įsipareigoti, jis suinteresuotas padėti šeimoms arba gauti kompensaciją (Willenbacher, 2004).

Šią situaciją apsunkina ir tai, kad paprastai tarp donorą ir spermos banką ar ligoninę sieja sutartiniai teisiniai santykiai, pasirašant konfidencialumo išsaugojimo sutartį. Sutarčių teisės fundamentalus principas nurodo, kad pagal LR CK 6.189 str. 1 d. sutartis turi įstatymo galią jos šalims ir negali būti sulaužyta be donoro informavimo ir sutikimo dėl duomenų atskleidimo. Dėl to sonorų anonimiškumo išsaugojimo interesas praktikoje yra svarbesnis nei kitos fundamentalios žmogaus teisės, kaip teisė žinoti savo kilmę, tačiau mokslininkų nustatyta, kad vaikai nuo kurių nuslepia jų kilmės istorija patiria neigiamų psichologinių padarinių, t. y. jie išgyvena įvairiausias abejones, patiria psichologinių traumų, depresiją. Vaikai žinantys, kad vienas jo tėvų nėra biologinis tėvas siekia jį pažinti (Cowden, 2012).

Taigi donoro vaiko teisių, tėvų interesų ir donoro siekio išsaugoti anonimiškumą konfliktas sudėtingas ir gilus, reikalaujantis iš naujo persvarstyti vertybių sistemą ir įvertinti jų reikšmę.

Konfidencialumo ir vaiko teisės žinoti kolizija: EŽTT pozicija

Teisė žinoti savo kilmę, remiantis EŽTK 8 straipsniu, pirmą kartą nagrinėta *Gaskin v. United Kingdom* byloje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismas, žengdamas pirmuosius žingsnius, ginant asmens teisę žinoti savo kilmę, nebuvo toks kategoriškas dėl šios asmens teisės prioriteto, kaip vėlesnėje teismų praktikoje. Minėtoje byloje EŽTT pripažino, kad valstybė, nesilaikydama

pozityvių įsipareigojimų leisti susipažinti su konfidencialiais dokumentais, saugomais vaikų namuose, pažeidė EŽTK 8 str. EŽTT nepaneigė ir to, kad informacijos konfidencialumas svarbus yra veiksnys globos sistemos funkcionavimui, tačiau visais atvejais yra labai svarbu atrasti balansą tarp individo interesų ir trečiosios šalies interesų. Nors teismas konkrečiai ir kategoriškai neargumentavo ir nepasisakė dėl vaiko interesų viršenybės prieš konfidencialumo principo užtikrinimą, tačiau iš priimto sprendimo galima suprasti teismo poziciją, palaikančią asmens teisę žinoti savo tapatybę.

Kitose bylose – *M.B. v. United Kingdom* ir *Ibrahim Yildirim v. Austria* EŽTT ginė vaiko interesus ir pirmiausia atsižvelgė į vaiko gerovę, net jei tai reikštų asmens teisės į privatumą ar galimą vaiko teisės žinoti savo kilmę ribojimą. Pirmoje iš minėtų bylų, EŽTT pasisakė, kad šeimos ryšių saugumo užtikrinimas leidžia valstybėms įtvirtinti ir laikytis bendrosios tėvystės prezumpcijos, kada vaiko tėvu laikomas motinos vyras. Teismas šioje byloje gynė šeimos interesus ir nematė pagrindo, kodėl būtų galima rizikuoti šeimos gerove, siekiant apginti vaiko teisę žinoti savo kilmę. Šiuo atveju aišku, kad vaiko interesai tą kart buvo užtikrinti, nes jis gyveno darnioje šeimoje, kuri garantavo vaiko gerovę ir nėra pagrindo atlikti tėvystės testą vien tam, kad šeimai svetimas asmuo pageidauja sužinoti ar jis yra biologinis vaiko tėvas. *Ibrahim Yildirim v. Austria* byloje, EŽTT pasisakė, kad šis skundas negina vaiko interesų, nes žmonos vyrui atsisakius tėvystės, o biologinis tėvas tėvystės nepripažins, vaikas atsidurs prastesnėje padėtyje nei yra dabar. Vaiko interesai yra svarbiau, negu individo siekis nuneigti savo tėvystę, praleidus terminus. Taigi, galima daryti išvadą, kad šiose abejose bylose EŽTT nurodė vaiko interesų viršenybę prieš asmens privatumą, bet dar svarbesnė taisyklė, kurią teismas suformavo yra tai, kad fundamentali vaiko teisė žinoti savo kilmę yra tiesiogiai susijusi su vaiko interesais ir jo gerovės apsaugojimu, nes pagrįstai galima manyti, kad tuo atveju, jei vaikui būtų kilusios abejonės dėl savo biologinio tėvo, teismo sprendimai būtų priešingi.

Mikulič v. Croatia byloje pareiškėja turėjo teisėtą interesą, ginamą EŽTK, gauti informaciją susijusią su jos asmens tapatybės atskleidimu, todėl sprendžiant tėvystės nustatymo klausimą, teismai turi atsižvelgti į vaiko interesų prioriteto principą. Taigi teismas išskėlė vaiko interesų svarbą ir pabrėžė teisę gauti informaciją susijusią su asmens tapatybe, nes anot teismo, tėvystės nustatymas turi didelę įtaką vaikui dėl jo tapatingumo, todėl manomo tėvo atsisakymas atlikti DNR tyrimus ir siekis nuslėpti informaciją, pažeidžia vaiko interesus ir teises. Galima daryti išvadą, kad asmens teisė žinoti savo tapatybę įgauna prioritetą prieš numanomo tėvo siekius išsaugoti privatumą.

Ebru v. Turkey byloje buvo pabrėžiamas fundamentalios asmens teisės žinoti savo kilmę laiko aspektu, t. y. ši žmogaus teisė neišnyksta laikui bėgant ir netgi priešingai – ji tik stiprėja, kadangi asmuo gyvendamas nežinioje ir siekdamas išsiaiškinti savo kilmę patiria tam tikrus psichologinius išgyvenimus, netikrumo jausmą. Šie išgyvenimai, anot teismo, pagrindas tapatybės atskleidimui.

Kitoje *Haas v. The Netherlands* byloje teismas pažymėjo dėl asmens motyvų, dėl ko jis siekia, kad būtų patvirtinta jo kilmė. Teismas, remiantis EŽTK 8 str., pažymėjo, kad asmuo turi turėti interesą atskleisti savo kilmę, o ne pasinaudojant tuo, gauti ekonominės naudos. Dėl to galima teigti, kad šioje byloje buvo nubrėžta EŽTK 8 str. taikymo sferos riba, nurodant, kad tokiais atvejais, kuomet asmuo eilę metų žinojo savo tikrąją kilmę, abejonių dėl savo asmeninės tapatybės niekada neturėjo ir nepatyrė dėl to jokios realios žalos, nei psichologinės, nei susijusios su sveikata, teisė žinoti savo kilmę šiuo atveju nebuvo pažeista.

Vis dėl to būtina pažymėtina, kad EŽTT praktika dėl fundamentalios asmens teisės žinoti savo kilmę prioriteto prieš asmens konfidencialumą yra vienareikšmė yra vienoje iš tokių bylų – *Odievre v. France* byla, kurioje teismas konstatavo, kad teismai turi laikytis pusiausvyros tarp vaiko interesų ir teisės žinoti savo kilmę bei motinos siekio išsaugoti anonimiškumą ir valstybės intereso išvengti nelegalių abortų bei išsaugoti vaiko ir jo motinos sveikatą. Byloje teismas teikė pirmenybę, motinos sveikatos apsaugai, kad neišaugtų nelegalių abortų skaičius ir būtų apsaugota ne tik motina bet ir vaikas. Taigi EŽTT praktika šioje beprecedentėje byloje teikė pirmenybę viešajam interesui ir asmens privatumui nei vaiko teisei žinoti savo kilmę. Nors sprendimas nebuvo palankus asmens teisei žinoti savo kilmę, tačiau ši byla netapo ir precedentine (Deloney, 2007).

Taigi apibendrinant EŽTT praktiką, pažymėtina, kad vaiko teisė žinoti savo kilmę, remiantis EŽTK 8 str., nėra absoliuti, nes ji turi atitikti keletą, tačiau reikšmingų kriterijų, t. y. būtina įvertinti šalių tikruosius interesus, siekiant pasinaudoti šia fundamentalia teise, ir atrasti balansą tarp asmenų teisių ir interesų. Kilmės įrodinėjimas siekiant ekonominės naudos, nors kilmė asmeniui buvo žinoma iš anksčiau, nepatenka į EŽTK taikymo sritį; taip pat būtina įvertinti, kokį realų poveikį turi vaikui, kokią realią žalą padarys jam pačiam ir jo normaliam vystymuisi šeimos aplinkoje, ribojant jo teisę žinoti savo kilmę. Ypatingai vaiko gerovė yra ir turi būti svarbiau jo teisės žinoti savo kilmę, juolab jei pats asmuo tokios savo teisės nekvestionuoja.

IŠVADOS

1. Vaiko teisės žinoti savo kilmę reguliavimas tarptautiniu lygiu EŽTK ir VTK yra gana abstraktus ir nemažai vietos paliekama nacionalinės teisės kompetencijai. Nepaisant to, Lietuvos teisėje nėra nuostatų, išplėtojančių ir konkretizuojančių šios vaiko fundamentalios teisės apsaugą, ir ši teisė įgyvendinama per bendras asmens identiteto užtikrinimą ir tėvystės nustatymą reglamentuojančius įstatymines nuostatas.
2. Kol Lietuvoje iki šiol yra nesėkmingai sprendžiamas probleminis vaiko teisės žinoti savo kilmę ir donorų anonimiškumo užtikrinimo santykio klausimas, dauguma pasaulio valstybių atsisako donorų anonimiškumo užtikrinimo, siekiant apginti vaiko teisę žinoti savo kilmę. Galima daryti prielaidą, kad laikui bėgant konfidencialumo užtikrinimo minėtuose procesuose bus atsisakyta globaliai.
3. Vis dėl to išnykus teisiniams barjerams praktikoje atsiranda kiti – tėvų siekis išsaugoti vaiko kilmės paslaptį, siekiant išlaikyti stiprius ryšius su vaiku, ar sutartiniai teisiniai santykiai tarp donoro ir spermos banko ar ligoninės – pasirašyta sutartis jos šalims turi įstatymo galią, todėl abejotina yra teisinių barjerų panaikinimo realus efektyvumas.
4. EŽTT praktikos analizė parodė, kad vis tik teismas prioritetą teikia asmens teisei žinoti savo kilmę, nors ir nubrėžiant šio fundamentalios teisės prioritetinio taikymo ribas, susijusias su vaiko motyvais, interesais, siekiant pasinaudoti šia fundamentalia teise, bei realiai patirta žala. Turi būti remiamasi geriausių vaiko interesų principo, todėl galima teigti, kad tokia EŽTT pozicija palaikoma naujai besiformuojanti pasaulinė praktika, atsisakanti donorų anonimiškumo užtikrinimo.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr.74-2262. Aktuali nuo 2012-09-01.
2. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. gegužės 24 d. įsakymas Nr. 248 „Dėl dirbtinio apvaisinimo tvarkos patvirtinimo“. Aktuali nuo 1999-05-25.
3. Lietuvos Respublikos pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas Nr. XIP 2388 ir Nr. XIP 2502.
5. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.
4. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.
5. Komisijos 2006 m. vasario 8 d. direktyva 2006/17/EB, įgyvendinanti Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/23/EB, nustatančią žmogaus audinių ir ląstelių donorystės, įsigijimo, ištyrimo, apdorojimo, konservavimo, laikymo bei paskirstymo kokybės ir saugos standartus. [2006] OL, L102/77.
6. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807. Aktuali nuo 2006-06-08.

Speciali literatūra

7. Kilkelly, U. A. (2001). Guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*. No. 1. Paimta 2014 02 20 iš tinklalapio: <http://echr.coe.int/NR/rdonlyres/77A6BD48-CD95-4CFF-BAB4-ECB974C5BD15/0/DG2 ENHRHAND 012003.pdf>.
8. Garison, M. (2002). Law making for baby making: An interpretative Approach to the Determination of Legal Parentage. *Harvard law review*, Vol. 113. p. 845-922.
9. Sagatys G. (2006). *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

10. Sylvester, T. K. (2006). The case against sperm donor anonymity. Yale Law School. Paimta 2014 02 20 iš tinklalapio: <http://donorsiblingregistry.com/legal.pdf>.
11. Vonk, M.J. (2007). *Children and their parents: A comparative study of the legal position of children*. Doctoral thesis, Utrecht University, Paimta 2014 02 15 iš tinklalapio: <http://igiturarchive.library.uu.nl/dissertations/2007-1219-220809/>.
12. Hodgkin, R., Newell P. (2002). *The implementation Handbook for the Convention on the Rights of the child*. New York : UNICEF.
13. Willenbacher, B. (2004). Legal transfer of French traditions? German and Austrian initiatives to introduce anonymous birth. *International journal of law, policy and the family*. Vol. 18(3), p. 149-178.
14. Cowden, M. (2012). No harm, no foul: a child's right to know their genetic parents. *International journal of law, policy and the family*. Oxford University: No. 26 (1), p. 98-138.
15. Deloney W. (2007). Unsealing Adoption Records: The right to privacy Versus the Right of Adult Adoptees to Find Their Birthparents. *Whittier Journal of Child and Family Advocacy*. Vol. 117, p. 68-96. *Teismų praktika*
16. Europos žmogaus teisių teismo 1989 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Gaskin v. United Kingdom* (bylos Nr. 10454/83);
17. Europos žmogaus teisių teismo 1994 m. balandžio sprendimas 6 d. byloje *M.B. v. United Kingdom* (bylos Nr. 22920/93);
18. Europos žmogaus teisių teismo 1999 spalio 19 d. sprendimas byloje *Yildirim v. Austria* (bylos Nr. 34308/96);
19. Europos žmogaus teisių teismo 2002 vasario 7 d. sprendimas byloje *Mikulič v. Croatia* (bylos Nr. 53176/99);
20. Europos žmogaus teisių teismo 2004 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Haas v. The Netherlands* (bylos Nr. 36983/97);
21. Europos žmogaus teisių teismo 2003 m. vasario 13 d. sprendimas byloje *Odievre v. France* (bylos Nr. 42326/98);
22. Europos žmogaus teisių teismo 2006 m. gegužės 30 d. sprendimas byloje *Ebru v. Turkey* (bylos Nr. 60176/00).

**THE COLLISION OF CHILDREN'S RIGHT TO KNOW THEIR DESCENT AND
PERSONAL INFORMATION SECURITY:
PROBLEMATIC CONSIDERATIONS AND ITS SOLUTION**

Virginija Tumėnienė
Klaipėda State College

SUMMARY

Nowadays personal information security is a very significant value, without that an existence of legal relationships makes would be barely impossible. Due to this there is an illusion that this human right is absolute. So it is important to evaluate the ratio of this human's right to confidentiality with other human's right and especially with Children's right to know their descents. Also it is important to answer to moral and legal nature question if we can consider a child born using artificial reproductive techniques as being different form other children in order so we can restrict his chance to use all his birthrights? In order to solve this collision of already mentioned values, article analysis the Lithuanian legal regulation, foreign countries' practice and the most important – international legal regulation and position of European Court of Human Rights in this question.

VERSLO SPRENDIMAI: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

APSKAITOS PROBLEMOS LIETUVOS SMULKAUS IR VIDUTINIO VERSLO ĮMONĖSE

ONA DANĖ DRUNGILIENĖ, AUŠRA DRUSKIENĖ
Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama buhalterinės apskaitos samprata, esmė ir problemos. Straipsnio tikslas – nustatyti, su kokiais problemomis susiduria apskaitos specialistai tvarkydami finansinę apskaitą Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse. Siekiant šio tikslo, atliktas kiekybinis tyrimas, kurio rezultatai atskleidė, kad tvarkant apskaitą respondentams dažniausiai kyla problemų susijusių su darbo specifika, organizavimu ir sąlygomis bei neatsakinga kitų įmonės darbuotojų veikla ir požiūriu.

ĮVADAS

Smulkusis ir vidutinis verslas (SVV) yra vienas svarbiausių ekonomikos augimą skatinančių veiksnių, darantis esminę įtaką šalies ūkio raidai, socialiniam stabilumui, gyventojų užimtumo augimui, naujų darbo vietų kūrimui, todėl jo plėtra laikoma viena iš svarbiausių mūsų šalies ekonominės politikos kryptių (Matekonienė, Mačerinskienė, Darulis, Krutkienė ir Sabaitė, 2002). Viena iš sėkmingo verslo sąlygų yra tinkamas, savalaikis apskaitos informacijos formavimas, apdorojimas ir pateikimas sprendimams priimti. Kalčinsko (2010) teigimu, 70 proc. visų įmonėje naudojamų duomenų sudaro apskaitos informacija. Tokiai nuostatai pritaria ir Kundelienė (2009) nurodydama, kad „didžioji dalis visos ateinančios į įmonę informacijos tenka apskaitai“ (p. 85). Pagal Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymą (2001), visi juridiniai asmenys privalo vesti buhalterinę apskaitą, tačiau smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse apskaitos specialistai (buhalteriai, apskaitininkai, finansininkai, vyriausieji buhalteriai) neretai susiduria su įvairiomis problemomis, kylančiomis tiek dėl vidinių, tiek dėl išorinių veiksnių įtakos.

Straipsnio tikslas – nustatyti, su kokiais problemomis susiduria apskaitos specialistai tvarkydami finansinę apskaitą Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse. Šiam tikslui atskleisti išskelti **uždaviniai**:

1. Apžvelgti buhalterinės apskaitos sampratą ir esmę.
2. Identifikuoti buhalterinės apskaitos problemas smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, teisės aktų analizė, anketinė apklausa, duomenų sisteminimas ir analizė.

Buhalterinės apskaitos samprata ir esmė

Buhalterinė apskaita – ūkinių operacijų ir ūkinių įvykių, išreikštų pinigais, registravimo, grupavimo ir apibendrinimo sistema, skirta informacijai, reikalingai priimant ekonominius sprendimus, gauti ir finansinių ataskaitų rinkiniui sudaryti. Buhalterinės apskaitos paskirtis – pateikti įmonės finansinę informaciją įvairiems suinteresuotiems asmenims (Buhalterinės apskaitos įstatymas, 2001). Kitaip tariant, anot Kundelienės (2009), esminis buhalterinės apskaitos tikslas yra teikti informaciją, reikalingą valdymo ir ekonominiams sprendimams priimti.

Įmonėje apskaita turi būti organizuojama taip, kad apskaitos bei finansinės atskaitomybės duomenys būtų patikimi ir patektų tiems, kuriems jų reikia, ir tuomet, kada reikia. Apskaitos specialistai turi išmanyti darbų organizavimą, įvairias technologijas, planavimą, verslo teisę, vadybą. Pagrindinis jų darbo rezultatas – įvairios ataskaitos, kuriose pateikiami apibendrinti duomenys apie įmonės uždirbtas pajamas ir patirtas sąnaudas toms pajamoms uždirbti, turtą, nuosavą kapitalą ir įsipareigojimus.

Apskaitos informacija – tai iš patikimo šaltinio gauti ir tinkamai užfiksuoti duomenys, kurie naudojami vadybos procesuose ir yra naudingi vartotojams. Ji turi būti išsami, tinkama, objektyvi, palyginama ir pateikiama laiku (Kalčinskas, 2008; LR įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas, 2008). Apskaitos specialisto darbas yra atsakingas ir imlus laikui. Laisvosios rinkos sąlygomis apskaitos specialistams keliami aukšti dalykiniai ir doroviniai reikalavimai, nes aktyviai dalyvauja saugodami ir gausindami įmonių turtą bei įvertindami jų veiklos efektyvumą. Pvz., buhalteriai aprūpina reikalinga informacija ne tik įmonės vadovus bei vadybininkus, bet ir valdžios pareigūnus, tikrinančius, ar teisingai apskaičiuoti ir laiku sumokėti mokesčiai ir pan. Taupydamos pinigų smulkaus ir vidutinio verslo įmonės renkasi mažiau kvalifikuotą, bet „pigiau kainuojantį“ apskaitos specialistą. Neretai jam pavedama atlikti juristo, finansininko, personalo darbuotojo, o kartais – ir vadybininko pareigas. Papildomos funkcijos apsunkina apskaitos specialistų darbą, didina klaidų tikimybę, mažina galimybę operatyviai priimti reikalingus ir savalaikius sprendimus, juolab, kad dėl išaugusių laiko sąnaudų jie nepajėgūs parengti tarpines finansinės atskaitomybės ataskaitas.

Kai kurie SVV įmonių vadovai iki šiol bando savarankiškai (patys) rūpintis bendrovės buhalterine apskaita, tačiau susiduria su sunkumais, daro daug buhalterinės apskaitos klaidų, kurios neretai tampa verslo žlugimo (bankroto) priežastimi. Be to, SVV įmonės ne visuomet turi galimybę, pvz., dėl ribotų finansinių išteklių, vadovų nenoro ar neišprusimo, naudotis kompiuterizuotomis buhalterinės apskaitos programomis, nemaža jų dalis buhalterinę apskaitą tvarko rankiniu būdu.

Tyrimo metodika

Tyrimo tikslas ir metodai. Siekiant identifikuoti buhalterinės apskaitos problemas smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse, atliktas kiekybinis tyrimas. Duomenys rinkti taikant anketinės apklausos metodą. Tyrimo klausimynas sudarytas remiantis mokslinės literatūros analize ir ilgamete vienos iš straipsnio autorių patirtimi buhalterinės apskaitos srityje. Anketoje pateiktais klausimais siekta išsiaiškinti, su kokiomis problemomis respondentai susiduria tvarkydami apskaitą, bei jų demografines charakteristikas (darbo stažą įmonėje, bendrą darbo stažą apskaitos tvarkymo srityje, įmonės veiklos pobūdį). Duomenys analizuoti Microsoft Office Excel 2007 programa.

Tyrimo imtis sudaryta remiantis netikimybinės atrankos metodu bei patogumo ir ekspertine technika. Tyrimo metu apklausti apskaitos specialistai, dirbantys smulkaus ir vidutinio verslo įmonėse Kauno rajone. Dėl tyrimo imties pobūdžio ir dydžio apklausos duomenys atskleidžia tik tirtų organizacijų situaciją, tačiau galima daryti prielaidą, kad jie taip pat atspindi bendras apskaitos problemų tendencijas ir kitose Lietuvos smulkaus bei vidutinio verslo įmonėse.

Tyrimo respondentų demografinės charakteristikos. Tyrimo metu apklausta 30 respondentų. Dauguma jų nurodė dirbantys perdirbimo (30 proc.), paslaugų (27 proc.) ir prekybos (23 proc.), o 20 proc. – mišrioje įmonėse. Daugiau nei pusės (53 proc.) apklausoje dalyvavusių apskaitos specialistų teigimu, analizuotose bendrovėse išdirbė nuo 1 iki 5 metų (6–10 m. – 23 proc., 11–15 m. – 17 proc., 16 metų ir daugiau – 7 proc.). Daugumos tiriamųjų bendras darbo stažas apskaitos tvarkymo srityje siekė iki 10 metų (1–5 m. – 40 proc., 6–10 m. – 33 proc., 11–15 m. – 17 proc., 16 m. ir daugiau – 10 proc.).

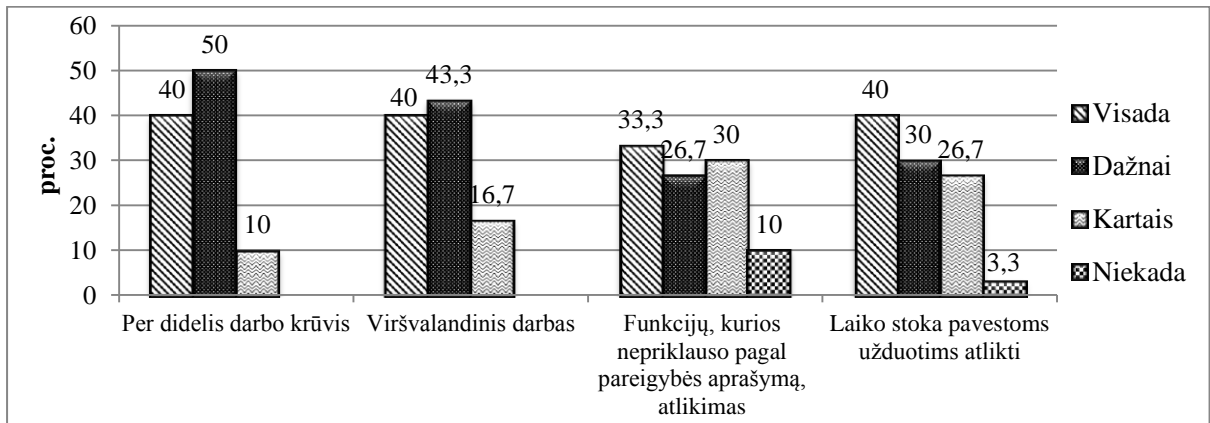
Tyrimo rezultatų analizė

Apskaitos kompiuterizavimas - vienas svarbiausių šiandieninės organizacijos buhalterinės apskaitos tvarkymo principų, tačiau nemaža dalis (40 proc.) tyrime dalyvavusių asmenų nurodė, kad jų įmonėse apskaita nėra kompiuterizuota. Tai leidžia daryti prielaidą, jog ten dirbantiems apskaitos specialistams neretai padidėja darbo laiko sąnaudos ir klaidų tikimybė tvarkant apskaitą.

Viena iš apskaitos tvarkymo problemų tirtose bendrovėse susijusi su tarpinių finansinės atskaitomybės ataskaitų rengimu. Dauguma (57 proc.) tyrimo dalyvių nurodė rengiantys tik metines finansinės atskaitomybės formas. Galima teigti, kad tai neleidžia jiems laiku pastebėti ir pašalinti apskaitos trūkumų, neatitikimų priežasčių ir sudaro sąlygas apskaitos informacijos iškraipymui (užkirsti kelią tokioms problemoms padeda tarpinių finansinių ataskaitų rengimas).

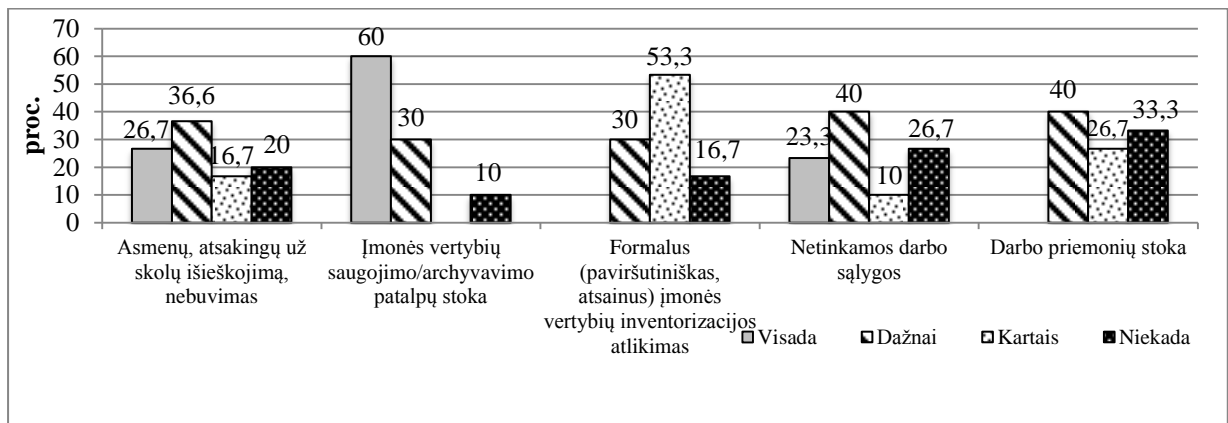
Išanalizavus tyrimo duomenis paaiškėjo, kad nemažai sunkumų apskaitos specialistams kelia su jų darbo specifiška susijusios problemos (žr. 1 pav.). Didžioji dalis respondentų nurodė, kad efektyviam apskaitos tvarkymui jiems dažniausiai trukdo per didelis darbo krūvis ir viršvalandinis

darbas, dėl kurio jie pritrūksta laiko tiesioginėms apskaitos funkcijoms atlikti. Tam daugeliu atvejų įtakos turi ir tai, kad tiriamieji gana dažnai dirba pagal jų pareigybės aprašymą nepriklausantį darbą.

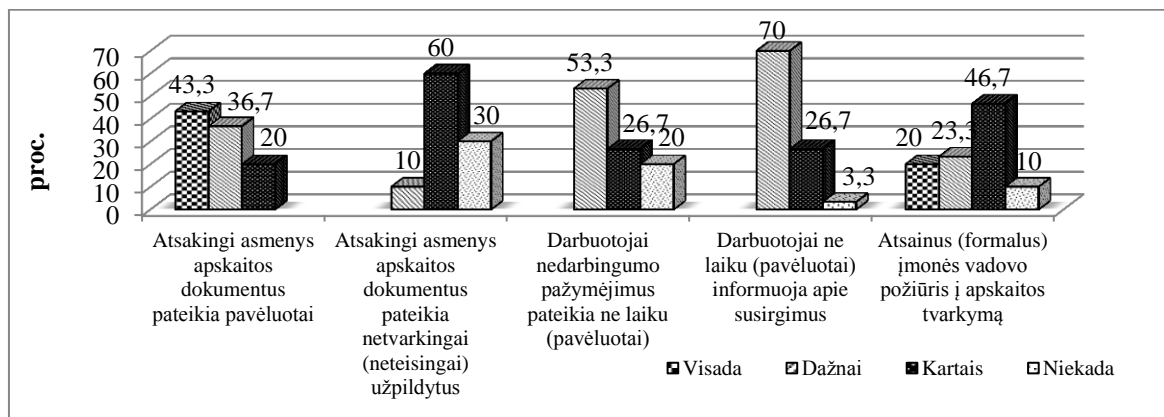
1 pav. Su darbo specifika susijusios apskaitos problemos

Kaip vienas iš dažniausiai pasitaikančių apskaitos tvarkymo problemų, susijusių su darbo organizavimu ir sąlygomis, apklausos dalyviai įvardijo įmonės vertybių ir dokumentų saugojimo (archyvavimo) patalpų stoką, asmenų, atsakingų už skolų išieškojimą, nebuvimą, netinkamas darbo sąlygas (pvz., atskiros darbo patalpos nebuvimą) ir darbo priemonių trūkumą (žr. 2 pav.).

2 pav. Su darbo organizavimu ir sąlygomis susijusios apskaitos tvarkymo problemos

Išanalizavus tyrimo duomenis paaiškėjo, kad, tvarkant apskaitą, daug problemų respondentams kelia nesavalaikis ir neteisingai (klaidingai) užpildytų dokumentų pateikimas, atsainus vadovų požiūris į apskaitą (žr. 3 pav.). Pvz., ne laiku pristatomi nedarbingumo pažymėjimai, PVM sąskaitos faktūros, pavėluotai pranešama apie susirgimus, užpajamuojamas ilgalaikis turtas ir pan.

3 pav. Su neatsakinga kitų įmonės darbuotojų veikla ir požiūriu susijusios apskaitos tvarkymo problemos

Apklausos rezultatai atskleidė, kad, tvarkydami apskaitą, respondentai taip pat neretai susiduria su išorinės aplinkos keliamomis problemomis. Kaip vieną dažniausiai pasitaikančių dauguma tiriamųjų įvardijo teisės aktų (pvz., reglamentuojančių šalies mokesčių sistemą) kaitą („visada“ su šia problema teigė susiduriantys 27 proc., „dažnai“ – 40 proc., „kartais“ – 20 proc. respondentų). Be to, beveik pusė tiriamųjų (dirbančių įmonėse, turinčiose kompiuterizuotą apskaitos tvarkymo sistemą) nurodė, kad jiems nemažai sunkumų sudaro finansinės apskaitos programą aptarnaujančios įmonės operatyvumo stoka („visada“ – 16 proc., „dažnai“ – 27 proc.).

IŠVADOS

1. Buhalterinė apskaita suprantama kaip ūkinių operacijų dokumentavimas, registravimas ir sisteminimas, finansinių, mokestinių ataskaitų parengimas ir informacijos pateikimas suinteresuotiems asmenims sprendimams priimti.
2. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad tvarkydami apskaitą respondentai dažniausiai susiduria su per dideliu darbo krūviu, laiko stoka, atsainiu vadovų požiūriu į apskaitą, asmenų, atsakingų už skolų išieškojimą, nebuvimu, nesavalaikiu ir klaidingai užpildytų dokumentų pateikimu. Be to, jie dažnai dirba pagal jų pareigybės aprašymą nepriklausantį darbą.

LITERATŪRA

1. Kalčinskas, G. (2010). *Buhalterinės apskaitos pagrindai*. Vilnius: Pačiolis.
2. Kundelienė, K. (2009). Apskaitos kokybė: kaip apibrėšime ir kuo matuosime? *Ekonomika ir vadyba*, 14, p. 85-91.
3. Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos įstatymas (2001). *Valstybės žinios*, Nr. 99-3515. Aktuali nuo 2012-11-15.
4. Lietuvos Respublikos įmonių finansinės atskaitomybės įstatymas (2008). *Valstybės žinios*, Nr. 79-3098. Aktuali nuo 2012-07-14.
5. Matekonienė, J., Mačerinskienė, I., Darulis, A., Krutkienė, I., ir Sabaitė, G. (2002). Smulkiojo ir vidutinio verslo plėtotės strategija. Paimta 2014 02 28 iš Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos tinklapiu: <http://www.ukmin.lt/uploads/documents/Valstybes%20ilgalaikies%20strategijos/LT%20>

PROBLEMS OF ACCOUNTING AT SMALL AND MEDIUM BUSINESS ENTERPRISES IN LITHUANIA

Ona Danė Drungilienė, Aušra Druskienė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

The concept of financial accounting, essence and problems are discussed in this paper. The aim of the article is to determine with what problems accounting professionals face when they manage financial accounting at small and medium businesses enterprises in Lithuania. In order to achieve this aim the quantitative study was done. The results of it showed that respondents mostly face with problems which are related to their job specifics, organization of work activity and job conditions and irresponsible activities and attitude of other employees of the company when they manage financial accounting.

AUDITO RIZIKOS PROBLEMATIKA: SAMPRATŲ INTERPRETACIJOS

LORETA EIMANAVIČIŪTĖ, AURELIJA KUSTIENĖ

Aleksandro Stulginskio Universitetas

ANOTACIJA

Siekiant verslo subjektui išlikti rinkoje stiprėjančios tarpusavio konkurencijos sąlygomis labai svarbu turėti patikimos informacijos savalaikiam ekonominių sprendimų priėmimui. Nors audituotos finansinės ataskaitos laikomos vienu patikimiausiu ekonominės informacijos šaltiniu, tačiau kiekvieno audito metu egzistuoja rizika pareikšti neteisingą nuomonę apie finansines ataskaitas. Straipsnyje analizuojamos "rizikos" ir "audito rizikos" kaip mokslo objektų sampratos. Jų neveinareikšmiškas interpretavimas sukelia problemas verslo subjektams suvokiant audito riziką, kuri gali turėti įtakos audituotų finansinių ataskaitų patikimumui. Straipsnyje keliamas tikslas – išnagrinėjus rizikos ir audito rizikos sampratų interpretacijas, atskleisti šių sąvokų esmę, kurios suvokimas turėtų padėti audito informacijos vartotojams adekvačiai įvertinti audituotų finansinių ataskaitų patikimumą. Siekiant šio tikslo naudoti bendramoksliniai tyrimo metodai: mokslinės literatūros šaltinių analizė, sintezė, indukcija, dedukcija, abstrahavimas, analogija. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad audito rizikos sampratai būdinti neigiami rizikos suvokimo aspektai. Audito rizika yra neišvengiamas dalykas, todėl svarbu, kad audito informacijos vartotojai, suvokdami audito rizikos prigimtį, galėtų adekvačiai įvertinti audituotų finansinių ataskaitų patikimumą.

IVADAS

Rinkos ekonomikos sąlygomis kiekvienas verslo subjektas siekia išsikvoti geriausią rinkos dalį. Šiuolaikinėmis konkurencingo verslo sąlygomis norint išlikti rinkoje visiems jos dalyviams labai svarbu lanksčiai reaguoti į rinkos pokyčius. Tam reikia turėti patikimą informaciją, kuria remiantis, primami ekonominiai sprendimai. Kaip teigia Valančienė ir Gimžauskienė (2007), greita reakcija ir lankstumas gali būti pasiekiami, kai sprendimai bus pagrįsti laiku gauta bei adekvačia informacija, žiniomis ir patirtimi apie išorinę organizacijos aplinką bei vidines galimybes.

Mackevičiaus ir Valkausko (2010) nuomone, siekiant objektyviai įvertinti dabartinę įmonės vietą rinkoje ir jos konkurencines galimybes ateityje, labai svarbi informacija apie finansinę įmonės būklę ir veiklos rezultatus. Tokią informaciją suteikia finansinės ataskaitos. Mackevičius (2001) teigia, kad apskaitos ir audito tikslas yra bendras – pateikti objektyvią informaciją apie įmonės veiklą informacijos vartotojams, kad jie galėtų priimti teisingus sprendimus.

Pasak Lakio (2007), audito vaidmuo labai svarbus ekonominiame gyvenime, nes jis apsaugo nuo įvairiausių manipuliacijų, apgaulių bei finansinės atskaitomybės klaidų ir prisideda prie ekonominio stabilumo užtikrinimo. Gideikienės (2012) nuomone, auditas yra būtinas tam, kad būtų išvengta informacijos vartotojų apgaudinėjimo, be to, audituotų finansinių ataskaitų duomenys padeda visuomenei orientuotis priimant įvairius ekonominius sprendimus.

Atliktas auditas negali pateikti absoliutaus užtikrinimo, kad finansinėse ataskaitose nėra reikšmingų iškraipymų, atsiradusių dėl klaidos ar apgaulės. Taip yra dėl įgimtų audito darbo apribojimų, reikalingo žmogiškojo sprendimo ir ištirtų įrodymų pobūdžio. Taigi, kiekvieno audito metu egzistuoja rizika pareikšti neteisingą nuomonę apie finansines ataskaitas. Todėl auditas yra priskiriamas toms veiklos sritims, kurioms yra būdinga neišvengiama rizika.

Audito rizikai skiriama labai daug dėmesio mokslinėje literatūroje (Taylor, Glezen, 1988; Arens, Loebbecke, 1997; Kabašinskas, Toliatienė, 1997; O'Reilly, MacDonnell, Windograd, 1998; Robertson, 1990; Mackevičius, 2001; 2009; Gupta, 2002; Byčkova, Rastamchanova, 2003; Staliūnienė, Christauskas 2007; Lakis, 2007; Blay, Sneathen, Kizirian, 2007; Linartas, Staliūnienė, 2012; Daujotaitė, 2013; ir kt.) bei tarptautiniuose audito standartuose (2009).

Tyrimo objektas – rizikos ir audito rizikos kaip mokslo objektų sampratų interpretacijos.

Tyrimo tikslas – išnagrinėjus rizikos ir audito rizikos sampratų interpretacijas, atskleisti šių sąvokų esmę, kurios suvokimas turėtų padėti audito informacijos vartotojams adekvačiai įvertinti audituotų finansinių ataskaitų patikimumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti įgimtus audito apribojimus, dėl kurių išlieka tikimybė pareikšti neteisingą nuomonę apie audituotas finansines ataskaitas;
2. Išanalizuoti *rizikos* ir *audito rizikos* kaip mokslo objektų sampratas ir atskleisti jų esmę.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros šaltinių analizė, sintezė, indukcija, dedukcija, abstrahavimas, analogija.

Įgimti audito apribojimai

Tarptautiniuose audito standartuose (2009) nurodomas audito tikslas – padidinti numatomų vartotojų pasitikėjimą finansinėmis ataskaitomis. Tai pasiekama auditoriui pareiškus nuomonę apie tai, ar finansinės ataskaitos visais reikšmingais atžvilgiais parengtos pagal taikomą finansinės atskaitomybės tvarką (Tarptautiniai audito standartai, 2009). Atliekant auditą remiamasi prielaidomis, kad:

- audituojamo subjekto vadovybė supranta ir pripažįsta savo pareigą parengti finansines ataskaitas pagal taikomą finansinės atskaitomybės tvarką, įskaitant teisingą pateikimą;
- audituojamas subjektas taiko tokią vidaus kontrolę, kuri būtina finansinėms ataskaitoms parengti be reikšmingų iškraipymų dėl apgaulės ar klaidos.

Dėl šių prielaidų svarbos, atliekant auditą auditorius privalo gauti iš audituojamo subjekto vadovybės patvirtinimą, kad ji pripažįsta ir supranta minėtas jų pareigas kaip išankstinę sąlygą sutikti atlikti auditą. Be to, audito paslaugų teikimo sutartyje visuomet tikslinga nurodyti tai, kad dėl įgimtų audito apribojimų lieka neišvengiama rizika neatskleisti iškraipymų finansinėse ataskaitose dėl klaidos ar apgaulės.

Atlikus audito mokslinės literatūros (Taylor, Glezen, 1988; Arens, Loebbecke, 1997; Kabašinskas, Toliatienė, 1997; Robertson, 1990; Byčkova, Rastamchanova, 2003; Lakis, 2007; Mackevičius, 2001; 2009) ir audito reglamentų (Tarptautinių audito standartų taikymo atliekant mažų ir vidutinių įmonių auditą vadovas, 2011) analizę nustatyta, kad įgimti audito apribojimai atsiranda todėl, kad:

- audito metu taikoma atranka, t.y. tikrinami ne visi visumos vienetai, o tai įveda tam tikrą rizikos laipsnį, kad iškraipymas nebus aptiktas;
- net ir tobulai sukurta vidaus kontrolė verslo subjekte gali būti ignoruojama;
- visada išlieka galimybė, kad apgaulė bus neišaiškinta dėl ją darančių asmenų gebėjimų;
- dauguma audito įrodymų tik patvirtina prielaidas, o ne leidžia daryti išvadas;
- egzistuoja sunkumai užtikrinant išsamumą, t.y. išlieka rizika, kad tam tikra svarbi informacija nėra žinoma, ji yra negauta arba nuo auditoriaus nuslėpta.

Išanalizavus įgimtų audito apribojimų esmę galima teigti, kad dėl minėtų aplinkybių auditoriui išlieka tikimybė pareikšti neteisingą nuomonę apie audituotas finansines ataskaitas.

Rizikos ir audito rizikos sampratų interpretacijų analizė

Kiekvieno audito atlikimas yra neišvengiamai susijęs su *rizika*. Siekiant atskleisti *rizikos* esmę, pirmiausia reikia išanalizuoti rizikos sampratų interpretacijas. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (2011) *riziką* apibūdina dvejopai: 1) galimas pavojus, galimas nepasisekimas; 2) veikimas, tikintis geros baigties.

Tarptautinių žodžių žodyne (1985) *rizika* apibūdinama kaip ryžimasis veikti žinant, kad yra tam tikra tikimybė nepasiekti tikslo; ryžimasis nepaisyti galimų neigiamų atsitiktinių aplinkybių padarinių; aplinkybės, kuriomis gali ištikti nesėkmė apsisprendusį imtis tam tikro veiksmo, priemonės ar jų nesiiimti; nepasisekimo tikimybė.

Ekonominių terminų žodyne (2009) *rizika* apibrėžiama kaip galimas pavojus, gresianti žala bei nelaimė; veikimas, tikintis sėkmės. Abi šios prasmės tinka ir kalbant apie ekonominę riziką. Suvokiant šią riziką, reikia atkreipti dėmesį į: netikrumą, neapibrėžtumą, kurie slypi pačioje rinkos ekonomikoje. Kaip pažymi Martišius ir Martišius (2008), neapibrėžtumas ir rizika yra tas fonas, kuris nuolatos supa politikus ir vadybininkus, priimančius sprendimus.

Atlikus mokslinės literatūros analizę nustatyta, kad daugelis mokslinių darbų autorių pateikia skirtingą *rizikos* termino sampratą (1 lentelė).

Rizikos sampratos interpretacijos		
Autorius (metai)	Rizikos samprata	Požiūris į riziką
Knight (2002)	Rizika - situacija, kai sprendimus priimančias asmuo turi tris pranašumus: jis žino problemos struktūrą; jis supranta visą galimų pasekmių spektrą; jis gali objektyviai įvertinti kiekvienos pasekmės tikimybę.	Rizika suvokiama nevienareikšmiškai: būsimas rezultatas ar pasekmė gali pasireikšti tiek kaip nauda, tiek ir kaip netekimas.
Vaughan (1997); Buškevičiūtė, Mačeriskienė (1999); Laskienė (2004); Garbanovas (2010)	Rizika – tai įvykio ar jo pasekmės tikimybė. Rizikos sąvoka apima tiek galima naudą, tiek ir netektį.	
Dubauskas (2001); Jaeger (2001); Daujotaitė (2013); Rutkauskas (2001); COSO (2012);	Rizika yra ne tik galimybė pralošti, bet ir galimybė laimėti.	
Kaleininkaitė, Trumpaitė (2007), Giedraitytė, Raipa (2012).	Rizika – tai būsimųjų rezultatų nežinojimas, neapibrėžtumas.	
Buškevičiūtė, Leškevičiūtė (2008)	Rizika – tai pavojus ir grėsmė.	
Rutkauskas (2008)	Rizika suprantama kaip nuostolio galimybė, kuri susijusi su investuotoju ir jos dydis būtinai susijęs su investuotojo priimtino nuostolio ribos vertinimu, nes vien nuostolio suma arba rizikos veiksnio pokytis gali būti dviejų skirtingų investuotojų vertinama skirtingai.	Rizika suvokiama kaip nuostolio galimybė, nepalankaus rezultato tikimybė.
Valvonis (2007)	Rizika – galimybė (tikimybė) negauti tikėtinos grąžos arba patirti nuostolį.	
Strydom (2002); Balžekienė (2009); Buckūnienė, Pikelienė (2011)	Rizika – tai nepageidautino įvykio tikimybė.	
Rainey (2002); Clark, Maroi (1996); Cindyniques, Antipolis (2008); Mileris (2012)	Riziką yra galimo nuostolio tikimybė.	
Vaughan (1997)	Rizika – tai situacija, kai atsiranda nepageidaujamo nukrypimo galimybė nuo rezultato, kurio tikimasi.	

Atlikus rizikos sampratų analizę galima teigti, kad mokslinėje literatūroje susiformavo du konceptualūs požiūriai į riziką:

- rizika suvokiama kaip būsimas rezultatas ar pasekmė gali pasireikšti kaip nauda, kaip netekimas;
- rizika suvokiama kaip nuostolio galimybė, nepalankaus rezultato tikimybė.

Siekiant išsiaiškinti, kurio požiūrio laikomasi audite, toliau analizuojamos *audito rizikos* sampratos interpretacijos. Lietuvos/užsienio autorių moksliniuose darbuose daug dėmesio skiriama audito rizikai, bet sutinkamos skirtingos audito rizikos sampratos interpretacijos (žr. 2 lent.).

Audito rizikos sampratos interpretacijos	
Autorius (metai)	Audito rizikos samprata
Mackevičius, Pranckevičiūtė (2004); Staliūnienė, Christauskas (2007)	Audito rizika – tai rizika, kad auditorius gali pateikti neteisingą išvadą apie audituojamos įmonės finansinę atskaitomybę, jeigu joje yra reikšmingų klaidų ar iškraipymų, kurių auditorius audito metu nepastebėjo.
Arens, Loebbecke (1997)	Auditoriaus rizika – tai rizika, kad auditorius gali teigti, jog finansinės yra teisingai parengtos, kai jos yra klaidingos, ir todėl gali padaryti klaidingas išvadas.
Robertson (1990); Daujotaitė (2013)	Audito rizika – tai rizika, kad auditorius pateiks klaidingą išvadą apie finansines ataskaitas.
Kabašinskas, Toliatienė (1997); Blay, Sneathen, Kizirian (2007)	Audito rizika – tai rizika, kad auditorius, remdamasis atliktų procedūrų rezultatais, padarys klaidingą išvadą.
Byčkova, Rastamchanova, (2003)	Audito rizika yra tai, kad auditorius daro išvadą, jog finansinė atskaitomybė sudaryta teisingai, ir apie tai pareiškia teigiamą nuomonę, o finansinėje atskaitomybėje yra reikšmingų klaidų.
Komrath (2000); Taylor, Glezen (1988)	Audito rizika – tai rizika, kad auditorius gali pareikšti klaidingą nuomonę apie finansinėse ataskaitose esančias klaidas ir apgaulės.
Gupta (2002); Linartas, Staliūnienė (2012)	Audito rizika – tai rizika, kad auditorius gali pateikti besąlyginę nuomonę apie finansinėje atskaitomybėje esančius reikšmingus informacijos iškraipymus.
O'Reilly, MacDonnell, Windograd (1998)	Bendra audito rizika – tai rizika, kad auditorius pateiks neteisingą nuomonę. Auditorius gali teigti, kad finansinės ataskaitos yra teisingos, nors jos neatitinka standartų reikalavimų, arba atvirksčiai.
Mackevičius (1999, 2001); Lakis (2007)	Audito rizika – tai rizika, kad audito metu nebus atskleisti melagingi duomenys ir klaidos finansinėse ataskaitose.

Išanalizavus 2 lentelėje pateiktas *audito rizikos* sampratas galima teigti, jų autoriai laikosi antrojo konceptualaus požiūrio į riziką, kai akcentuojami neigiami rizikos sampratos aspektai, t.y. riziką interpretuoja kaip nuostolio, nepalankaus rezultato tikimybę.

Audito reglamentuose taip pat laikomasi šio konceptualaus požiūrio į riziką, kai akcentuojami jos neigiami aspektai.

200-ajame Tarptautiniame audito standarte „Bendrieji nepriklausomo auditoriaus tikslai ir audito atlikimas pagal tarptautinius audito standartus“ nurodoma, kad *audito rizika* – tai rizika, kad auditorius pareikš netinkamą auditoriaus nuomonę, kai finansinės ataskaitos yra reikšmingai iškraipytos (Tarptautiniai audito standartai, 2009). Audito rizika yra reikšmingo iškraipymo ir neaptikimo rizikos veiksnių išraiška. Tokį patį apibrėžimą pateikia ir Tarptautinių audito standartų taikymo atliekant mažų ir vidutinių įmonių auditą vadovas (2011).

JAV 47 audito standarte (SAS) (2006) teigiama, jog *audito rizika* – tai rizika, kad auditorius dėl nežinojimo gali suklysti išreikšdamas savo nuomonę apie tikrovės neatitinkančią įmonės finansinę atskaitomybę.

Kaip teigia Robertson (1990), blogiausia audito rizikos apraiška yra pateikti besąlyginę nuomonę apie finansinę atskaitomybę, kuri yra klaidinga dėl egzistuojančių reikšmingų informacijos iškraipymų, kurių auditorius nesugebėjo išsiaiškinti.

Jankūnaitės (2007) nuomone, audito rizika yra susijusi su finansinių ataskaitų reikšmingo iškraipymo rizika (t.y. rizika, kad finansinės ataskaitos buvo reikšmingai iškraipytos dar prieš atliekant auditą) ir rizika, kad auditorius tokių iškraipymų nepastebės ir pateiks apie audituotas finansines ataskaitas neteisingą nuomonę. Staliūnienės ir Stungurienės (2007) nuomone, neteisingos nuomonės pareiškimo rizika gali kilti ne tik dėl auditoriaus kaltės (dėl jo atsakingumo stokos), bet ir dėl audito kliento nesąžiningumo.

Atlikus Lietuvos bei užsienio mokslininkų darbų bei audito reglamentų analizę galima teigti, kad daugumoje jų akcentuojama, jog *audito rizika* yra susijusi su galimybe pateikti neteisingą auditoriaus nuomonę apie audituojamos įmonės finansines ataskaitas. Klaidinga nuomonė gali būti pateikta tiek dėl auditoriaus kaltės, tiek ir dėl reikšmingo iškraipymo rizikos, kuri egzistavo dar prieš atliekant auditą, bei kitų aplinkybių.

Apibendrinant audito rizikos sampratos interpretacijos tyrimo rezultatus galima teigti, kad beveik visuose apibrėžimuose yra pastebimi neigiami audito rizikos sampratos aspektai. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad auditorius, atlikdamas auditą pagal tarptautinius audito standartus, privalo taip planuoti ir atlikti auditą, jog būtų galima pareikšti pagrįstą nuomonę apie finansines ataskaitas.

Audito informacijos vartotojai turi suprasti, kad audito rizika yra natūralus, objektyvus bei neišvengiamas dalykas. Svarbu, kad auditorius rastų tinkamus būdus ir priemones, kurios padėtų sumažinti riziką iki priimtina žemo lygio. Audito rizikos esmės suvokimas padeda audito informacijos vartotojams adekvačiai įvertinti audituotų finansinių ataskaitų patikimumą ir, remiantis jomis, priimti tinkamus ekonominius sprendimus.

IŠVADOS

1. Dėl įgimtų audito apribojimų lieka neišvengiama rizika neatskleisti iškraipymų finansinėse ataskaitose. Įgimti audito apribojimai atsiranda dėl audito metu taikomos atrankos, audito įrodymų pobūdžio, audituojamojo subjekto vidaus kontrolės neveiksmingumo, tikimybės neatskleisti apgaulės ar negauti svarbios auditui informacijos.
2. Audito rizikos sampratoje akcentuojami neigiami rizikos aspektai, rizika interpretuojama kaip nepalankaus rezultato tikimybė. Dažniausiai audito rizika suprantama kaip rizika pateikti neteisingą auditoriaus nuomonę apie audituotas finansines ataskaitas. Audito rizika taip pat yra susijusi su finansinių ataskaitų reikšmingo iškraipymo rizika, t.y. rizika, kad finansinės ataskaitos buvo reikšmingai iškraipytos dar prieš atliekant auditą. Audito rizika yra neišvengiamas dalykas, tačiau, siekiant pateikti teisingą išvadą apie audituotas finansines ataskaitas, ją būtina sumažinti iki priimtina žemo lygio.

3. Audito informacijos vartotojai, žinodami audito rizikos prigimtį, privalo suvokti, kad kiekvieno audito metu egzistuoja tikimybė neatskleisti iškraipymų finansinėse ataskaitose dėl klaidos ar apgaulės. Tik tuomet jie gali adekvačiai įvertinti audituotų finansinių ataskaitų patikimumą.

LITERATŪRA

1. 200-asis tarptautinis audito standartas. Bendrieji nepriklausomo auditoriaus tikslai ir audito atlikimas pagal tarptautinius audito standartus. (2009). Paimta iš 2013 12 14 iš internetinės svetainės: www.lar.lt/new/request.php?4634.
2. Arens, A. A., Loebbecke J. K. (1997). *Auditing: an integrated approach 7 ed.* Upper sand rives: Parntice hall.
3. Balžekienė, A. (2009). Rizikos suvokimas: socialinė konceptualizacija ir visuomenės nuomonės tyrimo modeliologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*, 4, p. 217-226.
4. Blay, A. D., Sneathen, L. D., ir Kizirian T. (2007). The effects of fraud and going-concer risk on auditors` assessments of the risk of material mistatement and resulting audit procedures. *International Journal of Auditing*, 11, p. 149-163.
5. Buckūnienė, O.; Pikelienė, A. (2011). *Rizikos valdymas*. Respublikinės praktinės-mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga (p. 24-27). Alytus,
6. Buškevičiūtė E., Mačeriskienė, I. (1999). *Finansų analizė*. Kaunas: Technologija.
7. Buškevičiūtė, E., Leškevičiūtė, A. (2008). Rizikos valdymas draudimo įmonės. *Taikomoji ekonomika: taikomieji tyrimai*, i 2/2, p. 59-79.
8. Cindyniques, P., Antipolis, S. (2008). Risk + barriers = safety? *Safety Science*, 46, p. 221-229.
9. Clark, E., ir Maroi, B. (1996). *Managing risk in international business*. London: Inter - national Thompson business press.
10. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. (2011). Paimta 2013 12 10 iš internetinės svetainės: <http://dz.lki.lt/get/45906/>
11. Daujotaitė, D. (2013). Insights on risk assessment in performance audit. *Verslo sistemos ir ekonomika*, 3(2) p. 220-232.
12. Dubauskas, G. (2001). *Tarptautiniai finansai*. Vilnius: Leidybos centras prie krašto apsaugos ministerijos.
13. Ekonominių terminų žodynas. (2009). Paimta 2013 12 14 iš internetinės svetainės: <http://e-terminai.lt/>
14. Garbanovas, G. (2010). *Banko vertės ir rizikų portfelio sąveika ir valdymas: daktaro disertacija*. Vilnius.
15. Gideikienė, K. (2012). *Audito pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių valstybinė kolegija.
16. Giedraitytė, V., Raipa, A. (2012). Rizikos valdymas viešojo sektoriaus investiciniuose projektuose. *Viešojo politika ir administravimas*, 4, p. 607 – 618.
17. Gupta, K. (2002). *Contemporary auditing. Fifth edition*. New Delhi: Tata McGraw Hill publishing.
18. Jaeger, C. C., Renn, O., Rosa, E. A., Webler, T. (2001). *Risk, uncertainty and rational action*. Earthscan.
19. Jankūnaitė. R. (2007). Audito rizikos veiksniai globalioje ekonomikoje, *Ekonomika ir vadyba*, 12, p. 46-53.
20. Kabašinskas, J., Toliatienė, I. (1997). *Auditas*. Vilnius: Amžius.
21. Kaleininkaitė, L. Trumpaitė, I. (2007). Verslo rizikos valdymas ir jo tobulinimas, *Verslas: teorija ir praktika*, 3, p. 176-181.
22. Knight, F. H. (2002). Risk. Uncertainty and profit. *Houghton Mifflin Publisher*, 17, p. 32-43.
23. Komrath, F. L. (2000). *Auditing concepts and applications. A risk – analysis approach. Second edition*. New York: West publishing company.
24. Lakis, V. (2007). *Audito sistema: raida ir problemos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
25. Lakis, V. (2007). *Audito sistema: raida ir problemos: monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
26. Laskienė, D. (2004). *Verslo rizikos valdymo modelis: daktaro disertacija*. Kaunas.
27. Linartas, A., ir Staliūnienė, L. D. (2012). Rizikos vertinimo taikymas atskleidimų klasifikavimui. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 1(8), p. 121-129.
28. Mackevičius, J. (2001). *Auditas: teorija, praktika ir perspektyvos*. Vilnius: Lietuvos mokslas.
29. Mackevičius, J. (2009) *Finansinių ataskaitų auditas ir analizė: monografija*. Vilnius: TEV.
30. Mackevičius, J. Pranskevičiūtė, L. (2004). Audit risk assessment in the national audit office of the Republic of Lithuania: Evaluation and development, *Ekonomika*, 66, p. 43-54.

31. Mackevičius, J., Valkauskas, R. (2010). Integruota įmonės finansinės būklės ir veiklos rezultatų analizės metodika. *Verslas: teorija ir praktika*, 12(3), p. 213–221.
32. Martišius, A. S.; Martišius, M. (2008). Information Society and statistics, *Economics of Engineering Decisions*, 5(60), p. 16–23.
33. Mileris, R. (2012). Enterprise credit risk assesstment analyzing the data of short term activity period. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 1(8), p. 158-164.
34. O'Reilly, V. M., McDonnell, J. P., Windograd, B. N. (1998). *Montgomery's auditing. Twelfth edition*. New Yourk: John Wiley & sons.
35. Rainey, R. (2002). *Risk management: overview of CORE analysis*. University of Arkansas.
36. Risk assessment in practice. (2012). Paimta 2013 12 17 iš internetinės svetainės: <http://www.coso.org/>
37. Robertson, J. C. (1990). *Auditing. 6 ed edition*. Boston.
38. Rutkauskas, A. V. (2008). On the sustainability of regional competitiveness development considering risk. *Technological and economic development of economy*, 14(1), p. 33-47.
39. Rutkauskas, V. (2001). *Finansinės rizikos valdymas: daktaro disertacija*. Vilnius.
40. Staliūnienė, J. D. ir Stungurienė, S. (2007). Žinių vadybos strategijų modeliavimas ir taikymas audito rizikai valdyti. *Ekonomika ir vadyba*, 12, p. 114-124.
41. Statement on auditing standards 47. Audit, risk and materiality in conducting an audit. (2006). Paimta 2013 12 17 iš internetinės svetainės: <http://www.aicpa.org/Research/Standards/AuditAttest/DownloadableDocuments/AU-00312.pdf>
42. Strydom, P. (2002). Risk, environment and sočiety. *Open university press*, 4, p. 67-75.
43. Taylor, D., Glezen, G. (1988). *Auditing: integrated concepts and procedures. 4th edition*. New Yourk: John Wiley & Sons.
44. Tarptautinių audito standartų taikymo atliekant mažų ir vidutinių įmonių auditą vadovas. (2011). Paimta 2013 12 14 iš internetinės svetainės: www.lar.lt/new/request.php?4634.
45. Tarptautinių žodžių žodynas (1985). Paimta 2013 12 10 iš internetinės svetainės: <http://www.tzz.lt/r/rizika>.
46. Valančienė, L.; Gimžauskienė, E. V. (2007). Changing role of management accounting: lithuanian experience case studies. *Economics of Engineering Decisions*, 5(55), p. 16–23
47. Valvonis, V. (2007). Kreditų konceptualios rizikos vertinimas ir valdymas. *Ekonomika*, 77, p. 94-113.
48. Vaughan, E. J. (1997). *Risk management*. Chicago: John Willey & sons.
49. Бычкова, С. М., Растамханова, Л. Н. (2003). *Риски в аудиторской деятельности*. Москва: Финансы и статистика.

AUDIT RISK PROBLEMS: INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT

Loreta Eimanavičiūtė, Aurelija Kustienė

Aleksandras Stulginskis University

SUMMARY

This article analyzes the "risk" and "audit risk" as objects of scientific conception. The interpretations of meaning are causing problems for businesses understanding of audit risk, which may affect the reliability of audited financial statements.

The main aim of this article is - to reveal the essence of audit risk, understanding of it should help users to adequately assess the reliability of audited financial statements. To achieve this, the use of general science research methods: literature analysis, synthesis, induction, deduction, abstraction, analogy. The results revealed that the concept of audit risk describe the negative aspects of risk perception. Audit risk is unavoidable, it is important that users of audit information, being aware of the nature of audit risk, can to adequately assess the reliability of audited financial statements.

IŠKRAIPYMAI FINANSINĖSE ATASKAITOSE: JŲ ESMĖ, POBŪDIS IR PASEKMĖS

EDITA GIEDRAITYTĖ, AURELIJA KUSTIENĖ

Aleksandro Stulginskio Universitetas

ANOTACIJA

Siekiant įvertinti verslo subjekto finansinę būklę, veiklos rezultatus ir pinigų srautus naudojamos finansinių ataskaitų teikiama informacija. Tačiau kartais šią informaciją iškraipia apskaitoje pasitaikančios klaidos ir apgaulės, todėl gali būti priimti netinkami ekonominiai sprendimai. Straipsnyje keliamas tikslas – išanalizavus iškraipymų finansinėse ataskaitose esmę, nustatyti jų pobūdį ir numatyti galimas pasekmes. Tyrimo objektas – iškraipymai finansinėse ataskaitose. Tyrimo metodai: mokslinės ir normatyvinės literatūros analizė ir sintezė, loginė analizė, grafinis vaizdavimas. Atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad apgaulė – tai tyčinis, sąmoningas iškraipymas, o klaida atsiranda netyčia ir yra susijusi su apsirikimu. Esminis skirtumas tarp klaidos ir apgaulės – veiksmas/ketinimas. Susistemintas iškraipymų finansinėse ataskaitose pateikimas turėtų padėti iškraipymų atskleidimu susinteresuotiems asmenims aiškiau suvokti klaidų ir apgaulių pobūdį ir efektyviau jas atskleisti.

Reikšminiai žodžiai: finansinės ataskaitos, iškraipymai, klaidos, apgaulės, auditas.

IVADAS

Siuolaikinėmis konkurencingo verslo sąlygomis norint išlikti rinkoje visiems jos dalyviams labai svarbu turėti patikimą informaciją, kuria remiantis, priimami ekonominiai sprendimai. Mackevičiaus ir Valkausko (2010) nuomone, siekiant objektyviai įvertinti dabartinę įmonės vietą rinkoje ir jos konkurencines galimybes ateityje, labai svarbi informacija apie finansinę įmonės būklę ir veiklos rezultatus. Pagrindinis informacijos apie įmonės turtą ir veiklos rezultatus šaltinis yra finansinės ataskaitos. Jų teikiama informacija sudaro apie 70–80 proc. visos įmonės ekonominės informacijos (Mackevičius, Valkauskas, 2010). Pasak Gagilaitės ir Boguslausko (2004), įvertinti finansinę įmonės būklę ir veiklos rezultatus svarbu tiek patiems įmonių vadovams, siekiantiems sėkmingai plėtoti verslą ir tobulėti, tiek investuotojams, akcininkams, siekiantiems išsiaiškinti, kurių įmonių akcijų verta įsigyti. Kaip teigia Lakis (2009), pati įmonė taip pat siekia pateisinti kitų subjektų lūkesčius ir kad nuolat gerėtų visi jos rodikliai. Tačiau dėl verslo ir ekonomikos netolygaus plėtojimosi, įmonės rodikliai gali ne tik negerėti, bet ir pablogėti. Kad išsklaidytų abejones dėl įmonės būklės ir perspektyvų, jos vadovai nevengia įvairių priemonių, padedančių nuslėpti susidariusią padėtį. Todėl šiame globalios ekonomikos, dinamiško ir konkurencingo verslo, aukštųjų technologijų ir informacinių sistemų amžiuje iškraipymų finansinėse ataskaitose nemažėja, bet jų mastai nuolat auga.

Dabartiniu metu daugėja veiksnių, lemiančių klaidų ir apgaulių finansinėse ataskaitose atsiradimą, tai: finansinių srautų ir rinkų globalizacija, interneto naudojimas, sąmoningi įmonių bankrotai, įmonių jungimai ir dalijimai, nuolat didėjanti konkurencija, kitų šalių politiniai ir ekonominiai veiksniai. Visa tai lemia klaidų ir apgaulių sudėtingumą, naujų rūšių ir būdų atsiradimą. Pastaruoju metu įvairius klaidų ir apgaulių finansinėse ataskaitose aspektus analizavo ne tik užsienio (Albrecht, Mcdermott, Williams, 1994; Moyes, Hasan, 1996; Montgomery, Beasley, Menelaides, Palmrose, 2002; Ramos, 2003; Rezaee, 2005; Alleyne, Howard, 2005; Bunget, 2009; Persons, 2011; Bunget, Dumitrescu, Deliu, 2013), bet ir Lietuvos autoriai (Mackevičius, Bartaška, 2003; Kanapickienė, 2007; Lakis, 2008, 2009; Mackevičius, Kazlauskienė, 2009; Kanapickienė, Grundienė, 2010; Mackevičius, 2012a, 2012b; Mackevičius, Giriūnas, 2013).

Mokslas ir praktika vis dar ieško atsakymo į klausimą, kaip racionaliai ir efektyviai atskleisti klaidas ir apgaulės finansinėse ataskaitose. Tyrėjų paieškas skatina dažni klaidų ir apgaulių finansinėse ataskaitose atvejai, sukeliantys finansines nesėkmes ne tik pavienėse įmonėse, bet ir visoje rinkoje.

Tyrimo objektas – iškraipymai finansinėse ataskaitose.

Tyrimo tikslas – atskleidus iškraipymų finansinėse ataskaitose esmę, nustatyti jų pobūdį ir numatyti galimas pasekmes.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti klaidos ir apgaulės finansinėse ataskaitose esmę;
2. Susisteminti iškraipymus finansinėse ataskaitose pagal klaidų ir apgaulių pobūdį ir atskleisti jų pasekmes.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros šaltinių analizė, palyginimas, apibendrinimas, grafinis vaizdavimas, dedukcija ir indukcija.

Klaidos ir apgaulės finansinėse ataskaitose esmė

Finansinių ataskaitų teikiama informacija naudojasi ne tik įmonės vadovai ir kiti darbuotojai, bet ir įvairūs išorės vartotojai: kreditoriai, bankai, investuotojai, valdžios institucijos, draudimo bendrovės, tiekėjai, pirkėjai ir kt. Todėl labai svarbu, kad finansinės ataskaitos atspindėtų tikrą ir teisingą įmonės vaizdą, jos ūkinę finansinę veiklą, turtą, nuosavo kapitalo, įsipareigojimų dydį ir struktūrą. Finansinių ataskaitų vartotojams svarbu žinoti, ar jos patikimos, ar jomis galima pasikliauti priimant sprendimus, ar jose nėra reikšmingų iškraipymų.

200-ajame tarptautiniame audito standarte „Bendrieji nepriklausomo auditoriaus tikslai ir audito tikslumas pagal tarptautinius audito standartus“ *iškraipymas* apibrėžiamas kaip skirtumas tarp pateikto finansinės ataskaitos straipsnio sumos, grupavimo, pateikimo ar atskleidimo ir reikalaujamos to straipsnio sumos, grupavimo, pateikimo ar atskleidimo, kad straipsnis atitiktų taikomos finansinės atskaitomybės tvarkos reikalavimus. Informacijos iškraipymu gali atsirasti dėl apgaulės ar dėl klaidos (Tarptautiniai audito standartai, 2009).

Reikšmingais iškraipymais gali būti apskaitos taisyklių ir principų nesilaikymas, klaidingas šių taisyklių aiškinimas, apskaičiavimo klaida, apgaulė.

Klaidas ir apgaulę nereikia suprasti kaip sinonimus, nors kartais sunku atskirti ir įrodyti, kur klaida, o kur apgaulė. Ta pati operacija, kartais gali būti klaida, o kartais apgaulė – tai priklauso nuo ketinimo sąmoningumo. Todėl tik jas suradus ir ištyrus jų požymius, galima nustatyti, ar tai buvo klaida, ar apgaulė. Be to, kaip pastebi Mackevičius (2012 a), neištaisyta klaida tolesniais apskaitiniais laikotarpiais gali virsti apgaule.

Tam, kad būtų galima atskirti apgaulės ir klaidos ypatumus, visų pirmiausia reikia labai gerai suvokti ir atskirti šias dvi sąvokas.

Kaip aiškina Lietuvių kalbos institutas (1993), *apgaulė* – tai veiksmai, elgesys ar žodžiai, kuriais sąmoningai norima apgauti, suklaidinti, o *klaida* įvardijamas nukrypimas nuo taisyklės, tiesos.

Klaida – sąžiningas, bet neapgalvotas, nerūpestingas klaidingų faktų pateikimas, pareiškimas (Law, Martin, 2009).

Teisiniu požiūriu apgaulė plati sąvoka. Ji apibrėžiama kaip sukčiavimas, neteisingas vadovavimas, suklydimas, siekiant turtinės naudos ir sukelti žalą (Bunget, 2009).

Apibrėžiant apgaulę audito požiūriu, akcentuojamas tyčinis neteisingas finansinių duomenų pateikimas ar nepateikimas, norint išvengti mokėti mokesčius ir apgauti finansinių duomenų naudotojus (Knapickienė, Grundienė, 2010).

240-ajame tarptautiniame audito standarte (TSA) „Auditoriaus atsakomybė dėl apgaulės, atliekant finansinių ataskaitų auditą“ nurodoma, jog auditoriui yra svarbi apgaulė, dėl kurios finansinėse ataskaitose atsiranda reikšmingų iškraipymų“. Čia apgaulė apibrėžiama kaip vieno ar kelių vadovybei priklausančių asmenų, už valdymą atsakingų asmenų, darbuotojų ar trečiųjų šalių tyčinis veiksmas, kuriuo apgaule siekiama įgyti neteisėtą ar nepelnytą pranašumą. 240-ajame TSA pažymima, jog apgaulė vykdoma esant tam tikroms paskatoms ar spaudimui ją įvykdyti, pastebėjus galimybes, ar turint tam tikrą veiksmų pateisinimą. Apgaule sudarytose finansinėse ataskaitose informacija būna tyčia iškraipoma, praleidžiamos arba neatskleidžiamos sumos, siekiant apgauti finansinių ataskaitų vartotojus, kuriems pasinaudojus tokia klaidinančia informacija kyla grėsmė priimti neteisingas išvadas ir sprendimus (Tarptautiniai audito standartai, 2009).

Atestuotų apgaulių tyrėjų asociacija (ACFE) apgaulę apibrėžia kaip pasinaudojimą profesija, siekiant asmeninio praturtėjimo, tyčia piktnaudžiaujant organizacijos ištekliams ar turtu (Association of Certified Fraud Examiners, 2009). Federalinis tyrimų biuras (FBI) apgaule įvardija tyčinį tiesos

iškraipymą, siekiant paskatinti kitą asmenį ar subjektą pasitikint juo pasidalyti kažką vertingo ar atsisakyti teisių (Federal Bureau of Investigation, 2010).

Audito literatūroje (Mackevičius, Kazlauskienė, 2009) iškraipymai klasifikuojami į aktyvius ir pasyvius. Lakio (2008) nuomone, galima išskirti tris iškraipymų grupes:

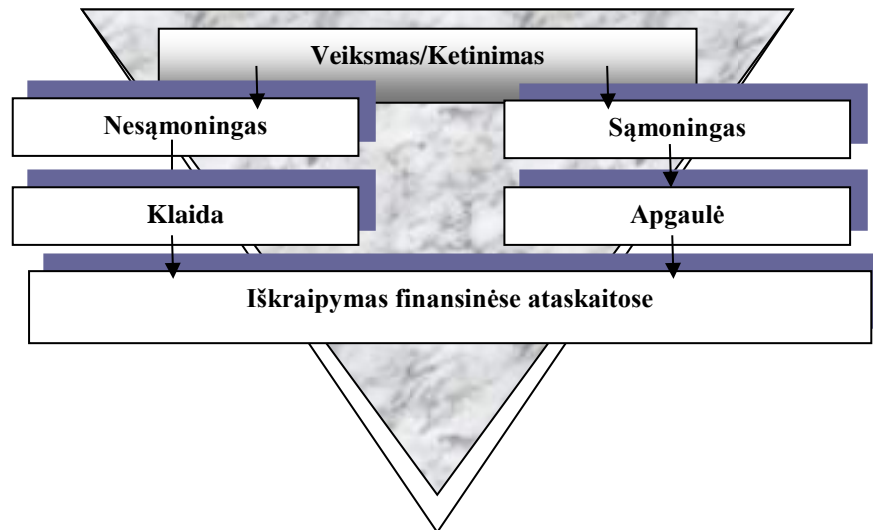
1) saikingi; 2) aktyvūs; 3) agresyvūs.

Pasak Lakio (2008) ir Bunget et al. (2013), pati švelniausia realybės iškraipymo forma, kai pasinaudojus kai kurių standartų leidimu pasirinkti vieną variantą iš kelių galimų, pasirenkama netinkama palanki neuždraustų priemonių kombinacija. Tokia apskaita gana dažnai pasitaikanti, nes pakankamai sunku įrodyti tyčinį netinkamo apskaitos tvarkymo metodo parinkimą. Literatūroje ji vadinama kūrybine arba agresyvia apskaita (Bunget et al., 2013). Minėtieji autoriai išskiria dvi kūrybinės apskaitos atmainas – apgaulingą kūrybinę apskaitą ir novatorišką apskaitą, kai būtina padaryti koregavimus finansinėse ataskaitose, kad vartotojai teisingai suprastų situaciją. Tokį skirstymą iššaukia apskaitos taisyklių gausa, jų alternatyvūs traktavimai, ryškūs žmonių kaip asmenybių skirtumai, atsirandantys nauji sutartiniai santykiai.

Aplinkybių, apie kurias turėjo būti pranešta, nuslėpimas, vadinamas pasyviu sukčiavimu. Taip pat esama padėtis užtušuojama teikiant neteisingą informaciją, manipuliuojant operacijomis, melagingai jas interpretuojant, arba elgiamasi dar agresyviau praleidžiant kai kuriuos įvykius, užregistruojant nebuvusias ūkines operacijas ir dirbtinai padidinant pardavimus bei pelną arba akcijų kainas. Aktyvius apgaulės atskleisti gana sudėtinga, nes jos ne visada palieka apskaitoje pėdsakus, o tuo tarpu agresyviai atskleisti nėra labai sudėtinga, nes pėdsakai visada lieka, tik tam reikalingos atitinkamos pastangos.

Išanalizavus iškraipymų finansinėse ataskaitose esmę nustatyta, kad jie atsiranda dėl klaidos arba apgaulės. Taigi, juos galima priskirti klaidoms arba apgaulėms.

Klaidos ir apgaulės skirtumus ir panašumus iliustruoja 1 paveikslas.

1 pav. Klaidos ir apgaulės palyginimas

Iš 1 paveikslas matyti, kad esminė takoskyra tarp klaidos ir apgaulės vis dėlto yra, tai – veiksmas/ketinimas. Apgaulei būdingas tyčinis veiksmas arba neveikimas, ji daroma siekiant asmeninės naudos, pranašumo, dažnai susijusi su turto pasisavinimu. Apgaulės esminiai požymiai: tyčia, sąmoningai, slepiant, įvykdyta, esant tam tikroms sąlygoms ir turint tam tikrą gebėjimą. Klaidos esminiai požymiai: netyčia, apsirinkant.

Apibendrinus įvairių autorių nuomones, galima teigti, jog *apgaulė* – tai tyčinis, sąmoningas iškraipymas, o *klaida* atsiranda netyčia ir yra susijusi su apsirinkimu.

Anot Staliūnienės (2009), apgaulių mastai žymiai didesni nei klaidų, ypač kai apgaulę vykdo pati vadovybė. Kaip teigiama SAS No. 99 (2002), vadovybė turi unikalią galimybę įvykdyti apgaulę, nes tiesiogiai ar netiesiogiai rengia ir pateikia finansines ataskaitas.

Mokslinėje literatūroje (Mackevičius, Bartaška, 2003; Lakis, 2008; 2009; Rezaee, 2005; Mackevičius, Giriūnas, 2013) teigiama, kad dažniausiai apgaulės daro aukščiausi vadybos organai, savininkai, turintys nemažą pasirinkimo galimybę, sprendimų priėmimo teisę ir didžiulį visuomenės pasitikėjimą, o nesąmoningas klaidas daro žemiausi vadybos lygiai. Alleyne, Howard (2005) akcentuoja, kad vadovybei būdingas finansinių ataskaitų klastojimas, o turto pasisavinimas – tai darbuotojų apgaulė.

Straipsnio autorių nuomone, iškraipymai finansinėse ataskaitose atsiranda dėl klaidos, kai apskaitą tvarkantys darbuotojai nesąmoningai suklysta, o iškraipymai dėl apgaulės atsiranda kruopščiai iš anksto pasiruošus, turint motyvą, gebėjimų bei esant galimybei.

Iškraipymų finansinėse ataskaitose pobūdis ir pasekmės

Analizuojant audito literatūrą nustatyta, kad klaidos gali būti įvairios, jos skiriasi savo atsiradimo priežastimi, reikšme, turiniu, atsiradimo būdu, padariniais, aptikimo momentu, prognozavimu, įtaka bandomajam balansui.

Bunget (2009) pažymi, kad klaidos gali atsirasti dėl neteisingo pripažinimo, vertinimo, atskleidimo ar operacijų aprašymo. Vienos klaidos yra labiau reikšmingos – fundamentinės, kitos mažiau – toleruotinos. Pavojingomis klaidomis galima laikyti tokias, kurios neveikia balanso galutinių sumų, nes tokias klaidas labai sunku aptikti. Tai loginės, balansuojančios ar kompensacinės, reversinės, klaidingo priskyrimo, mišrios klaidos.

Pagal Buckiūnienę ir kt. (1998), klaidos skirstomos į dvi grupes:

- 1) juridinės;
- 2) betarpiškos apskaitos vedimo ir atskaitomybės parengimo klaidos.

Mackevičius ir Bartaška (2003) klaidas klasifikuoja pagal tokius požymius:

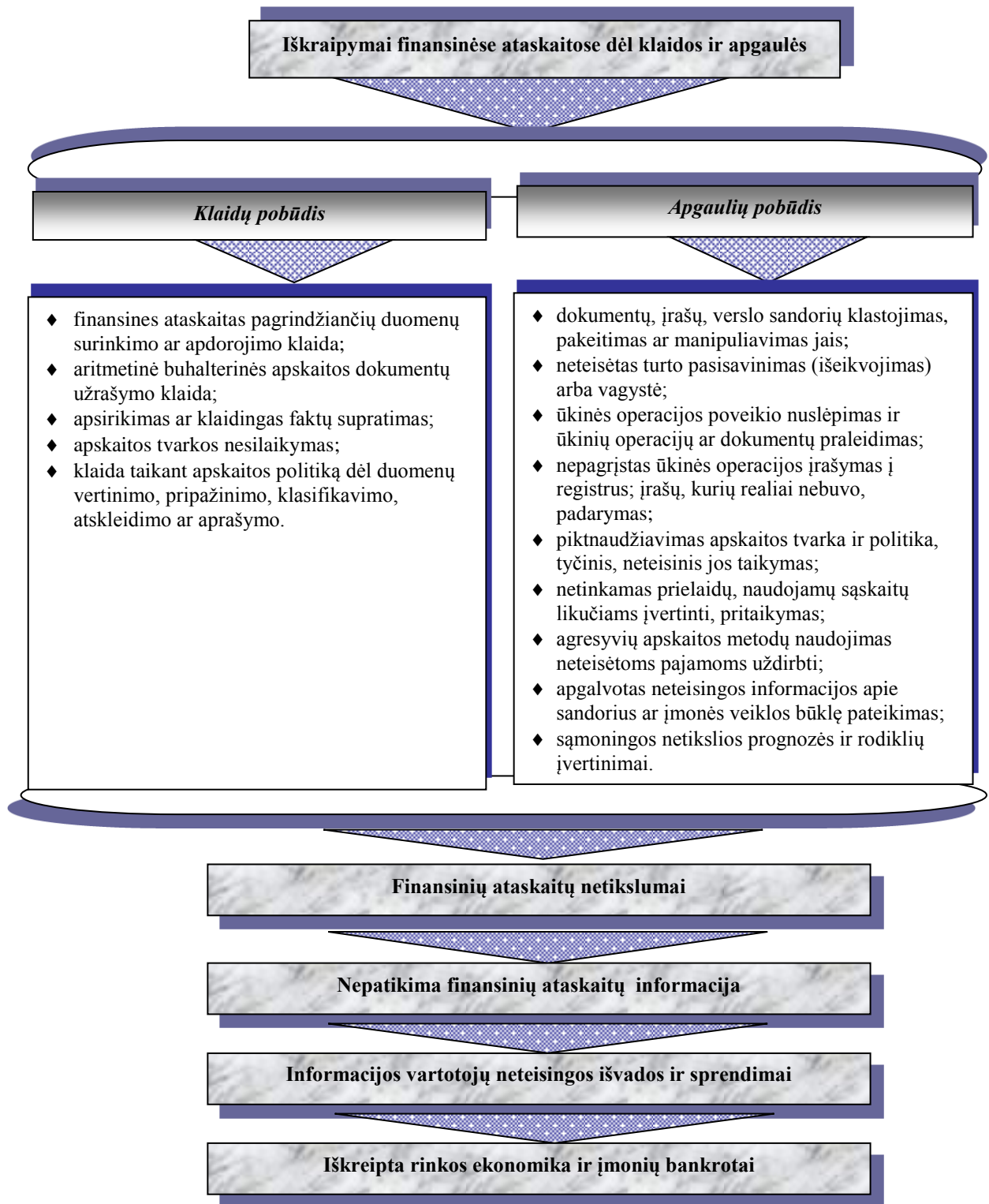
- 1) atsiradimo priežastis;
- 2) atsiradimo būdą;
- 3) reikšmę;
- 4) padarinius;
- 5) turinį;
- 6) aptikimo momentą;
- 7) prognozavimą;
- 8) įtaką bandomajam balansui.

Toks klasifikavimas padeda auditoriams, vadovybei, buhalteriams greičiau jas surasti, išaiškinti jų atsiradimo priežastis, esmę, nustatyti atsiradimo vietą, objektyviau įvertinti jų įtaką veiklos rezultatams, numatyti konkrečias prevencijos priemones.

Audito mokslinėje literatūroje (Albrecht et.al., 1994; Ramos, 2003; Rezaee, 2005; Bunget, 2009; Mackevičius, 2012b ir kt.) dažniausiai išskiriamos tokios apgaulių rūšys:

- 1) neteisėtas turto pasisavinimas ir grobstymas,
- 2) korupcija, apgaulingas apskaitos tvarkymas,
- 3) mokesčių vengimas,
- 4) investavimo sukčiavimai,
- 5) kitos.

Išanalizavus įvairius iškraipymų finansinėse ataskaitose atvejus bei juos susisteminius į klaidas ir apgaulės, 2 paveiksle schematiškai pavaizduotas jų pobūdis bei pasekmės (2 pav.).

2 pav. Klaidų ir apgaulių pobūdis bei jų pasekmės
(sudaryta autorių pagal 240 TSA, 2009; Mackevičius, Bartaška, 2003; Lakis, 2008; Bunget, 2009; Rezaee, 2005; Mackevičius, 2012)

Iš 2 paveikslo matyti, kad iškraipymai finansinėse ataskaitose atsiranda dėl klaidos ir apgaulės. Nors klaidų ir apgaulių pobūdis skiriasi, tačiau iškraipymų pasekmės panašios: dėl jų atsiranda finansinių ataskaitų netikslumai, dėl to pateikiama nepatikima informacija, kuria remdamiesi informacijos vartotojai padaro neteisingas išvadas ir priima neteisingus sprendimus, o to pasekoje iškreipiama rinkos ekonomika, vyksta įmonių bankrotai.

IŠVADOS

1. Mokslinės literatūros studijos leidžia teigti, jog besitęsiančios diskusijos dėl esminių klaidų ir apgaulių bruožų rodo jų svarbą formuojant vieningą nuomonę apie tai, kas yra klaida, o kas – apgaulė. Nustatyti, ar tai buvo klaida, ar apgaulė galima tik ištyrus jų požymius. Atlikus klaidos ir apgaulės požymių analizę bei sintezę, galima teigti, jog apgaulė – tai tyčinis sąmoningas įmonės vadovybės, darbuotojų ar trečiųjų asmenų veikimas arba neveikimas norint apgauti, suklaidinti, siekiant asmeninės naudos, pranašumo, įvykdytas slepiant, esant tam tikroms sąlygoms ir turint tam tikrų gebėjimų. Klaida – dažniausiai žemesnio valdymo lygio darbuotojų netyčinis veiksmas, apsirikimas, nukrypimas nuo taisyklės, tiesos.
2. Susistemintas iškraipymų finansinėse ataskaitose pateikimas turėtų padėti iškraipymų atskleidimu susinteresuotiems asmenims aiškiau suvokti klaidų ir apgaulių pobūdį, efektyviau išsiaiškinti jų atsiradimo vietą ir priežastis bei įtaką finansinių ataskaitų teisingumui. Nors kartais sunku identifikuoti, ar tai klaida, ar apgaulė, tačiau esminė takoskyra tarp klaidos ir apgaulės vis dėlto yra, tai – veiksmas/ketinimas.
3. Dėl reikšmingų iškraipymų (tiek dėl klaidos, tiek dėl apgaulės) atsiradę netikslumai finansinėse ataskaitose sukelia panašias pasekmes: informacijos vartotojams pateikiama nepatikima informacija, kuria remdamiesi jie padaro neteisingas išvadas ir priima neteisingus sprendimus, o tai turi įtakos ne tik pavienėms įmonėms, bet ir visai rinkos ekonomikai.

LITERATŪRA

1. Albrecht, S., Mcdermott, E., Williams, T. (1994). Reducing the cost of fraud. *Internal Auditor*, 51(2), p. 28-34.
2. Alleyne, P., Howard, M. (2005). An exploratory study of auditors' responsibility for fraud detection in Barbados. *Managerial Auditing Journal*, 20(3), p. 284-303.
3. Bunget, O. C. (2009). The role of financial auditor in detecting and reporting fraud and error. *Munich Personal Repec Archive*, (12888).
4. Bunget, O. C., Dumitrescu, A. C., Deliu, D. (2013). The manipulation and truncation of accounting information and the impact on the decisional process of the stakeholders. Paimta 2014 01 13 iš internetinės svetainės: http://fse.tibiscus.ro/anale/Lucrari2013/Lucrari_vol_XIX_2013_013.pdf
5. Gagilaitė, A., Boguslauskas, V. (2004). Companies classification by valuating their financial ratios, *Inžinerine Ekonomika – Engineering Economics*, (3), p. 7–13.
6. Kanapickienė, R. (2007). Apgaulės ir klaidos finansinėje atskaitomybėje. *Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos*, 17, p. 3.
7. Kanapickienė, R., Grundienė, Ž. (2010). Apgaulės sampratų interpretacijos. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 1(7), p. 93-97.
8. Lakis, V. (2007). *Audito sistema: raida ir problemos: monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
9. Lakis, V. (2008). Finansinių ataskaitų klastojimas – rinkos ekonomikos ir globalizacijos procesų palydovas. *Ekonomika*, 82, p. 91-103.
10. Lakis, V. (2009). Informacijos apie įmonę iškraipymo būdai ir padariniai. *Informacijos mokslai*, 49, p. 31-47.
11. Law, J., Martin E. A. (2009). *A dictionary of law*. Oxford: Oxford University.
12. Mackevičius, J. (2009) *Finansinių ataskaitų auditas ir analizė: monografija*. Vilnius: TEV.
13. Mackevičius, J. (2012a). Apgaulių gyvavimo ciklas ir sąlygos, didinančios jų atsiradimo riziką. *Verslas: teorija ir praktika [Business: Theory and Practice]*, 13(1), p. 50-56.
14. Mackevičius, J. (2012b). Apgaulių medžio šakos ir jų augimo sąlygos. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, 1(8), p. 142-147.
15. Mackevičius, J., Bartaška, R. (2003). Klaidų ir apgaulių aptikimas, įvertinimas ir prevencija. *Pinigų studijos. Ekonomikos teorija ir praktika*, 2, p. 37-59.
16. Mackevičius, J., Giriūnas, L. (2013). Transformational research of the fraud triangle. *Ekonomika*, 92(4), p. 150-163.
17. Mackevičius, J., Kazlauskienė, L. (2009). The fraud tree and its investigation in audit. *Ekonomika*, 85, p. 90-101.
18. Mackevičius, J., Valkauskas, R. (2010). Integruota įmonės finansinės būklės ir veiklos rezultatų analizės metodika. *Verslas: teorija ir praktika*, 12(3), p. 213–221.

19. Montgomery, D. D., Beasley, M. S., Menelaides, S. L., Palmrose, Z. (2002). Auditors' new procedures for detecting fraud. *The Journal of Accountancy*, 193(5), p. 63-67.
20. Moyes, G. D., Hasan, I. (1996). An empirical analysis of fraud detection likelihood. *Managerial Auditing Journal*, 11(3), p. 41-46.
21. Persons, O. S. (2011). Using financial statement data to identify factors associated with fraudulent financial reporting. *Journal of Applied Business Research*, 11(3), p. 38-46.
22. Ramos, M. (2003). Auditors' responsibility for fraud detection. *Journal of Accountancy*, 195(1), p. 28-36.
23. Rezaee, Z. (2005). Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, 16, p. 277-298.
24. Valančienė, L., Gimžauskienė, E. V. (2007). Changing role of management accounting: Lithuanian Experience Case Studies. *Economics of Engineering Decisions*, 5(55), p. 16-23

MISSTATEMENTS IN THE FINANCIAL STATEMENTS: THEIR ESSENCE, NATURE AND CONSEQUENCES

Edita Giedraitytė, Aurelija Kustienė
Aleksandras Stulginskis University

SUMMARY

In order to evaluate an entity's financial position, performance and cash flows there are base on the information provided of the financial statements. However, sometimes the accounting types of errors and fraud distort this information, so inappropriate economic decisions may be to take. The aim of this article – after the analysis of the essence of misstatements in the financial statements, to determine the nature and possible consequences. The object of research - the misstatements in the financial statements. The methods of research: review and synthesis of nonfiction and normative literature, logical analysis, graphical representation. The research results suggest that the fraud is intentional, deliberate misstatement, and an error occurs accidentally and is related to the lapse. The main difference between error and fraud - action / intention. The organic presentation of misstatements in the financial statements should help to understand more clear the nature of the error and fraud for misstatements disclosure stakeholders and make more effective their disclosure.

STUDENTŲ TARPTAUTINIS JUDUMAS: DARBDAVIŲ POŽIŪRIS

JŪRATĖ GUŠČINSKIENĖ

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

JADVYGA ČIBURIENĖ

Kauno technologijos universitetas

ANOTACIJA

Siekiant Europos Sąjungos (ES), tame tarpe ir Lietuvos, ūkio konkurencingumo plėtojimo didelis dėmesys skiriamas tarptautinių ekonominių santykių vystymui. Šis procesas tiesiogiai siejasi ir su aukštojo mokslo sektoriaus atvirumo didinimu, plėtojant tarptautinį studentų judumą, kuris reikšmingas ne tik studentų asmeniniam tobulėjimui, bet ir keliant absolventų kvalifikacijos lygį. Šiuolaikinėmis sąlygomis darbo rinkoje didėjant aukštos kvalifikacijos specialistų poreikiui ypač svarbu tolerancijos kitoms kultūroms ugdyimas, kalbinės įvairovės pažinimas, tarptautinės praktinės patirties įgijimui ir pan. Studentų tarptautinis judumas aktualus darbdaviams ir tai juos skatina jungtis į įvairias asociacijas, pvz., Europos verslo konfederaciją. Straipsnio tikslas – išanalizuoti studentų tarptautinio judumo raišką aukštajame moksle, aptariant darbdavių požiūrį. Tyrimo uždaviniai: charakterizuoti užimtumo kitimo tendencijas pagal kvalifikacijos lygius, apibūdinti tarptautiškumo raišką aukštajame moksle ir aptarti darbdavių požiūrį tarptautinio studentų judumo klausimu.

ĮVADAS

Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“ deklaruojama, kad vienas iš pagrindinių mūsų šalies tikslų – sumanios visuomenės kūrimas. Šiam tikslui pasiekti numatyta „Lietuvos aukštųjų mokyklų studentams sudaryti sąlygas bent vieną semestrą studijuoti kitų šalių aukštosiose mokyklose, ypač skatinti studentų mainus tarp Šiaurės ir Baltijos regiono valstybių“ (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pažangos strategijos...“, 2012). Taigi, prognozuojama, kad iki 2020 m. tarptautinis studentų judumas išaugs iki 7 mln., o studentų skaičius pasaulyje per du dešimtmečius išaugs keturis kartus nuo 99 iki 414 mln. (Lietuvos pirmininkavimas ES Tarybai ..., 2013). Šiame dokumente teigiama, jog „augančios ekonomikos šalyse stiprėja vidurinioji klasė: jos atstovai supranta žinių svarbą ir vis dažniau siekia išsilavinimo ne tik gimtosiose, bet ir užsienio šalyse. Stiprėjantis aukštojo mokslo tarptautiškumas lemia, kad vadinamųjų pasaulio piliečių skaičius nuolat auga“ (Lietuvos pirmininkavimas ES Tarybai ..., 2013).

Mokslinę problemą nusako šie klausimai: kokios numatomos kvalifikacijos lygių kitimo tendencijos ES-25? Kaip globalizacija veikia aukštojo mokslo tarptautiškumą ir studentų judumą? Kaip darbdaviai vertina studentų tarptautinį judumą aukštajame moksle?

Tyrimo objektas: – studentų tarptautinis judumas aukštajame moksle.

Straipsnio tikslas: išanalizuoti studentų tarptautinio judumo raišką aukštajame moksle darbdavių požiūriu.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) charakterizuoti užimtumo kitimo tendencijas pagal kvalifikacijos lygius;
- 2) apibūdinti tarptautiškumo raišką aukštajame moksle;
- 3) aptarti darbdavių požiūrį tarptautinio studentų judumo klausimu.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros, statistinių duomenų ir antrinė duomenų analizė, sintezė, interpretacija.

Aukštojo mokslo ir kvalifikacijos kitimo svarba šiandieninėje ekonomikoje

XXI a., vykstant globalizacijos procesams, pasaulio ir ES valstybėms, tame tarpe Lietuvai, tampant vis labiau atviromis, siekiant ekonominių veiklų konkurencingumo, aukštojo mokslo srityje plėtojasi šio sektoriaus atvirumas, vykdant akademinis tarptautinius mainus. Šalies konkurencingumo didinimas ženkliai priklauso nuo darbuotojų kvalifikacijos lygio. Remiantis Tarptautine standartizuota švietimo klasifikacijos lygių sistema (ISCED) visos kvalifikacijos, kaip pateikta 1 lentelėje, klasifikuojamos į: žemą, vidutinę ir aukštą kvalifikaciją. Aukšta kvalifikacija siejama su aukštuoju išsilavinimu.

Užimtumo kitimo tendencijos pagal kvalifikacijos ES-25 2006-2020 m. laikotarpiu pateiktos 2 lentelėje. Duomenys rodo, kad pokyčiai vyko visuose kvalifikacijų lygiuose analizuojamu laikotarpiu. 1999-2020 m. laikotarpiu prognozuojamas aukštos kvalifikacijos darbuotojų poreikis darbo rinkoje padidės 50,5 %. Atitinkamai numatoma, kad žemos kvalifikacijos darbuotojų poreikis sumažės 44,3 %, o vidutinės kvalifikacijos – padidės 9,4 % (Skill needs..., 2008, p. 19).

1 lentelė

Kvalifikacijos lygiai ir jų charakteristikos*(Šaltinis: Skill needs ..., 2008, p. 21)*

Kvalifikacijų lygiai	Kvalifikacijos lygio charakteristika
Žema	Išsilavinimas žemesnis negu vidurinis, apima ISCED 0-2 (pradinis ugdymas (privalomas) ir pagrindinis ugdymas (privalomas))
Vidutinė	Vidurinis išsilavinimas, apima ISCED 3-4 (vidurinis ugdymas ir povidurinis mokymas profesinėse mokyklose)
Aukšta	Aukštasis išsilavinimas, apima ISCED 5-6 (povidurinės studijos aukštesniosiose mokyklose ir aukštojo mokslo studijos kolegijose ir universitetuose)

Tarptautinio verslo plėtra reikalauja geriau pažinti, suvokti ir priimti sprendimus, skatina mokslo ir technikos pažangą, o kartu ir atskirų regionų ir visos ekonomikos vystymąsi. Globalizacijos procesai aukštajame moksle, ypač studentų tarptautinis judumas, gilina žinias ir didina gebėjimus bei įgūdžius. Akademinio tarptautinio judumo programa Erasmus ne tik kelia aukštojo mokslo kokybę, bet ir plėtoja aukštojo mokslo institucijų ir verslo bendradarbiavimą.

2 lentelė

Užimtumo kitimas pagal kvalifikacijos ES-25 2006-2020 m. Laikotarpiu, %*(Šaltinis: Skill needs..., 2008, p. 19)*

Kvalifikacijų lygiai	1996 m.	2001 m.	2006 m.	2015m.	2020m.	Kitimo tempas 1996-2020 m.
Žema	33,4	27,5	26,5	21,0	18,6	-44,3
Vidutinė	45,8	49,7	48,3	49,9	50,1	9,4
Aukšta	20,8	22,9	25,1	29,1	31,3	50,5
Viso	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Svarbiausi XXI a. aukštojo mokslo ugdomi gebėjimai, kaip šių institucijų produktas ir kertiniai verslui, yra sugrupuoti į aštuonias grupes (The learning ..., 2010, p. 7):

- 1) informacijos surinkimas, sintezė ir analizė;
- 2) savarankiškas darbas, priežiūra ir kontrolė – minimali;
- 3) vadovavimas kitiems autonominiams darbuotojams, remiantis savo įtaka;
- 4) kūrybiškumas ir jo pavertimas veiklumu;
- 5) kritinis mąstymas ir esminių klausimų formulavimas;
- 6) siekimas suvokti perspektyvas ir problemas;
- 7) efektyvi komunikacija;
- 8) etiškas darbas artimojoje aplinkoje ir visoje visuomenėje.

Aukštasis mokslas globalizacijos sąlygomis ir tarptautiškumo raiška

Dabartiniu pasaulio ir atskirų valstybių vystymosi laikotarpiu aukštajam mokslui tenka ženklus vaidmuo. Tai atsispindi Europos strategijoje 2020 (2010), kurioje pabrėžiama, kad siekiant tvarios ateities būtina žvelgti į ilgalaikę perspektyvą, kurioje aukštasis mokslas - investicija ateičiai. Visi trys šios strategijos prioritetai tiesiogiai susiję su aukštojo mokslo plėtoje ir jo pasiekimais, būtent: pažangus augimas: žiniomis ir inovacijomis pagrįstas vystymas; tvarus augimas: tausiau išteklius naudojančio, ekologiškesnio ir konkurencingesnio ūkio skatinimas ir integracinis augimas: didelio užimtumo ūkio, kuriama užtikrinama teritorinė ir socialinė sanglauda, vystymas.

Akcentuojama, kad nauji įgūdžiai, patirtis globalizacijos sąlygomis ženkliai priklauso nuo jaunimo judumo, tame tarpe ypač nuo jaunimo tarptautinio judumo, gerinančio švietimo sistemos rezultatus ir sudarančio palankesnes jaunimo patekimo į darbo rinką sąlygas. 2007 m. JAV prasidėjusi ir 2008 m. pasaulyje išsiplėtojusi finansinė krizė parodė, kad ekonomikos vystymasis

nėra pakankamai darnus. Pasaulio valstybėms tampant vis labiau atviromis (didėjant eksportui, importui, vystantis tarptautinėms įmonėms plėtojantis jų susiliejimams ir įsigijimams bei pan.), didėja ir aukštojo mokslo sistemos atvirumo, tame tarpe ir tarptautiniu lygmeniu, poreikis. Globalizacija skatina, o kita vertus ir reikalauja, kad valstybių ekonominė veikla plėtotųsi, kurią lemia produktyvumo didėjimas ūkinėse veiklose. Aukštojo mokslo atvirumo arba tarptautiškumo plėtojimas aukštajame moksle yra viena iš sričių, kuri gali lemti šalies konkurencingumo augimą ir ekonominį bei socialinį šalies vystymąsi. Europos Komisija vertindama ES ekonomikos prioritetus skelbia, kad šalys turėtų skatinti privačias investicijas ir vartojimą, o ilgalaikės investicijos į švietimą, tame tarpe aukštąjį mokslą, mokslinius turimus ir inovacijas, energetiką ir klimato apsaugą neturi būti mažinamos (Europos semestras ..., 2013, p. 1).

Aukštojo mokslo tarptautiškumas ir studentų judumas

Visuomenės ekonominių idėjų tęstinumo, praeities, dabarties ir ateities sąsajų analizės plėtrą palankiai veikia besiplečiantis aukštojo mokslo tarptautiškumas. Aukštojo mokslo tarptautiškumas yra vienas iš būdų, kaip šalis, institucija arba individas gali ir turi reaguoti į globalizacijos daromą įtaką. Ši reakcija atspindi vienos ar kitos tautos ar institucijos individualumą (Aukštojo mokslo tarptautiškumo pasaulinė ..., 2007, p.10). Besiplėtojantis globalizacijos procesas vis plačiau įtraukia šalių ekonomines veiklas, tame tarpe ir aukštojo mokslo paslaugas, nes jų paklausa sparčiai didėja pasaulinėje rinkoje. Mokslinėje literatūroje ir oficialiuose Lietuvos Respublikos vyriausybės (LRV) ir Švietimo ir mokslo ministerijos dokumentuose (LR ŠMM) aukštojo mokslo tarptautiškumas apibūdinamas įvairiai, kaip pateikta 3 lentelėje.

3 lentelė

Aukštojo mokslo tarptautiškumo samprata

Šaltiniai	Aukštojo mokslo tarptautiškumas
Knigh, 1999 citavimas iš Aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo ..., 2007, p.10.	- tai „tarptautinio, tarpkultūrinio ar net visuotinio aspekto integravimas į aukštojo mokslo tikslus, funkcijas (mokymas ir mokymasis, tyrimai, lavinimo paslaugos), plėtrą ir sklaidą“; samprata „apima visus aukštojo mokslo aspektus, tokius kaip akademinio judumo formos, bendradarbiavimą tyrimų srityje, tarptautiniai aukštojo mokslo plėtros projektai, studijų ir mokymo programų pasirinkimas arba tam tikrų disciplinų, studijų modulių ir mokymo programų pasikeitimai“.
LRV nutarimas „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008-2010 metų ...“, 2008, p. 2.	- tai „tarptautinių ir pasaulio kultūros metmenų įtraukimas į studijas, mokslą ir paslaugas visuomenei“; „plėtojamas per dvišalį ir daugiašalį mokslo ir studijų institucijų bendradarbiavimą studijų ir mokslinių tyrimų klausimais, akademinį studentų ir personalo mobilumą, tarptautinius studijų plėtros projektus, tarptautinio matmens plėtojamą mokymo ir mokymosi turinį, formose, metoduose, aukštojo mokslo teikimo būduose“.
LR ŠMM įsakymas „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2011-2012 metų ...“, 2011, p. 2.	- tai tarptautinių ir pasaulio kultūros metmenų įtraukimas į studijas, plėtotė ir parama užsienio lituanistikos (baltistikos) centrams, Lietuvos aukštojo mokslo reprezentavimas tarptautiniu lygmeniu; yra neatsiejama integrali Lietuvos studijų sistemos dalis.
LR ŠMM įsakymas „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2013-2016 metų ..., 2013, p. 2.	- tai „tarptautinių, tarpkultūrinių ir pasaulio metmenų įtraukimas į aukštojo mokslo tikslus, studijas ir jų įgyvendinimas siekiant parengti studentus gyvenimui ir darbui globaliame pasaulyje“.

Kaip rodo duomenys pateikti 3 lentelėje, įvairūs tarptautiškumo sampratos aspektai rodo ir jo plėtojimo būdus, naudojamus siekiant didinti aukštojo mokslo kokybę, institucijų konkurencingumą ir pažangų, tvarų ir integracinį ekonomikos vystymąsi.

Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija (UNESCO) skiria tarptautiniu lygiu mobilius studentus – kaip asmenis, kurie palieka savo tėvyninę šalį ir vyksta į kitą šalį ten studijuoti (Global education ..., 2006, p. 33). Šio reiškinių analizė rodo, kad tai nėra naujas, bet tik labai sparčiai besiplėtojantis procesas aukštajame moksle pasauliniu lygiu. Viso pasaulio mastu studentų mobilumas tarptautiniu lygiu nuolat augo: tik 2004 m. tarptautinių studentų skaičius padidėjo 0,8 mln. studentų, t.y. lygiai tiek, kiek 1980 m. jų buvo iš viso. Tarptautinių studentų skaičius pasaulyje 1963-2004 m. laikotarpiu padidėjo 9 kartus. ES, skatindama ekonominį augimą pradėjo 1987 m. vykdyti Erasmus programą bendradarbiavimo tarp ES valstybių, o taip pat su Norvegija,

Lichtenšteinu ir Šveicarija (Europos ekonominės erdvės valstybėmis) bei su Turkija aukštojo mokslo srityje, didinant studentų ir dėstytojų mobilumą. Erasmus programos studentų skaičius 1987-2010 m. laikotarpiu padidėjo 71,3 karto. Tarptautinis studentų mobilumo skatinimas yra svarbi žmogiškojo potencialo ugdymo priemonė, todėl svarbus Europos strategijos 2020 (2010) siekis yra tai, kad 20 % visų aukštųjų mokyklų absolventų turėtų tarptautinio mobilumo patirties. Vykstant globalizacijos procesams mobilumas svarbus asmeniniam tobulėjimui ir pažinimui, gebėjimų vystymui, tolerancijos kitoms kultūroms ugdymas, kalbinės įvairovės pažinimui, tarptautinės praktinės patirties įgijimas ir pan.

4 lentelė

Tarptautinių studentų skaičiaus kitimas pasauliniu mastu ir pagal Erasmus programą
(Sudaryta ir apskaičiuota pagal: Varghese, 2008: 13; Erasmus programme in 2011-12 ..., 2013, p. 1)

Metai	Tarptautinių studentų skaičius,			tame tarpe Erasmus studentų skaičiaus dinamika		
	mln.žm.	padidėjimas, mln.žm.	padidėjimas, %	mln.žm.	padidėjimas, mln.žm.	padidėjimas, %
1963	0,30	...	100,0	-	-	-
1968	0,43	0,13	143,3	-	-	-
1975	0,60	0,17	139,5	-	-	-
1980	0,80	0,20	133,3	-	-	-
1985	0,90	0,10	112,5	0,0032*	-	100,0
1990	1,20	0,30	133,3	0,027	0,0238	860,2
1995	1,30	0,10	108,3	0,085	0,058	302,7
2000	1,90	0,60	146,2	0,111	0,026	111,1
2004	2,70	0,80	142,1	0,154**	0,043	139,0
2010	0,231	0,077	149,9

Pateikti duomenys: *1987 m.; ** - 2005 m.

Akademinio judumo samprata

Akademinis judumas traktuojamas įvairiai. *Akademinis judumas* – tai mokslo ir studijų tarptautinio bendradarbiavimo kategorija, apibūdinanti studentų, dėstytojų ir mokslininkų tarptautinius mainus (Moksliniai terminai...). *Studentų judumas* – tai šalies ar aukštosios mokyklos studentų išvykimas į kitas aukštąsias mokyklas, paprastai užsienio šalių, studijų mainų tikslais arba studijuoti visos studijų programos (Moksliniai terminai...). LR Švietimo ir mokslo ministro įsakyme „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2013-2016 m. veiksmų plano patvirtinimo“ (2013, p.2) akademinis judumas apibūdinamas kaip „su studijų procesu susijęs fizinis ar virtualus studentų ir (ar) dėstytojų mobilumas, kurio pagrindinis tikslas yra sudaryti sąlygas studentams įgyti žinių, gebėjimų bei patirties, o dėstytojams suteikti galimybę stažuotis, dalintis profesine patirtimi, kelti kompetencijas, tobulinti praktinius dėstytojų įgūdžius kitoje akademinėje aplinkoje – kitoje aukštojoje mokykloje ar praktikos vietoje“. Mokslinėje literatūroje (Matulionis ir kt., 2010) pateikiama patikslinta akademinio judumo sąvoka: „horizontalusis akademinis judumas“, reiškiantis studentų judumą, persikeliant iš vienos gyvenamosios vietos į kitą.

Naudojami įvairūs terminai, apibūdinantys studentų mobilumą: studentų judumas, akademinis judumas, horizontalusis judumas gali būti analizuojami pagal įvairius kriterijus (žr. 5 lent.).

5 lentelė

Studentų mobilumą charakterizuojantys kriterijai

(Šaltinis: sudaryta pagal: Žalioji knyga, 2009)

Kriterijus	Charakteristika
Pagal laiką, kurio metu studentas mokosi ar atlieka praktiką užsienio mokymosi institucijoje	<ul style="list-style-type: none"> • trumpalaikis mobilumas (arba studijų dalies mobilumas), t.y. ne ilgesnės kaip vieneri metai studijos užsienyje; • ilgalaikis mobilumas – visos studijų programos mobilumas įgyjant studijų baigimo diplomą užsienyje.
Pagal organizavimo tipą	<ul style="list-style-type: none"> • savanoriškas mobilumas (organizuojamas aukštojo mokslo institucijos, bet ne pagal Erasmus programą); • organizuotą mobilumą, dalyvaujant Erasmus programoje.
Pagal judumo kryptį	<ul style="list-style-type: none"> • atvykstamasis mobilumas; • išvykstamasis mobilumas.

Mokslinėje literatūroje nurodoma (Žalioji knyga, 2009), kad judumas turi būti susietas su konkrečiais mokymosi rezultatais ir padėti įgyti kvalifikaciją, kreditus ir (arba) profesinę patirtį:

1) būtina skatinti ne tik judumą „iš panašios į panašią vietą“ skirtingose valstybėse, bet ir judumą tarp sektorių (mokyklų, universitetų, įmonių ir kt.);

2) svarbu pripažinti virtualiojo judumo reikšmę – informacijos ir ryšių technologijų naudojimas, užmezgant ir palaikant ryšius su kitais besimokančiais jaunuoliais;

3) judumas mokymosi tikslais yra svarbus visoms amžiaus grupėms, tačiau pagrindinė tikslinė grupė yra 16–35 m. amžiaus žmonės.

Aukštojo mokslo tarptautinės plėtros tendencijas geriausiai atspindi nuolat didėjanti pasaulyje aukštojo mokslo paklausa ir dėl to augantis tarptautinis akademinis mobilumas.

Studentų judumas. Dažniausiai studentų tarptautinis judumas analizuojamas pagal mobilumo kryptis:

1. Studentų išvykusių studijuoti ar atlikti praktiką į užsienį skaičius ir jo dinamika;
2. Studentų atvykstančių iš užsienio srautai.

Išvykusiųjų iš Lietuvos studentų ir atvykusiųjų į Lietuvą studentų skaičiaus kitimas ir jo tempai pateikti 6 lentelėje. Statistiniai duomenys rodo, kad Lietuvai tapus ES nare atvykstančiųjų studentų skaičius 2001-2012 m. laikotarpiu ženkliai išaugo – net 16,2 karto; o išvykstančiųjų padidėjo 4,1 karto. Kita vertus 2001/2002m. m., santykis tarp atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų studijuoti studentų skaičiaus buvo 1:9,8; 2011/2012 m.m. šis santykis tapo tolygesnis ir buvo 1:2,5. Atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų studentų skaičiaus kitimas rodo, kad užsienio aukštosios mokyklos vertina Lietuvos aukštąsias mokyklas kaip tinkamus studentų studijų mainų partnerius (Lietuvos švietimas skaičiais 2013. Studijos..., 2013, p.64).

Bolonijos proceso 2020 m. prioritetuose Leveno ir Naujojo Luveno komunikate išdėstytas EAME priklausančių šalių toks ministrų įsipareigojimas: pasiekti, kad 2020 metais absolventai, dalį studijų praleidę kitoje šalyje, sudarytų ne mažiau kaip 20 % (Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai..., 2010, p. 12).

2013 m. duomenimis ES programoje Erasmus nuo jos pradžios 1987 m. dalyvavo daugiau nei 3 mln. studentų. „Lietuvos studijų būklės apžvalgoje“ 2013 metais skelbiama, jog mobiliusius studentus yra kilę iš salų valstybių (Kipras - 60 %, Islandija – 18% ir Malta 17 %) ir nelabai mobilūs didžiųjų Europos šalių studentai (Vokietijos – 3,9 %, Prancūzijos – 2,5 %, Ispanijos – 1,1 %, Jungtinės Karalystės – 0,7 %) (Lietuvos studijų būklės..., 2013, p.82). Tokią situaciją gali lemti aukšta studijų kokybė, giliai aukštojo mokslo tradicijos ir t.t.

6 lentelė

Lietuvos universitetų ir kolegijų studentai, per mokslo metus gilinę žinias užsienyje

(Šaltinis: Lietuvos studijų būklės..., 2013, p. 85)

	Universitetų studentai				Kolegijų studentai			
	2005/06	2008/09	2009/10	2010/11	2005/06	2008/09	2009/10	2010/11
Iš viso stažavosi studentų užsienyje	2298	3486	3419	3783	325	481	434	628
Išvyko studijuoti pagal ES programas ir kitus tarptautinius mainus	2175	3240	3200	3494	323	476	433	621
Išvyko studijuoti savo iniciatyva	123	246	219	289	2	5	1	7

Lietuva lyginant su ES šalimis pagal studentų judumą, užima 9 vietą. (ŠMM pranešimas spaudai...)

7 lentelė

Atvykusių ir išvykusių į Lietuvą studijuoti ar atlikti praktiką pagal Erasmus programą studentų skaičius

(Šaltinis: Lietuvos švietimas skaičiais 2013. Studijos ..., 2013, p.64)

Mokslo metai	2001/02	2004/05	2005/06	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Atvyko	85	414	628	1241	1339	1373	1877
-metiniai kitimo tempai, %	100,0	487,1	1517	197,6	107,9	102,5	136,7
Išvyko	829	1473	1910	3000	3002	3417	3538
-metiniai kitimo tempai, %	100,0	177,7	129,7	157,1	100,1	113,8	103,5

Lietuvai tapus ES nare šalies aukštojo mokslo institucijos prisijungė prie judumą skatinančių programų, tarptautiškumą siekiant paversti standartine universitetine išsilavinimo dalimi ir plėtojant laisvą žinių judėjimą. Parinkta Lietuvos aukštojo mokslo plėtojimo strategija lėmė, kad Lietuvos studentų dalis, studijavusi ar atlikusi praktiką užsienyje, kaip rodo 7 lentelės duomenys, sparčiai didėja. 2002/2003 m.m. studijavusių užsienyje dalis visų studentų tarpe sudarė 2,1 %. Šis procentas atitiko ES studentų, studijuojančių užsienyje lyginamąjį svorį visų ES studentų atžvilgiu. 2011/12 m.m. Lietuvos studentų, studijuojančių užsienio institucijose lyginamasis svoris ženkliai padidėjo ir siekė 4,8 %, viršydamas ES-27 studentų, studijuojančių užsienyje lygį (3,3 %).

8 lentelė

Lietuvos studentų, užsieniečių, studijuojančių Lietuvoje, ir ES studentų dalis, lyginant su bendru šalies studentų skaičiumi, %

(Šaltinis: Lietuvos švietimas skaičiais 2013. Studijos ..., 2013, p. 62)

Mokslo metai	2002/03	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Lietuvos studentai užsienyje, lyginant su bendru Lietuvos studentų skaičiumi, %	2,1	2,6	3,0	3,3	3,6	4,0	5,0	4,8
Užsienio studentai Lietuvoje, lyginant su bendru Lietuvos studentų skaičiumi, %	0,7	0,9	1,0	1,5	1,9	2,0	2,2	2,5
ES-27 studentai, studijuojantys užsienyje, %	2,1	2,3	2,6	2,7	3,7	2,8	3,1	3,3

Studijos arba praktika užsienyje padeda jaunimui įgyti darbdavių vertinamus įgūdžius – nuo kalbų mokėjimo ir kultūrų įvairovės supratimo iki vadovavimo ir gebėjimo prisitaikyti. Studentų tarptautinis judumas globaliame pasaulyje turi teigiamų ir neigiamų aspektų (žr. 9 lentelę).

9 lentelė

Studentų tarptautinis judumas: skatinantieji ir stabdantieji veiksniai

Studentų tarptautinis judumas: skatinamaisiais veiksniai	Studentų tarptautinis judumas: stabdančiaisiais veiksniai
<ul style="list-style-type: none"> galimybė gerai išmokti svetimą kalbą; galimybė išplėsti savo akiratį, susipažinti su kitų kultūrų žmonėmis; geriau įrengtos laboratorijos; mokymo metodai efektyvesni, o studijos orientuotas ne tik į teoriją, bet daugiau į praktiką; dalyje universitetų bakalauro studijos yra metais trumpesnės; įgyta patirtis praverčia Lietuvos įmonių veikloje ir kt. 	<ul style="list-style-type: none"> svetimoje aplinkoje nelengva adaptuotis; ilgisi šeimos narių ir draugų. dalis studentų išvažiuoja ir negrįžta; sugrįžę studentai tikisi tokių pat darbo sąlygų ir atlyginimo už darbą, kaip ir užsienyje ir kt.

Studentų judumo motyvai ir jo plėtojimo kliūtys. Vykstant globalizacijai, ES plėtojant laisvą prekių, asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimo politiką tarp šalių narių, ji skverbiasi ir į aukštąjį mokslą. Besimokančio jaunimo judumo skatinimo politika siekiama stiprinti žinias, įgūdžius, gebėjimus kurti naujoves, didinti institucijų ir šalių konkurencingumą, todėl kiekvienai šaliai svarbu skatinti studentų mobilumą. Studentų mobilumą lemia eilė skatinančiųjų ir stabdančiųjų veiksnių, kurie mokslinėje literatūroje apibūdinami skirtingai. Studentų mobilumą skatina aiškus judumo tikslo suvokimas ir šio mokymosi teikiama nauda ir studijų laiku pasirinktų dalykų kreditų užskaitymas ar įgytų įgūdžių pripažinimas ir pažymėjimas diplomo priede.

Mobilumą stabdančių veiksnių tarpe išskiriama: noras greičiau užbaigti studijas; dirbamas darbas (nors ir laikinas ar visiškai nekvalifikuotas), finansavimo stoka, nepakankamos kalbos žinios ir žinios apie kitas kultūras, taip pat nenoras „palikti namus“ (Žalioji knyga, 2009).

Rodrigues (2012, p.8) mobilumą nagrinėja individo, t.y. mikroekonomikos, lygmenyje ir teigia, kad studentų mobilumą lemia trys svarbūs kriterijai, kurie yra siejami su studento aplinka ir jo savybėmis:

- esama artimoji studento ekonominė ir socialinė aplinka. Autorė pabrėžia, kad studentai, turintys tėvus su aukštauju išsilavinimu yra labiau linkę į mobilumą;
- individualios asmenybės tobulinimo ir kalbos įgūdžių gerinimo galimybės. Šis kriterijus akcentuojamas kaip svarbiausias, nes šiuo požiūriu nauda yra labiausiai akivaizdi;
- tikėtina, bet nėra praktinio patvirtinimo, kad studijų laikotarpis užsienyje lems paskatas darbe ar darbo užmokesčio padidėjimą.

Gonzalez ir kt. (2011, p. 427) nagrinėdami studentų mobilumą akcentuoja kriterijus makroekonomikos lygmenyje, pavyzdžiui:

- gyvenimo lygis, kuo aukštesnis gyvenimo lygis, tuo mobilumas bus mažesnis, pavyzdžiui JAV, J.Karalystės studentų mobilumas yra žemas;
- saugumo šalyje lygis: jei nusikalstamumas šalyje yra didelis, tai šalis nebus patraukli atvykstantiems studentams;
- didėjant šalies atvirumui plečiasi ir studentų judumas;
- ekonomikos išsivystymo lygis. Ekonomiškai labiau išsivysčiusios šalys yra patrauklesnės atvykstantiesiems studentams.

Pagrindinės akademinio mobilumo plėtojimo kliūtys (Švietimo ir mokymo sistemos..., 2010, p. 26):

- informacijos apie Lietuvą bei šalies aukštąsias mokyklas trūkumas;
- mažas studijų programų užsienio kalba pasirinkimas;
- studijų programų nesuderinamumas;
- kompetencijų ir kvalifikacijų pripažinimo mechanizmų trūkumas;
- migracijos sunkumai (vizų, leidimų laikinai apsigyventi gavimo ir išdavimo procedūrų sudėtingumas);
- prastos buitinės sąlygos.

Darbdavių nuomonė apie studentų tarptautinį judumą

2010 m. Švietimo mainų paramos fondo iniciatyva buvo atliktas darbdavių tyrimas anketine apklausa, kurioje dalyvavo 1237 respondentai. Tyrimu buvo siekiama nustatyti darbo sektoriaus atstovų poreikius ir lūkesčius, susijusius su aukštauju mokslu ir studijomis, išaiškinant šių poreikių ir lūkesčių sąveikas su Bolonijos procesu. (Kaip Bolonijos proceso diegimas ir vykdymas gali padėti šiuos poreikius patenkinti?) (Darbdavių požiūris į..., 2010, p.21) Tyrime dalyvavo didelių (> 250 darbuotojų), vidutinių (51–250 darbuotojų), mažų (11–50 darbuotojų) ir smulkių (1–10 darbuotojų) įmonių atstovai, reprezentuojantys privatų ir viešąjį sektorių. Darbdavių nuomonė buvo tiriama neatsitiktinai. Būtent jų asociacijos vaidmuo Bolonijos procese yra reikšmingas. Pavyzdžiui, Europos verslo konfederacija (angl. Confederation of European Business), įsikūrusi Briuselyje ir veikianti nuo 1958 m., vienija Europos darbdavių asociacijas iš 34 šalių ir yra viena svarbiausių Europos Sąjungos įvairių sutarčių rėmėjų bei socialinių partnerių, reprezentuojančių verslą (Darbdavių požiūris į..., 2010, p.50). Taigi, tyrėjus domino mūsų šalies verslininkų susidomėjimas ir įsijungimas į tarptautinius procesus aktualius globaliame pasaulyje. Tyrimo metu buvo nustatyta, jog Lietuvos darbdaviai domisi šia veikla ir/arba dalyvauja jos veiklose. 27,1 % respondentų teigia, jog yra girdėję apie Europos verslo konfederaciją ir pagrindines jos veiklos kryptis; 8,6% - domiuosi šios organizacijos veikla ir 6,2 % - dalyvauja šios organizacijos veikloje bei jos organizuojamuose renginiuose, tačiau net 58 % tyrimo dalyvių minėtoji konfederacija nėra žinoma (Darbdavių požiūris į..., 2010, p.50). Vadinasi, tik apie šeštadalis Lietuvos darbdavių domisi Europos verslo konfederacija veikla arba dalyvauja jos organizuojamuose renginiuose. Be to, reikia pastebėti, kad dalyvavimui konfederacijos veikloje įtakos turi įmonės dydis ir minėta šeštadalį besidominčių ir dalyvaujančių konfederacijos veikloje sudaro: 15% didelių įmonių atstovų ir po 3% mažų ir vidutinių įmonių (Darbdavių požiūris į..., 2010, p.51). Tokį procentinį skirtumą gali lemti stambių įmonių geresnės finansinės galimybės ir gebėjimas greičiau persiorientuoti dinamiškame pasaulyje, didesnis žmoniškųjų išteklių poreikis, gebėjimas konkuruoti ir kt.

Tyrimo metu nustatyta, kad darbdaviai reprezentuojantieji vidutines ir stambias įmones palankiausiai vertina studentų ir absolventų mobilumą, atitinkamai 78,7% ir 65,2% (žr. lentelė Nr. 10). Tuo tarpu vertinant pagal sektorių: viešojo sektoriaus 57,8 % respondentų teigiamai vertina studentų mobilumą, o privataus – 52,5 % (žr. 10 lentelę).

10 lentelė

Aukštųjų mokyklų studentų ir absolventų mobilumo vertinimas pagal įmonės dydį ir atstovaujamą sektorių
(Šaltinis: sudaryta pagal Darbdavių požiūris į..., 2010, p.126)

Aukštųjų mokyklų studentų ir absolventų mobilumo vertinimas (%) – pasiskirstymas pagal atstovaujamų įmonių dydį					Aukštųjų mokyklų studentų ir absolventų mobilumo vertinimas (%) – pasiskirstymas pagal atstovaujamą sektorių		
Vertinimas	Įmonių dydis				Vertinimas	Sektorius	
	Smulki (1–10 darbuotojų)	Maža (11–50 darbuotojų)	Vidutinė (51–250 darbuotojų)	Didelė (> 250 darbuotojų)		Privatus	Viešasis
Teigiamai	32,2 %	56,6 %	78,7 %	65,2 %	Teigiamai	52,5	57,8
Neigiamai	6,3 %	10,1 %			Neigiamai	6,4	0,00
Sunku pasakyti	61,5 %	33,3 %	21,3 %	34,8 %	Sunku pasakyti	41,1	41,5

54,7% darbdavių teigiamai vertina aukštųjų mokyklų studentų ir absolventų mobilumą, kai jie išvyksta studijuoti, stažuotis ar atlikti praktikos į kitų šalių aukštąsias mokyklas ir įmones, remiami įvairių ES programų ar kitais būdais, 4,3 - neigiamai, 41,0% - pasirinko atsakymo variantą „sunku pasakyti“

IŠVADOS

1. Globalizacijos sąlygomis XXI a. pradžioje ES, tame tarpe ir Lietuvoje, palaipsniui keičiasi užimtumo tendencijos. Numatoma, kad dėl mokslo ir technikos pažangos, ekonomikos vystymosi ir kt. veiksnių iki 2020 m. labiausiai išaugs aukštos kvalifikacijos darbuotojų poreikis darbo rinkoje (apie 50%) ir ženkliai sumažės žemos kvalifikacijos darbuotojų poreikis (apie 44%). Tai paskatins akademinės bendruomenės narių, o ypač studentų, tarptautinio judumo aktyvėjimo procesą, nes nauji įgūdžiai, patirtis globalizacijos sąlygomis ženkliai priklauso nuo jaunimo judumo, kuris turi būti susietas su konkrečiais mokymosi rezultatais ir padėti įgyti kvalifikaciją, profesinę patirtį reikalingą darbo rinkoje ir kt. Be to, vykstant globalizacijos procesams studentų mobilumas yra svarbus asmeniniam tobulėjimui ir pažinimui, gebėjimų vystymui, tolerancijos kitoms kultūroms ugdymui, kalbinės įvairovės pažinimui, tarptautinės praktinės patirties įgijimui ir pan. Todėl planuojama, kad iki 2020 m. ne mažiau kaip 20% Europos aukštojo mokslo erdvės absolventų turėtų būti pabuvoję dalinėse studijose ar atlikę praktiką užsienyje.
2. Lietuva lyginant su kitomis ES šalimis pagal studentų judumą, užima 9- ją vietą. Lietuvos studentų dalis, studijavusi ar atlikusi praktiką užsienyje, sparčiai didėja: 2002/2003 m.m. tokie studentai sudarė 2,1 % lyginant su bendru studentų skaičiumi, o 2011/2012 m.m. – 4,8%. Studijos arba praktika užsienyje padeda jaunimui įgyti darbdavių vertinamus įgūdžius – nuo kalbų mokėjimo ir kultūrų įvairovės supratimo iki vadovavimo ir gebėjimo prisitaikyti prie kintančių aplinkos sąlygų. Studentų tarptautinį mobilumą skatina aiškus judumo tikslo suvokimas ir šio mokymosi teikiama nauda, įgytų įgūdžių pripažinimas, pažymėjimas diplomo priede ir kt. veiksniai. Tuo tarpu prie mobilumą stabdančių veiksnių galima priskirti studentų finansavimo stoką, nepakankamos kalbos žinias ir kt.
3. 2010 m. Švietimo mainų paramos fondo iniciatyva atlikus darbdavių tyrimą buvo nustatyta, kad darbdaviai, reprezentuojantieji vidutines ir stambias įmones, palankiausiai vertina studentų ir absolventų mobilumą, tuo tarpu vertinant pagal sektorių: viešojo ir privataus sektorių respondentų nuomonės išsiskyrė nežymiai. Reikia pažymėti, kad mūsų šalies verslininkai domisi Bolonijos procesu, žino apie Europos verslo konfederaciją ir pagrindines jos veiklos kryptis.

LITERATŪRA

1. *Aukštojo mokslo tarptautiškumo pasaulinė praktika ir jos taikymo Lietuvoje gairės*. Monografija. Kaunas: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, 2007.
2. Darbdavių požiūris į Lietuvoje ir Europoje vykstančius aukštojo mokslo pokyčius. (2010). Vilnius: Švietimo mainų paramos fondas. Paimta 2013 12 21 iš internetinės svetainės: http://www.smpf.lt/uploads/documents/docs/464_15f4eec6643debaabf22e49dfe1774ca.pdf
3. Erasmus programme in 2011-12: the figures explained. (2013). European Commission – MEMO/13/647/08/07/2013. Paimta 2013 12 21 iš internetinės svetainės: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-647_engl.htm
4. Europos semestras 2014 m. (2013). Europos Komisija, 11. 20d. 6 p. Paimta 2014 03 01 iš internetinės svetainės: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-1064_lt.htm
5. Europos strategija 2020. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija. (2010). Europos komisija, Briuselis, 3.3.2010. KOM (2010) 2020. Paimta 2014 02 21 iš internetinės svetainės: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2020:2020FIN:EN:PDF>
6. Global education Digest 2006: Comparing Education Statistics Across the World. (2006). Montreal: UNESCO Institute for Statistics. 33.
7. Gonzalez, C.R., Mesanza R.B., Mariel P. (2011). The determinants of international student mobility flows: an empirical study on the Erasmus programme. *High Educ*, p.413-430.
8. Lietuvos pirmininkavimas ES Tarybai 2013. (2013). Tarptautinė konferencija *Europos aukštasis mokslas pasaulyje*. Vilnius, rugsėjo 5-6 d. Paimta 2014 02 21 iš internetinės svetainės: <http://www.mosta.lt/lt/renginiai/74-tarptautine-konferencija-europos-aukstasis-mokslas-pasaulyje>
9. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2012. Nr. 61-3050.
10. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2011–2012 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011. Nr. 16-785.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008–2010 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2008. Nr. 85-3384.
12. Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008–2010 m. programos“. 2008 m. liepos 9 d. Nr. 732.
13. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2012. Nr. 61-3050
14. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2013–2016 metų veiksmų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2013. Nr. 102-5051.
15. *Lietuvos studijų būklės apžvalga*. (2013). Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras, Vilnius. http://www.smm.lt/uploads/lawacts/docs/580_1bb761aacc28b3cea0de83917d828fe4.pdf
16. Lietuvos švietimas skaičiais 2013. (2013). Studijos. Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras. Vilnius. Paimta 2014 01 11 iš internetinės svetainės: http://www.mosta.lt/images/documents/stebesena/studijos/Lietuvos_svietimas_skaiciais_2013_studijos.
17. Matulionis, A. V., Maniukaitė, G., Trinkūnienė, I., Krukauskienė, E., Liutikas, D. (2010). *Lietuvos studentijos socialinio portreto bruožai*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
18. Moksliniai terminai. VU. Paimta 2013 12 21 iš tinklapio: http://www.astro.ff.vu.lt/~viktoras/terminai/index.php?option=com_mokterm&term_id=11&mt_lan=lt
19. Rodrigues, M. (2012). *Determinants and Impacts of Student Mobility: A Literature Review*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 8-10.
20. Skill needs in Europe. (2008). Focus on 2020. Cedefop Panorama Series: 160. Luxembourg: official Publications of the European Communities, 25. Paimta 2014 02 21 iš tinklapio: http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/5191_en.pdf
21. Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai. Luveno–Budapešto/Vienos laikotarpis 2009–2010 m. (2010). Vilnius, LR švietimo ir mokslo ministerija. Paimta 2013 12 07 iš tinklapio: http://www.smm.lt/uploads/documents/Papildomas%20menu2/Bolonijos_procesas/Svarbiausi_Bolonijo_proceso_dokumentai.pdf
22. ŠMM pranešimas spaudai. Paimta 2014 02 21 iš tinklapio: http://www.smm.lt/web/lt/pranesimai_spaudai/europos-parlamente-pristatyti-lietuvospirmininkavimo-prioritetai-svietimo-srityje-aukstojo-mokslo-tarptautiskumas-lyderyste-svietime-profesinio-okymoatvirumo-skatinimas

23. Švietimo ir mokymo sistemos modernizavimas siekiant bendrų ES 2010 metams užsibrėžtų tikslų. (2010). Pasirengimas bendrai Europos Komisijos/Tarybos 2006 metų ataskaitai. Paimta 2014 02 21 iš tinklapio: http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/EC_LLL_report_final_lietkalba_red.pdf
24. The learning society. (2010). Edited by R. Halket. CISCO Systems, INC. Paimta 2014 02 21 iš tinklapio: http://www.cisco.com/web/about/citizenship/socio-economic/docs/LearningSociety_WhitePaper.pdf
25. Varghese, N.V. (2008). Globalization of Higher Education and cross border student mobility. UN Education, Scientific and Cultural Organization: Internation Institute for Education planning.
26. Žalioji knyga. Besimokančio jaunimo judumo skatinimas (2009). Europos Bendrijų Komisija, Briuselis, 8.7.2009. KOM (2009) 329 galutinis. Paimta 2014 02 21 iš tinklapio: <http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0329:FIN:LT:PDF>

THE MOBILITY OF INTERNATIONAL STUDENTS: EMPLOYERS' ATTITUDES

Jūratė Guščinskienė

The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

Jadvyga Čiburienė

Kaunas University of Technology

SUMMARY

To the European Union (EU), including Lithuania, economic competitiveness focuses on the development of international economic relations. This process is directly related to the higher education sector which is opening up the development of international student mobility and the importance of students' personal development by raising graduates' level of skills as well. Under modern conditions, the labor market, increasing the demand for highly skilled professionals with highly developed level of tolerance for other cultures, linguistic diversity awareness, and international know-how acquisition. International student mobility is relevant to employers. It encourages them to join various associations, such as Confederation of European Business.

The purpose of the article is to analyze the implementation of international mobility of students in higher education and discuss the attitude of employers towards this process. The objectives of the research is to characterize the employment trends in accordance to skill levels describing the internationalization in higher education and the approach of the employers discussing the international students' mobility.

LIETUVOS SMULKAUS IR VIDUTINIO VERSLO PARAMOS VERTINIMAS

INDRĖ ŠIKŠNELYTĖ, BIRUTĖ KRIKŠČIUKIENĖ

Kolpingo kolegija
EGIDIJA KVEDARAITĖ
Vilniaus universitetas

ANOTACIJA

Smulkaus ir vidutinio verslo (SVV) plėtros skatinimas vienas iš svarbiausių ekonominės plėtros uždavinių, kadangi jis įgyvendina pagrindinius šalies plėtros tikslus: kurti naujas darbo vietas, spartinti BVP augimą, mažinti regionų socialinius-ekonominius skirtumus ir pan. SVV paramos instrumentų platus naudojimas yra būtinas, siekiant skatinti SVV apimtis, tačiau būtina sistemingai vertinti SVV paramos efektyvumą. Gaunama parama negali viršyti teikiamos naudos visuomenei. Teikiama SVV rėmimo nauda gali būti įvertinta paramos poveikiu kitoms valstybės vykdomos politikos sritims, poveikiu kitiems sektoriams, vertinimą koncentruojant darnaus vystymosi rėmuose.

ĮVADAS

Smulkus ir vidutinis verslas (SVV) yra vertinamas kaip vienas iš perspektyviausių šalies ekonomikos sektorių, kuris puikiai skatina gamybinių jėgų plėtojimąsi ir padeda efektyviai spręsti naujų darbo vietų kūrimąsi bei užtikrina socialinį stabilumą. Tačiau, smulkiam ir vidutiniam verslui sunku įsiliesti į rinką, jį supa sunkumai, todėl svarbu remti tokį verslą ir padėti jam įsitvirtinti rinkoje teikiant viešąsias paslaugas, skiriant mokesčių ir rinkliavų lengvatas bei skatinat naudotis kitomis SVV paramos priemonėmis. Pirmiausia SVV paramos priemonių reikėtų ieškoti savo regione, nes dauguma savivaldybių rūpinasi verslininkais, kurie yra jų teritorijoje, kadangi SVV pirmiausia gerina ekonominę situaciją regione, kuriame vykdo veiklą. Valstybė kasmet įvairiais būdais skatina verslumą, bet svarbu, ar paramos priemonės efektyvios, ar SVV naudojasi paramos priemonėmis.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti smulkaus ir vidutinio verslo paramos priemones, kaip veiksnius, lemiančius SVV plėtrą Lietuvoje.

Straipsnio uždaviniai:

- 1) pagrįsti SVV ekonominę reikšmę
- 2) susisteminti taikomus SVV paramos instrumentus Lietuvoje
- 3) pateikti SVV politikos vertinimo kryptis.

Smulkaus ir vidutinio verslo ekonominė reikšmė

SVV tolydžiai plėtotis būtinas kapitalas, personalas, daiktinės darbo priemonės, priimtinas visuomenei siūlomų prekių ir paslaugų rinkinys ir derinys bei verslumas. SVV – tai pagrindinis ekonomikos variklis. SVV vertinamas kaip vienas iš perspektyviausių šalies ekonomikos sektorių, todėl svarbu skatinti šio tipo įmonių steigimąsi ir jų veiklos intensyvumą. SVV įmonės stiprina atskirų rajonų ekonomiką, padeda pertvarkyti jos struktūrą, skatina gamybinių jėgų plėtojimąsi ir padeda spręsti naujų darbo vietų sukūrimą bei užtikrina socialinį stabilumą, kadangi jose dirba per pusę procentų visų šalies dirbančiųjų (Lukaševičius, Martinkus, 2002). SVV vaidmuo šalies ūkyje labai svarbus, nes jo kuriamas bendrasis vidaus produktas (BVP) yra vienas iš svarbiausių rodiklių, kuriuo remiasi vertinant šalies arba atskiro sektoriaus ekonominės veiklos rezultatyvumą.

SVV yra ekonomikos varomoji jėga ir socialinio valstybės stabilumo garantas, SVV įmonės kuriasi beveik visose ūkio šakose, tačiau kai kuriose pramonės šakose smulkios įmonės gali būti visai nereikšmingos, kita vertus, jos gali būti tokios svarbios ir produktyvios, kad jų bendroji išėiga viršys didelių firmų rodiklius. SVV neabejotinai daro įtaką tautos ekonominei gerovei, kadangi jos pagamina nemažą dalį visų prekių ir paslaugų. Bendras indėlis į ekonomiką yra panašus į didelių įmonių. Vis dėlto SVV įmonės pasižymi tam tikromis savybėmis, dėl kurių jos yra kur kas daugiau nei miniatiūrinės didžiųjų korporacijų kopijos. Specifinį SVV įmonių indėlį sudaro penki aspektai: naujų darbo vietų kūrimas; inovacijų įvedimas; ekonominės konkurencijos skatinimas; pagalba didelėms kompanijoms; efektyvus paslaugų teikimas ir prekių gamyba (Bartkus, 2007). Jų indėlis

yra išskirtinis, nes sukuria naujas darbo vietas, atneša ir platina naujoves, skleidžia konkurenciją, padeda didelėms organizacijoms bei efektyviai gamina prekes ir teikia paslaugas.

Naujų darbo vietų kūrimas – studijuojant literatūrą pastebėta, kad laikomasi nuomonės, kad SVV sektorius turi sukurti didžiąją naujų darbo vietų dalį. SVV įmonėse augant darbuotojų skaičiui, jos tampa didelių kompanijų sektoriaus dalimi, tačiau ne visos SVV įmonės auga vienu metu. Pasak, Garvin (2000), neteisinga apie SVV įmones kalbėti kaip apie vieningai besiplečiančią ir aktyvią grupę. SVV įmonių pajėgumai kurti darbo vietas būdingas vos kelioms įmonėms, o ne daugumai. Galima teigti, kad naujos darbo vietos atsiranda, kuriantis naujoms SVV įmonėms ir joms plečiantis, nepaisant to, didelės įmonės, kurios taip pat, plečiasi, kuria naujas darbo vietas. Galima konstatuoti, kad šie duomenys atskleidžia unikalų ir neproporcingą SVV indėlį į naujų darbo vietų kūrimą.

Inovacijų įvedimas – didelių kompanijų tyrimų skyriai paprastai koncentruojasi į esamų produktų tobulinimą, naujos idėjos, kurias pateikia didelėse kompanijose dirbantys darbuotojai, yra nustumiamos į šalį dėl to, kad nėra tiesiogiai susijusios su tos kompanijos gaminamais produktais arba vien dėl to, kad jos yra neįprastos. Pasak, J. Sloman, ir M. Sutcliffe (2004), SVV įmonės daug efektyviau vykdo tyrimus ir diegia naujoves savo veikloje. SVV įmonės yra pagrindinės ir svarbiausios novatorės, jos yra 1,8 – 2,8 karto, vienam darbuotojui, novatoriškesnės nei didelės korporacijos. Inovacijos turi didelės įtakos produktyvumui, nes tokiu atveju sukuriama geresni produktai ir gamybos metodai. SVV įmonės, kurios gali būti laikomos iniciatyvų centrais bei inovacijų šaltiniais, prisideda prie bendrojo šalies produktyvumo kėlimo.

Ekonominės konkurencijos skatinimas – konkurencija veikia kaip reguliatorius, jei konkurencija darosi nepakeliamą, neišvengiamai reikia SVV įmonių. Ne visos SVV įmonių konkurencinės pastangos būna sėkmingos, tačiau SVV įmonės gali priversti didžiąsias organizacijas prieš jas „stovėti ant pirštų galų“, daugybė SVV įmonių gali būti nelygiavertis varžovas vienai didelei ar net kelioms kompanijoms, dominuojančioms toje ūkio šakoje, tačiau SVV įmonių buvimas ūkio šakoje yra pageidautinas reiškinys rinkos sistemai.

Pagalba didelėms kompanijoms – SVV įmonės kai kurias funkcijas atlieka kvalifikuotiau, galima teigti, kad jos prisideda prie didžiųjų kompanijų sėkmės. Jei smulkios įmonės staiga dingtų iš rinkos, didžiosios kompanijos būtų apkrautos įvairiausiomis veiklomis ir uždaviniais, kuriuos jos gali atlikti, bet tik labai neefektyviai (E.V.Bartkus, 2007). Pagrindinės funkcijos, kurias SVV įmonės gali atlikti efektyviau, yra tiekimo ir paskirstymo funkcijos. *Tiekimo funkcija* - SVV įmonės veikia kaip didžiųjų įmonių tiekėjai ir subrangovai. Stambūs gamintojai įvairias prekes ir paslaugas perka ir šimtų įvairiausių SVV įmonių. Be tiesioginės paslaugų teikimo didelėms kompanijoms funkcijos SVV įmonės dar teikia paslaugas ir didžiųjų kompanijų vartotojams. *Paskirstymo funkcija* - nedidelė dalis didžiųjų gamintojų, gaminančių nebrangius vartotojiškus produktus, turi nuosavus didmeninės ir mažmeninės prekybos kanalus bei taškus. Mažmeninio tiekimo funkcijas didžiosios kompanijos perleidžia savo atstovams – distributoriams, kurie gali būti pasklidę po visą pasaulį.

Efektyvus paslaugų teikimas ir prekių gamyba – faktas, kad SVV įmonės išlieka konkurencinėje ekonomikos sistemoje, yra puikus įrodymas, kad SVV įmonių veikla yra efektyvi. Be to, ekonominiu požiūriu yra naudinga, kai smulkios įmonės ir stambios kompanijos papildo vienos kitą. Nauji ir dinamiški, dažniausiai nedideli ir dėl to itin lankstūs SVV atlieka daug svarbių funkcijų visuomenėje ir nacionalinėje ekonomikoje, SVV indėlis ekonomikoje: kuria pridėtinę vertę ir didina nacionalines pajamas; užpildo ribotas geografines, gamybines, paslaugų rinkas; kuria naujas darbo vietas; apmoko ir įdarbina daug nekvalifikuotų darbininkų; perskirsto išteklius, skatina konkuruoti; geriau tenkina specifinius bei pavienius vartotojų poreikius; veikia kaip šoko slopintuvai, nustatantys ekonominio pakilimo ir depresijų ribas; dekoncentruoja ekonomines jėgas ir sprendimų pasirinkimą; ypač nauji SVV, yra tarsi laboratorijos, kuriose galima pigiai išbandyti idėjas, produktus, paslaugas, naujas rinkas; yra tarptautinis korporacijų lopšys (Gineitienė, 2005).

Žvelgiant į pasaulio ir pirmaujančių ES šalių patirtį, matoma, jog jų rinkos ekonomikoje sveiką konkurenciją bei susijusią su ja ekonominę pažangą stimuliuoja ir stimuliuoja SVV, kadangi šis ūkio sektorius greičiausiai prisitaiko prie rinkos poreikių ir sukuria daug naujų darbo vietų, ypač paslaugų sferoje. SVV įmonės turi didžiulę reikšmę pereinamojo laikotarpio šalių ekonomikai. Jos

sudaro pagrindinę bendro šalies įmonių skaičiaus dalį, nes vyksta privatizavimas, kuriamos naujos įmonės, taip pat įmonės restruktūrizuojamos, o dėl to stambios įmonės skyla į smulkesnes. SVV įmonių gausa – tai augančios, sveikos ekonomikos požymis. Anot, Horno, SVV – vienas iš aštriausių gyvybingos rinkos ekonomikos „kampų“, ši veiklos forma sukuria palankesnes sąlygas verslininkystei ir verslo kūrybai. SVV nuolat atranda sau vietą rinkoje, jis turi puikią galimybę plėstis, palaikyti sveiką konkurenciją, kas savo ruožtu skatina bendrą šalies ekonomikos augimą.

Be SVV įmonių rinkos ekonomika negali nei funkcionuoti, nei tobulėti. SVV atlieka daug funkcijų, kurių ekonomiškai negali atlikti stambaus verslo kompanijos. SVV įmonės nedidelės ir turi ribotus išteklius, negali lygiomis sąlygomis konkuruoti su stambiais kompanijomis. Todėl visose išsivysčiusiose šalyse, nesvarbu, kokia jų ekonominės politikos koncepcija, orientuota į liberalizmą ar į socialinės rinkos ekonomikos modelį, tų šalių vyriausybės tenka paremti SVV, kad jos galėtų tapti visaverčiais konkurencijos subjektais (Stripeikis, Žukauskas, 2004).

Smulkaus ir vidutinio verslo paramos instrumentai Lietuvoje

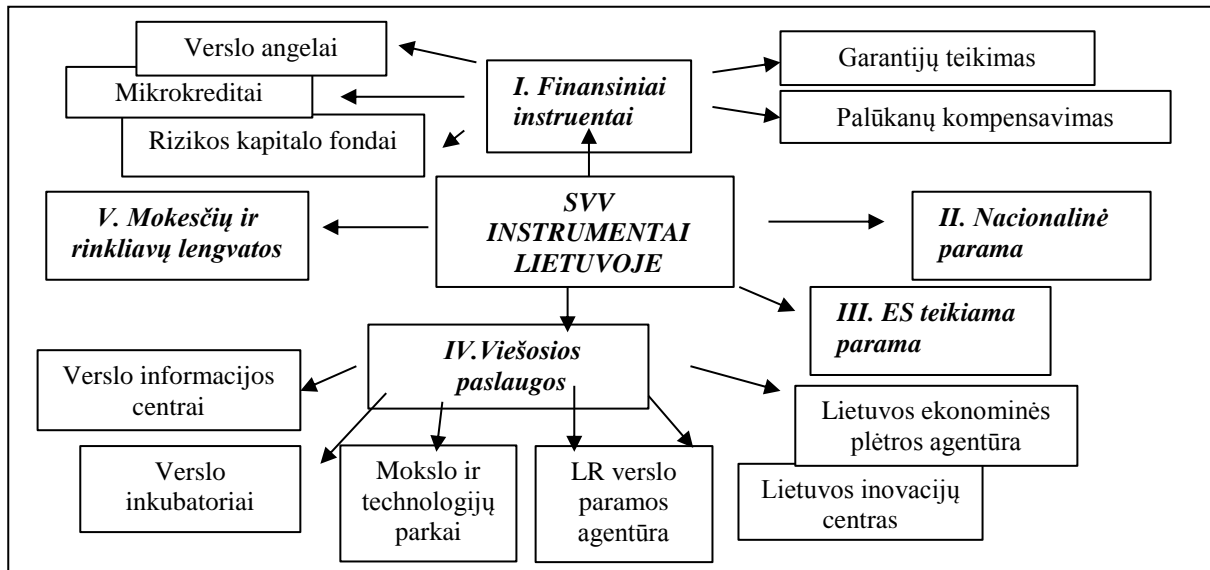
Siekiant sudaryti palankesnes sąlygas SVV plėtrai, naudojamos įvairios verslo rėmimo ir finansavimo formos bei šaltiniai. Kadangi gausu SVV paramos instrumentų, juos bendrai galima susisteminti į dvi grupes: *finansiniai instrumentai* – šiai grupei priskiriama regionų fondų parama, mikrokreditai, mokesčių lengvatos, garantijos, darbo biržos parama, komerciniai bankai bei rizikos kapitalo fondai ir *nefinansiniai instrumentai* – šiai grupei priklauso viešosios paslaugos, teisinės lengvatos, politiniai sprendimai, asociatyvinės struktūros, klasteriai ir nacionalinės technologijų platformos (L. Smaguraskienė, 2009). Paramas teikia tiek pati valstybė, tiek savivaldybės, paramą galima gauti iš ES ar kitų institucijų. Paramos formų yra įvairių: teikiamos konsultacijas, organizuojami mokymai, taip pat, teikiamos ir finansinės paramos bei lengvatos, kurios padeda SVV įsitvirtinti pradžioje. Paveiksle pateikti esminiai Lietuvos SVV paramos instrumentai: mokesčių ir rinkliavų lengvatos, finansiniai instrumentai, nacionalinė parama, ES teikiama parama ir viešosios paslaugos SVV. Finansiniai instrumentai išsiskaido į penkias grupes, o viešąsias paslaugas sudaro šešios įstaigų grupės.

I. Finansiniai instrumentai - SVV skatinti bei remti yra taikomi finansiniai instrumentai: lengvatinių paskolų teikimas, labai mažų paskolų teikimas, dalinis ar visiškas palūkanų dengimas, garantijų teikimas, kreditų draudimas, rizikos kapitalo investavimas, tam tikrų išlaidų kompensavimas, subsidijos darbo vietoms kurti ir kitos.

Mikrokreditai – tai SVV rėmimui skiriama paskola, kurios suma paprastai mažesnė nei šalies kredito rinkos siūlomų paskolų vidurkis, suteikiama smulkiam verslininkui lengvatinėmis sąlygomis. Šios finansavimo priemonės tikslas – sudaryti sąlygas SVV įmonėms bei fiziniams asmenims pradėti savo verslą, taip pat socialinėms įmonėms plėtoti savo verslą, naudojantis mikrokreditais, taip skatinant verslumą ir savarankišką užimtumą.

Mikrokreditų teikimas derinamas su konsultacijomis ir mokymais, kuriuos nemokamai organizuos finansinis tarpininkas, teiksiantis paskolas. Kiekvieno verslo pradžia turi būti parengtas kokybiškas verslo planas su realiais pasiekimo rodikliais, kurį parengti padeda paskirtas individualus konsultantas, kuruosiantis ir verslo plano įgyvendinimą. Lyginant su kitais bankų teikiama kreditais, mikrokreditoriams taikoma supaprastinta ir pagreitinta jų teikimo tvarka.

Garantijų teikimas - verslo subjektas, kreipdamasis į banką ar kitą kredito įstaigą dėl paskolos verslui pradėti ar plėsti, dažnai susiduria su bankui nepatrauklaus ar nepakankamo užstato problema. UAB „Investicijų ir verslo garantijos“ (INVEGA) padeda SVV subjektams išspręsti šią problemą, garantuodami pirmos paskolos dalies grąžinimą bankui iki 80 procentų paskolos sumos visoms investicinėms paskoloms ir iki 50 procentų paskolos sumos visai kitais atvejais. Likusios negarantuotos paskolos dalies grąžinimą bankas užsitikrina SVV subjekto pasiūlytais užstatais, įkeisdamas už paskolos sumą įsigytą turtą.

1 pav. Lietuvos SVV paramos instrumentai

Palūkanų kompensavimas - paskolų palūkanos kompensuojamos tik tada, kai paskolos yra paimtos su INVEGA garantija. INVEGA administruoja paskolų palūkanų kompensavimą.

Rizikos kapitalo fondai – tai fondai, kurie investuoja į naujai kuriamų, sparčiai augančių, perspektyvių įmonių akcinį kapitalą. Ši finansavimo forma paprastai būna brangesnė nei paskola ar lizingas, todėl ją reikėtų rinktis, jei įmonė negali pasiskolinti iš banko tiek pinigų, kiek jai reikia, arba tokiomis sąlygomis, kokioms jai reikia. Dažniausiai šie fondai įsigyja nuo 30 iki 50 procentų įmonės akcijų. Rizikos kapitalo fondų investicijos suteikia finansinį ir intelektualinį kapitalą, pagerina įmonės nuosavo bei skolinto kapitalo santykį įmonės balanso struktūroje, leidžia įmonei papildomai pritraukti kapitalą iš tradicinių finansinių įstaigų.

Verslo angelai - privatus neformalus investuotojas, finansuojantis naujas perspektyvias įmones ar verslo idėjas ar projektus, kartu perduodamas savo žinias, patirtį, verslo ryšius. „Verslo angelas“ investuoja į didelio rizikingumo projektus, kurių finansuoti nei rizikos kapitalo fondai, nei bankai neapsiima. 2007 metais VšĮ „Saulėtekio slėnis“ įkūrė pirmą Lietuvoje „Verslo angelų tinklą“, kuris skiria paramą, teikia konsultacijas, padeda rasti pažintis ir ryšius iniciatyviems verslininkams. Dažniausiai tai įmonių, išplėtojusių savo verslą, parama besikuriančioms įmonėms tiek finansiškai, tiek žiniomis ir patarimais, kai už tai „Verslo angelui“ atitenka dalis naujai besikuriančių įmonių akcijų.

II. Nacionalinė parama - SVV teikiama nacionalinė parama, kuri LR Ūkio ministerijai yra pavesta administruoti įvairias programas, kurioms vykdyti skiriami tam tikri valstybės biudžeto asignavimai. Savivaldybių institucijos gali skirti finansinę paramą SVV plėtrai iš įsteigtų SVV skatinimo fondų.

III. Europos Sąjungos (ES) teikiama parama - paprastai siekiant pasinaudoti ES lėšomis, įmonė turi pateikti projektą, kuris yra vertinamas ir tik dalis projektų yra patvirtinama, atsižvelgiant į įmonės veiklos pobūdį, projekto ir paramos programų apkrovą, ES gali finansuoti mažesnę ar didesnę projekto dalį. ES struktūrinį fondą sudaro Europos regioninės plėtros fondas, kuris numato investicijas į gamybą, Europos socialinis fondas, kuris remia projektus, sprendžiančius socialines problemas bei sanglaudos fondas, kurio parama skiriama transporto ir aplinkos apsaugos projektams.

IV. Viešosios paslaugos – SVV teikiamos viešosios paslaugos: informacijos, konsultacijų, mokymų, kvalifikacijos kėlimo ar perkvalifikavimo, metodinių ir kitų paslaugų: verslo pradžios, verslo planavimo, finansavimo šaltinių paieškos, finansų tvarkymo, personalo valdymo, inovacijų aktyvinimo, kooperacijos, technologijų plėtojimo ir kitais aktualiais klausimais.

Verslo informacijos centrai - tai valstybės sukurta paramos verslui infrastruktūra, kuria siekiama skatinti SVV įmonių steigimą ir plėtrą bei užtikrinti kokybiškų, lengvatinėmis sąlygomis teikiamų, verslo paslaugų prieinamumą visų Lietuvos regionų verslininkams. Verslo informacijos centrai – tai vienos ar kelių savivaldybių teritorijoje veikiančios viešosios įstaigos, kurios tos teritorijos SVV subjektams ir fiziniams asmenims, ketinantiems pradėti verslą, lengvatinėmis sąlygomis teikia verslo informaciją ir konsultavimo paslaugas. Šie centrai organizuoja mokymus, informacijos sklaidos renginius, įvairias verslumo skatinimo kampanijas, taip pat, tarpininkauja ieškant verslo partnerių Lietuvoje ir užsienio šalyse. Verslo informacijos centrai atlieka įmonių registravimo procedūras - rengia verslo planus ir kitą verslininkams reikalingą dokumentaciją. Konsultuoja ES struktūrinių fondų finansavimo klausimais ir rengia paraiškas ES struktūrinių fondų paramai gauti, teikia įvairias biuro paslaugas (LVPA, 2013).

Verslo inkubatorius - tai vienos apskrities ar kelių savivaldybių teritorijose veikianti viešoji įstaiga, kuri inkubuojamiems ūkio subjektams, lengvatinėmis sąlygomis nuomoja patalpas, techninę bei biuro įrangą, teikia verslo informacijos, konsultavimo ir mokymo paslaugas. Pagrindinis verslo inkubatoriaus tikslas – remti pradedančius verslininkus, skatinti naujų darbo vietų kūrimąsi, sumažinti veikiančių įmonių veiklos riziką ir padėti SVV įmonėms, turinčioms gerų verslo idėjų, bet finansiškai silpnoms pasiekti tokį lygį, kai jos gali savarankikai užsiimti ūkine, komercine veikla ir konkuruoti rinkoje. Verslo inkubatoriuje gali būti inkubuojami šie ūkio subjektai: gyventojai, įsigiję verslo liudijimą, mikroįmonės ir mažos įmonės.

Mokslo ir technologijų parkai - mokslo ir technologijų parkai yra pelno nesiekiančios organizacijos, veikiančios fizinių ir technologinių mokslų, inovacijų, žinių visuomenės, mokslinių tyrimų, mokslo, studijų ir verslo bendradarbiavimo srityse. Mokslo ir technologiniai parkai remia taikomuosius mokslinius tyrimus ir eksperimentinės plėtros darbus atliekančias SVV įmones, stiprina mokslo ir verslo ryšius, padeda komercializuoti mokslinių tyrimų įstaigų veiklos rezultatus. Mokslo ir technologijų parkai teikia juose įsikūrusiems ūkio subjektams informaciją, konsultacijas, mokymus ir metodinę pagalbą technologiniams verslams vystyti bei inovacijoms plėtoti aktualiais klausimais, taip pat, teikia paslaugas, susijusias su verslo patalpų bei įrangos nuoma.

Lietuvos ekonominės plėtros agentūra (LEPA) - viešoji įstaiga, įkurta 1997 metų rudenį, sujungus Lietuvos investicijų ir Lietuvos eksporto plėtros agentūras. LEPA yra pagrindinė nacionalinė institucija, kurios tikslai: skatinti bei pritraukti tiesiogines užsienio investicijas į Lietuvą, didinti Lietuvos prekių ir paslaugų eksportą, formuoti palankaus verslui ir investicijoms Lietuvos įvaizdį užsienio šalyse ir skatinti Lietuvos verslo konkurencingumo augimą. 2010 metais LEPA pakeitė pavadinimą į VšĮ "Investuok Lietuvoje" su misija teikti profesionalias paslaugas investuotojams ir Lietuvos valstybei, skatinant Lietuvos ekonomikos konkurencingumą, investicinių patrauklumą ir šalies žinomumą pasaulyje. Įstaigos vizija tapti pirmaujančia investicijas pritraukiančia viešąja įstaiga Europoje. Strateginiai tikslai: būti Lietuvos investicijų pritraukimo programos įgyvendinimo pagrindiniu varikliu, pritraukiant ir išlaikant kokybiškas užsienio investicijas, taip pat, didinti patrauklios investicijoms valstybės žinomumą bei užtikrinti išskirtinį klientų aptarnavimą, siekiant tapti viena iš geriausių Europos investicijų skatinimo agentūrų.

LR verslo paramos agentūra (LVPA) - LR ūkio ministerijos įsteigta pelno nesiekianti institucija, administruojanti ES paramos ir bendrojo finansavimo lėšas. Ji administruoja nacionalines ir ES paramos lėšas, skirtas Lietuvos verslo, turizmo ir energetikos sektoriams plėtoti.

Lietuvos inovacijų centras (LIC) - pelno nesiekianti organizacija, teikianti inovacijų paramos paslaugas SVV įmonėms, mokslo ir studijų institucijoms, Lietuvos verslo asocijuotoms struktūroms ir verslo paramos organizacijoms. Realizuodamas tikslus LIC teikia nemokamas viešąsias inovacijų paramos paslaugas ir vykdo inovacijų skatinimo veiklą. Lietuvos inovacijų centras veiklą organizuoja tik projektų pagrindu, nes LIC dalyvauja konkursuose, kuriuose teikia projektines paraiškas pagal ES, kitų tarptautinių organizacijų bei Lietuvos valdžios institucijų administruojamas programas, laimėjus konkursus, gaunamas veiklos finansavimas.

V. Mokesčių ir rinkliavų lengvatos - siekiant skatinti SVV valstybė taiko mokesčių ir rinkliavų lengvatas, LR išskiriamos tokios mokesčių lengvatos: gyventojų pajamų mokesčio, nekilnojamo turto mokesčio, pelno mokesčio, PVM, valstybinio socialinio draudimo įmokų, žemės

mokesčio, privalomojo sveikatos draudimo įmokų lengvatos. Savivaldybių tarybos savo biudžeto sąskaita turi teisę sumažinti žemės, nekilnojamo turto ir kai kuriuos kitus mokesčius, arba visai nuo jų atleisti.

Paramos smulkiam ir vidutiniam verslui efektyvumo vertinimas

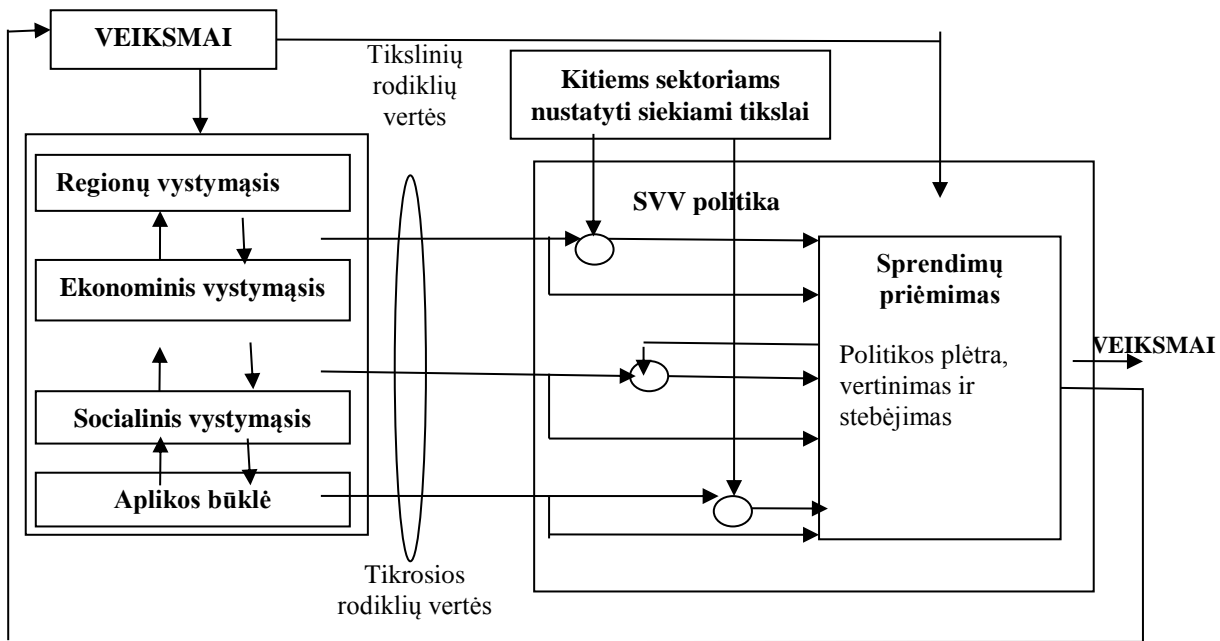
Efektyvumo sąvoka plačiai taikoma ekonomikos teorijoje, tačiau, priklausomai nuo konkrečios tyrimų srities, gali būti interpretuojama įvairiai. Dažniausiai efektyvumas suprantamas kaip gamybos išteklių panaudojimo lygis, garantuojantis didžiausią produkcijos apimtį. Terminas “efektyvumas“ dažnai, bet neteisingai yra vartojamas kaip produktyvumo, sugebėjimo pagaminti kokį nors produktą nepriklausomai nuo jo rinkos vertės, sinonimas. Produktyvumas paprasčiausiai reikalauja, jog tai, kas yra pagaminama, turėtų ir savo vertę rinkoje, tuo tarpu efektyvumas versle ar veikloje naudojamas, kaip rodiklis, kuris apibūdina kokybiško rezultato ir sąnaudų santykį arba jų atitikimo laipsnį. A. Perrels (2001), linkęs pabrėžti efektyvumą, kaip politikos priemonę, kuri yra traktuojama kaip nenutrūkstamas procesas. Norint apibrėžti efektyvumo terminą, ir tai darant aiškumo vardan, patartina atskirti jį nuo kitų glaudžiai susijusių terminų. Efektyvumo sąvoka apima nustatyto tikslo pasiekimą.

Paprastai didžioji dalis valstybės politikos priemonių, siekdamas įgyvendinti konkrečius tikslus, prieštarauja kitos įgyvendinamos politikos tikslams. Valstybės politikos harmonizavimas darnaus vystymosi prioritetų požiūriu padeda gerinti valstybės valdymo efektyvumą, kuris Lietuvoje yra problematiškas. Todėl labai svarbus klausimas yra įtakos darniam vystymuisi arba darnumo vertinimas, leidžiantis nustatyti valstybės politikos, atitinkančios viešąjį interesą, įtaką darnaus vystymosi tikslams Lietuvoje, ir, remiantis šiais kriterijais, palyginti įvairių politikos priemonių ekonominį, socialinį ir aplinkosauginį efektyvumą (darnumą) bei pateikti rekomendacijas dėl politikos priemonių (Štreimikienė, Mikalauskiene, 2009).

Politikos priemonės efektyvumas turėtų būti vertinamas pagal šios priemonės poveikį pagrindiniams darnaus vystymosi tikslams. Toks vertinimas padėtų užtikrinti priimamų politikos priemonių suderinamumą bei pasiekti sinergetinį politikos priemonių efektą, kai priimamos priemonės leidžia įgyvendinti prisiimtus šalies prioritetinius darnaus vystymosi tikslus. Darnus vystymasis – tai plėtra, tenkinanti žmonijos reikmes dabar, neapribojant galimybių ateities kartoms tenkinti savąias. Lietuvos nacionalinė darnaus vystymosi strategija (toliau – Strategija) buvo patvirtinta 2003 m. rugsėjo 11 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 1160. Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos pagrindinis tikslas suformuluotas būtent taip – suderinti aplinkos apsaugos ir ekonominio bei socialinio vystymosi interesus, užtikrinti švarią ir sveiką aplinką, veiksmingą gamtos išteklių naudojimą, visuotinę ekonominę visuomenės gerovę bei stiprias socialines garantijas ir per strategijos įgyvendinimo laikotarpį (iki 2020 m.) pagal ekonominius, socialinius bei gamtos išteklių naudojimo veiksmingumo rodiklius pasiekti dabartinį Europos Sąjungos šalių (senbuvių) vidutinį lygį, o pagal aplinkos taršos rodiklius neviršyti ES leistinių normatyvų, įgyvendinti tarptautinių konvencijų, ribojančių aplinkos teršimą ir indėlį į globalinę klimato kaitą, reikalavimus (Lietuvos Respublikos ūkio ministerija, 2003).

Lietuvos darnaus vystymosi strateginiai prioritetai ir principai išdėstyti remiantis nacionaliniais Lietuvos interesais, savitumu, ES darnaus vystymosi strategija bei kitomis programinių dokumentų nuostatomis. Kadangi pereinamosios ekonomikos valstybėse vystymosi problemų yra kur kas gausiau nei ES valstybėse, Lietuvos darnaus vystymosi prioritetų daugiau. Pirmiausia atsižvelgiant į palyginti žemą pereinamosios ekonomikos šalių ūkio išsivystymo lygį ir žymų transformacinį jo nuosmukį, būtina sėkmingo Lietuvos darnaus vystymosi sąlyga – pakankamai spartus ir stabilus ekonomikos augimas. Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje nustatyti kiekybiniai darnaus vystymosi rodikliai, būtini monitoringui vykdyti. Juos galima sugrupuoti į aplinkos būklės, ekonominius bei socialinio vystymosi bei regionų vystymosi rodiklius.

Siekiant formuoti ir vystyti darnią SVV plėtojimo politiką būtina sistemingai lyginti pasirinktų rodiklių pasiektą tikrąją vertę su siekiamąją verte taip įvertinant politikos vystymosi darnumą 2 paveiksle pavaizduotas siekiamų ir esamų rodiklių verčių santykis.

2 pav. Darnios SVV politikos efektyvumo vertinimas

Integruotas SVV politikos priemonių darnumo vertinimas turėtų prasidėti nuo politikos poveikio recipientų identifikavimo – sektorių ar jų grupių, kuriuos palies konkrečios nagrinėjamos priemonės įgyvendinimas, bei nustatymo, kaip ta intervencija į rinkas paveiks visas poveikio sritis. Nustačius politikos priemonės įgyvendinimo efektus bei jų tarpusavio ryšį, reikia apskaičiuoti skirtingus šio poveikio rezultatus ir juos palyginti. Kartais tai padaryti sunku, nes intervencijos į rinkas poveikis nėra tiesioginis ir pasireiškia per ilgą vieno su kitu susijusių poveikių grandinę.

Socialinių, aplinkosauginių ir ekonominių intervencijos į rinkas pasekmių įvertinimas leidžia priimti sprendimą dėl galimų priemonių įgyvendinimo (Kostka, Moslener, Andreas, 2013; Ciemleja, Lace, 2011), remiantis sąnaudų ir naudos analize, kai priemonės įgyvendinimo nauda palyginama su jos įdiegimo sąnaudomis. Standartinė taisyklė intervencijai į rinkas pateisinti turėtų būti sąlyga, kad bendra priemonės įgyvendinimo nauda yra didesnė už jos įgyvendinimo sąnaudas, t. y. intervencija į rinkas padidina ekonominę gerovę. Tačiau ne visus aplinkosauginius ir socialinius poveikius galima kiekybiškai įvertinti. Vieną kitam prieštaraujančius efektus įvertinti galima, tik atlikus daugiakriterinę analizę, – ji įgalina priimti sprendimus, atsižvelgiant į aibę kartais vienas kitam prieštaraujančių kriterijų. Siekiant rasti racionalų sprendimą, parenkama aibė kriterijų, jiems suteikiami skirtingi svoriai, o šie kriterijai išreiškiami vienodais matavimo vienetais.

IŠVADOS

1. Įgyvendinant SVV vystymo politiką Lietuvoje kuriami ir taikomi skirtingi SVV paramos instrumentai: finansiniai instrumentai apima paramą, teikiant paraiškas ES struktūrinių fondų paramai gauti, naudojantis savivaldybių SVV skatinimo fondų teikiama parama, įgyvendinant regionų skatinimo fondų organizuojamas priemones, naudojantis lengvatinais kreditais, mokesčių lengvatomis ir pan., tuo tarpu nefinansinė parama įmonėms teikiama per verslo informacijos centrus, verslo inkubatorius bei mokslo ir technologijų parkus.
2. Formuojant SVV politiką, labai svarbu įvertinti šios politikos ekonominę, socialinę ir aplinkosauginę poveikį pagal svarbiausius strateginius šalies prioritetus, toks pasėkmių įvertinimas leidžia priimti sprendimus dėl tolimesnio politikos įgyvendinimo eigos.
3. Įgyvendinant SVV paramos politiką labai svarbu vertinti vykdomos paramos efektyvumą bei parinkti efektyviausius SVV paramos instrumentus. SVV politikos vertinimui siūloma taikyti rodiklių sistemą, kuri būtų sudaryta iš nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje numatytų rodiklių, sudarytų iš ekonominių, socialinių, regionų plėtotos ir aplinkosauginių rodiklių.

LITERATŪRA

1. Bartkus, E. V. (2007). *Smulkaus ir vidutinio verslo vadyba*. Vilnius: VU.

2. Ciemleja, G. Lace, N. (2011). The Model of Sustainable Performance of Small and Medium-sized Enterprise. *Engineering Economics*, 22 (5), p. 501-509.
3. Garvin, D. A. (2000). *Learning in Action: A Guide to Putting the Learning Organization to Work*. Boston: Harvard Business School Press.
4. Gineitienė, Z. (2005). *Verslo kūrimas ir valdymas*. Vilnius: Rosma.
5. Kostka, G. Moslener, U. Andreas, J. (2013). Barriers to increasing energy efficiency: evidence from small- and medium-sized enterprises in China. *Journal of Cleaner Production*, 57, p. 59-68.
6. Lietuvos Respublikos Ūkio ministerija. (2003) *Nacionalinė darnaus vystymosi strategija*.
7. Lietuvos verslo paramos agentūra (LVPA). (n.d). Paimta 2013 12 10 iš LVPA tinklapio: <http://www.lvpa.lt/Default.aspx>
8. Lukaševičius, K. Martinkus, B. (2002). *Mažųjų ir vidutinių įmonių vadyba*. Kaunas: Technologija.
9. Perrels, A. (2001). *Efficiency and Effectiveness of Policy Instruments: Concepts and Practice*. Copenhagen: Government Institute of Economic Research.
10. Sloman, J. Sutcliffe, M. (2004). *Economics for Business*. Spain: Pearson Education.
11. Smaguraskienė, L. (2009). *Finansinė verslo skatinimo sistema Lietuvoje*. *Annales Geographicae*, 42 (1-2), p. 66.
12. Stripeikis, O. Žukauskas, P. (2004). *Smulkaus ir vidutinio verslo aplinka Lietuvos ir ES rinkose. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 31, p. 209-228.
13. Štreimikienė, D. Mikalauskienė, A. 2009. Integruotų rodiklių taikymas nacionalinės energetikos strategijos monitoringui. *Energetika*, 3, p. 158–167.

EVALUATION OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS SUPPORT EFFICIENCY IN LITHUANIA

Indrė Šikšnelytė, Birutė Krikščiukienė

Kolping University of Applied Sciences

Egidija Kvedaraitė

Vilnius University

SUMMARY

Small and medium-sized enterprises (SME) play a major role in economic growth. SME are appreciated as being one of the most perspective sectors of economy in the country, which stimulate the development of productive forces perfectly, help to deal with the establishment of new vacancies effectively and maintain the social stability. In difficult economy period, expansion of small and medium business became one of the most priority targets of economic policy. Despite the fact that the government of Lithuania promotes enterprise in various ways, it is important to notice if small and medium enterprises are able to take advantages of these means of support. The article deals with criteria for the government support to SME efficiency. A methodology of government support efficiency evaluation based on sustainability criteria is proposed.

KAIMO TURIZMO KLASTERIAI: NOVATORIŠKO SMULKAUS IR VIDUTINIO VERSLO NAUDA, KLIŪTYS

VITALIJA VANAGIENĖ

Aleksandro Stulginskio universitetas

BIRUTĖ KRIKŠČIUKINĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Nors kaimo turizmas Lietuvoje pakankamai išvystytas, tačiau atsižvelgiant į tai, jog vartotojai tampa vis įnoringesni, verčia ieškoti alternatyvių būdų veiklai įvairinti ir jai gerinti. Šiuolaikiniai kaimo turistai ieško ne tik ramybės, tačiau veiklos lauke, pramogų ir kitų paslaugų. Dažnai viena kaimo turizmo sodyba visų paslaugų pasiūlyti negali, tačiau artimų sodybų veiklos srityse galima rasti klientui pageidaujamy. Tad, siekiant išlaikyti klientą ir jį pritraukti viena iš alternatyvų tampa - inovatyvių verslo modelių paieška, klasterių pavyzdžiu, kaip vienu iš labiausiai pritaikomų praktikoje kaimo turizmo (Štoković, Gržinić, 2008) industrijoje. Šiuo straipsniu keliamą problema - kokia klasterio kaip verslo modelio formos nauda kaimo turizmui ir pagrindinės integracijos kliūtys? Jai spręsti užsibrėžtas tikslas – pateikti klasterių kaip novatoriško verslo modelio integracijos naudos ir kliūčių modelį. Tikslui pasiekti remtasi mokslinės literatūros analize ir jos sinteze, grafiniu modeliavimu.

Raktiniai žodžiai: gairės, inovatyvumas, kaimo turizmas, klasteris, verslo modelis.

ĮVADAS

Natūralus Lietuvos kaimo vietovių patrauklumas yra geras pagrindas kaimo turizmo plėtrai, tačiau ši išteklių bazė nėra pakankama, siekiant užtikrinti greitą ir sėkmingą turizmo plėtrą šiame regione. Tad viena iš alternatyvų tampa - inovatyvių verslo modelių paieška.

Verslo modelio sąvoka yra viena iš dažniausiai aptariamų ir diskutuojamų sąvokų šiandien įvairiuose mokslui ir verslui skirtuose leidiniuose. Verslo modelis suprantamas ir analizuojamas kaip šiuolaikinis verslo įmonių, siekiančių labiau integruotomis į pasaulinę rinką, konkurencingumo didinimo priemonė rinkoje. Mokslininkai ir praktikai sutaria dėl vieno, kad verslo modelis bendrąją prasme yra logika, kuria vadovaujantis įmonė sukuria ir pateikia vertę vartotojui, uždirba iš to pinigų ir prisideda prie visuomenės gerovės kūrimo. Kitaip tariant, tai būdas įmonei komercializuoti naujas idėjas, išlaikyti ir kurti naują vertę, geriau tenkinti vartotojų poreikius. Tačiau, nepaisant plataus masto diskusijos, vieningo verslo modelio koncepto aiškinimo nėra (George, Bock, 2011). Tad jų formų paieškos nėra išbaigtos ir reikalauja pritaikomumo konkrečios veiklos atžvilgiu, šiuo požiūriu kaimo turizmui.

Pažymima, jog inovaciniai verslo modeliai kaimo vietovėse vis dažniau aptariami, pabrėžiant klasterių svarbą (Štoković, Gržinić, 2008).

Problema. Kokia klasterio kaip verslo modelio formos nauda kaimo turizmui ir pagrindinės integracijos kliūtys?

Problemos ištyrimo lygis. Apie turizmą rašė (Cunha, Cunha, 2005; Ramanauskienė, Astromskienė, Andriūnas, 2010; Štoković, Gržinić, 2011 ir kt.), klasterių kūrimosi barjerus (Stalgienė, 2010), turizmo klasterį užsiminė (Labanauskaitė, 2011; Ferreira, Estevao, 2009), tačiau galimybes jų pritaikymo kaimo turizmo sričiai daugiau analizuotos tik užsienio literatūroje (Soteriades, Tyrogala, Varvaressos, 2009; Boskovic, Tomić, Tomić, 2010).

Tyrimo objektas – klasterių kaip novatoriško verslo modelio integracijos nauda ir klūtys.

Tyrimo tikslas – pateikti klasterių kaip novatoriško verslo modelio integracijos naudos ir kliūčių modelį.

Tyrimo tikslui pasiekti numatomi tokie **uždaviniai:**

- 1) Apibrėžti kaimo turizmo klasterio, inovatyvaus verslo modelio sąvokų sąveiką.
- 2) Identifikuoti kaimo turizmo klasterio pagrindinę naudą ir integravimosi kliūtis.

Tyrimo metodika. Tyrimo tikslui pasiekti remtasi mokslinės literatūros analize ir jos sinteze, grafiniu modeliavimu.

Kaimo turizmo klasteris inovatyvaus verslo modelio sąvokoje

Terminas „verslo modelis“ pirmą kartą buvo pavartotas 1957-ųjų metų moksliniame straipsnyje, o tuo tarpu mokslinio straipsnio pavadinime – 1960 m., tačiau, tik XX a. pabaigoje pats terminas pradėtas naudoti dažniau ir nuo to laiko mokslo darbuose, siekė ne tik tiksliau apibrėžti pačią sąvoką bet ir išskirti verslo modelį sudarančius elementus, tačiau tik pastaraisiais metais, pradėta plėtoti inovatyvių verslo modelių idėją, kaip inovatyvaus verslo modelio koncepciją, siejant su naujo verslo kūrimu ar esamojo pertvarkymu (Lukošiūnas, Galbuogienė, 2012).

Šiuo atveju verslo modelis turėtų būti aiškinamas kaip įmonės planas, nurodantis kaip jis veikia ir kaip kuria vertę suinteresuotoms šalims. Taigi, verslo modelis tarnauja įmonėms, kaip planas, kuriame išdėstomos verslo struktūros kūrimo, įgyvendinimo galimybės (Lukošiūnas, Galbuogienė, 2012).

Kalbant apie kaimo turizmo klasterį visų pirma tikslinga aiškiai apibrėžti kaimo turizmo paslaugos sąvoką, kuri yra šios klasterio veiklos kontekstas.

Kaimo turizmo paslauga nusakoma, kaip kaimo gyvenamojoje vietovėje ūkininko sodyboje ar individualiame gyvenamajame pastate teikiama specialaus apgyvendinimo paslauga, kurios tiekėjai privalo:

1) turėti turistams apgyvendinti pritaikytą sodybą ar atskirus pastatus, kuriuose apgyvendinimui skirtų kambarių (numerių) yra ne daugiau kaip 20;

2) sudaryti kaimo turizmo paslaugos teikimo reikalavimus atitinkančias sąlygas (LR Žemės ūkio ministerija, 2006).

Kaimo turizmas laikomas vienu iš sparčiausiai augančių turizmo paslaugų sektorių Lietuvoje (Ramanauskienė, Astromskienė, Andriūnas, 2010), kuris lankytojus pasak Štoković, Gržinić, (2011), traukia pagrįdė dėl trijų aspektų:

- paslaugų techninės kokybė, kuri apima pastatų, įrangos ir funkcionalumo estetiką: pastato architektūrą, interjerą, dizainą patalpų dekorą, garso ir šviesos sistemų techninę tvarką ir t.t.;
- funkcinę kokybę, kuri apima: svetingumą, patogumą, supratingumą, informacijos kokybę - jos atnaujinimą, patikimumą, juntamumą ir t.t.;
- aplinką, kurią suformavo gamtos kompleksas – klimatas. Tai aplinkai draugiško turizmo regiono architektūra, vietos gyventojai ir kt.

Tai anot Štoković, Gržinić, (2011), geriau pažintų vartotojai, jei kaimo turizmas funkcionuotų kaip klasteris. Verta pažymėti, jog klasterių kūrimas, kaip ekonominio augimo skatinimas tapo populiaria ekonominės politikos priemone visame pasaulyje (Stalgienė, 2010). Cunha, Cunha, (2005) klasterį apibūdina kaip konkurencingumo ir tvarumo poveikio ekonomikai rezultata.

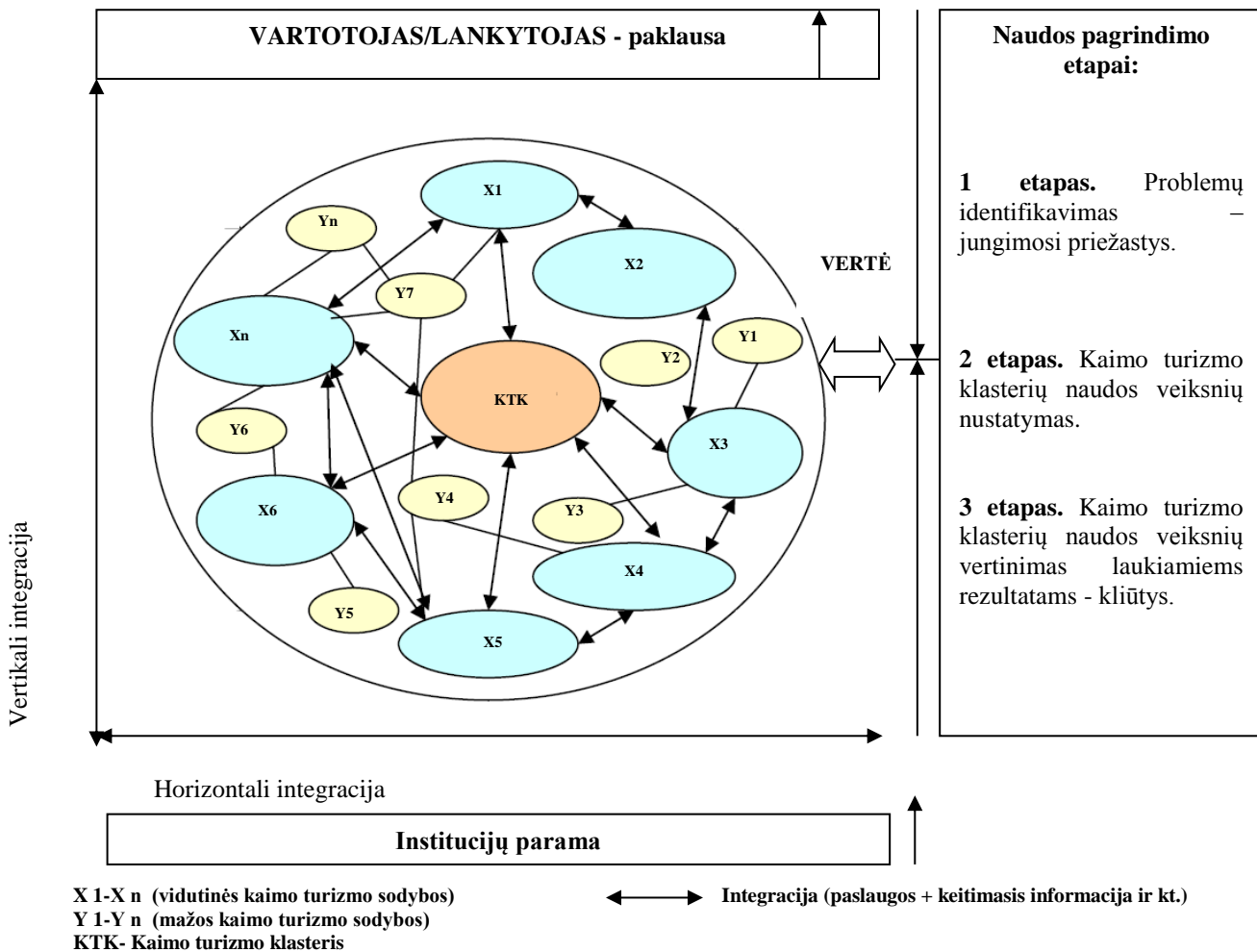
Tuo tarpu *kaimo turizmo klasteris* gali būti apibrėžiamas kaip apimantis geografinės vietovės turizmo išteklius, paslaugas ir infrastruktūrą, turizmo paslaugų teikėjų ir administracinių institucijų integruotą veiklą, kuriant vartotojų poreikius tenkinančius turizmo produktus ir paslaugas (Andrulienė, Mačerinskienė, 2007; Cunha, Cunha, 2005; Soteriades, Tyrogala, Varvaressos, 2009), išsiskiriant jų verte ir inovacijomis (Malakauskaite, Navickas, 2010), koncentruotis ties papildančių viena kitą, netgi konkuruojančių įmonių (Andrulienė, Mačerinskienė, 2007; Nordin, 2003).

Remiantis Andrulienė, Mačerinskienė (2007), galima teigti, jog kaimo turizmo klasterio tikslas – sukurti ir įgyvendinti vieningą šalies ar regiono turizmo sektoriaus strategiją, kuri padidintų šalies kaimo turizmo konkurencingumą, pritrauktų daugiau turistų.

Kaimo turizmo klasterio nauda ir integracijos kliūtys

Visu pirma, kaimo turizmo klasteris turi apimti tam tikro regiono kaimo turizmo paslaugų teikėjų jungimąsi, pvz., dėl tam tikrų paslaugų suteikimo derinių (Nordin, 2003). T.y., kalbant apie tipinį kaimo turizmo klasterį, turizmo paslaugų kokybė priklauso ne tik nuo pagrindinio traukos objekto, bet ir nuo papildomų paslaugų (kokybės ir veiklos efektyvumo).

Kadangi kaimo turizmo klasterio nariai yra tarpusavyje susiję, vieno nario efektyvi veikla, gali sąlygoti ir kitų narių sėkmę (1 pav.) (Andrulienė, Mačerinskienė, 2007).

1 pav. Kaimo turizmo klasterio naudos ir kliūčių modelis

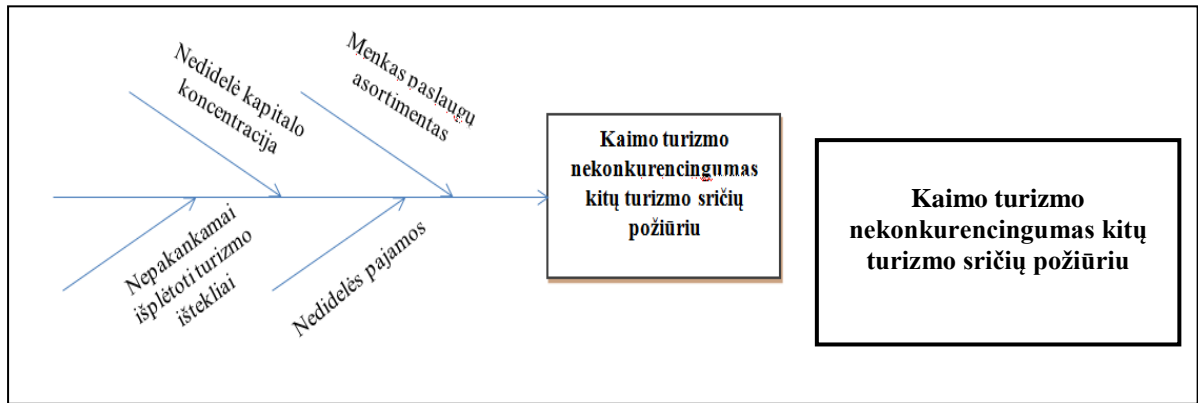
(sudaryta pagal Labanauskaitė, 2011; Nordin, 2003; Cunha, Cunha, 2005; Soteriades, M. D., Tyrogała, Varvaressos, 2009)

Keitimasis informacija tarp kaimo turizmo įmonių, kurios yra klasterio dalis, užtikrina veiksmingą komunikacijos nukreipimą klientui (Cunha, Cunha, 2005). Klasterio dalyviai, padedantys įgyvendinti šią koncepciją – ministerijos, turizmo departamentai, universitetai ir mokslo ekspertai, verslo įmonės ir turizmo asociacijos, kitos viešojo sektoriaus institucijos (Andrulienė, Mačerinskienė, 2007). Kaimo turizmo klasterių dalyviai (veikėjai) turi būti susiję bendromis technologijomis ir žiniomis. Glaudūs klasterio narių tarpusavio ryšiai padidina atskirų narių veiklos efektyvumą, todėl ir galutinis bendras rezultatas yra didesnis nei tas, kuris būtų, jei kiekvienas narys veiktų atskirai (Andrulienė, Mačerinskienė, 2007). Remiantis sukomponuotu modeliu (1 pav.) tikslinga išskirti pagrindines **jungimosi prielastis – problemas (1 etapas)** (2 pav.).

2 etapas. Kaimo turizmo klasterių naudos veiksmų nustatymas. Šiame etape į kaimo turizmo klasterį turime pažvelgti iš dviejų integravimosi krypčių (horizontalios ir vertikalios).

Horizontali kaimo turizmo klasterizacija - kuriant strateginius aljansus/tinklus, jei nustatyta susitarimuose. Gali būti dviejų rūšių susitarimai: tarp įmonių, kurios turi tą pačią pagrindinę veiklą, t.y., tarp įmonių su apgyvendinimo, pramogų, transporto ir maitinimo paslaugų atotrūkiui spręsti per keitimąsi informacija, siūlant turizmo paslaugas. Antra, susitarimai tarp įmonių, dirbančių su tos pačios grupės klientais, pelnant jų pasitenkinimą, bet siūlant skirtingus paslaugų komponentus.

Vertikali kaimo turizmo klasterizacija - kuriant strateginius aljansus/tinklus, kur veiklos būdai yra daugiau susitarimo objektas tarp partnerių, suteikiant paslaugas į kitas, mainais už apmokėjimą (paslaugų teikimo grandinėje) (Cunha, Cunha, 2005). Lentelėje pateikiamos daugelio autorių išskirtos klasterių naudos, kurios pritaikytos kaimo turizmui.

2 pav. **Kaimo turizmo klasterių poreikio pagrindimas – probleminės priežastys**
(Sudaryta pagal Labanauskaitė, 2011)

Pažymima, jog kaimo turizmo klasterių veiklos plėtra ateityje priklausys nuo valstybės paramos (Boskovic, Tomić, Tomic, 2010). Finansiniu naudos požiūriu, kaimo plėtros klausimas apima institucijų, skirtų įvairių paramos formų įvairovė. Vienas iš svarbiausių aspektų yra valstybės finansinė parama, tad svarbus žingsnis siekiant paspartinti kaimo turizmo klasterizacijos procesą numatytas „Paramos kaimo plėtrai 2014-2020 m. reglamentavimo pasiūlymas“, kurio 36 straipsnyje, 2 punktu yra numatyta Naujai suformuotų klasterių ir tinklų kūrimo parama. Tai turėtų gerokai prisidėti prie šio proceso spartėjimo (Daugalienė, 2012). Tačiau, tyrimai rodo (Soteriades ir kt., 2009), jog kaimo turizmo klasteriai yra veiksmingi veikti konkurencinėje aplinkoje, su ja „susidraugaujant“ ir turint didesnės naudos dėl lankytojų paklausos.

1 lentelė

Kaimo turizmo klasterių naudos (sudaryta autorės)

Andrulienė, Mačerinskienė (2007)	Cunha, Cunha (2005), Nordin (2003)
<ul style="list-style-type: none"> • Klasterizacijos politika yra viena svarbiausių šalies ar regiono tarptautinio konkurencingumo didinimo priemonių; • Klasteris suteikia galimybę mažoms ir vidutinio dydžio įmonėms konkuruoti globalioje rinkoje; • Klasteris negali būti ekonominė sistema, kurios viduje nėra konkurencijos; • Klasteriai yra galingas inovacijų kūrimo ir spartaus diegimo instrumentas; • Kaip partneriai veikiančių įmonių ir kitų rinkos dalyvių grupės (klasterio) viduje susiformuoja intensyvūs žinių mainų srutai, kurie dėl vidinės ir išorinės konkurencijos intensyviai eksploatuojami, veikdami inovacinę veiklą ir spartų tokios grupės konkurencinio pranašumo didėjimą, ekonominį augimą; • Klasteryje veikiančios įmonės turi galimybes mokytis vienos iš kitų, ieškoti būdų bendroms ar susijusioms problemoms spręsti; • Klasterizacija duoda naudos ne tik verslui, bet ir valstybei – dėka klasterizacijos paremtų iniciatyvų, užtikrinama tvirtesnė klasterio apimančios teritorijos ekonomika. 	<ul style="list-style-type: none"> • Įmonių verslumo didinimas bendradarbiaujant; • Produktivi specializacija; • Kolektyvinė infrastruktūra; • Padidėjusio sugebėjimas derėtis kartu su žaliavų ir komponentų tiekėjais; • Palengvina naujų verslo modelių plėtrą ir įsisavinimą; • Keitimasis technikos ir rinkos informacija • Konsorciumai perkant ir parduodant paslaugas; • Bendra rinkodaros kampanija; • Sąveika ir sinergija, kylanti iš bendrų veiksmų.
Štoković, Gržinić (2011)	Andrulienė, Mačerinskienė (2007), Ferreira, Estevao (2009)
<ul style="list-style-type: none"> • Sisteminiai santykiai tarp įmonių išteklių, įgūdžių, paskirstymo kanalų; • Klasteriai turi mažesnes veiklos sąnaudas (dėl specializuotų paslaugų); • Prieiga prie technologijų; • Know-how rinka. 	<p>Nauda pagal bendras veiklas, kuriomis galėtų dalintis klasterio nariai:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rinkodara (paslaugos, rinkos informacija, rėmimas); • įsigijimai (mažesnės kainos žaliavai/atsargoms įsigyti); • mokymai, žmogiškieji ištekliai, gebėjimų tobulinimas; • transportavimas ir pristatymas; • kokybės kontrolė; • įrengimai ir infrastruktūra; • finansavimas (kredito garantijos kolektyviniame lygmenyje).

3 etapas. Kaimo turizmo klasterių naudos veiksmų vertinimas laukiamiems rezultatams

- **kliūtys.** Boskovic, Tomić, Tomic (2010) pažymi, jog finansiniai ir žmogiškieji ištekliai, nors ir svarbūs, tačiau nėra varomoji jėga, o daugiau kaimo turizmo plėtros kliūtys. Autoriai pagrįdę įvardija finansavimo gavimo sudėtingumą, taip pat jo netolygumą paskirstant lėšas tarp regionų/rajonų, nepakankamai skiriama lėšų veiklos populiarinimui.

Žmogiškųjų išteklių apribojimų sritys yra susiję su nuolat mažėjančiu dirbančių gyventojų skaičiumi žemės ūkyje, kaime. Taip pat nepalanki šio regiono gyventojų kaip verslininkų amžiaus ir išsilavinimo struktūra, nepakankamas išsimokslinimo lygis. Dėl šių veiksmų pastebima tendencija kaimo turizmo savininkų motyvacijos stoka dėl įsivaizduojamų sunkumų dėl jungimosi į klasterius ne tik dėl biurokratinių formalumų, paramos, bet ir nesuvokimo - „kaip galima dirbti kartu su konkurentu“.

Ateityje, ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas kaimo turizmo klasterių naudos švietimui ir diskutavimui tarp kaimo turizmo sodybų savininkų jų tobulinimo. Švietimo programa turėtų apimti ne tik kaimo turizmo sodybų savininkus, bet ir vietos bendruomenę kaip netiesioginį dalyvių, kurie gali pateikti taip pat esminius pasiūlymus, lengvinti nagrinėjamo proceso integralumą. Be to, Štoković, Gržinić (2011) pažymi, jog klasteriai turi gyvavimo ciklą (priešįvediminis, įvedimo, augimo, brandos, smukimo), tad tai taip pat gali būti kaimo turizmo sodybų nenoru jungtis.

IŠVADOS

1. Apibrėžiant kaimo turizmo klasterio kaip inovatyvaus verslo modelio sąvokoje sąveiką, nustatyta, jog kaimo turizmo klasteris - apimantis geografinės vietovės turizmo išteklius, paslaugas ir infrastruktūrą, turizmo paslaugų teikėjų ir administracinių institucijų integruotą veiklą, kuriant vartotojų poreikius tenkinančius turizmo produktus ir paslaugas, išsiskiriant jų verte ir inovacijomis koncentruotis ties papildančių viena kitą, netgi konkuruojančių įmonių, naudojantis horizontalia ir/vertikalia integracija. Taip labiau atskleidžiant šalies kultūrą ir paveldą, skatinant kaimo turizmą – vartotojų paklausą.
2. Identifikuojant kaimo turizmo klasterio pagrindinę naudą nustatyta, jog ją galima būtų įvardinti šiais aspektais: įmonių verslumo didinimas bendradarbiaujant; bendra rinkodara, galingas inovacijų kūrimo ir spartaus diegimo instrumentas, turi mažesnes veiklos sąnaudas (dėl specializuotų paslaugų), ko pasekmė, jog užtikrinama tvirtesnė klasterio apimančios teritorijos ekonomika. Pagrindinės kliūtys: finansiniai ir žmogiškieji ištekliai bei tikimybė dėl klasterio gyvavimo ciklo (smukimo etapo), nepasiteisinus lūkesčiams.

LITERATŪRA

1. Andrulienė, R., Mačerinskienė, A. (2007). *Mokslinis tyrimo darbas. kurortologijos tyrimų klasterio druskininkuose galimybių studija*. Paimta 2013 12 28 iš tinklapio: <http://www.spalietuva.lt/files/tyrimai%20ir%20studijos/Kurortologijos%20tyrimu%20klasteris.pdf>
2. Boskovic, T., Tomić, R., Tomic, D. (2010). *The resource for potentials and limitations for a rural tourism development in vojvodina*. Paimta 2013 11 15 iš tinklapio: http://www.aep.wur.nl/NR/...D9AB.../040_Boskovic.doc
3. Cunha, S.K., Cunha, J.C. (2005). *Tourism Cluster Competitiveness and Sustainability: Proposal for a Systemic Model to Measure the Impact of Tourism on Local Development*. Paimta 2013 11 15 iš tinklapio: <http://www.scielo.br/pdf/bar/v2n2/v2n2a05.pdf>
4. Daugalienė, V. (2012). *Paramos kaimo plėtrai 2014-2020 m. reglamentavimas*. Paimta 2013 11 15 iš tinklapio: <http://www.garfondas.lt/uploads/documents/RENGINIAI/2012-03-30/3%20-%20Kaimo%20pletra%20po%202013.pdf>
5. Ferreira, J., Esteveao, C. (2009). *Regional Competitiveness of Tourism Cluster: A Conceptual Model Proposal*. Paimta 2013 12 16 iš tinklapio: http://www.clustercollaboration.eu/documents/10147/150405/MPra_paper_14853.pdf
6. George, G., Bock, Adam J. (2011). The Business Model in Practice and its Implications for Entrepreneurship Research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, p. 83-111.
7. Labanauskaitė, D. (2011). *Atvykstantojo turizmo įtakos regionų ekonominiam augimui vertinimas*. Paimta 2014 01 20 iš tinklapio: <http://baitas.lzuu.lt/~mazyliis/julram/25/154.pdf>
8. Lukošūnas, R., Galbuogienė, A. (2012). Inovatyvūs verslo modeliai. *Tiltas į ateitį*. Nr. 1 (6)

9. LR Žemės ūkio ministerija. (2006). LIETUVOS KAIMO PLĖTROS 2007 – 2013 METŲ PROGRAMOS PRIEMONIŲ PROJEKTAS. Paimta 2014 02 05 iš tinklapio: http://terra.zum.lt/min/failai/2007-2013_m_KPP_plano_priemonės-06-09-18_var.pdf
10. Malakauskaite, A., Navickas, V. (2010). *Relation between the Level of Clusterization and Tourism Sector Competitiveness*. Paimta 2013 11 19 iš tinklapio: <http://www.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/inzeko/66/1392-2758-2010-21-1-60.pdf>
11. Nordin, S. (2003). Tourism clustering and innovation: path to economic growth and development. European tourism research institute. *MID – Sweden University. Osternsund, Sweden*, p.19. Paimta 2014 01 20 iš tinklapio: <http://www.etour.se/download>.
12. Ramanauskienė, J., Astromskienė, A., Andriūnas, V. (2010). Lietuvos kaimo turizmo verslo konkurencingumo didinimo priemonės. Paimta 2014 02 04 iš tinklapio: <http://baitas.lzuu.lt/~mazylis/julram/24/136.pdf>
13. Stalgienė, A. (2010). KLASTERIŲ VYSTYMOŠI BARJERAI. Paimta 2013 11 28 iš tinklapio: <http://baitas.lzuu.lt/~mazylis/julram/24/155.pdf>
14. Soteriades, M. D., Tyroghala, E. D., Varvaressos, S.I. (2009). Contribution of networking and clustering in rural tourism business. Paimta 2013 12 11 iš tinklapio: <http://www.srcosmos.gr/srcosmos/showpub.aspx?aa=14066>
15. Štoković, I., Gržinić, J. (2011). Cluster – model of istrian agrotourism destination. Paimta 2014 01 20 iš tinklapio: bib.irb.hr/datoteka/384521.rad_primorska.doc

RURAL TOURISM IN CLUSTERS: INNOVATIVE SMALL AND MEDIUM BUSINESS BENEFITS, BARRIERS

Vitalija Vanagienė

Aleksandras Stulginskis University

Birutė Krikščiukinė

Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

Although rural tourism in Lithuania sufficiently developed, but due to the fact that consumers are becoming whimsical, forcing the search for alternative ways to diversify and improve it . Modern rural tourists looking not only for peace, but for outdoor activities , entertainment, and other services . Often one of the farmstead of services to offer , but can close homesteads activities can be found in the client desired . So in order to keep the customer and to attract one of the alternatives become - innovative business models, search , clustering example , as one of the most adaptable practice rural tourism (Štoković , Gržinić 2008) industry. This article raises the problem - what cluster to form a business model for rural tourism and the benefits of the integration of the main obstacles? It solve the stated aim - to provide innovative business clusters as a model of integration benefits and barriers model. Based on objective analysis of scientific literature and synthesis of graphical modeling.

Keywords: *guidance, innovation, rural tourism cluster business model.*

SOCIALAUS MARKETINGO KOMUNIKACIJOS PRIEMONĖS FACEBOOK ĮTAIGOS NAUJO MAISTO PREKĖS ŽENKLO PASIRINKIMUI MODELIS

VITALIJA VANAGIENĖ

Aleksandro Stulginskio universitetas

ANOTACIJA

Teigiama, jog „Facebook“, tai viena iš naujausių ir populiariausių socialaus marketingo komunikacijos priemonių. Šiuo metu, daugelis maisto įmonių neįsivaizduoja savo verslo be „Facebook“ profilio, kurio turėjimas tapo tarsi neatsilikimo nuo mados ir konkurentų būtinybe. „Facebook“ tapo 24 valandas veikiančia socialia marketingo komunikacijos priemone. Verta pažymėti ir tai, jog viešose diskusijose stebimi tiek teigiami, tiek neigiami argumentai dėl „Facebook“ panaudojimo marketingo komunikacijoje. Pastebima tai, jog dėl naujo maisto produkto prekės ženklo žinomumo didinimo „Facebook“ komunikacijos priemone įtaigos, privalumų ir trūkumų analizės klausimo Lietuvos erdvėje itin mažai diskutuota, tad tai sąlygojo nagrinėjamo klausimo aktualumą mokslinės diskusijos rakursu. Straipsnio uždaviniais pasiektas tikslas, identifikuojant socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ įtaigą naujo maisto prekės ženklo pasirinkimui.

Raktiniai žodžiai: socialaus marketingo komunikacija, Facebook, įtaiga, maisto produktas, naujas prekės ženklas, pasirinkimas.

ĮVADAS

Aktualumas. Naujų maisto produktų prekės ženklų pasirinkimas vartotojų aspektu tampa vis labiau sudėtingas ir daugialypis pastaraisiais metais (Peres, Muller, Mahajan, 2010). Tai kelia naujų iššūkių verslui, nes paskutiniaisiais augančios konkurencinės verslo aplinkos dešimtmečiais tapo svarbu kaip galima geriau valdyti prekės ženklo vertę, kuri daugelio mokslininkų (Leger, 2006; Kuksov, 2007 ir kt.) pabrėžiama kaip esminė konkurencingumo rinkoje sąlyga.

Šiandien vartotojai yra veikiami įvairių (Peres., Muller, Mahajan, 2010) marketingo komunikacijos priemonių (Kenly, Poston, 2013; Peres., Muller, Mahajan, 2010). Naujų maisto produktų prekės ženklų pasirinkimui užtikrinti, didėja poreikis naujų marketingo komunikacijos priemonių panaudojimas. Viena tokių priemonių dar inovatyvia laikoma pavadinimu „Facebook“ (viena iš socialaus marketingo komunikacijos priemonių).

Pabrėžiama, jog siekiant geriau suprasti socialaus marketingo priemones, tyrimų aktualumas vis didės (Mennecke, Mcneill, Roche, 2008), šiuo atveju nagrinėjant naujų maisto produktų prekės ženklų komunikaciją „Facebook“ portale.

Problemos ištyrimo lygis. Analizuojant literatūros šaltinius pastebėta, jog „Facebook“ kaip socialaus marketingo komunikacijos priemonė vartotojo įtaigai stiprinti mažai analizuota Lietuvoje. Verta paminėti, jog daugiau diskutuojama apie socialines medijas (Šerpytytė, 2010; Černikovaitė, Jucaitytė, 2011 ir kt.). Užsienio literatūroje analizuojama tema sulaukė daugiau dėmesio (Acquisti, Gross, 2006; Kozinets, 2010; Kenly, Poston, 2013 ir kt.), tad konceptualios analizės poreikį grindžia nuostatos, jog „Facebook“ šiuo metu priskiriama dar prie inovatyvių socialaus marketingo komunikacijos priemonių, be to, yra mažai tirta. Šie faktai aktualizuoja straipsnio **problema** – mokslinių diskusijų kontekste nėra apibrėžtas socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ įtaigos naujo maisto prekės ženklo pasirinkimui teorinis modelis, kuriuo remiantis būtų galima atlikti empirinius tyrimus ir remtis priimant praktinius sprendimus.

Tyrimo objektas – socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ įtaiga naujo maisto produkto prekės ženklo pasirinkimui.

Tyrimo tikslas – grindžiant teorinėmis nuostatomis, sumodeliuoti „Socialaus marketingo komunikacijos priemonės Facebook įtaigos naujo maisto produkto prekės ženklo pasirinkimui teorinį modelį“.

Tyrimo tikslui pasiekti numatomi tokie **uždaviniai**:

1. Pateikti „Facebook“ privalumus ir trūkumus naujo maisto produkto prekės ženklo pasirinkimui.

2. Identifikuoti konstrukcinius etapus ir jų esmę, socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ įtaigai formuoti, pasirenkant naujo maisto produkto prekės ženklą.
3. Identifikuoti socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ konceptualų įtaigos lygį

Tyrimo metodika. Tyrimo tikslui pasiekti, analizuojant socialaus marketingo komunikacijos priemonę „Facebook“ įtaigos konstrukta naujo maisto produkto prekės ženklo pasirinkimui, remtasi bendraisiais mokslinio tyrimo metodais: literatūros analize ir jos sinteze. Straipsnyje sisteminat analizuotų autorių požiūrius analizuojamu probleminiu klausimu, pateikiamas teorinių koncepcijų sąvadas konceptualaus grafinio modeliavimo metodu. Konceptualaus tyrimo laikotarpis apima 2006–2013 m. literatūros šaltinius.

„Facebook“ socialaus marketingo komunikacijos priemonė vartotojo įtaigai stiprinti

Remiantis daugelio autorių (Acquisti, Gross, 2006; Peres, Muller, Mahajan, 2010; Kenly, Poston, 2013; Krasnova, Wenninger, Widjaja, Buxmann, 2013; Facebook, 2013 ir kt.) nuomonėmis buvo sukonstruotas „Socialaus marketingo komunikacijos priemonės Facebook įtaigos naujo maisto prekės ženklo pasirinkimui teorinis modelis“ (1 pav.).

Šis modelis rodo, jog pirmame etape rinkai **sukuriamas naujas maisto produkto prekės ženklas**, kurį galima apibrėžti pagal šiuos elementus:

- pavadinimą,
- simbolį,
- dizainą ar minėtų atributų derinį, kuris padeda skirti naujas maisto prekes, jas identifikuojant, t.y., atskiriant iš grupės konkuruojančių gamintojų ir/pardavėjų (Edson, Júlio, 2009; Moisescu, GICĂ, 2007).

Antruoju etapu vyksta socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ pasirinkimas ir jos tikslinės auditorijos sužinojimas

Socialinės medijos/ socialiniai tinklai dar gana naujas žiniatinklio reiškinys, keičiantis informacijos sklaidos būdus, verslo organizacijų rinkodaros procesus ir atveriantis naujus skirtingų visuomenės subjektų bendravimo būdus. Kaip ir kiekvienas reiškinys, socialinės medijos sąveikauja su kitais procesais, yra jų veikiamos ir savo ruožtu juos veikia.

Verta pažymėti, jog naujo maisto produkto prekės ženklo pasirinkimo požiūriu nuo pat gimimo žmonės buvo apsupti įvairių produktų gausos. Jie nori visiškos kontrolės – ką, kaip ir kada nustato tik jie. Tokiam neįprastai gausiam pasirinkimui įvardyti buvo sukurtas terminas ilgos uodegos fenomenas (Šerpytytė, 2010).

Anot Černikovaitės, Jucaitytės (2011), svarbu atkreipti dėmesį, jog socialinės medijos/socialiniai tinklai leidžia supaprastinti naujo prekės ženklo maisto produkto vartotojo apsisprendimą.

Kalbant apie iš šių priemonių („Facebook“) pradžią verta paminėti, jog jai sukurti įtakos turėjo 1979 m., kai Tomas Truscott ir Jim Ellis sukūrė „Usenet“ pasaulinę diskusinę sistemą, kuri leido interneto vartotojams rašyti viešus elektroninius laiškus. Tuo tarpu, JAV įsikūrusio „Facebook“ istorijos pradžia laikomi tik 2004 metai (Kaplan, Haenlein, 2010), vasaris (American Majority, 2013). Jį sukūrė Mark Zuckerberg, norint palaikyti ryšį su savo bendradarbiu studentu iš Harvardo universiteto.

„Facebook“ remtasi kaip socialinių tinklų svetainės programa, kuri leidžia vartotojams (naujų maisto produktų prekės ženklų įmonėms) prisijungus kurti asmeninį informacijos profilį bendravimui su įvairia auditorija. Asmeninis naujų maisto produktų prekės ženklų įmonių profilis gali būti sukurtas labai įvairiai: talpinant žodinę informaciją, nuotraukas, video vaizdus, garso failus, dienoraščius ir kita (Kaplan, Haenlein, 2010) (pvz., kepyklėlė „Mon Ami).

Esminiai „Facebook“ kaip socialios marketingo komunikacijos priemonės privalumai ir trūkumai pateikti 1 lentelėje. Verta paminėti, jog Lietuvoje „Facebook“ sparčiau maisto produktų gamybos ir prekybos įmonių veikloje pradėtas naudoti 2009 metais.

Socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ naujo maisto prekės ženklo pasirinkimui panaudojimo privalumų ir trūkumų suvestinė
(sudaryta autorės)

Autoriai	Privalumai (+)	Trūkumai (-)
Kenly , Poston (2013)	Taupo pinigus Taupo laiką Efektyvu naujo produkto atveju Šiuo metu dar nėra masiškai taikoma konkurentų	Negalima užtikrinti, jog paspaudimas „patinka“ yra tikras
Peres , Muller, Mahajan (2010)	Socialinės visuomenės narių vertinimo išvada Tikslesnis tikslinės rinkos pasiekimas Elgsenos stebėseną Tikslinės ringos segmentavimo požymių identifikavimas	Melo rizika Perkami „patinka“ (angl. like) paspaudimai Neprofesionalus pozicionavimo turinys
Kim, Jeong, Lee (2010)	Nemokama registracija Gerėja „Facebook“ paslaugų funkcijos Didėja užsiregistravusių skaičius	Iškraipoma informacija
Kaplan , Haenlein (2010)	Rekomendacijos Foto, garso vaizdas	Netiksliai apibrėžtas asmuo/profilis
Kozinets (2010)	Būdas nuolat sukurti aukšto lygio vartotojų supratimą Naujovių atradimai Beveik neribotas priėjimas prie vartotojų	Dekodavimo autentiško, vartotojų kalbos ir terminų, taip pat vaizdo
Krasnova, Wenninger, Widjaja, Buxmann (2013)	Nestandartinių marketingo sprendimų vieta	Suvaidintas paspaudimas „patinka“

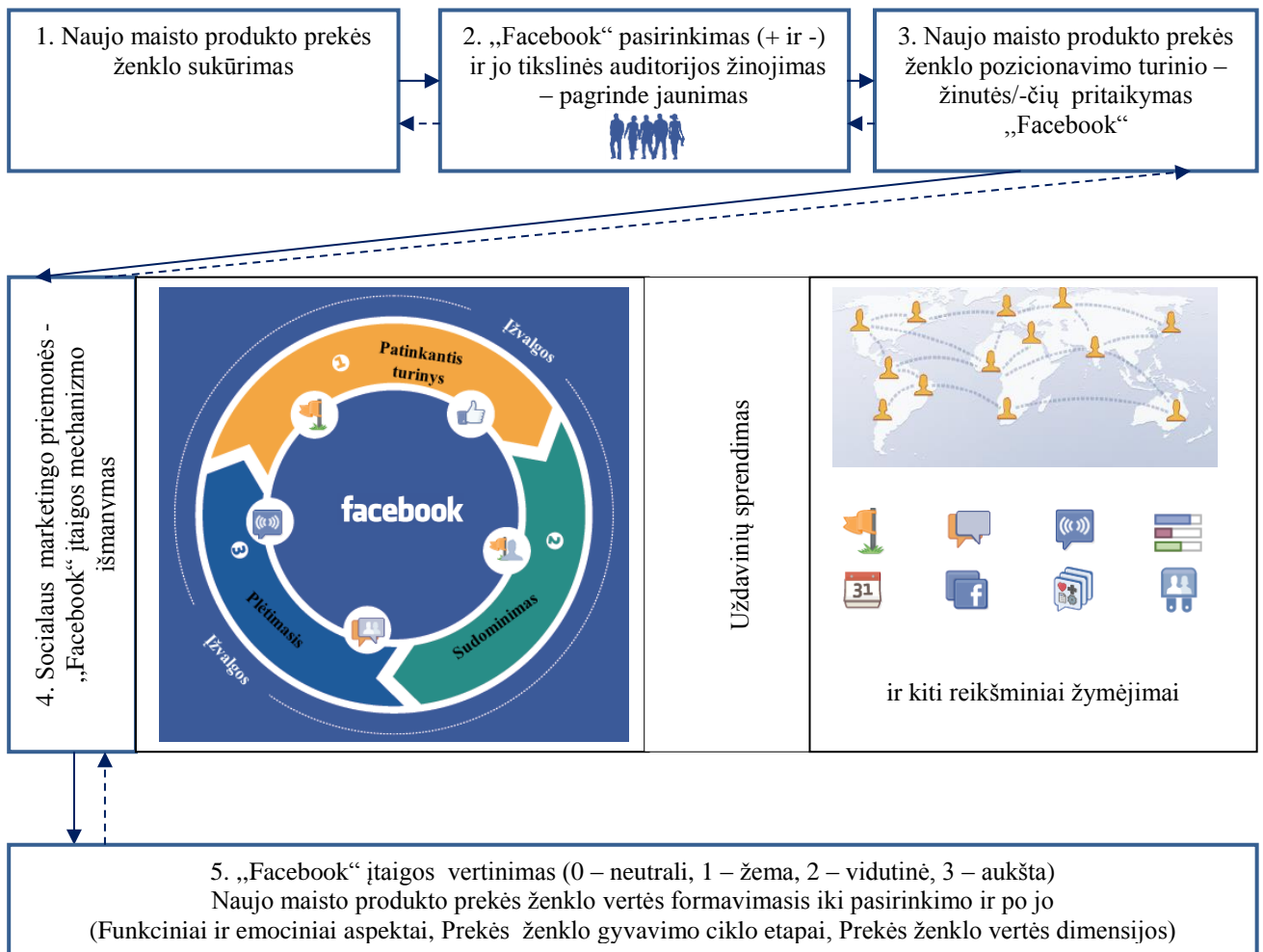
Nepaisant trūkumų, pažymima, jog „Facebook“ ypač populiarus tarp jaunosios kartos atstovų internete (Kaplan, Haenlein, 2010).

Trečias etapas reikšminis **naujo maisto produkto prekės ženklo pozicionavimo turinio – žinutės/-čių pritaikymui „Facebook“**. Pabrėžiama, jog socialaus marketingo komunikacijos priemonė „Facebook“ visu pirma turi būti pagrįsta autentiškomis, „natūraliomis“ žinutėmis. Svarbu tai, jog marketingo komunikacijos turinio koncepcija būtų orientuota į tikslinę auditoriją (svarbūs tikslinės rinkos segmentavimo požymiai), būtų inovatyvi. Pažymima, jog sėkmingas socialus marketingas, paremtas „Facebook“ gali suteikti naujo maisto produkto prekės ženklo apsaugą nuo krizės (pasirenkant būtent jį), nes į viešųjų ryšių žinutės sklaidą įsitraukia vartotojai, bandę naują produktą (Černikovaitė, Jucaitytė, 2011; Kenly, Poston, 2013; Peres, Muller, Mahajan, 2010).

Galima teigti, jog siekiant itin aukštos įtaigos vertinimo, esminiu t.y. ketvirtu etapu laikytinas **socialaus marketingo priemonės - „Facebook“ įtaigos mechanizmo išmanymas**. Šiame etape pirmu žingsniu, kuriant naujo maisto prekės ženklo profilį „Facebook“ puslapyje svarbu pateikti tokią pozicionavimo informaciją (turinį – jame turėtų būtina atsirasti įmonės lokalizacijos vieta), jog jį sudomintų narius per individualizuotą socialinę patirtį (išbandė naujovę nusipirkus) (Peres, Muller, Mahajan, 2010).

Tik parinkus socialinio tinklo narius dominantį pranešimo turinį, galima tikėtis, jog kiti „Facebook“ dalyviai išreikš poziciją patinku (angl. like) paspaudimais (šiuo metu dar nėra tyrimų, kiek vertas šis nykščio paspaudimas prekės ženklo vertei), kurių išdavoje galime pereiti į antrą žingsnį - pradėti kurti verslo gerbėjų ir klientų/vartotojų ratą. Teigiama, jog „Facebook“ patinka (angl. like) skelbimai yra greičiausias būdas įgyti verslo gerbėjų ir klientų/vartotojų. Pokalbiai su klientais/vartotojais ir gerbėjais leidžia gilinti ryšius ir įgyti vertingų žinių apie juos. Trečiame žingsnyje formuojasi pasitikėjimas nauju maisto produkto prekės ženklu, kas įgauna informacijos sklaidos („iš lūpų į lūpas“) pavidalą kitiems nariams, t.y., prisijungusiems prie „Facebook“. Įsitraukusieji nariai perduoda informaciją kitiems potencialiems vartotojams – dalijamasi informacija vėl su daug didesniu potencialių ir esamų klientų/vartotojų skaičiumi (Facebook, 2013).

ĮMONĖ - Socialinio tinklo vadybininko pareigybės

VARTOTOJAS

1 pav. Socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ įtaigos naujo maisto produkto prekės ženklo pasirinkimui teorinis modelis

(sudaryta autorės pagal Acquisti, Gross, 2006; Moisescu, Gică, 2007; Chen, 2010; Peres, Muller, Mahajan, 2010; Kenly, Poston, 2013; Krasnova, Wenninger, Widjaja, Buxmann, 2013; Facebook, 2013 ir kt.)

Ketvirtame etape yra svarbu, jog formuojamas naujo maisto produkto prekės ženklo profilis būtų kuriamas atsižvelgiant į šiuos uždavinius: pateikti informaciją – socialaus dizaino, sukurti autentišką prekės ženklo pozicionavimo turinį, pateikti interaktyvių sprendimų, puoselėti ilgalaikius santykius su „Facebook“ nariais, mokytis iš „gerųjų“ pavyzdžių ir klaidų (Facebook, 2013).

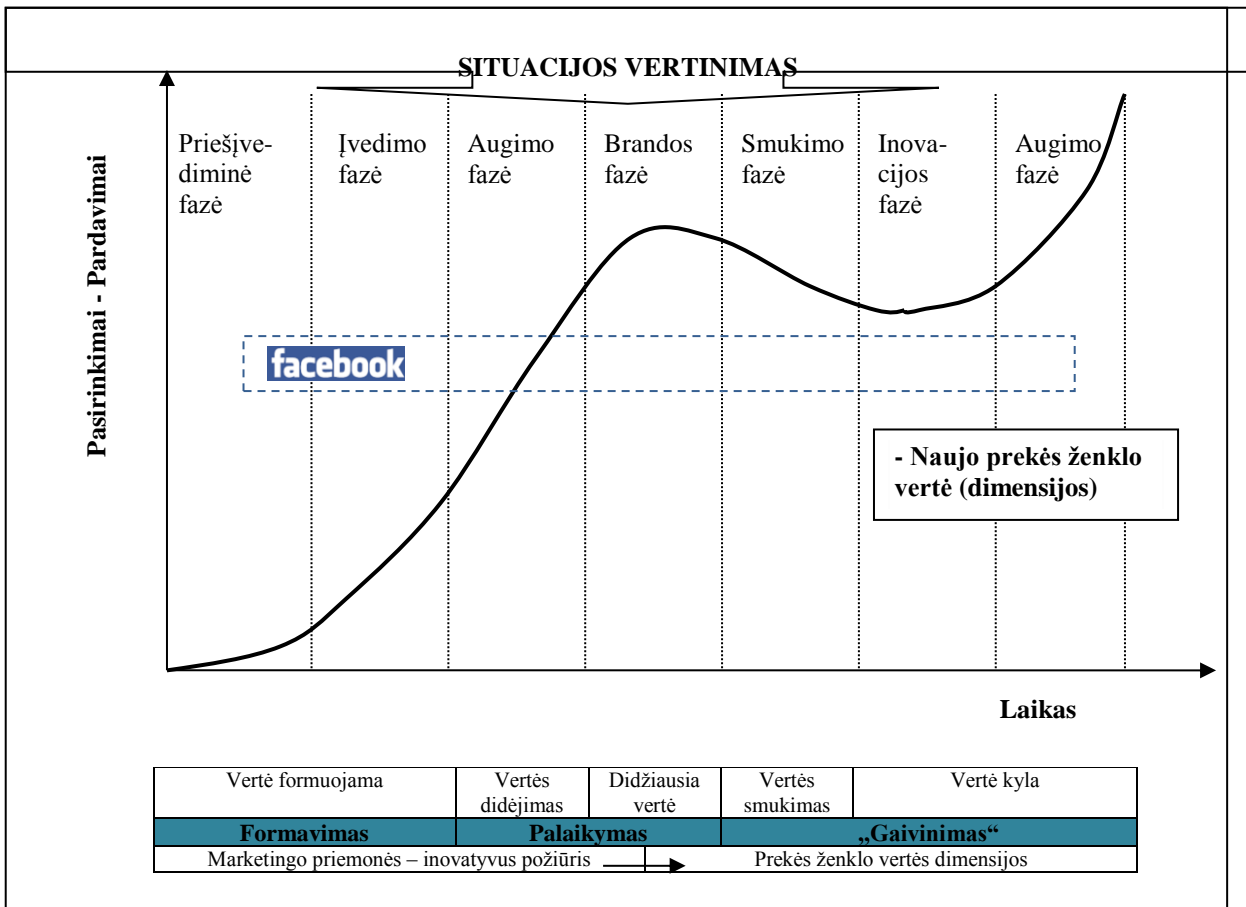
Penktas etapas apibrėžia „Facebook“ įtaigos vertinimo aspektus. Manoma, jog „Facebook“ poreikis ilgalaikiu periodu pasaulyje turėtų tik labiau ryškėti, nes šiuo metu daugelis maisto pramonės įmonių lėšas nukreipia į socialinių tinklų portalus. Jų nuomone, tai tinkama niša koncentruotai marketingo komunikacijai, nesvarbu kurioje srityje įmonės veikia (Peres, Muller, Mahajan, 2010; Černikovaitė, Jucaitytė, 2011; Kenly, Poston, 2013).

Įtaigos aspektu verta atkreipti dėmesį, jog „Facebook“ naujų prekės ženklų maisto produktų pardavėjams leidžia palaikyti ryšį su žmonėmis 24 valandas kompiuterio, mobiliųjų įrenginių pagalba. Tai leidžia įmonėms kurti ilgalaikius santykius ir sustiprinti labiausiai galingą rinkodaros priemonę - „iš lūpų į lūpas“ (Facebook, 2013).

Taip pat verta atkreipti dėmesį, jog 2013 m. duomenimis 400 milijonų žmonių pasaulyje naudojami „Facebook“. Vidutinis vartotojas praleidžia daugiau nei 55 minučių per dieną,

naršydamas „Facebook“ (American Majority, 2013). Pažymima, jog „Facebook“ įtaiga gali būti didelio (Facebook, 2013) ar vidutinio lygio (Kaplan, Haenlein, 2010) naujų maisto produktų prekės ženklų pasirinkimui.

„Facebook“ socialaus marketingo komunikacijos priemonė vertinama kaip veiksminga (Facebook, 2013), jei maisto produktų prekės ženklas orientuotas į pagrindinę „Facebook“ narių grupę. Be to, straipsnio autorės nuomone, svarbus aspektas yra žinutės turinio skaidymo svarbumas tikslinei auditorijai (funkcionalus aspektas: kaina, kokybė, patogumas ir pan./emocinis aspektas: meilės, baimės, humoro jausmas; atsipalaidavimas ir kt.), nes nepakanka vertinti mygtuko „like“ paspaudimus. Kaip rodo studija, jie gali būti „suvaidinti“. Norint išvengti minėtos problemos, „Facebook“ profilyje galima įvesti anketą, kurią užpildžius (pvz., įtraukiant produkto charakteristikų parametrus) būtų matyti ar tas respondentas vartojo naują maisto produktą pagal atitinkamą prekės ženklą.

2 pav. Įtaigos dėl „Facebook“ pasekmė naujo maisto produkto prekės ženklo gyvavimo ciklo etapuose (sudaryta autorės, remiantis Moisescu, Gică, 2007; Chen, 2010; Krasnova, Wenninger, Widjaja, Buxmann, 2013)

Siekiant efektyviai valdyti socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ turinį naujo maisto prekės ženklo pasirinkimui, tikslinga įmonėje įvesti atskirą pareigybę „Socialinio tinklo vadybininkas“ (šiuo metu tai Lietuvoje nėra praktikuojama)/priskirti funkcijas viešųjų ryšių specialistui (marketingo skyriui). Remiantis sukonstruotu modeliu (1 pav.), įmonės naujo maisto produkto prekės ženklo atveju, specialistas turėtų profesionaliai ir kūrybiškai perteikti prekės ženklo norimą pozicionavimo koncepciją ir ištirti jos veiksmingumą tikslinei auditorijai.

Akcentuotina, jog „Facebook“ įtaiga turi įtakoti naujo maisto produkto perėjimą į augimo etapą ir kitus, tačiau norint šių rezultatų, reikia procesą valdyti (žr. 2 pav.).

„Facebook“ įtaigos pasekmės – stiprios naujo maisto produkto prekės ženklo vertės dimensijos: identitetas, pozicionavimas, asociatyvumas, žinomumas, įvaizdis, reputacija (patikimumas), lojalumas (pripažinimas), paplitimas (Kuksov, 2007; Edson, Júlio, 2009).

IŠVADOS

1. Pateikus socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ naujo maisto prekės ženklo pasirinkimui panaudojimo privalumų ir trūkumų suvestinę, nustatyta, jog privalumų yra daugiau nei trūkumų, tad šios priemonės naudojimas yra rekomenduotinas.
2. Identifikuoti šie konstrukciniai etapai socialaus marketingo komunikacijos priemonės „Facebook“ įtaigai formuoti, pasirenkant naujo maisto produkto prekės ženklą: naujo maisto produkto prekės ženklo sukūrimas, Facebook“ pasirinkimas (+ ir -) ir jo tikslinės auditorijos žinojimas, naujo maisto produkto prekės ženklo pozicionavimo turinio – žinutės/-čių pritaikymas „Facebook“, socialaus marketingo priemonės - „Facebook“ įtaigos mechanizmo išmanymas, „Facebook“ įtaigos vertinimas.
3. Konceptuali lygiu identifikuota, jog „Facebook“ įtaiga gali būti didelio ar vidutinio lygio (naujų maisto produktų prekės ženklų pasirinkimui).

LITERATŪRA

1. Acquisti, A., Gross, R. (2006). *Imagined Communities: Awareness, Information Sharing, and Privacy on the Facebook*. Paimta 2013 12 28 iš tinklapio: <http://www.heinz.cmu.edu/~acquisti/papers/acquisti-gross-facebook-privacy-PET-final.pdf>
2. American majority. (2013). *Facebook-Beginners-Guid*. Paimta 2013 12 15 iš tinklapio: <http://cmrw.org/wp-content/uploads/2013/03/Facebook-Beginners-Guide.pdf>
3. Chen, H. (2010). Effects of Country Variables on Brand Strength: Moderating by Brand Life Cycle and Cultural Identification. Paimta 2013 12 15 iš tinklapio: <http://www.ijtef.org/papers/70-M10031.pdf>
4. Černikovaitė, M., Jucaitytė, I. (2011). *Marketingo išlaidų mažinimo efektas post-recesiniu laikotarpiu*. Paimta 2013 11 19 iš tinklapio: <http://fcis.vdu.lt/~n.klebanskaja@evf.vdu.lt/FOV1-000A8236/FOV1-000AA0BD/61822132.pdf>
5. Edson, C., Júlio, B., F. (2009). *Brand Equity Evolution: a System Dynamics Model*. Paimta 2013 12 15 iš tinklapio: http://www.anpad.org.br/periodicos/arq_pdf/a_848.pdf
6. Facebook. (2013). Best Practice Guide Marketing on Facebook. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: <http://www.cde.uac.pt/uploads/artigo/8142aeaa2f34b45a61994e03cbe18328ac72d10b.pdf>
7. Kaplan, A., Haenlein, M. (2010). *Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media*. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: <http://openmediart.com/log/pics/sdarticle.pdf>
8. Kenly, A., Poston, B. (2013). *Social Media and Product Innovation*. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: http://kalypso.com/downloads/insights/Kalypso_Social_Media_and_Product_Innovation_1.pdf
9. Kim, W., Jeong, O., Lee, S. (2010). On Social Web Sites. *Information System*, Vol. 35, p. 215-236.
10. Kuksov, D. (2007). Brand Value in Social Interaction. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: <http://www.chicagobooth.edu/research/workshops/marketing/docs/Kuksov-Brand%20Value.pdf>
11. Krasnova, H., Wenninger, H., Widjaja, T., Buxmann, P. (2013). *Envy on Facebook: A Hidden Threat to Users' Life Satisfaction?* Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: http://warhol.wiwi.huberlin.de/~hkrasnova/Ongoing_Research_files/WI%202013%20Final%20Submission%20Krasnova.pdf
12. Kozinets, R. (2010). *Netnography: The Marketer's Secret Weapon. How Social Media Understanding Drives Innovation* Paimta 2013 12 15 iš tinklapio: http://info.netbase.com/rs/netbase/images/Netnography_WP.pdf
13. Leger, G. (2006). Marketing: Product Positioning and the Marketing Mix (Product, Price, Place and Promotion). Paimta 2014 01 17 iš tinklapio: http://www.ffa.org/ageducators/lifeknowledge/newsletter/documents/4B._LK_Technical_Lesson_PlanII_EDITED.pdf
14. Mennecke, B., McNeill, D., Roche, E. (2008). *Second Life and Other Virtual Worlds: A Roadmap for Research*. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: <http://www.bus.iastate.edu/mennecke/CAIS-Vol22-Article20.pdf>
15. Moisescu, O., Ioan, G., Oana, A. (2007). *An analysis regarding descriptive dimensions of brand equity*. 2007. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: <http://www.mnmk.ro/documents/2007/2007-15.pdf>
16. Peres, R., Muller, E., Mahajan, V. (2010). Innovation diffusion and new product growth models: A critical review and research directions. Paimta 2013 12 18 iš tinklapio: <http://personal.stevens.edu/~ysakamot/BIA658/man/week13/innovationdiffusion.pdf>
17. Šerpytytė, A. (2010). Knygos rinkodara ir socialinės medijos: kaip parduoti knygas y kartai. Paimta 2013 11 21 iš tinklapio: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Knygotyra/55/140-158.pdf>

**SOCIAL MARKETING COMMUNICATION TOOLS *FACEBOOK*
MESMERIZING NEW FOOD BRAND CHOICE MODEL**

Vitalija Vanagienė

Aleksandras Stulginskis University

SUMMARY

It is argued that Facebook is one of the newest and most popular social marketing communication tools. At this point, many food companies have no idea of your business Facebook profile in addition to the availability of which has become a sort of fashion neatsilikimo from competitors and necessity. Facebook has become a 24-hour social marketing communication tool. Worth noting is that the public debate followed, both positive and negative arguments for the use of Facebook marketing communications. It is noted that, owing to a new food product brand awareness-raising suggestion Facebook communication tool, benefits and drawbacks of the matter Lithuania space very little discussion, and this led to the question at the debate the relevance of scientific perspectives. The objectives of the goal achieved, identifying social marketing communication tools Facebook impressiveness new food brand choice.

Keywords: *social marketing communication, Facebook, influence, food product, new brand, choice.*

INFORMACINIŲ TECHNOLOGIJŲ ĮTAKA ORGANIZACIJOS VEIKLOS GERINIMUI

GINTARĖ ZAŠČIŽINSKIENĖ, EDITA ŠUMINSKIENĖ

Kolpingo kolegija

ANOTACIJA

Šiuolaikinių informacinių technologijų plėtra vis labiau įtakoja organizacijos veiklą. Svarbu, nebijoti investuoti į informacines technologijas, suprasti jų plėtros svarbą, išbandyti ir pritaikyti jas savo įmonės veikloje. Dalis įmonių vadovų nesuvokia informacinių technologijų įtakos įmonės veiklos efektyvumo ir veiklos procesų užtikrinime bei įmonės išlaidų mažinime. Pagrindinis straipsnio tikslas - išanalizuoti informacinių technologijų panaudojimo galimybes įmonės veikloje. Tikslui pasiekti suformuluoti tyrimo uždaviniai: išanalizuoti informacinių technologijų panaudojimo, taikymo bei plėtros galimybes organizacijoje teoriniu aspektu; atlikti informacinių technologijų panaudojimo organizacijoje empirinį tyrimą ir pateikti pasiūlymus. Tam naudoti metodai: mokslinės – teorinės literatūros šaltinių analizė ir apibendrinimas. Anketinė apklausa ir jos rezultatų analizė bei struktūrizuotas interviu..

Raktiniai žodžiai: Informacinės technologijos, informacinės sistemos, organizacijos valdymo sistema.

ĮVADAS

Sparčiai besivystančios technologijos, plintantis naudojimas internetu sąlygoja ir elektroninių paslaugų paplitimą. Informacinių technologijų dėka elektroninės paslaugos populiarėja, kadangi paslaugos yra prieinamos bet kuriuo metu, iš bet kurios vietos, kur yra internetinis ryšys, leidžia taupyti interesantų ir darbuotojų laiką, pinigus, išvengti eilių valstybinėse ir kitose įstaigose bei įmonėse, užtikrina įmonės konkurencingumą rinkoje.

Šiuolaikinių informacinių technologijų plėtra vis labiau įtakoja organizacijos veiklą. Labai svarbu, nebijoti investuoti į informacines technologijas, suprasti jų plėtros svarbą, išbandyti ir pritaikyti jas savo įmonės veikloje. Dalis įmonių vadovų nesuvokia informacinių technologijų įtakos įmonės veiklos efektyvumo ir veiklos procesų užtikrinime bei įmonės išlaidų mažinime.

Darbo tikslas – išanalizuoti informacinių technologijų panaudojimo galimybes įmonės veikloje.

Tikslui pasiekti iškelti uždaviniai:

1. Išanalizuoti informacinių technologijų panaudojimo, taikymo bei plėtros galimybes organizacijoje teoriniu aspektu.
2. Atlikti informacinių technologijų panaudojimo organizacijoje empirinį tyrimą.

Tyrimo metodai: mokslinės – teorinės literatūros ir kitų informacinių šaltinių analizė ir apibendrinimas. Anketinė apklausa ir jos rezultatų analizė bei struktūrizuotas interviu.

Informacinių technologijų panaudojimo, taikymo ir plėtros galimybių teoriniai aspektai

Verslo procese svarbiausias vaidmuo tenka komercinei veiklai. Komercinė veikla apima visus su prekių bei paslaugų realizavimu susijusius procesus, pradedant rinkos tyrimu, prekių pirkimu, jų sandėliavimu, reikalingo kapitalo parūpinimu bei jo tinkamumu investavimui ir baigiant pirkėjų ir lankytojų aptarnavimu, jų paklausos tenkinimu. Šiandien informacinės technologijos organizacijoje naudojamos siekiant nurungti konkurentus. Informacinė technologija (toliau – IT) – tai visos pagalbinės priemonės, kuriomis informacija yra kaupiama, apdorojama ir toliau persiunčiama (Minalga, 2001, p. 202).

Informacinių technologijų panaudojimo efektyvumas.

Didinant konkurencinį pranašumą, svarbu ištirti, informacinių technologijų panaudojimo įtaką verslo efektyvumo užtikrinime. Veiksmingumas padidėja dėl kompiuterinių sistemų įdiegimo, kai tam tikros užduotys visiškai ar iš dalies automatizuojamos (Paliulis, Astrauskienė, 2003, p. 88). Norint išlikti konkurencinėje kovoje, organizacijai labai svarbu savo veiklą vykdyti kuo našiau ir efektyviau. Greitas informacijos perdavimas ir duomenų apdorojimas tampa neatsiejama šiuolaikinio verslo dalimi. IT plėtra reikalauja investicijų programų įdiegimui, kompiuterių įsigijimui, darbuotojų apmokymui bei veiklos informaciniam palaikymui. Siekiant sukurti

informacinę duomenų bazę, būtinos didelės investicijos įmonės veiklos informaciniam palaikymui (Palšaitis, 2010, p. 99). Tad, tikslingos investicijos į IT pagerina konkurencijos sąlygas ir sumažina išlaidas, todėl būtina IT paversti strateginiu įmonės veiklos ištekliumi.

Veiksmingos ir patikimos informacijos organizavimas įmonėje – jos darbo sėkmės laidas, todėl informacijos procesų įtraukimas į organizacijos veiklą yra vis svarbesnis (Minalga, 2001).

Informacinių technologijų taikymo galimybės

Besivystančios informacinės technologijos ne tik tampa neatsiejama žmogaus gyvenimo dalimi, bet ir sparčiai skverbiasi į organizacijų veiklos sritis: valdymą, projektavimą, gamybą, robotizavimą, mokslinį IT panaudojimą ir t.t. IT panaudojamos sprendžiant opiausias problemas ekonomikoje, gamyboje, švietime, valstybės valdyme, medicinoje, aplinkos apsaugoje ar bet kurioje kitoje srityje. Informacinių technologijų - sudedamoji informacinių sistemų dalis. Mokslinėje literatūroje informacinės sistemos (toliau - IS) apibrėžiamos kaip praktinio darbo, informacijos, žmonių derinys siekiant galutinio rezultato.

Anot Paliulio ir Astrauskienės (2003) IS apibrėžiamos, kaip “žmonių, kompiuterinės įrangos, telekomunikacijų ir programinių produktų sąveika renkant, apdorojant, saugojant ir pateikiant tekstinę, skaitmeninę, vaizdinę ar garsinę informaciją vartotojams konkrečioje dalykinėje srityje. Informacinių sistemų paskirtis yra užtikrinti vartotojui svarbios informacijos tiekimą ir jos efektyvų panaudojimą“. IS ir IT negali egzistuoti vienos be kitų. Pavyzdžiui: kompiuteris bus nenaudingas be integruotos informacinės sistemos (pvz: Linux, MS Windows ir kt.) ir atvirkščiai. Informacinių sistemų tikslas - užtikrinti vartotojui informacijos perdavimą ir jos efektyvų panaudojimą. Informacinių sistemų planavimas ir plėtra yra svarbūs procesai siekiant organizacijos tikslų bei gerinant įmonės veiklos rezultatus.

Pagal Paliulį ir Astrauskienę išskiriamos 3 pagrindinės informacinių technologijų pritaikymo informacinėse sistemose sritys: biurų aptarnavimo sistemos; duomenų arba sandorių apdorojimo sistemos; galutiniam vartotojui – vadovui skirtos sistemos (Paliulis, Astrauskienė, 2003, p.136). Apibendrinant galima teigti, kad kiekviena IS sritis svarbi organizacijoje. Bent vienai šios grandinės daliai netinkamai funkcionuojant, sutriks organizacijos veikla. Todėl sėkmingą įmonės IS veikimą galima užtikrinti informacinių technologijų įdiegimu visose organizacijos veiklos srityse.

Informacinių technologijų plėtros galimybės organizacijoje

Nuolat augant konkurencijai, organizacijos pradėjo ieškoti būdų ir priemonių veiklos kaštams mažinti. Iki šiol veikę tradiciniai valdymo metodai tapo neveiksmingi. Atsirado poreikis keistis. Sparčiai besivystant IT pastebėta jų neginčijama nauda. Norint pasiekti optimalaus organizacijos veiklos procesų valdymo, reikalinga tiksli informacija apie užsakymus, gamybą, pelną ir pan.. IT plėtra tapo įprastu reiškiniu organizacijose.

Informacinių technologijų pritaikymas galimas įvairiose organizacijos plėtros kryptyse. Kompiuterizuoti įrenginiai ir kitos šiuolaikinės IT priemonės didina organizacijos pridėtinę vertę, kuriant naujus produktus, naudojant elektroninę komerciją bei tiriant rinką internetu, plėtojant partnerystę. Smulkiam ir vidutiniam verslui partnerystės plėtojimas yra būtinas, nes veikiant pavieniui yra mažesnė tikimybė išlikti konkurencingam. Organizacija nuolat palaiko ryšius su tiekėjais, bankais, užsakovais ir kt., komunikuojant telefonu, elektroniniu paštu, faksu ar laiškais. Daugelis įmonių naudoja įvairias informacines sistemas, kurių pagrindinės yra šios:

Elektroniniai duomenų mainai – visiškai save aprašantys elektroniniai verslo dokumentų mainai tarp kompiuterinių sistemų, t.y. elektroninis pasikeitimas duomenimis, taikomas elektroniniu būdu perduoti užsakymus ir išsiuntimo dokumentus gamintojams, dispečeriams, transporto įmonės ir gavėjams (Palšaitis, 2010, p.109).

Anot Jazavito duomenys tarp pirkėjo ir tiekėjo keliauja automatiškai iškart. Sistemos pačios keičiasi tiksliais duomenimis (Jazavitas, 2005). Šios sistemos dėka sumažėja laiko ir darbo sąnaudos, išnyksta klaidų tikimybė. Atsiranda operatyvaus reagavimo į kliento poreikius ir ryšių su partneriais gerinimo galimybė, optimizuojamos vidinės veiklos operacijos.

Verslo valdymo sistemos kompleksinė kompiuterinė programa, kurios pagalba atliekami visi pagrindiniai arba kai kurie informacijos kaupimo, valdymo, analizavimo veiksmai. Verslo valdymo

sistema sujungia atskirų padalinių (finansų, gamybos, personalo, sandėlio) kompiuterines sistemas į vieningą sistemą (Jankauskaitė, Kazokas, 2005, p. 5).

Anot Minalgos (2009) *sandėliavimo sistema* tai visuma techninių, organizacinių ir informacinių priemonių, kuriomis produkcija priimama, sandėliuojama, parengiama išduoti ir išduodama į vartojimo vietas (Minalga, 2009, p.152). Sistema, kurioje vyksta krovinių pokyčiai laiko ir erdvės atžvilgiu, yra *transporto valdymo sistema* (Minalga, 2009, p.142). Ši sistema naudojama siekiant sumažinti organizacijos logistikos išlaidas, pagerinti klientų aptarnavimą bei užtikrinti efektyvų krovinių gabenimo procesą.

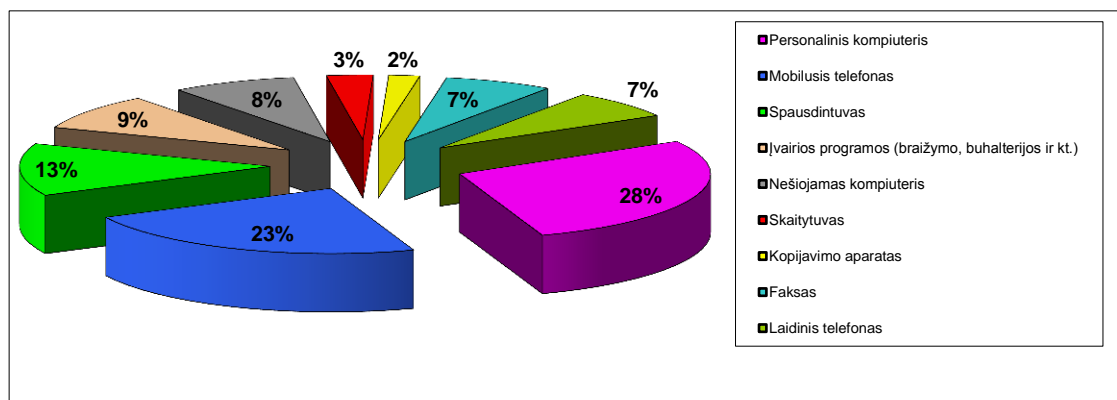
Kompiuterinės gamybos valdymo sistemos naudojamos įvairiose pramonės šakose, norint optimalizuoti darbuotojų skaičių organizacijose bei valdyti robotizuotas darbo vietas, to pasekoje didinamas našumas bei gerinama gaminių kokybė, todėl automatizavus gamybos procesą darbuotojams sudaroma galimybė dirbti namuose. (Paliulis, Astrauskienė, 2003)

Teigtina, kad klientų poreikių tenkinimas tobulinamas naudojant informacines technologijas. Integruotos informacinės sistemos organizacijoje sujungia visus veiklos procesus susijusius su aprūpinimu, gamyba ir paskirstymu, sandėliavimu ir transportavimu. IT palengvina komunikavimą tarp klientų ir tiekėjų, kontroliuoja medžiagų ir informacijos srautus, mažina sąnaudas, didina įmonės veiklos efektyvumą. Tai užtikrina organizacijos sėkmingą veiklą.

Informacinių technologijų įtaka organizacijos veiklos gerinimui

Didėjant konkurencijai tarp smulkaus ir vidutinio verslo Lietuvos organizacijose spraciai diegiamos informacinės sistemos. Buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – ištirti informacinių technologijų panaudojimo galimybes „X“ organizacijos veikloje. Pasirinkta gamybinė įmonė, turinti savo pardavimo atstovus užsienio šalyse. Tikslui pasiekti buvo pasirinkti anoniminės anketinės apklausos ir stuktūrizuotas interviu metodai, siekiant išsiaiškinti informacinių technologijų įtaką organizacijos veiklos procesams bei atlikus lyginamąją analizę. Pateikti išvadas ir pasiūlymus. Pasirinktoje „X“ organizacijoje dirba 336 darbuotojai. Buvo apklausti 85 darbuotojai, iš jų aukščiausiojo lygio vadovai – 5 %; vidutinio lygio vadovai – 15 %; specialistai – 45 %; tarnautojai – 25 %; kita – 10 %. Interviu metodu buvo apklausti aukščiausiojo ir vidutinio lygio vadovai. Nustatyta, kad daugiausia IT naudojasi organizacijoje apskaitos ir valdymo srityse, daugiausiai naudojamosi elektroninių duomenų mainų gamybos valdymo, sandėlio valdymo - apskaitos sistemomis. Anot respondentų įdiegus informacines sistemas organizacijoje sumažėjo laiko sąnaudos bei išlaidos, padidėjo apyvarta bei palengvėjo dokumentų valdymas. Tačiau planuoto veiklos procesų efektyvumo nepasiekta.

Anketinės apklausos metu siekta išsiaiškinti informacinių technologijų svarbą „X“ organizacijos darbuotojų veikloje, t.y. išrinkti, jų manymu, reikalingiausias tris informacines technologijas darbo vietoje (žr. 1 pav.)

1 pav. Svarbiausios informacinės technologijos darbo vietoje

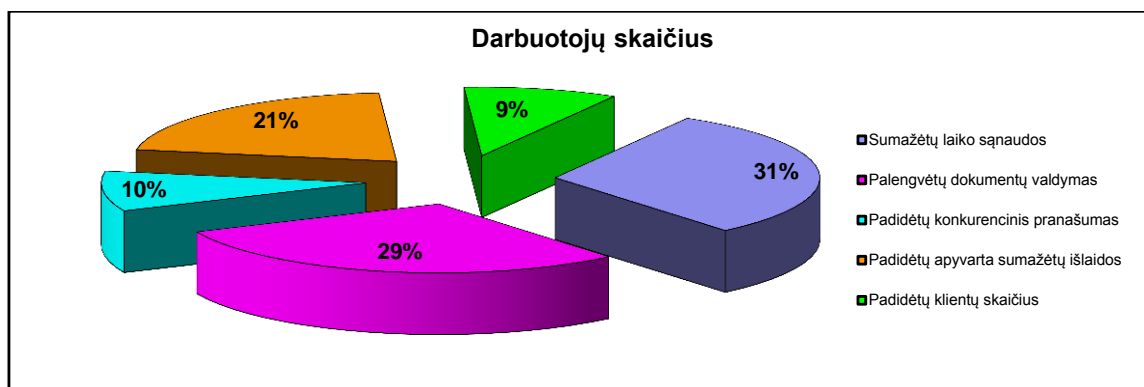
Iš paveikslėlio matyti, kad svarbiausia informacinė technologija darbo vietoje yra personalinis kompiuteris, mobilusis telefonas, spausdintuvas ir pan.. Mažiau svarbiomis įvardintos IT -

skaitytuvas, laidinis telefonas, faksas, kopijavimo aparatas ir pan. Galima teigti, kad ateityje pastarieji įrenginiai išnyks. Tyrimo eigoje nustatyta, kad visuose „X“ organizacijos valdymo, planavimo, gamybos ir t.t. skyriuose pagrindinė informacinė technologija – kompiuteris.

Gamybos procesas yra nepertraukiamas ir mechanizuotas, sandėlyje įdiegta produkcijos sandėliavimo ir pardavimo sistema. Darbuotojų informavimas apie naujų informacinių technologijų diegimą ir planuojamus pasikeitimus visose organizacijos veiklos srityse yra labai svarbus. Tai teigiamai įtakoja darbuotojus priimti naujoves ir apsiprasti su būsimais darbo pokyčiais.

Anketinės apklausos metu išsiaiškinta respondentų nuomonė „Ar Jūsų organizacija ketina investuoti į informacinių technologijų diegimą ir modernizavimą veiklos procesuose?“. Nustatyta, kad darbuotojai neturi pakankamai informacijos apie planuojamas investicijas į informacinių technologijų diegimą ir plėtrą. Net 45% apklaustųjų teigia, nieko apie organizacijos planus nežinantys, 38 % žino, jog ketina investuoti IT diegimą ir atnaujinimą, o 17 % - neketina. Galima teigti, kad organizacijoje nėra pakankamai suteikiama informacijos apie planuojamus pokyčius.

Į klausimą „Kas pasikeistų jei organizacijos valdymo procesuose būtų įdiegtos naujos informacinės technologijos?“, respondentų atsakymai pasiskirstė taip (žr. 2 pav.):

2 pav. Informacinių technologijų įtaka organizacijos valdymo procesams

Iš 2 paveikslo matyti, kad darbuotojai teigiamai nusiteikę informacinių technologijų įdiegimui ir tobulinimui organizacijoje: 32 % įsitikinę, kad sumažėtų laiko sąnaudos, 29 % - palengvėtų dokumentų valdymas, 21 % - padidėtų apyvarta ir sumažėtų išlaidos, 9 % - padidėtų konkurencinis pranašumas ir padidėtų klientų skaičius.

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad organizacija yra aprūpinta informacinėmis technologijomis. Didžioji dalis darbuotojų darbo vietoje naudoja kompiuteriu bei yra atviri naujovėms ir teigiamai vertintų organizacijos valdymo pokyčius, nors nemaža dalis darbuotojų nėra informuojami apie numatomus pokyčius. Tačiau visi sutinka, dėl naudos organizacijai ir darbuotojams, įdiegus naujas informacines technologijas.

Organizacijoje įdiegtos atskiros informacinės technologijos tam tikruose padaliniuose. Tačiau jos nėra sujungtos į vientisą valdymo sistemą, apjungiančią įvairių organizacijos padalinių darbą. T.y. nėra pilno verslo procesų valdymo apimančio procesus nuo klientų administravimo iki pilno užsakymo veiksmų įvykdymo. To pasekoje ilgėja darbo laikas ir darbo apimtys, tam tikrų padalinių darbas dubliuojasi, prastėja darbo rezultatai bei informacijos sklaida organizacijos darbuotojų tarpe. Reikėtų organizacijoje įdiegti vieningą verslo valdymo sistemą, kuri valdytų klientų aptarnavimo, gamybos, tiekimo, sandėliavimo, atsiskaitymo procesus bei personalą, finansus ir riziką.

Tinkamai parinktos ir pritaikytos konkrečiam organizacijos veiklos procesui informacinės technologijos teikia didžiulę naudą jos veiklos gerinimui, t.y. suteikia galimybę kontroliuoti medžiagų ir informacijos srautus, valdyti atsargų kiekį, palengvinti operacijas susijusias su prekių užsakymu, atsiskaitymu su klientais, užtikrinti valdymo procesų nenutrūkstamumą bei efektyviai mažinti sąnaudas.

IŠVADOS

1. Konkurencinėje aplinkoje sėkmę organizacijai užtikrina racionaliai pasirinktos, įdiegtos ir tinkamai naudojamos informacinės technologijos. Tai suteikia konkurencinį pranašumą.
2. Klientų poreikių tenkinimas tobulinamas naudojant informacines technologijas. Integruotos informacinės sistemos organizacijoje sujungia visus veiklos procesus susijusius su aprūpinimu, gamyba bei paskirstymu, sandėliavimu ir transportavimu. IT palengvina komunikavimą tarp klientų ir tiekėjų, kontroliuoja medžiagų ir informacijos srautus, mažina sąnaudas, didina įmonės veiklos efektyvumą.
3. Atlikus tyrimą nustatyta, kad „X“ organizacija yra aprūpinta informacinėmis technologijomis. Didžioji dalis darbuotojų darbo vietoje naudojami kompiuteriu bei yra atviri naujovėms ir teigiamai vertintų organizacijos valdymo pokyčius, nors nemaža dalis darbuotojų nėra informuojami apie numatomus pokyčius. Tačiau visi sutinka, dėl naudos organizacijai ir darbuotojams, įdiegti naujas informacines technologijas.
4. Tikslinga įdiegti vieningą verslo valdymo sistemą, kuri apjungtų organizacijos veiklos sritis, noint užtikrinti organizacijos veiklos efektyvumą ir pagerinti informacijos sklaidą tarp padalinių.

LITERATŪRA

1. Minalga, R. (2009). *Logistika versle*. – Vilnius.
2. Minalga, R. (2001). *Logistika*. – Vilnius.
3. Palšaitis, R. (2010). *Šiuolaikinė logistika*. – Vilnius.
4. Paulauskas, V. (2005). *Logistika*. – Klaipėda.
5. Paliulis, N., Astrauskienė, N. (2003). *Informacinės valdymo sistemos*. – Vilnius.
6. Pranulis, V. (2007). *Marketingo tyrimai*. – Vilnius.
7. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. – Vilnius.
8. Garalis, A. (2014 m. kovo 1 d.) *Logistika, organizacijų konkurencingumo plėtojimo veiksnys: moderniosios informacinės technologijos tiekimo veikloje. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Paimta iš interneto : www.su.lt/filemanager/download/6287/Garalis.pdf
9. Jansevičiūtė, D. (2014 m. kovo 1 d.) *Aprangos ir tekstilės pramonės konkurencingumo didinimo taikant informacines technologijas kryptys*. Mokslas – Lietuvos ateitis: Verslas XXI amžiuje. Paimta iš interneto: <http://www.mlat.vgtu.lt/lt/3/NR/PUB/16801>
10. Jazavitas, A. (2005). *IT technologijų taikymas ir diegimas tiekimo grandinėje*. Verslo žinios. Konsultacijos vadovui.
11. Jankauskaitė, U., Kazokas, T. (2005) Verslo valdymo sistemų panaudojimas tiekimo grandinėje. Verslo žinios: Konsultacijos vadovui.
12. Chušit, A. (2005). *Sandėlių valdymo sistemos*. Verslo žinios. Konsultacijos vadovui.
13. Gasparyan, V. (2005) *Transporto valdymo sistemos*. Verslo žinios. Konsultacijos vadovui.
14. Statistikos departamentas (2014 m. vasario 10 d.) Paimta iš statistinio departamento tinklapiu: <http://www.stat.gov.lt/pages/view/?id=2603>.

INFORMATION TECHNOLOGY ON THE ORGANIZATION BUSINESS IMPROVEMENT

Gintarė Zaščizinskienė, Edita Šuminskienė
Kolping University of Applied Sciences

SUMMARY

Modern information technology will increasingly affect the organization. It is important not to be afraid to invest in information technology to understand the importance of the development, test, and adapt them to their own enterprise. Some managers do not realize the impact of the information technologies on enterprise performance and business processes, also on the company ability to reduce costs. The main aim - to analyze the possibilities of using information technologies in an enterprise. To achieve the main aim, the following objectives were formulated: to theoretically analyze the use and development of information technology in an organization, to carry out an empirical study of information technology in an organization and to make suggestions. Methods used: literature theoretical analysis, of the literature and summarizing, a questionnaire and structured interview.

ELEKTRONINIŲ PASLAUGŲ PLĖTROS GALIMYBĖS ĮMONĖJE

GINTARĖ ZAŠČIŽINSKIENĖ, EDITA ŠUMINSKIENĖ

VšĮ Kolpingo kolegija

EDVERDAS VACLOVAS BARTKUS

Vilniaus universitetas Kauno humanitarinis fakultetas

ANOTACIJA

Versle daug dėmesio skiriama technologiniams įmonės veiklos organizavimo pokyčiams, modernioms komunikavimo priemonėms, galinčioms keisti darbo pobūdį organizacijoje, bei teigiamai įtakoti veiklos rezultatus. Todėl įmonės dalį veiklos perkelia į virtualią erdvę, tapdamos lankstesnėmis, efektyvesnėmis, imlesnėmis inovacijoms. Pagrindinis straipsnio tikslas - ištirti elektroninių paslaugų plėtros galimybes įmonėje, įvertinus darbuotojų požiūrį į diegiamas naujas elektronines sistemas. Tikslui pasiekti suformuluoti tyrimo uždaviniai: išanalizuoti elektroninių paslaugų pateikimo ir paskirstymo specifiką; atlikti elektroninių paslaugų panaudojimo empirinį tyrimą įmonėje ir pateikti pasiūlymus plėtrai. Tam naudoti metodai: mokslinės – teorinės literatūros ir kitų informacinių šaltinių analizė ir apibendrinimas, anketinė apklausa ir jos rezultatų analizė, informacijos analizė ir sintezė.

Raktiniai žodžiai: elektroninis verslas; paslaugos; elektroninių paslaugų plėtra.

ĮVADAS

Versle daugiau dėmesio skiriama technologiniams įmonės veiklos organizavimo pokyčiams, modernioms informacijos ir komunikavimo priemonėms, galinčioms keisti darbo pobūdį organizacijoje bei teigiamai įtakoti veiklos rezultatus. Būtent dėl to įmonės dalį veiklos perkelia į virtualią erdvę, tapdamos lankstesnėmis, efektyvesnėmis, imlesnėmis inovacijoms.

Problema. Elektroninis verslas ir elektroninės paslaugos keičia nusistovėjusį verslo modelį. Šiuolaikinio verslo įmonės sparčiai modernizuojasi ir didina savo virtualumo lygį. Tačiau iškyla klausimas ar įmonių darbuotojai sugeba prie šių naujovių prisitaikyti ir koks jų požiūris į diegiamas naujoves įmonėse. Siekiant tai išsiaiškinti atliekamas darbuotojų požiūrio į naujai integruotą sistemine programine įrangą tyrimas.

Straipsnio tikslas – ištirti elektroninių paslaugų plėtros galimybes įmonėje, įvertinus darbuotojų požiūrį į diegiamas naujas elektronines sistemas.

Tam sprendžiami tokie uždaviniai:

1. išanalizuoti elektroninių paslaugų pateikimo ir paskirstymo specifiką;
2. atlikti elektroninių paslaugų panaudojimo empirinį tyrimą įmonėje ir pateikti pasiūlymus plėtrai.

Straipsnio tyrimo metodai: mokslinės – teorinės literatūros ir kitų informacinių šaltinių analizė ir apibendrinimas, anketinė apklausa ir jos rezultatų analizė, informacijos analizė ir sintezė.

Elektroninių paslaugų organizavimo teoriniai aspektai

Paslaugų samprata ir esmė

Šiuolaikinėje ekonomikoje paslaugos tapusios dominuojančia veiklos rūšimi tiek kiekybine išraiška, tiek savo poveikiu kasdieniam žmonių gyvenimui. Kiekybiniu požiūriu išsivysčiusiose šalyse paslaugų sektoriuje dirba apie du trečdalius darbuotojų, gaminančių 60-70 procentų BVP. Lietuvoje paslaugų sektorius taip pat yra sparčiai besivystanti, daugiausiai darbo jėgos užimanti, didžiausią indėlį į BVP įnešanti sritis. Reikšmingą vaidmenį paslaugos atlieka ir organizacijų veikloje. Vis dažniau jos kreipiasi į profesionalius paslaugų teikėjus, kai reikia tirti rinką, parinkti darbuotojus, ieškoti partnerių, atstovauti derybose, parengti reklamos kompaniją, valdyti finansinę riziką. Stiprėjant ekonomikai paslaugų dalis tiek galutiniame, tiek tarpiniame vartojime sistemingai didėja. Lietuvos paslaugų sferoje pastebimas charakteringos daugeliui ekonomiškai išsivysčiusių šalių šios veiklos plėtros tendencijos. Norint suvokti šios perspektyvios srities savitumus, pirmiausia dera suprasti, kas yra paslaugos. Įvairūs autoriai gana vieningai pabrėžia, jog nelengva rasti tikslų paslaugos, o tuo pačiu – ir paslaugų verslo, apibūdinimą.

Skirtingi autoriai paslaugą įvardina skirtingai, bet jos esmė išlieka ta pati. Suprantama, kad paslauga yra savitas teikėjo ir gavėjo bendradarbiavimas, tenkinantis gavėjo poreikius. O paslaugų paskirtis – teikti naudą, tenkinti poreikius, nebūtinai suteikiant apčiuopiamą rezultatą, sukuriant

materialų produktą. Taigi pačią paslaugą galima įvardinti kaip žmonių bendradarbiavimo rezultata (Langvinienė, Vengrienė, 2005). Dažniausiai akcentuojama, kad: paslauga – tai veikla arba veikimo procesas; paslauga neapčiuopiama; paslauga – tai santykiai tarp tiekėjo ir paslaugos vartotojo arba kliento, tam tikras jų tarpusavio kontaktas. Teikiant paslaugą, būtent veikla tampa kliento ar vartotojo poreikių tenkinimo priemone. Dėl to paslauga paprastai neapčiuopiama. Ji nesveriamą, nepervežama, nesandėliuojama. Tiekėjo ir vartotojo santykiai, jų sąveika tampa paslaugos atsiradimo, egzistavimo sąlyga. Tiesa, ši sąveika ne visuomet akivaizdi Vengrienė (2006, p. 11.) teigia, jog neretai pasitaiko situacijų, kai vartotojas kaip asmuo tiesiogiai ir ištiesai nekontaktuoja su paslaugų įmone, o paslauga teikiama per vartotojui priklausančias materialiąsias gėrybes.

Apžvelgus įvairių paslaugų savybes analizuojančią literatūrą (Bagdonienė ir Hopenienė, 2004; Pranulis ir kt., 2000; Gary, Schneider, 2009), pastebėta, kad paslaugų skirtumai įgyja svarbų vaidmenį įmonėms renkantis marketingo ir vadybos sprendimus, kurie ne visuomet analogiški materialiajai gamybai. Kita vertus, šie skirtumai leidžia patikslinti paslaugų veiklos sritį, jos ekonominę lauką. Apibendrinant galima teigti, kad nors ir paslaugų veikla yra labai skirtinga bei pasižymi daugeliu savybių, visoms paslaugoms yra būdingas neapčiuopiamumas, heterogeniškumas (kintamumas), teikimo ir vartojimo vienovė, kliento dalyvavimas teikiant paslaugą. Neįmanoma jas kaupti ir sandėliuoti ar perduoti kaip nuosavybę.

Spartus globalizacijos procesas lemia, kad paslaugų rinkoje ima veikti vis daugiau tarpininkų. Paslaugas vartotojams organizacijos teikia naudodamos elektroniniais tinklais, pasitelkdamos agentus ir brokerius, parduodamos frančizės teises. Bagdonienės ir Hopenienės (2004, p. 297) manymu, tai populiariausi tarpininkai, veikiantys paslaugų rinkoje.

Paslaugų sisteminės savybės reikalauja keisti klasikinius vadybos ir marketingo principus praktinėje paslaugų veikloje. Todėl paslaugas teikiančios įmonės, įvertinusios ir išanalizavusios paslaugų savybes, turėtų stengtis sumažinti arba visiškai pašalinti jų trūkumus. Paslaugų paskirstymas (teikimas) apima daug grandžių, įtrauktų į paslaugos judėjimą nuo tiekėjo iki vartotojo. Galimi du paslaugų teikimo kanalų tipai: tiesioginis ir netiesioginis, t.y. per tarpininkus. Organizacija, įvertinusi vartotojų interesus, savo galimybes ir paslaugų technologinius ypatumus, gali rinktis vieną iš dviejų minėtų paskirstymo kanalų. Kanalo pasirinkimas yra strateginis sprendimas, sąlygojantis visus marketingo komplekso elementus. Nuo paskirstymo kanalų tipo priklauso paslaugų paskirstymo strategijos pasirinkimas.

Elektroninių paslaugų pateikimo ir paskirstymo specifika

Išsivysčiusiose pasaulio valstybėse ekonominė, politinė, socialinė, techninė ir technologinė aplinka verčia tradicinį verslą vienokiu ar kitokiu mastu transformuoti į elektroninį. Nusprendus vystyti ir plėtoti įmonės veiklą, pasirenkami elektroninio verslo sprendimai, suteikiantys papildomų veiklos optimizavimo priemonių. Konkretus elektroninio verslo sprendimas priklauso nuo įmonės veiklos pobūdžio. Visuotinai pripažįstama, kad elektroninio verslo plėtra šalies ekonomikai yra labai svarbi. Toks verslas padeda pasiekti platesnes rinkas ir platesnį vartotojų būrį.

Davidavičienės ir kt., (2009, p. 12) nuomone kiekvienos šalies ekonomikos augimas siejamas su tuo, kiek veiksmingai verslas įvaldo elektroninę erdvę. Autoriai teigia, kad verslo perkėlimas į elektroninę erdvę priklauso ir priklausys nuo daugelio aplinkybių – verslininkų kompetencijos ir išradingumo, vartotojų pasitikėjimo naujomis technologijomis ir atvirumo pokyčiams, valdžios institucijų gebėjimo sukurti verslui netrukdančias teises normas ir sąlygas, reikalingos verslui plėtoti informacijos prieinamumo, elektroninio verslo plėtrai būtinos informacinės infrastruktūros šalyje sukūrimo. Mokslinėje literatūroje, įvairiuose internetiniuose straipsniuose bei teisės aktuose elektroninio verslo sąvoka traktuojama skirtingai. Davidavičienė ir kt., (2009, p. 12) pateikia šį elektroninio verslo apibūdinimą – elektroniniu verslu vadinamas bet koks procesas, kurį verslo organizacija atlieka naudodama kompiuterinius tinklus.

Paliulis, Pabedinskaitė ir Šaulinskas (2007, p. 24) teigia, kad elektroninio verslo apibrėžimas apima visas verslo veiklas: verslo santykių palaikymą, dalijimąsi verslo informacija ir visų operacijų vykdymą interneto technologijomis. Autoriai pabrėžia, kad elektroninis verslas visų pirma yra galimybė naudojantis interneto technologijomis pagrindines operacijas atlikti paprasčiau ir padaryti jas lankstesnes.

Vertinant pateiktus apibrėžimus pastebima, kad elektroninis verslas apibūdinamas ne tik kaip prekių ir paslaugų pirkimas ar pardavimas internetu, bet taip pat teigiama, kad į jį įeina ir vidiniai įmonės procesai. Elektroninis verslas svarbiausias įmonės veiklos sistemas, naudojantis internetu ir kitomis informacinėmis technologijomis, tiesiogiai sujungia su svarbiausiais veiklos nariais – darbuotojais, gamintojais ir klientais. Todėl galima teigti, jog Paliulis, Pabedinskaitė ir Šaulinskas (2007) pateikia tiksliausią elektorinio verslo sąvoką. Galima sutikti su autorių teiginiu, jog elektroninis verslas, pasitelkiant informacines technologijas, paverčia pagrindines verslo operacijas lankstesnėmis. Kitaip tariant naudojanti šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis įprastas verslo modelis pakeičiamas tobulesniu, lankstesniu. Pasinaudojant interneto teikiamomis galimybėmis įmonės supaprastina anksčiau rankiniu būdu atliekamus darbus. Tai sumažina finansinių išteklių ir laiko sąnaudas.

E-verslas apima ne tik įprastines verslo operacijas bet ir naujus, tik virtualioje aplinkoje galimus verslo modelius, kurie plėtojasi ir keičiasi nepaprastai sparčiai. E-verslas greita elektroninei komercijai būdingų procesų, tokių kaip ryšiai su vartotojais, tiekėjais ir išoriniais partneriais, įskaitant pardavimus, marketingą, užsakymų priėmimą, pristatymą, vartotojų aptarnavimą, žaliavų pirkimą, tiekimą, atsiskaitymus, apmokamą darbą virtualiuose kolektyvuose (parduodama darbo jėga, žinios), apima ir tokius vidinius verslo procesus, kaip gamyba, atsargų valdymas, rizikos valdymas, finansai, žinių valdymas, personalo atranka ir jo valdymas.

Nors elektroninis verslas dažnai siejamas su pasauliniu interneto tinklu, tai yra tik vienas iš aspektų. Iš tikrųjų elektroninio verslo technologijos apima plačią technologijų bei jų naudojimo sritį. Elektroninis verslas paveikia produkto apibrėžimą, tad įmanoma pervadinti jau egzistuojantį produktą taip pat, kaip ir pasiūlyti naują prekę arba paslaugą. Jau dabar aiškiai matyti, kad tose šalyse, kuriose įmonės naudoja informacines technologijas ir telekomunikacijas verslui, ekonomika auga kur kas greičiau, nei tose šalyse, kuriose šios priemonės yra nenaudojamos. Tai reiškia, kad šalyse, kuriose informacinės technologijos ir telekomunikacijos dėl infrastruktūros, verslo klimato ar kultūrinių problemų neprigyja gana greitai, įmonės dar labiau atsilieka nuo užsienio konkurentų.

Taigi galima daryti išvadą, kad elektroninio verslo sprendimai yra būtina ir neatsiejama darbo priemonė, suteikianti galimybę lanksčiau aptarnauti klientą, mažinti komunikacijos išlaidas, mažesnėmis sąnaudomis plėtoti verslą ir didinti verslo konkurencingumą bei efektyvumą.

Elektroninių paslaugų rinka ir jos plėtros galimybės Lietuvoje

Šiuo metu dažnai kalbama apie žinių ekonomiką, informacinę visuomenę, elektroninę vyriausybę, elektroninį verslą ir elektronine paslaugas. Technologinį pagrindą šioms naujovėms sudaro didėjanti kompiuterizacija ir interneto išsivystymas, sukuriantys naujas bendravimo ir sąveikos galimybes. Taip atsiranda elektroninio verslo ir elektroninių paslaugų rinka, neribojama tradicinių teisinių, kultūrinių, geografinių ir laiko barjerų. Davidavičienės ir kt., (2009, p. 220) teigimu, elektroninių pasaugų ir veiklos spektras labai platus, jis apima ir naujus verslo modelius, ir viešojo administravimo metodus, naujas žiniasklaidos rūšis, ir apskritai naujus ekonominius ir politinius santykius. Remiantis tuo, suprantama, kad elektroninis verslas ir elektroninės paslaugos keičia nusistovėjusį verslo modelį modernesniu, bei skatina informacinės visuomenės formavimąsi.

Lietuvoje priskaičiuojama apie vienas milijonas elektroninės rinkos vartotojų. Pirmieji žingsniai buvo žengti elektroninės komercijos srityje. Įsitraukimą į elektronines rinkas lydėjo nemažos investicijos. Pradžioje elektroninės komercijos srityje tarpusavyje varžėsi į elektroninę rinką įsitraukusios įmonės. Vis dėl to didelė konkurencija ir greito efekto negavimas lėmė situaciją, kad daugelis elektroninės rinkos dalyvių iš viso pasitraukė iš šios rinkos, nes neišmanė elektroninės komercijos dėsnių, nesugebėjo išspręsti techninių problemų. Nepaisant šių veiksmų, kurie stabdo elektroninio verslo plėtrą yra manoma, kad prekyba internetu Lietuvoje greitu laiku ims klestėti. Tai prognozuoja elektroninio verslo tyrimų rezultatai. Sėkme įsitikinę verslininkai viena po kitos steigia virtualiąsias parduotuves. Šioje rinkoje suaktyvėjus konkurencijai, vartotojai viliojami mažesnėmis nei prekybos centruose kainomis, proginėmis akcijomis ir laiko taupymu.

Pagal naujausius duomenis visame pasaulyje prekes internetu perka apie 27 proc. interneto vartotojų. Lietuvoje apsiperkančių internetu skaičius nėra itin didelis, tačiau tendencijos jau leidžia kalbėti apie sparčią elektroninio verslo plėtrą. 3 proc. Lietuvos interneto vartotojų internetu prekes

perka nuolat. Populiariausi pirkiniai internete yra knygos, kurias užsisako apie 26 proc. internautų, ir muzikinės kompaktinės plokštelės, kurias užsisako 17 proc. interneto vartotojų. Kiti populiarūs internetu perkami daiktai - drabužiai (13 proc.), maistas (8 proc.) ir kelionės, kurias užsisako 9 procentai interneto naršytojų (Simėnas, 2014)

Remiantis įvairių šaltinių ir autorių nuomone galima teigti, kad elektroninių paslaugų rinka nestovi vietoje. Ji vystosi natūraliu evoliuciniu būdu, bet ne staigiais šuoliais. Skiriasi privataus ir valstybinio sektoriaus požiūris į elektroninį verslą ir elektronines paslaugas. Privatus verslas veikia lanksčiau, greičiau ir išradingiau siūlydamas patogius sprendimus. Elektroninės paslaugos keičia nusistovėjusį verslo modelį modernesniu, bei skatina informacinės visuomenės formavimąsi. Taigi, elektroninių paslaugų rinka nestovi vietoje. Lietuvoje jau nemažai įmonių, kurių veikla orientuota į elektroninio verslo vystymą. Vis daugiau įmonių plėtoja informacines sistemas, jungiasi prie interneto, vykdo atsiskaitymus ir susirašinėja su verslo partneriais informacinių technologijų priemonėmis. Įmonės, kurios jau išbandė naujosios rinkos privalumus, didina investicijas į elektroninį verslą ir tikisi pelno. Lietuvoje yra pakankamas mokslo ir švietimo potencialas ir mokslo įstaigos, galintys rengti reikalingus elektroniniam verslui aukštos kvalifikacijos specialistus. Šiuo metu Lietuvoje priskaičiuojama apie vienas milijonas elektroninės rinkos vartotojų.

Elektroninių paslaugų plėtra įmonėje

Tyrimas buvo atliktas logistikos paslaugų įmonėje, turinčioje veiklos padalinių Suomijoje, Norvegijoje, Baltijos šalyse ir Rusijoje, o savo veiklą pasaulyje organizuojanti per partnerių tinklą. Lietuvoje yra trys įmonės padaliniai. Įmonės teikiamos paslaugos: krovinių gabenimas automobilių keliais; gabenimas oro ir jūrų transportu; sandėliavimas; skubių siuntų paslaugos.

Viena didžiausių naudojamų elektroninių paslaugų įmonėje yra elektroninės bankininkystės paslauga. Tai paprasta ir saugi „SEB“ banko elektroninė sąskaitų tvarkymo programa, leidžianti atlikti banko operacijas ir gauti reikiamą informaciją. Tam, kad būtų galima naudotis šia paslauga, įmonės kompiuteriniame tinkle buvo įdiegta atskira duomenų bazė. Ši programa veikia bet kurioje „Windows“ operacinėje sistemoje. Įmonei yra naudinga naudotis elektroninės bankininkystės paslauga nes, yra taupomas laikas - nereikia spausdinti mokėjimo pavedimų ir vykti į banką. Banko komisiniai atlygiai už mokėjimo pavedimus per elektroninės bankininkystės programą yra gerokai mažesni, negu tai būtų daroma pačiame banke. Naudojantis elektronine bankininkyste įmonėje sutaupoma daug laiko, vykdant finansines operacijas. Įmonės darbuotojams sukuriama atskiras asmeninis elektroninis paštas (Microsoft Office Outlook). Ši priemonė palengvina darbuotojų tarpusavio bendravimą ir padeda sparčiau įvykdyti užduotis. Elektroniniu paštu greičiau sklinda informacija tarp įmonės padalinių visoje Lietuvoje.

Šios elektroninės paslaugos įmonei yra būtinos tam, kad būtų užtikrintas greitas ir efektyvus įmonės padalinių ir darbuotojų bendradarbiavimas ir tam, kad būtų užtikrinta efektyvi informacijos sklaida internetinėje erdvėje įmonės partneriams, klientams, darbuotojams ir visuomenei.

Tiriamoje įmonėje darbuotojai naudojami: sisteminė programinė įranga „Partner Truck“, kuri veikia internetinio ryšio pagalba. Naudojant šią programą duomenys apie gautus ir išsiųstus krovinius perkeliama į įmonės kompiuterinę sistemą. Taip pat įmonėje yra plačiai naudojama transporto informacinė programa „Fargo“. Ši programa yra sujungta internetiniu ryšiu su visais užsienio šalyse esančiais įmonės padaliniais. Informacinėje programinėje sistemoje „Fargo“ yra talpinami krovinių gabenimo dokumentai, bei atliekami skaičiavimai ir suvedami duomenys remiantis gautų ir išvežtų krovinių išmatavimais.

Įmonėje yra įdiegta internetinė užsakymų sistema. Naudojantis šia sistema įmonės klientai gali užsakyti norimas transportavimo paslaugas tiesiog internetu. Užsakymai greitųjų siuntų, kelių, oro ar jūrų transportavimui priimami iš bet kurios vietos pasaulyje, kur tik yra internetinė prieiga. Internetinė užsakymų sistema prieinama Lietuvos, Latvijos, Estijos, Danijos, Suomijos, Norvegijos bei Švedijos vartotojams. Neseniai įmonėje buvo įdiegta nauja sisteminė programinė įranga „Handy Desktop“, tuo pat metu buvo pradėta naudotis mobiliisiais duomenų kaupikliais „Motorola MC75“, kurie yra skirti sandėlio darbuotojams, vyr. operatoriams ir vairuotojams. Mobilusis duomenų kaupiklis yra prijungtas prie mobiliojo ryšio „Bitė Lietuva“. Be to naujai įdiegta

programinė įranga, kuri yra integruota į kiekvieno darbuotojo darbo kompiuterį, yra prijungta prie mobilių duomenų kaupiklių. Todėl duomenys automatiškai perduodami į įmonės programinę įrangą. Naudojantis šia sistema sutaupoma daugiau laiko, nes ankščiau įprasti rankiniu būdu atliekami darbai atliekami elektroniniu būdu. Įmonėje naudojamas mobilusis duomenų kaupiklis.

Šis įrenginys veikia, kaip šiuolaikinis išmanus mobilusis telefonas. Prietaise integruota mobilaus ryšio paslauga. Todėl prireikus darbuotojai gali vienas su kitu susisiekti mobiliuoju ryšiu. Integruota foto kamera yra skirta fiksuoti gautų krovinių pažeidimams.

Tačiau elektroninių paslaugų ir informacinių technologijų naudojimo efektyvumas įmonėje, kaip parodė darbuotojų apklausa, žymia dalimi priklauso nuo darbuotojų pasirengimo naudotis minėtomis technologijomis. Todėl anketiniu tyrimu pabandyta išsiaiškinti:

- įmonės darbuotojų požiūrį į diegiamas elektronines paslaugas;
- sužinoti su kokiomis problemomis susiduria įmonės darbuotojai, naudodamiesi nauja programinės įrangos sistema;
- išsiaiškinti priežastis, kodėl įmonės darbuotojų požiūris yra teigiamas arba neigiamas naujos sistemos diegimui.

Tyrimo metodas – respondentų anketinė apklausa. Anketavimo procedūros metu respondentams buvo pateiktas fiksuotas klausimų rinkinys. Informacija buvo renkama naudojant standartines procedūras, kurių pagalba kiekvienas atrinktas asmuo vienodu būdu atsakė į tuos pačius klausimus (Tidikis, 2003).

Tyrimo imtis. Tyrimo metu apklausiami įmonės Kauno padalinio darbuotojai. Šiuo metu bendrovės Kauno padalinyje dirba apie 100 darbuotojų, kuriems pateikiama tyrimo anketa. Siekiant išsiaiškinti skirtingas pareigas užimančių darbuotojų požiūrį apklausa vykdoma atskiromis grupėmis. Apklaunami: vadybininkai; sandėlio darbuotojai ir vairuotojai. Tyrimo metu buvo išdalintos 95 anketos, grąžinta buvo 80 užpildytų anketų: 40 vairuotojų anketų; 20 sandėlio darbuotojų ir 20 vadybininkų.

Siekiant sužinoti įmonės darbuotojų nuomonę apie reikalingus mokymus darbui su naujomis sistemomis, tyrimo anketoje buvo pateiktas klausimas „Kaip manote, ar reikalingi darbuotojų mokymai darbui su naujomis sistemomis?“

Išanalizavus gautus atsakymus galima teigti, kad visos mokymų sritys yra reikalingos ir tobulintinos. Tačiau labiausiai vairuotojų nuomone reikėtų profesinės kompetencijos – 80%, užsienio kalbos – 65% ir gebėjimo naudotis naujausiomis IT (informacinėmis technologijomis) – 60%. Tai reiškia, kad vairuotojams darbui su naujomis sistemomis reikėtų organizuoti atitinkamus mokymus. 30% apklaustų vairuotojų mano, kad kompiuterinio raštingumo mokymai jiems nereikalingi, o 5% nurodė, jog jie visiškai nereikalingi. Tai parodo, kad vairuotojai yra raštingi, arba jų darbo procese kompiuterinis raštingumas tiesiog nėra būtinas.

Analizuojant įmonės vadybininkų atsakymus į klausimą: „Kaip manote, ar reikalingi darbuotojų mokymai ir kvalifikacijos kėlimas darbui su naujomis sistemomis?“ matyti, kad 70% vadybininkų teigia, kad gebėjimas naudotis naujausiomis IT yra labai reikalingas. Taip pat jie nurodė, jog darbui su naujomis sistemomis reikalinga užsienio kalba – 60%, kompiuterinis raštingumas – 75% ir profesinės kompetencijos 55%. Tokie rezultatai parodo, kad įmonės vadybininkai mano, kad darbui su naujomis sistemomis reikalingi darbuotojų mokymai ir kvalifikacijos kėlimas visose išvardintose srityse. Tačiau yra dalis vadybininkų manančių, kad kompiuterinio raštingumo mokymai yra nereikalingi – 25%, taip pat jie teigia, kad nereikalingi profesinės kompetencijos mokymai – 20%.

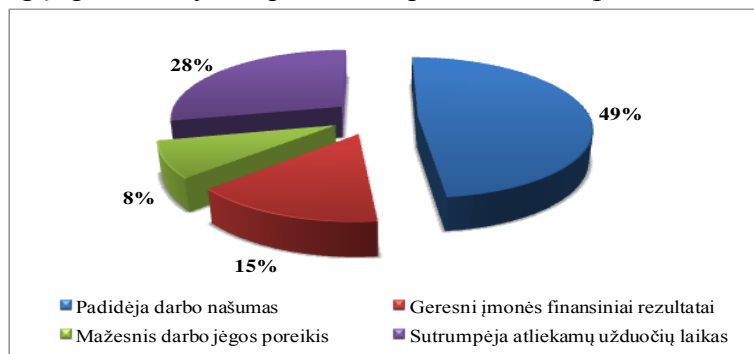
Apibendrinant visų apklaustųjų atsakymų rezultatus į šį klausimą galima daryti išvadą, kad didžiajai daliai įmonės darbuotojų darbui su naujomis sistemomis reikalingi atitinkami mokymai ir kvalifikacijos kėlimas. Tai reiškia, kad darbuotojai yra linkę mokytis ir tobulėti, siekia įgauti daugiau žinių savo darbo vietoje. Darbuotojams pateiktoje tyrimo anketoje buvo prašoma įvertinti neseniai pradėtos naudoti naujos sisteminės programinės įrangos svarbą įmonei. Įrangos svarbą buvo prašoma įvertinti penkiabalėje sistemoje. Analizuojant duomenis išaiškėjo, kad dauguma įmonės darbuotojų naujai įdiegtą sisteminę programinę įrangą vertina kaip svarbią, tai nurodė 48 apklaustieji. 18 apklaustųjų teigia, jog sistema yra labai svarbi. Tačiau aštuoni darbuotojai mano,

kad sistema yra nesvarbi ir šeši apklaustieji teigia, kad nežino sistemos svarbos. Tai reiškia, jog yra darbuotojų manančių, kad ši sistema įmonei yra nereikšminga, tačiau daugiau nei pusę apklaustųjų pažymėjo, kad sistema yra svarbi arba net labai svarbi. Taigi galima daryti išvadą, kad naujai įdiegta sisteminė programinė įranga darbuotojų požiūriu yra svarbi įmonei ir jos tolimesnei veiklai.

Kita labai reikšminga problema, kuri buvo atskleista tyrimo metu, tai per didelis darbo tempas naudojant naują programinę įrangą. Darbuotojai pažymėjo jog su šia problema susidurdavo dažnai – 27%. 52 % teigia, kad su šia problema susidurdavo kartais. Todėl atsižvelgiant į analizuojamos įmonės veiklos specifiką, galima teigti, kad darbuotojams pakankamai dažnai iškildavo sunkumų naudojantis naujai įdiegta sistema. Kadangi užduotis norima atlikti greitai ir efektyviai, o naujai įdiegta sistema dar buvo nepilnai įsisavinta, tikėtina, kad buvo sugaištama daugiau laiko, nei jas atliekant įprastu būdu.

Dauguma darbuotojų teigia, jog asmeninių gebėjimų darbui su nauja sistema kartais trūksta – 68%. Tačiau 22 % teigia, jog gebėjimų niekada netrūksta. Darbuotojų, teigiančių, kad asmeninių gebėjimų trūksta visada (3%) arba dažnai (7%) yra labai maža dalis tarp visų apklaustųjų. Tai reiškia, kad dauguma darbuotojų kartais susiduria su asmeninių gebėjimų stoka, o daliai jų ši problema visai neiškyla.

Tiriant darbuotojų požiūrį į naujai įdiegtą sistemą „Handy Desktop“ buvo siekiama išsiaiškinti ne tik darbuotojų nuomonę, bet ir pačios sistemos naudą įmonei. Įmonės darbuotojų atsakymų į klausimą: „Kaip manote, kokia nauda gaunama Jūsų įmonei naudojant naujai įdiegtą programinę įrangą? pasiskirstymas procentais pateikiamas 1 paveiksle.

1 pav. Įmonės darbuotojų atsakymų į klausimą „Kaip manote, kokia nauda gaunama Jūsų įmonei naudojant naujai įdiegtą programinę įrangą?“ rezultatai.

Analizuojant paveiksle pateiktus duomenis matyti, kad dauguma įmonės darbuotojų mano, kad naudojant naujai įdiegtą programinę įrangą padidėja darbo našumas – 49%. 28% apklaustųjų mano, kad sutrumpėja atliekamų užduočių laikas, o 15% pažymėjo, jog naudojant naujai įdiegtą sistemą pagerėja įmonės finansiniai rezultatai. 8% mano, kad naudojant naujai įdiegtą sistemą sumažėja darbo jėgos poreikis. Akivaizdu, kad naujai įdiegtos sistemos naudojimas įmonei yra naudingas. Kadangi sutrumpėja atliekamų užduočių laikas, savaime suprantama padidėja ir darbo našumas. Darbo jėgos poreikio pokytis nežymiai sumažėja, tačiau dėl to darbuotojų skaičius nesikeičia. Pradėjus naudoti minėtą sistemą įmonė sudarė bendradarbiavimo sutartis su trim stambiais partneriais. Tai reiškia, kad padidės užsakymų kiekis, todėl darbo jėgos poreikis išliks toks pats. Tikėtina, jog bus gaunamos papildomos pajamos.

Tiriant kaip pakito darbuotojų pajamos, įdiegus naują sistemą, matyti, kad didžioji dalis apklaustųjų teigia, kad jų darbo užmokestis dėl diegiamų naujų IT sistemų nekinta – 62%. 28% respondentų teigia, kad jų darbo užmokestis didėja, o 10% pažymėjo, jog jų atlyginimas mažėja. Toks respondentų atsakymų pasiskirstymas susidarė dėl skirtingos darbo specifikos ir apmokėjimo sistemos. Vairuotojams, pradėjus naudotis naują sisteminę programinę įrangą, padidėjo darbo tempas, padaugėjo užduočių, todėl jų darbo rezultatai tapo geresni, o nuo jų ir priklauso vairuotojų darbo užmokestis. Tačiau tokia situacija vyrauja tik tarp nedidelio skaičiaus įmonės vairuotojų. Kiti dar nespėjo perprasti naujos sistemos veikimo principų, todėl dirba lėčiau, tai atitinkamai atsiliepia ir jų darbo užmokesčiui. Apibendrinant galima daryti išvadą kad, naujai diegiamos IT sistemos

sumažina užduočių atlikimo terminus, tačiau darbo užmokesčius įmonėje keičia skirtingai. Didžiąjai daliai įmonės darbuotojų darbo užmokestis nekinta, tačiau yra tokių, kuriems jis didėja arba sumažėja. Šie rodikliai priklauso nuo darbo specifikos ir darbo apmokėjimo sistemos.

Išanalizavus tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad daugumai įmonės darbuotojų darbui su naujomis sistemomis reikalingi atitinkami mokymai. Tai reiškia, kad darbuotojai linkę mokytis ir tobulėti, siekia įgauti daugiau žinių darbo vietoje. Tyrimo metu respondentai nurodė, kad jiems reikalingi užsienio kalbos, profesinių kompetencijų ir gebėjimo naudotis naujausiomis IT mokymų.

IŠVADOS

1. Paslauga yra savitas teikėjo ir gavėjo bendradarbiavimas, tenkinantis gavėjo poreikius. Apžvelgus paslaugų savybes, pastebėta, kad paslaugų skirtumai įgyja svarbų vaidmenį įmonėms, renkantis marketingo ir vadybos sprendimus.
2. Elektroninio verslo sprendimai yra būtina ir neatsiejama darbo priemonė, suteikianti galimybę lanksčiau aptarnauti klientą, mažinti komunikacijos išlaidas, mažesnėmis sąnaudomis plėtoti verslą ir didinti verslo konkurencingumą bei efektyvumą. Elektroninis verslas ir elektroninės paslaugos keičia nusistovėjusį verslo modelį modernesniu, bei skatina informacinės visuomenės formavimąsi. Todėl galima teigti, kad elektroninių paslaugų rinka turi tendenciją plėstis.
3. Atlikus logistikos įmonės darbuotojų požiūrio į naujai integruotą sistemine programinę įrangą tyrimą, buvo išsiaiškinta, kad darbuotojų požiūris į diegiamą sistemą yra teigiamas. Sistema yra vertinama, kaip svarbi įmonei ir jos veiklai. Darbuotojų teigimu ši sistema padidina darbo našumą ir pagerina įmonės finansinius rezultatus. Tačiau pradėjus ją naudoti, darbuotojai susiduria su sistemos trikdžiais ir padidėjusiu darbo tempu. Todėl jiems reikalingi atitinkami mokymai ir kvalifikacijos kėlimas tam, kad būtų visapusiškai pasirenge naudotis naujausiomis IT diegiamomis įmonėje. Akivaizdu, kad e-paslaugų plėtra įmonėje padidina darbo našumą, tačiau tai reikalauja papildomų investicijų ir gali iššaukti darbuotojų skaičiaus mažinimą.

LITERATŪRA

1. Bagdonienė, L. ir Hopenienė, R. (2004). *Paslaugų marketingas ir vadyba*. Kaunas: Technologija.
2. Davidavičienė, V., Gatautis, R., Paliulis, N. ir Petrauskas, R. (2009). *Elektroninis verslas*. Vilnius: Technika.
3. Gary, P., Schneider, Ph. (2009). *E-business*. Quinnipiac University. Course Technology.
4. Langvinienė, N. ir Vengrienė, B. (2005). *Paslaugų teorija ir praktika*. Kaunas: Technologija.
5. Paliulis, N., Pabedinskaitė, A., Šaulinskas, L. (2007). *Elektroninis verslas: raida ir modeliai*. Vilnius: Technika.
6. Pranulis, V., Pajuodis, A., Urbonavičius, S. ir kt. (2000). *Marketingas*. Vilnius: The Baltic Press.
7. Simėnas, D. (2014 m. kovo 2 d.) Elektroninė prekyba Lietuvoje vystosi sparčiausiai Europoje. Paimta iš Verslo žinios tinklapio: <<http://vz.lt/article/2012/11/5/elektronine-prekyba-lietuvoje-vystosi-sparciausiai-europoje#ixzz2uuTX5VM5>>
8. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Technologija.
9. Vengrienė, B. (2006). *Paslaugų vadyba*. Vilniaus universiteto leidykla.

ELECTRONIC SERVICES ENTERPRISE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

Gintarė Zaščizinskienė, Edita Šuminskienė
Kolping University of Applied Sciences
Edverdas Vaclovas Bartkus
Vilnius University

SUMMARY

In business, a lot of attention is focused on the company's technological developments and modern communication means that are capable of changing the nature of work organization and make a positive impact on performance. Therefore, part of the company's business moves into the virtual space, becoming more flexible, efficient, susceptible to innovation. The main aim - to explore the possibilities for the development of e-services in a company and to assess employee attitude towards the implementation of new electronic systems. To achieve this aim, objectives of the study were formulated: to analyze the specifics of electronic services introduction and distribution, to perform an empirical study of electronic services in a company and to make suggestions for development. Methods used: theoretical analysis of literature and other information sources, summarizing, a survey, data analysis, synthesis.

IŠŠŪKIAI IR SOCIALINĖ ATSAKOMYBĖ VERSLE

Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga

ISSN 2029–7130

SL 344. 2014-03-25. 12 leidyb. apsk. 1.

Tiražas 50 egz. Užsakymas 226. Kaina sutartinė.

Išleido leidykla „Technologija“, Studentų g. 54, 51424 Kaunas

Spausdino leidyklos “Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas